

TÜRKİYE ORTADOĞU
ÇALIŞMALARI DERGİSİ
Turkish Journal of Middle Eastern Studies

Cilt: 6, Sayı: 1, 2019

Vol: 6, No: 1, 2019

ISSN: 2147-7523, E-ISSN: 2630-5631

ORMER

Ortadoğu Enstitüsü

معهد الشرق الأوسط

Middle East Institute

پڑوہشگاہ خاورمیانہ

Türkiye Ortadoğu Çalışmaları Dergisi

Turkish Journal of Middle Eastern Studies

ISSN: 2147-7523, E-ISSN: 2630-5631

Yayın Dili: Türkçe- İngilizce

Türkiye Ortadoğu Çalışmaları Dergisi yılda iki kez yayınlanan uluslararası hakemli bir dergidir. Gönderilen yazılar yayın kurulunda incelendikten sonra, konunun uzmanı iki hakemin, gerekli görüldüğü takdirde üçüncü bir hakemin değerlendirmesi ve yayın kurulunun nihai onayıyla yayınlanır. Yayın kurulu, araştırma makaleleri dışındaki yazılan (sempozyum, kongre haberleri, kitap tanıtımları vb.) bizzat inceleyip hakeme göndermeden doğrudan kabul ve red kararı verebilir.

Türkiye Ortadoğu Çalışmaları Dergisi

Sakarya Üniversitesi Esentepe Kampüsü 54187 Serdivan/SAKARYA

Tel: (+90) (264) 2953718 **Faks:** (+90) (264) 2953961

Erişim: ortadogudergi@sakarya.edu.tr

Dergide yayınlanan yazılarda fikirler yalnızca yazar(lar)ına aittir. Dergi sahibini, yayıncıyı ve editörleri bağlamaz.

Tasarım-Baskı Hazırlık: Karınca Ajans

Dr. Mediha Eldem Sok. 56/1 Kızılay-Ankara

Tel: 0312 431 54 83

Baskı: Eflal Matbacılık

Zübeyde Hanım Mah. Kazım Karabekir Cad. No: 95-1A Altındağ - Ankara

Tel: 0312 341 47 48

Turkish Journal of Middle Eastern Studies *Türkiye Ortadoğu Çalışmaları Dergisi*

ISSN: 2147-7523, E-ISSN: 2630-5631

Publishing Language: Turkish- English

The **Turkish Journal of Middle Eastern Studies** is an international peer-reviewed journal, which is published twice a year. Manuscripts sent to the journal are first evaluated by the editorial board, and subsequently passed on to at least two referees - and if necessary to a third referee – whose expertise corresponds to offered submissions. Finally, reviewed and accepted manuscripts get published by the approval of the editorial board. Apart from research articles, the editorial board is authorized to either accept or reject submissions in form of symposium/congress papers, book reviews, and alike without requiring a referees' consultation.

Turkish Journal of Middle Eastern Studies

Sakarya Üniversitesi Esentepe Kampüsü 54187 Serdivan/SAKARYA

Phone: (+90) (264) 2953718 **Fax:** (+90) (264) 2953961

E-mail: ortadogudergi@sakarya.edu.tr

Views expressed within the articles published in the Turkish Journal of Middle Eastern Studies belong to the authors only.

Graphic-Design: Karınca Ajans

Dr. Mediha Eldem Sok. 56/1 Kızılay-Ankara

Phone: 0312 431 54 83

Printing: Eflal Matbacılık

Zübeyde Hanım Mah. Kazım Karabekir Cad. No: 95-1A Altındağ - Ankara

Phone: 0312 341 47 48

TÜRKİYE ORTADOĞU ÇALIŞMALARI DERGİSİ

Turkish Journal of Middle Eastern Studies

Derginin Sahibi Sakarya Üniversitesi Ortadoğu Enstitüsü adına Tuncay Kardeş,

Owner of the Journal Tuncay Kardeş on behalf of the Middle East Institute, Sakarya University

Sorumlu Yazı İşleri Müdürü / Managing Editor

Yıldırım Turan

Editör / Editor

Ali Balcı

Yardımcı Editörler / Assistant Editors

İsmail Numan Telci, Filiz Cicioğlu, Haydar Oruç,

Fatma Zehra Toçoğlu, Serra Can, Talha İsmail Duman

Kitap Tanıtım Editörü / Book Review Editor

Mustafa Caner

YAYIN KURULU / EDITORIAL BOARD

Prof. Dr. Kemal İnat (Sakarya Üniversitesi, Türkiye), Prof. Dr. Sadık Ünay (İstanbul Üniversitesi, Türkiye), Prof. Dr. Ahmet Uysal (İstanbul Üniversitesi, Türkiye), Prof. Dr. Mehmet Şahin (Polis Akademisi, Türkiye), Prof. Dr. Tim Jacoby (Manchester Üniversitesi, İngiltere), Prof. Dr. Ferhat Pirinççi (Uludağ Üniversitesi, Türkiye), Doç. Dr. Ahmet Özlük (İstanbul Üniversitesi, Türkiye), Doç. Dr. İsmail Ediz (Sakarya Üniversitesi, Türkiye), Dr. Nebi Miş (Sakarya Üniversitesi, Türkiye), Dr. Enes Bayraklı (Türk-Alman Üniversitesi, Türkiye), Dr. Ahmet Yeşil (Sakarya Üniversitesi, Türkiye), Dr. Mustafa Yetim (Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Türkiye)

Türkiye Ortadoğu Çalışmaları Dergisi TR Dizin, Columbia International Affairs Online (CIAO), Worldwide Political Science Abstracts, ASOS Index, Erih Plus, Index Islamicus, Index Copernicus, Google Scholar, Journal Factor, International Scientific Indexing, MIAR, Euroasian Scientific Journal Index, Scientific Indexing Services, i2or, DRJI, Open Access Library (oalib), ISAM, Sobiad, Akademik Dizin, ResearchBib, Bielefeld Academic Search Engine (BASE), Arastirmax, SciLit, WorldCat, CrossRef, Directory of Indexing and Impact Factor, Journals Directory, JIFACTOR, International Citation Index, DOAJ, EBSCOhost, Openaire, Zeitschriftendatenbank(ZDB), Wilbert, EZB, LIVIVO, Science Library Index, Acarindex, Academic Keys, JournalTOCs, Idealonline, Sobiad, Proquest, Idealonline, J-Gate, ROAD tarafından taranmaktadır.

The Turkish Journal of Middle Eastern Studies is indexed by TR Dizin, Columbia International Affairs Online (CIAO), Worldwide Political Science Abstracts, ASOS Index, Erih Plus, Index Islamicus, Index Copernicus, Google Scholar, Journal Factor, International Scientific Indexing, MIAR, Euroasian Scientific Journal Index, Scientific Indexing Services, i2or, DRJI, Open Access Library (oalib), ISAM, Sobiad, Academic Dizin, ResearchBib, Bielefeld Academic Search Engine (BASE), Arastirmax, SciLit, WorldCat, CrossRef, Directory of Indexing and Impact Factor, Journals Directory, JIFACTOR, International Citation Index, DOAJ, EBSCOhost, Openaire, Zeitschriftendatenbank(ZDB), Wilbert, EZB, LIVIVO, Science Library Index, Acarindex, Academic Keys, JournalTOCs, Idealonline, Sobiad, Proquest, Idealonline, J-Gate, ROAD.

Tüm hakları saklıdır. Önceden yazılı izin alınmaksızın hiçbir iletişim, kopyalama sistemi kullanılarak yeniden basılamaz. Akademik ve haber amaçlı kısa alıntılar bu kuralın dışındadır.

All rights reserved. No part of this publication may be reproduced, stored or introduced into a retrieval system or transmitted in any form, or by any means, electronic, mechanical, photocopying, recording, or otherwise, without prior written consent of the editors.

TÜRKİYE ORTADOĞU ÇALIŞMALARI DERGİSİ

Turkish Journal of Middle Eastern Studies

DANIŞMA KURULU / ADVISORY BOARD

Prof. Dr. Berdal Aral (İstanbul Şehir Üniversitesi, Türkiye), Prof. Dr. Gencer Özcan (Bilgi Üniversitesi, Türkiye), Prof. Dr. Burhanettin Duran (İbn Haldun Üniversitesi, Türkiye), Prof. Dr. Aristotle Kallis (Lancaster Üniversitesi, İngiltere), Prof. Dr. Jurgen Bellers (Siegen Üniversitesi, Almanya), Prof. Dr. Atilla Arkan (Sakarya Üniversitesi, Türkiye), Prof. Stéphane A. Dudoignon (PSL Université/EHESS/CETOBAC, Fransa), Prof. Dr. Birol Akgün (Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Türkiye), Prof. Dr. Tayyar Arı (Uludağ Üniversitesi, Türkiye), Prof. Dr. Muhiittin Ataman (Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi, Türkiye), Prof. Dr. Arif Bilgin (Sakarya Üniversitesi, Türkiye), Prof. Dr. Mustafa Kemal Şan (Sakarya Üniversitesi, Türkiye), Prof. Dr. Mesut Özcan (T.C Dışişleri Bakanlığı, Türkiye), Prof. Dr. Abdulhamit Kırmızı (İstanbul Şehir Üniversitesi, Türkiye), Doç. Dr. Alev Erkilet (İstinye Üniversitesi, Türkiye), Doç. Dr. Erdem Özlük (Selçuk Üniversitesi, Türkiye), Doç. Dr. Mehmet Özkan (Polis Akademisi, Türkiye), Dr. Mustafa Cüneyt Özşahin (Necmettin Erbakan Üniversitesi, Türkiye), Dr. Hasan Gümüšoğlu (Yalova Üniversitesi, Türkiye), Dr. İsmail Gündoğdu (Sakarya Üniversitesi, Türkiye), Dr. Mehmet Zeki Ak (Sakarya Üniversitesi, Türkiye), Dr. Ali Aslan (İbn Haldun Üniversitesi, Türkiye), Dr. Muhammed Mücahid Dündar (Sakarya Üniversitesi, Türkiye), Dr. İbrahim Efe (Kilis 7 Aralık Üniversitesi, Türkiye)

DERGİNİN HAKEMLERİ / REFEREE BOARD

Prof. Dr. Zekeriya Kurşun (Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, Türkiye), Prof. Dr. Özden Zeynep Oktav (Medeniyet Üniversitesi, Türkiye), Prof. Dr. Mesut Özcan (Dışişleri Bakanlığı, Türkiye), Prof. Dr. Mustafa Sıtkı Bilgin (Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Türkiye), Prof. Dr. Mehmet Dalar (Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Türkiye), Prof. Dr. Cemil Hakyemez (Hitit Üniversitesi, Türkiye), Prof. Dr. Haydar Çakmak (Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Türkiye), Prof. Dr. Ragıp Kutay Karaca (İstanbul Aydın Üniversitesi, Türkiye), Prof. Dr. Stephane Dudoignon (PSL Université/EHESS/CETOBAC, Fransa), Doç. Dr. Fikret Birdişi (İnönü Üniversitesi, Türkiye), Doç. Dr. Erhan İçener (İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi, Türkiye), Doç. Dr. Göktürk Tüstyözöğlü (Giresun Üniversitesi, Türkiye), Doç. Dr. Hüseyin Tabak (Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, Türkiye), Doç. Dr. Ali Serdar Erdurmaz (Hasan Kalyoncu Üniversitesi, Türkiye), Doç. Dr. Özgür Üşenmez (Marmara Üniversitesi, Türkiye), Doç. Dr. Hüseyin Işıksal (Yakın Doğu Üniversitesi, Kıbrıs), Doç. Dr. Murat Yeşiltaş (Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi, Türkiye), Dr. Rıdvan Kalaycı (Sakarya Üniversitesi, Türkiye), Dr. Cafer Talha Şeker (ORDAF, Türkiye), Dr. Metin Atmaca (Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi, Türkiye), Dr. Ekmel Gecer (Sağlık Bilimleri Üniversitesi, Türkiye), Dr. Uğur Matıç (Karamanoğlu Mehmet Bey Üniversitesi, Türkiye), Dr. Sami Kiraz (Hitit Üniversitesi, Türkiye), Dr. Selim Sezer (Gedik Üniversitesi, Türkiye), Dr. Yusuf Sayın (Necmettin Erbakan Üniversitesi, Türkiye), Dr. Mustafa Onur Tetik (Hitit Üniversitesi, Türkiye), Dr. Muhammed Hüseyin Mercan (Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Türkiye), Dr. Selin Bölme (Marmara Üniversitesi, Türkiye), Dr. Hüseyin Alptekin (İstanbul Şehir Üniversitesi, Türkiye), Dr. Mustafa Cüneyt Özşahin (Necmettin Erbakan Üniversitesi, Türkiye), Dr. Erdal Çiftçi (Mardin Artuklu Üniversitesi, Türkiye), Arş. Gör. Caner Çakı (İnönü Üniversitesi, Türkiye), Arş. Gör. Cihan Daban (Selçuk Üniversitesi, Türkiye)

İÇİNDEKİLER

Sunuş.....	viii
Musul Rehineler Krizinde Türkiye'nin Kriz Yönetimi <i>Ayşe Küçük & Fuat Aksu</i>	13-54
Beluci Sünnilerin İran İslam Cumhuriyeti'nin Etno-Dini Politikasına Karşı Tepkilerinin İncelenmesi <i>Hadi Gamshadzehifar & Abdolmoghset Banikamal</i>	55-84
İran'da Siyasal Ekoller Üzerine Bir Değerlendirme <i>Hüdayi Sayın & Ahmet Çırakoğlu</i>	85-112
Bir Miti Çözmek: Sosyal Medyada Kadın Kürt Savaşçılar Mitinin Doğuşu <i>İbrahim Efe</i>	113-132
Filistin'in Sosyo-Ekonomik Sıkıntılarının Giderilmesinde Türkiye'nin İmkân ve Sınırları <i>Helin Sarı Ertem</i>	133-168
Iraklılık Kimliği: Irak'ta Kimliğin Alternatif Tarihi <i>Tunahan Yıldız</i>	169-202
Suudi Arabistan Dış Politikasında Muhammed Bin Selman'ın "Bumerang" Etkisi <i>Mustafa Öztop</i>	203-230
Kitap Tanıtımı İnsani Diplomasi, Teoriden Pratiğe: Türk Dış Politikasının Yeni Aracı <i>Enes Deşilmek</i>	231-236
Şii İslam Tarihi <i>Feyza Nur Atabay</i>	237-240
Babek – Bir Direnişçi <i>Mehmet Akif Koç</i>	241-246
Tek Devletli Durum: İsrail/Filistin'de İşgal ve Demokrasi <i>Ramazan Oduncu</i>	247-249

CONTENTS

Introduction.....	x
Turkey's Crisis Management in the Mosul Hostage Crisis <i>Ayşe Küçük & Fuat Aksu</i>	13-54
Examining the Response of Baloch Sunnis to the Ethno-Religious Policy of the Islamic Republic of Iran <i>Hadi Gamshadzehifar & Abdolmoghset Banikamal</i>	55-84
An Assessment on Political Wings in Iran <i>Hüdayi Sayın & Ahmet Çırakoğlu</i>	85-112
Unravelling A Myth: Emergence of The Myth of Female Kurdish Fighters in Social Media <i>İbrahim Efe</i>	113-132
The Capabilities and Limits of Turkey in the Elimination of Palestine's Socio-Economic Difficulties <i>Helin Sarı Ertem</i>	133-168
The Iraqi Identity: An Alternative History of Identity in Iraq <i>Tunahan Yıldız</i>	169-202
The Boomerang Effect of Mohammad Bin Salman in Saudi Arabian Foreign Policy <i>Mustafa Öztıp</i>	203-230
Book Review Humanitarian Diplomacy, From Theory to Practice: A New Tool of Turkish Foreign Policy <i>Enes Deşilmek</i>	231-236
A History of Shi'i Islam <i>Feyza Nur Atabay</i>	237-240
Babek – A Resister <i>Mehmet Akif Koç</i>	241-246
The One State Condition: Occupation and Democracy in Israel / Palestine <i>Ramazan Oduncu</i>	247-249

EDİTÖRDEN

Değerli okuyucular,

Altıncı yılımızda yeni sayımız ile karşınızdayız. Bu sayıda iki İngilizce beş adet de Türkçe bağımsız makale ile çıkıyoruz. Hadi Gamshadzehifar ve Abdolmoghset Banikamal çalışmalarında Beluci-Sünni etnik azınlığının İran İslam Cumhuriyeti'nin asimilasyon temelli yaklaşımına karşı tepkisini ele almaktadır. İbrahim Efe ise çalışmasında sosyal medyada Kürt kadın savaşçıların imgelerine yakından bakmakta ve bu imgelerin Batılı güçler ve Kürt siyasi grupları tarafından Suriye'deki uzun süreli iç savaşta siyasi konumlarını meşrulaştırmak için nasıl kullanıldığını ortaya koymaktadır.

Türkçe makalelerde ise Fuat Aksu ve Ayşe Küçük Türk dış politikasının önemli krizlerinden biri olan Musul Rehineler krizi sırasında Türkiye'nin kriz yönetimine yakından bakıyor. Çalışma Türkiye'nin silahlı devlet dışı aktör ile yaşadığı krizi ele alması nedeniyle son dönemde popüler olan devlet ve devlet dışı aktörler ilişkisine dair literatüre önemli katkıda bulunmaktadır. Diğer bir çalışma olan Helin Sarı Ertem'in makalesinde Türkiye'nin, yeni dış politika aktörlerinin Filistin'e yönelik soso-ekonomik yardımları ele alınmaktadır. Ertem çalışmasında Türk Kızılayı, Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı (TİKA), Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı (YTB), Yunus Emre Enstitüsü (YEE) ve Diyanet İşleri Başkanlığı (DİB) gibi resmi kurumlar ve İHH İnsani Yardım Vakfı gibi sivil toplum örgütlerinin Filistin'e yönelik yardımlarına yakından bakmaktadır.

Irak'ta devlet kimliğinin mevcudiyetini, nüfuzunu ve kapsamını tarihsel ve güncel yansımaları üzerinden ele alan çalışmasında Tunahan Yıldız, Irak siyasetini tarihsel olarak okumanın ana paradigması olan yapaylık tezine karşılık alternatif bir tarih ortaya koymaktadır. Hüdayi Sayın ve Ahmet Çırakoğlu ise İran'daki siyasi ekolleri ele aldığı çalışmasında İran'daki Muhafazakar, Reformist ve İlimliler adı altındaki siyasi blokları yakından inceliyor. Bütün farklılıklarına rağmen, Sayın ve Çırakoğlu aktif siyasal aktörlerin tamamının Humeyni'nin cübbesinden çıktığını ve onun anlayışının farklı yorumlarıyla güncelleştirilmiş formları olduğunu da not etmektedir.

Son çalışma olan Mustafa Öztop'un Muhammed bin Selman'a odaklanan makalesi rejimin güvenliği için dış politikanın nasıl araçsallaştırıldığını ele almaktadır. Öztop bu iki dinamik arasındaki araçsal ilişkiyi "kimliklerin yeni oluştuğu ya da değişim geçirdiği dönemlerde dış politikanın daha önem-

li hale geldiği” argümanı üzerine temellendiriyor. Bağımsız makalelerin yanı sıra bu sayıda okuyucular dört farklı kitap tanıtımını da okuma imkanı bulacaktır.

Herkese keyifli okumalar...

EDITOR'S NOTE

Dear readers,

We are here again with our new issue in our sixth year. In this issue, we come out with seven independent articles, two in English, five in Turkish. Hadi Gamshadzehifar and Abdolmoghset Banikamal discuss the reaction of the Baloch-Sunni ethnic minority to the assimilation-based approach of the Islamic Republic of Iran. In his study, İbrahim Efe closely looks at the images of Kurdish female fighters on social media, and reveals how these images are used by Western powers and Kurdish political groups to legitimize their political positions in the long-term civil war in Syria.

Among Turkish-language articles, Fuat Aksu and Ayşe Küçük look at Turkey's crisis management during the hostage crisis in Mosul, one of the major crises of Turkish foreign policy. Since it deals with a crisis, which Turkey has had with an armed non-state actor, the study contributes significantly to the literature on the relationship between state and non-state actors, which has recently become popular. Another study done by Helin Sarı Ertem deals with the socio-economic aid of Turkey's new foreign policy actors to Palestine. In her examination, Ertem takes a keen look at government agencies such as the Turkish Red Crescent, the Turkish Coordination and Cooperation Agency, the Presidency for Turks Abroad and Related Communities, the Yunus Emre Institute, the Presidency of Religious Affairs, as well as civil society organizations like the Humanitarian Relief Foundation (IHH) and their help to Palestine.

Tunahan Yıldız, who in his study scrutinizes the existence of Iraq's state identity, its impact and scope through the lens of current and historical repercussions, suggests an alternative history in place of the artificiality thesis, which has been the main paradigm in the historical reading of Iraqi politics. Exploring Iran's political schools, Hüdayi Sayın and Ahmet Çırakoğlu dwell on Iran's political blocs embodied by the conservatives, the reformists, and the moderates. Despite all differences, Sayın and Çırakoğlu find that all active political actors rose from Khomeini's ashes and so are versions – updated by various interpretations – of his understanding.

The last article, in which Mustafa Öztop focuses on Muhammad bin Salman, provides an analysis on how foreign policy is instrumentalized to maintain regime security. Öztop bases the instrumental relationship between these two

dynamics on the argument that “foreign policy becomes more important as identities newly form or undergo change”. Apart from independent articles, readers will have the chance to read four distinct book reviews in this issue. A pleasant reading to everyone...

Türkiye Ortadoğu Çalışmaları Dergisi
ISSN: 2147-7523, E-ISSN: 2630-5631
Cilt: 6, Sayı: 1, ss. 13-54
Geliş Tarihi: 20.11.2018
Kabul Tarihi: 07.03.2019
DOI: 10.26513/tocd.486020

Musul Rehineler Krizinde Türkiye'nin Kriz Yönetimi*

Ayşe Küçük** & Fuat Aksu***

Öz

Bu çalışmada, Türkiye'nin Musul Başkonsolosluğu'nun işgal edilmesiyle tetiklenen Rehineler Krizi incelenmektedir. Bu krizde Türkiye'nin hasmı bir silahlı devlet dışı aktördür ve olay komşu Irak topraklarında gerçekleşmiştir. Irak topraklarının bir bölümünün IŞİD tarafından işgal edilmesi hem bu coğrafi alan özelinde hem de bölge genelinde devlet olgusunun temel niteliklerine bir meydan okuma yaratmıştır. Bu meydan okuma, sadece toprağı işgal edilen devletle sınırlı kalmamıştır. Türkiye ile silahlı devlet dışı aktör (IŞİD) arasında da yeni bir dış politika krizi doğurmuştur. Türkiye'nin Musul Başkonsolosluğu'nun IŞİD militanları tarafından işgal edilmesi ve kırk dokuz personelinin rehin alınması sürecinde Türkiye kriz yönetiminde farklı yöntem ve araçlar kullanarak krizi yönetmiş ve rehinelere kurtarılmasını sağlamıştır. Türkiye, bu krizin yönetim sürecinde IŞİD'i doğrudan muhatap almak istememiş ve geleneksel diplomatik-siyasi araç ve yöntemlere başvurmaktan kaçınmıştır. Bu nedenle Türkiye, kriz sürecini Milli İstihbarat Teşkilatı (MİT) aracılığıyla yönetmiştir. Bu süreçte bir ad hoc mekanizma olarak Milli İstihbarat Teşkilatı'nın öne çıktığı görülmüştür. Bu çalışmada uluslararası sistem ve bölgesel alt sistemin gündeminin yaratmış olduğu baskılar, bölgedeki mekân-iktidar mücadelesi, Türkiye'deki iktidar-muhalefet ilişkisi, ülke sınırları içinde bulunan IŞİD militanlarının varlığı ve etkisi Musul Rehineler Krizi'ne ilişkin kriz yönetimi ve karar sürecinin analizinde göz önünde bulundurulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Kriz Yönetimi, Karar[laştırma], IŞİD, Rehine Krizi, Devlet Dışı Aktör

* Bu makale TÜBİTAK 1001 Projesi (Proje No: 112K172) desteğiyle hazırlanmıştır.

** Doktora Öğrencisi, Yıldız Teknik Üniversitesi, TR, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü, orcid.org/0000-0003-4043-0550, ayse_kck_88@hotmail.com

*** Doç. Dr., Yıldız Teknik Üniversitesi, TR, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü, orcid.org/0000-0002-3693-6666, faksu@yildiz.edu.tr

Turkey's Crisis Management in the Mosul Hostage Crisis

Ayşe Küçük** & Fuat Aksu***

Abstract

In this study, the Hostage Crisis triggered by the occupation of the Mosul Consulate of Turkey is analyzed. In this crisis, Turkey's adversary is an armed non-state actor and the incident occurred in the neighboring Iraqi territory. The occupation of Iraqi territory by an armed non-state actor (ISIS) has created a to against the fundamental characteristics of the state phenomenon both in this geographical territory and throughout the region. This challenge was not limited to the territory of the occupied state. It has also led to a foreign policy crisis between Turkey and the armed non-state actor (ISIS). In the crisis management process, Turkey used different methods and tools to manage the crisis and ensure the rescue of the hostages. Turkey did not want to engage directly in the management process of this crisis and avoided traditional diplomatic-political instruments and methods. For this reason, Turkey has managed the process of crisis through the intelligence service (MİT). It was seen that the National Intelligence Organization (MIT) was prominent as an ad hoc mechanism during the crisis management process. In this study, the pressures created by the international system and regional sub-system, the struggle for territory and power in the region, the relationship between the government and opposition in Turkey, the presence of ISIS militants within the borders of the country and the analysis of the crisis management and decision process related to the Mosul Hostage Crisis were taken into consideration.

Keywords: Crisis Management, Decision [Making], ISIS, Hostage Crisis, Non-State Actor

** PhD Student, Yıldız Technical University, TR, The Department of Political Science and International Relations, orcid.org/0000-0003-4043-0550, ayse_kck_88@hotmail.com

*** Assoc.Prof., Yıldız Technical University, TR, The Department of Political Science and International Relations, orcid.org/0000-0002-3693-6666, faksu@yildiz.edu.tr

1. Giriş

2003 yılında Amerika'nın Irak'ı işgali sonrasında Ortadoğu'da istikrarsızlık tırmanmış, izleyen süreçte bölge ülkeleri yeni tehditlerle karşılaşmıştır. Özellikle Irak ve Suriye'deki gelişmeler bu ülkelerde merkezi yönetimlerin ülkesel hâkimiyetlerini sarsmıştır. ABD'nin Irak'taki askeri varlığını azaltması, Irak'ta Bölgesel Kürt Yönetimi'nin merkezi Irak yönetimiyle girdiği mücadele, ardından Arap Baharı'nın Suriye'deki yansımaları bölgede hükümetlerin merkezi kontrolünden uzak alanlar yaratmıştır. Suriye'de yaşanan kriz yerel, bölgesel-uluslararası problem haline gelerek çok aktörlü ve katmanlı bir mücadeleye dönüşmüştür. Ortadoğu'da iktidar boşluğu oluşan alanlarda Irak ve Şam İslam Devleti-IŞİD¹, El-Nusra hatta PKK/YPG/PYD gibi silahlı devlet dışı aktörler alan hâkimiyetini yerleştirme ve iktidar oluşturma mücadelesine yönelmiş, bu durum bölgesel istikrarsızlığı yatay ve dikey ekseninde tırmandırmıştır.

2014 yılında IŞİD'in Türkiye'nin Musul Başkonsolosluğu'nu basarak kırk dokuz kişiyi rehin alması, silahlı şiddet kullanan bir devlet dışı aktörün mekân-iktidar ilişkisinde iddialı bir meydan okuması niteliğindedir. Bölgedeki zayıf aktörler bir yana, IŞİD bu eylemiyle Müslüman, laik, demokratik ve batı savunma sistemine dahil Türkiye'ye meydan okumuştur. IŞİD'in Sünni kimliği ve Irak ve Suriye özelinde İran destekli Şia hareketine karşı mücadelesi bir koşutluk yaratmış olsa da IŞİD bir süre sonra Türkiye'nin mücadele ettiği terör örgütleri arasında yerini almıştır. Bu süreçte Türkiye IŞİD destekli terör saldırılarının hedefi haline gelmiş, çok sayıda can kaybı yaşanmıştır. Bu dönemde Türkiye'nin izlediği siyasa, hem IŞİD'e "hoşgörü ile yaklaştığı" ve/ya "desteklediği" iddiaları üzerinden sistemik baskılarla karşılaşmış hem de ülke içi faktörlerden etkilenmiştir.

Bu makalede Türkiye'nin Musul Rehineler Krizi'ndeki kriz yönetimi incelenecektir. Söz konusu kriz, Türk Dış Politikası Kriz İncelemeleri Grubu'nun ele aldığı dış politika krizleri arasında bazı açılardan farklı özelliklere sahiptir.² Örneğin bu krizde Türkiye'nin hasmı devlet değil; silahlı şiddet kullanan devlet dışı aktör olarak Irak ve Şam İslam Devleti

¹ Başlangıçta bazı bölgelerde otoriteye sahip olan IŞİD, iktidara sahip değilken devletleşme iddiasını dillendiren "devlet dışı bir aktör" görüntüsü çizmiştir. Ancak zaman içerisinde çok sayıda devlet-devlet dışı aktörle girişmiş olduğu mücadelede etkinliğini yitirmiştir.

² Söz konusu krizlere ilişkin bilgiler için bkz.; www.tdpkrizleri.org

(İŞİD)'dir. Krizin tetikleyicisi eylem Türkiye'nin egemenlik alanında değil ülke topraklarının dışında gerçekleşmiştir. Bu açıdan çalışmada iki temel soruya odaklanılacaktır; bunlardan ilki krizin tetiklenmesinden önceki süreçte çok sayıda işarete rağmen Türkiye krizin tetiklenmesini neden önleyememiştir? Diğeri ise kriz tetiklendikten sonra Türkiye'deki karar birimi ve yapısı söz konusu krizi hangi araç ve yöntemlerle yönetmiş ve sonlandırmıştır? Daha açık bir ifadeyle diğeri dış politika krizlerinde hasım aktörler devlet iken söz konusu krizde hasmın devlet dışı niteliği Türkiye'nin kriz yönetim sürecinde nasıl bir farklılaşma yaratmıştır?

İŞİD'in Irak ve ilerleyen süreçte Suriye topraklarında bir kontrol alanı oluşturması her ne kadar bir uluslararası nitelik kazandırmış olsa da Türkiye'nin Musul Başkonsolosluğu'nun basılarak kırk dokuz kişinin rehin alınması Türkiye açısından bir dış politika krizi yaratmıştır. Charles Hermann, krizi “devleti oluşturan karar alıcıların ve dolayısı ile devletin; öncelikli amaçlarını tehdit eden aynı zamanda karar alıcıların, olay dönüşmeden kısa zaman içinde karar almalarını gerektiren sürpriz olarak ortaya çıkan bir durum”³ olarak tanımlar. Michael Brecher ise Hermann'dan bazı açılardan farklı olarak krizi üç bileşke üzerinden tanımlamaktadır. Brecher'a göre bir durumsal değişikliğin kriz olarak tanımlanabilmesi için karar biriminin (devletin) temel değerlerine yönelik tehdit (eş zamanlı ya da ardı ardına), askeri saldırı olasılığında normalden daha fazla bir artış, dış tehdide karşılık verme için kısıtlı zamanın olması gerekir.⁴ Bu makale ise Aksu ve arkadaşlarının kriz tanımını esas almaktadır.⁵ Buna göre kriz olarak nitelendirilen durumsal değişikliğin dış politika gündemine ilişkin herhangi bir konuda aniden veya belli bir zaman diliminde ortaya çıkabileceği kabul edilir. Böylesi bir durumsal değişiklik, karar birimini algı ve/veya gerçekliğinde temel değer ve önceliklerinde bir değişiklik yapmaya zorlar ki karar birimi bunu risk, tehlike, tehdit veya saldırı olarak değerlendirebilir. Buna bağlı olarak karar birimi mevcut kısıtlı seçenekler arasında bir tercih yapmak ve karar almak zorunda kalır; bazı durumlarda ise muha-

---

³ Charles F. Hermann, “Threat, Time and Surprise: A Simulation of International Crises” in: *International Crises: Insights from Behavior Research*, ed. Charles F. Hermann (Newyork: Free Press, 1972), 187.

⁴ Michael Brecher, *International Political Earthquakes*, (Ann Arbor, University of Michigan Press, 2008).

⁵ Fuat Aksu, *Türk Dış Politikasında Karar Alma ve Süreç Analizi*, (İstanbul: Dış Politika ve Kriz İncelemeleri Yayınları, 2017), 31-32.

tabı olan aktör ve/veya aktörlerle bir askeri çarpışma-savaşa girme olasılığı da gündeme gelebilir, ancak bu durum her zaman gerekli değildir.

Dış politika krizlerinin analizi, olumlu anlamda eklettik bir analiz çerçevesinin oluşturulmasını gerektirir. Yukarıdaki tanımlamalar dış politika krizlerinde her ne kadar karar birimi ve yapısını odağına almış olsa da krizlerde nihai ve siyasal sorumlu karar birimi krize ilişkin kararını oluştururken bağımsız ve müdahil değişkenleri de dikkate almak zorundadır. Bu açıdan bakıldığında Neoklasik Realizm'in çizdiği değişkenlerin krizlerdeki karar ve yönetim sürecini analiz açısından uygun bir çerçeve olduğu söylenebilir.⁶ Çünkü A. George'un⁷ ifadesiyle her bir kriz özgün ve butik bir kriz yönetim stratejisi gerektirmiş olsa da kriz anında durumsal değişikliğe anlam yükleyecek aktörün davranışsal-bilişsel özellikleri kadar krizin tetiklendiği uluslararası sistemsel/bölgesel/ulusal koşullar, yapısal özellikler de krizin seyrini, kullanılacak araç ve yöntemleri önemli ölçüde etkiler. Neoklasik realist bir analiz çerçevesinde iç ve dış politika birbirlerine bağlı alanlar olarak ele alınmaktadır. Dış politika analizinde sistem, devlet ve lider bütünsel olarak analiz edilirken dış politika kararını alan liderler ön plana çıkmaktadır. Ancak nihai kararın siyasal sorumluluğunu üstlenen liderler iç ve dış kısıtlar çerçevesinde hareket etmektedir. Bu nedenle kısıtların lider tarafından nasıl algılandığı önem kazanır. Uluslararası sistemin yapısı, dış politika davranışının oluşmasında etkilidir ancak tek belirleyici değildir. Liderler dış politika seçimlerini; sistem, materyal güç kapasitelerini, ülke içi etkileri dikkate alarak oluşturmaktadır. Dolayısıyla hem sistemik hem de müdahil değişkenlerin lideri zorladığını ifade etmek mümkündür.

Bu bağlamda Türkiye'nin silahlı şiddet kullanan bir devlet dışı aktör karşısında kriz yönetim sürecini nasıl işlettiği analiz edilirken krizin tetiklendiği andaki uluslararası sistemin/alt sistemin yapısının, devlet gücünün ve liderlerin dış politika tercihlerinin kararlardaki etkisi göz önünde tutulacaktır. Bu tür bir analiz kriz dönemlerinde sistemsel faktörlerin nihai karar

⁶ Neoklasik Realizm'in krizlerin analizinde uygun bir araç ve yöntem sunduğuna ilişkin çalışmalar için bkz.; Gideon Rose, "Neoclassical Realism and Theories of Foreign Policy," *World Politics*, Vol. 51, No. 1 (1998):144-172; Jeffrey W. Taliaferro, Steven E. Lobell, Norrin M. Ripsman, "Introduction: Neoclassical Realism, the State and Foreign Policy" in Steven E. Lobell, Norrin M. Ripsman, and Jeffrey W. Taliaferro (Eds.), *Neoclassical Realism, the State and Foreign Policy*, (Cambridge: Cambridge University Press, 2009)

⁷ Bir bütün olarak bkz.; Alexander L. George (Ed.), *Avoiding War: Problems of Crisis Management*, (Oxford: Westview Press, 1991).

birimi üzerinde önemli etkilerinin olduğunu ifade ederken; nihai ve/veya siyasi karar biriminin yalnızca sistemsel kısıtlara göre değil, aynı zamanda ülke içi kısıtlara göre hareket ettiğini dikkate almak gerekir. Bu noktada liderlerin aidiyetlerinin bir parçası olan büyük grup kimliğini, inançlarını, ülke içindeki politik rakiplerini ve muhalefeti göz önünde bulundurarak dış politika davranışını gerçekleştirdiği söylenebilir. Bu açıdan bakıldığında Musul Rehinelere Krizi Alexander L. George'un ifadesi ile aslında krizin tetiklenmesinden önceki uyarıları dikkate alındığında önlenemez niteliktedir. Dolayısıyla Türkiye'deki karar yapısının işleyişi bağlamında sürece dâhil aktörlerin gerekli koordinasyonu sağlayamaması dolayısıyla kriz tetiklenmiştir.

2. Devlet, Devlet Dışı Aktörler ve Mekân-İktidar Bağlamında Krizin Niteliği

Uluslararası ilişkiler, devletleri uluslararası sistemin temel aktörleri olarak ele alır. Aslında bu ayırımı egemenlik olgusu, yani kararlaştırma ve bunu uygulama konusundaki otonomi belirleyicidir.⁸ Uluslararası ilişkilerde temel tartışma konularından biri Realizm ile İdealizm arasında yaşanmış; her ikisinde de devlet ontolojik olarak birbirine benzer biçimde tarif edilmiştir.⁹ Her iki yaklaşım açısından da devletler sınırları belirlenmiş bir alan üzerinde, kendi yetki alanına giren bütün konularda vatandaşları açısından belirleyici olan ve bir toprak parçasına bağlı organizasyonu¹⁰ ifade eder. Belirli bir nüfusa, tanımlanmış bir ülkeye ve örgütlenmiş bağımsız yönetime sahip egemen devletler, diğerleriyle uluslararası ilişkiler içerisine girebilme hakkına sahiptir.¹¹ Devletlerin kendi coğrafyası üzerindeki tam otoritesinin olması, onun coğrafi mekân üzerinde somutlaşmasını ve yine

---

⁸ James N. Rosenau, *Turbulence in World Politics: A Theory of Change and Continuity* (New Jersey: Princeton University Press, 1990), 119.

⁹ Faruk Yalvaç, "Devlet", *Devlet ve Ötesi: Uluslararası İlişkilerde Temel Kavramlar*, Der. Atila Eralp (İstanbul: İletişim Yayınları, 2005), 17.

¹⁰ Weberyen anlamda modern devletin çeşitli özellikleri mevcuttur: Bunlar, şiddet araçlarının tekel denetimi, toprak, egemenlik, anayasallık, kişisel olmayan iktidar, bürokrasi, otorite/meşruiyet, yurttaşlık ve vergilendirme. Ancak ve ancak bu özelliklerin bütününe karşılık gelen aktörler "devlet" olarak kabul edilebilir. Christopher Pierson, *Modern Devlet*, Çev. Dilek Hattatoğlu (İstanbul: Çiviyazıları, 2000), 23-24.

¹¹ Eric A. Heinze and Brent J. Steele, "Introduction: Non-State Actors and The Just War Tradition," in *Ethics, Authority, and War: Non-State Actors and Just War Tradition*, Eds. Eric A. Heinze and Brent J. Steele (New York: Palgrave Macmillan, 2009), 9.

orada anlam kazanmasını sağlar. Bu bağlamda bir devletle bir diğeri arasında kurulan siyasal ilişkiler toplamı, jeopolitikle özdeşleştirilir. Politika ve jeopolitik, üzerinde otorite kurulan coğrafya açısından iç içe geçmiştir.¹² Devletler ülkesel sınırları içindeki denetimlerini kendi hesabına, kendi kaynaklarını kullanarak koşulsuz biçimde uygular ve bu gücü ne başka bir varlıktan elde eder ne de onunla paylaşır. Devletin otoritesi sınırlanmadığı gibi ona karşı da çıkılamaz. Zira egemen devlette kurallar, bütünü kendisini, devletin denetleme mekanizmasının bir yönünü teşkil eder ve bu bağlamda egemenliğin bir ifadesidir. Dolayısıyla bir devletin kimliğine meydan okuyarak o devletin nüfusunu ve sınırlarını idare etme amacı gütmek devleti uygulama yetilerinden *de facto* yoksun bırakmak demektir. Bu nedenle bu yöndeki herhangi bir meydan okuma eninde sonunda şiddetle karşılaşır ve güç kullanma biçimini alır.¹³

Günümüzde devlet dışı aktör kavramıysa, devlet niteliği haricinde öne çıkan siyasi, örgütsel varlıklara işaret etmektedir. Bu bağlamda hem yeni gelişen, potansiyellerini arttıran ve bir alanda otoriteye meydan okuyan bütün rakip unsurlar hem de zayıf bir otoritenin olduğu alanlardaki güç boşluklarını doldurmayı hedefleyen bütün aktörler devlet dışı aktörler içerisinde yer alır.¹⁴ Dolayısıyla “devlet dışı aktör” kavramı, uluslararası ve hükümetler arası örgütleri, çok uluslu şirketleri, tüzel kişilikleri, sivil toplum kuruluşlarını, terör örgütlerini, kartelleri içerisine alan geniş bir çerçevedir.¹⁵ Bu geniş çerçeveden anlaşıldığı gibi, devlet dışı aktörlerin bir kısmı barışçıl iken; diğer bir kısmı silahlı şiddeti politikanın hâkim yönünü değiştirmek için kullanır.¹⁶

Silahlı şiddet kullanan devlet dışı aktörün ayırıcı özelliği, onun devlet aygıtının dışında şiddeti bir araç olarak kullanmasıdır.¹⁷ Bu bağlamda Irak

¹² Jeopolitik bağlamda mekân iktidar ilişkileri için bkz., Yves Lacoste, *Büyük Oyunu Anlamak*, (İstanbul: NTV Yayınları, 2007), 10-16.

¹³ Gianfranco Poggi, Devlet: Doğası, *Gelişimi ve Geleceği*, Çev. Aysun Babacan (İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2007), 30.

¹⁴ Fatma Taşdemir, “Devlet Merkezli Uluslararası Hukuk Sistemi ve Devlet Dışı Silahlı Aktörler,” *İÜ Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi* Sayı 56, (Mart 2017).

¹⁵ Heinze and Steele, “Introduction,” 11-12.

¹⁶ Silahlı/şiddet kullanan devlet dışı aktörleri incelemek için Bkz. Ulrich Schneckener, “Armed Non-State Actors and Monopoly of Force,” Revisiting the State Monopoly on the Legitimate Use of Force, *Policy Paper 24 2007*, 10-19.

¹⁷ Ulrich Schneckener, “Fragile Statehood, Armed Non-State Actors and Security Governance,” in *Private Actors and Security Governance*, Ed(s). Alan Bryden, Marina Caparini, (Berlin: LIT, 2006), 25.

ve Şam İslam Devleti-IŞİD¹⁸ silahlı şiddet kullanan bir devlet dışı aktör olarak ele alınabilir. “Irak’ta 2003’te ABD işgaliyle başlayan ve 2011’de Suriye’de ayaklanmaların ortaya çıkmasıyla birlikte her iki devlet, iç isyan ve dış müdahalelerin çeşitli kombinasyonları altında yapı sökümüne uğramıştır. Suriye ve Irak daha yoğun olan devlet ötesi çatışma, teritoryal kontrolün kaybedilmesiyle ve kendi sınırları içerisindeki mücadelelerle zayıf devletlere indirgenmiştir.”¹⁹

IŞİD’in Irak ve Suriye’deki etkinliğini arttırması, Irak ve Suriye’de oluşan güç boşluğunun sonucudur. Söz konusu “zayıf devlet”lerin,²⁰ topraklarında tam otorite kuramaması, var olan güç boşluğunun IŞİD gibi silahlı şiddet kullanan bir devlet dışı aktör tarafından doldurulmasına yol açmıştır. IŞİD’in kökenleri ABD’nin Irak işgaline doğrudan bir cevap olarak okunabilecek Irak El-Kaide’sine dayanmaktadır. Bununla birlikte Ebu Bekir El-Bağdadi liderliğinde grup Suriye’nin çeşitli vilayetlerinde valilikler oluşturarak çatışmaya girmiştir. 2013 yılı Nisan ayında grup ismini *Irak ve Şam İslam Devleti* (IŞİD) olarak değiştirmiş, Irak ve Suriye’de önemli bir coğrafi alan üzerinde kontrolünü arttırarak hilafet ilan etmiş ve kendisini “İslam Devleti” olarak adlandırmıştır.²¹

IŞİD, küresel cihat hedefleyen bir organizasyon olarak pek çok ülkede kendisine bağlı insan kaynağına sahiptir ve Irak El-Kaide’si ile daha önce birbirlerine düşman olan pek çok unsurun bir araya gelmesiyle ortaya çıkmıştır. Örneğin Ryan’a göre, Irak’ta Saddam Hüseyin dönemi Baas rejiminin kalıntıları IŞİD’in güvenlik ve istihbarat birimlerinin temel insan kaynağını oluşturmuştur.²² Bu özelliğiyle IŞİD, silahlı şiddet kullanan, radikal

---

¹⁸ Dolunay Şenol, Sezgin Erdem ve Elif Erdem, “IŞİD: Küresel Bir Terör Örgütü,” *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, cilt 26, Sayı 2, (2016), 277-292.

¹⁹ Raymond Hinnebusch, “*Syria-Iraq Relations: State Construction and Deconstruction and the MENA States System*,” LSE Middle East Centre Paper Series No:4, 2014, <http://www.lse.ac.uk/middleEastCentre/publications/Paper-Series/SyriaIraqRelations.aspx>, 15.07.2016.

²⁰ “Zayıf devlet” için bkz. Joel Migdal, *Strong States, Weak States: Power and Accommodation: Strong Societies and Weak States: State-Society Relations and State Capabilities in the Third World*, (Princeton: Princeton University Press, 1988), 58-95.

²¹ Vincent Durac, “The Role of Non-State Actors in Arab Countries after the Arab Uprisings,” *European Institute of the Mediterranean*, http://www.iemed.org/observatori/arees-danalisi/arxiu-adjunts/anuari/med.2015/IEMed%20Yearbook%202015_NonStateActorsArabUprisings_VincentDurac.pdf, 39, 15.07.2016.

²² Curtis Ryan, *Regional Responses to the Rise of ISIS*, *Middle East Research and Information Project*, <http://www.merip.org/mer/mer276/regional-responses-rise-isis>, 25.09.2017.

sosyo-politik değişimi amaçlayan, bir devlet dışı aktördür.²³ Ancak IŞİD'i bölgede mücadele eden diğer devlet dışı aktörlerden ayıran özellik yalnızca El-Kaide merkezli cihatçı grup olması değil; aynı zamanda, kendine özgü statüsünün, ajandasının varlığıdır. Bu kapsamda kendi ideolojisine [otoritesine] itaat etmeyerek direnen yönetimleri ve liderleri yok etmeyi amaçlaması aşırı uçta bir aktör olduğunu göstermiştir.²⁴ Buna ek olarak, isminden anlaşıldığı gibi Akdeniz'e kadar ilerleyecek bir hat üzerindeki bölgeyi kontrol etmeyi amaçlamış, "devletleşme süreci"ne girmek istemiştir. Ayrıca, IŞİD'in bölge devletlerinin meşruiyetlerine olduğu kadar devlet nosyonuna da doğrudan doğruya meydan okuduğu görülmüştür. Dini ve siyasi yaşamı kontrolü altında tutan El-Bağdadi halifelik ilan ederek hem "dini bir lider" hem de "bir devlet adamı" kimliğine bürünerek devletin geleneksel bütün sorumluluklarını (en azından bir dönem için) üstlenmeye çalışmıştır.²⁵ Ancak IŞİD'in (Irak ve Suriye topraklarında) kontrol ettiği coğrafi sınırlar "değişken", "belirsiz"dir; dolayısıyla bu bölgelerde ancak "geçici" bir otoriteye kurabilmiştir. Zira bölgedeki farklı otorite/aktörlerle girmiş olduğu silahlı mücadele sonucunda kontrolü giderek zayıflamıştır. Bu süreçte IŞİD sadece Irak ve/ya Suriye topraklarıyla sınırlı bir otorite alanı değil; aynı zamanda dünya geneline yayılan bir esnek otorite alanında varlığını koruma/sürdürmeye yönelmiştir. Sonuçta bölgesel etkinliği azalsa da hâlâ tehdit olarak görülmektedir. IŞİD'in 2014'ten itibaren Irak ve Suriye topraklarındaki faaliyetleri sadece bu topraklar için bir tehdit yaratmamış aynı zamanda pek çok komşu ülke için de tehdit ve kriz üretmiştir. Türkiye açısından ise kriz Musul Başkonsolosluğu'nun IŞİD militanları tarafından basılmasıyla tetiklenmiştir.

3. Musul Rehineler Krizi

IŞİD, 2014 Ocak'ta Ramadi ve Felluce'yi ele geçirmiş,²⁶ 6 Haziran'da ise Musul'a yönelmiştir. 8 Haziran'dan itibaren Irak güvenlik güçleriyle örgüt

²³ Charles Lister, "Profiling the Islamic State," *Brookings Doha Center Analysis Paper*, No: 13, November 2014, 21, http://somaliation.com/wp-content/uploads/2014/12/en_web_lister.pdf, 15.07.2016.

²⁴ Zana Khasraw Gulmohamad, "The Rise and Fall of Islamic State of Iraq and Al-Sham (Levant) ISIS," 2, *Global Security*, <http://globalsecuritystudies.com/Gulmonhamad%20ISIS%20AG.pdf>, 15.07.2016.

²⁵ Simon Mabon and Lucia Ardovini, "Daesh, Geopolitics and the Resurgence of Pan Arabism?," *The Foreign Policy Centre*, <http://fpc.org.uk/fsblob/1691.pdf>, 15.07.2016.

²⁶ "El-Kaide'ye Bağlı Örgüt Ramadi ve Felluce'yi Aldı," *Milliyet*, 3 Ocak 2015.

militanları arasındaki çatışmalarda bölgedeki siviller şehri terk etmiştir. 9 Haziran'da Ninova Valisi Nuceyfi Musul bölgesinde seferberlik çağrısı yapmış, ancak Musul'da Nakşibendi Ordusu'nun desteğini alan IŞİD 10 Haziran'dan itibaren şehrin kontrolünü ele geçirmiştir. Bunda bölgedeki Irak güvenlik güçlerinin silahlarını bırakarak kentten ayrılmasının etkili olduğu söylenebilir.²⁷ IŞİD'in Musul'u ele geçirmesi tehlikesine karşı Türkiye, Başkonsolosluğu'nu tahliye²⁸ etmemiştir.²⁹ Bu sırada Türkiye kamuoyunda IŞİD'in bölgedeki ilerleyişinin Türkiye'nin Musul Başkonsolosluğu için tehdit yarattığı gündeme gelse de başkonsolosluğun tahliyesi zamanında gerçekleştiril[e]memiş, bu ise Türkiye Başkonsolosluğu'nu açık hedef haline getirmiştir.³⁰

IŞİD'in Musul'a yönelik saldırısına ilişkin haberler Türk basınında 11 Haziran'da verilmeye başlanmıştır.³¹ Söz konusu haberlerden gelişmele-

²⁷ Ayşe Küçük, "Non-State Actors in Turkish Foreign Policy Crises," *Analyzing Foreign Policy Crises in Turkey: Conceptual, Theoretical and Practical Discussions*, Eds. Fuat Aksu and Helin Sarı Ertem Cambridge: Cambridge Scholars Publishing, (2017), 21.

²⁸ "Dışişleri: Irak'ta 80 Türk Rehin," *Hürriyet*, 11 Haziran 2014.

²⁹ Diplomatik temsilcilikler olarak konsolosluklara ilişkin düzenlemeler 24 Nisan 1963 tarihli Konsolosluk İlişkileri Hakkında Viyana Sözleşmesi'nde karara bağlanmıştır. Konsolosluk binalarının dokunulmazlığı Sözleşme'nin 31. maddesinde düzenlenmektedir. Bu açıdan bakıldığında kabul eden devletin konsolosluk binalarının dokunulmazlığına ilişkin yükümlülüğü "...konsolosluk binalarının münhasıran konsolosluk işleri için kullanılan kısmına" dairdir. Benzer şekilde "...kabul eden Devlet'in, konsolosluk binalarına müsaadesiz girilmesine veya binaların tahrip edilmesine ve keza konsolosluğun huzurunun bozulmasına veya konsolosluğun onurunu kırılmasına engel olmak amacıyla gerekli her türlü tedbirleri almak gibi özel yükümlülüğü vardır." Ancak Irak devletini temsil eden birimlerin Musul'dan ayrıldığı ve etkin devlet kontrolünün kaybedildiği bir süreçte Irak devletinin söz konusu sözleşme yükümlülükleri çerçevesinde Türkiye'nin diplomatik misyonunun dokunulmazlığını ve korunmasını beklemek gerçekle bağdaşmamaktadır. O nedenle istikrarsız bir ortamda konsolosluklara yönelik bir fiili saldırı olasılığı her zaman söz konusudur. Devletler gerek gördüğünde yurtdışındaki konsolosluk ve benzeri temsilciliklerinin faaliyetlerini durdurabilir, hatta bunları kapatabilirler.

³⁰ Bu bağlamda Türkiye'nin IŞİD'in bölgedeki ilerleyişine rağmen Musul Başkonsolosluğu'nu boşaltmaması 8 Haziran'da MİT'in ulaştırdığı istihbarata rağmen Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu'nun tercihi olduğu iddia edilmiştir. Murat Sabuncu, "Fidan: Konsolosluğu Boşaltmalıyız Davutoğlu: Hayır Doğru olmaz!," *TV 24*, <http://t24.com.tr/yazarlar/bilinmeyen/fidan-konsoloslugu-bosaltmalyiz-davutoglu-hayir-dogru-olmaz,9686>, 15.07.2015.

³¹ Bu haberlerden bazıları için bkz.; Mehmet Nayır, "Musul Düştü," *Takvim*, 11 Nisan 2014, <https://www.takvim.com.tr/guncel/2014/06/11/musul-dustu>, 11.06.2014. "IŞİD Musul'u Ele Geçirdi," *TV 24*, <http://t24.com.tr/haber/al-jazeera-isisid-musulu-ele-gecirdi,260756>, 10.06.2014. "Musul'dan Kaçış," *Türkiye*, 11 Haziran 2014, <http://www.turkiyegazetesi.com.tr/dunya/162935.aspx>, 11.06.2014.

rin henüz Türkiye'ye yönelik bir tehdit olarak görülmediği anlaşılmaktadır. Bunda Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu'nun 10 Haziran'da yapmış olduğu "Musul Başkonsolosluğumuzun güvenliği için gerekli bütün önlemler alındı³² şeklindeki açıklaması etkili olmuştur. Ancak beklenen aksine, IŞİD militanları 11 Haziran 2014 tarihinde Türkiye'nin Musul Başkonsolosluğu'nu işgal etmiş ve kırk dokuz kişiyi rehin almıştır. Türkiye'nin Musul Başkonsolosluğu'nun IŞİD tarafından işgal edildiğinin duyulmasının ardından basının ilgisi ve tepkisi yoğunlaşmıştır.³³

Musul Başkonsolosluğunun işgali *siyasi* nitelikte bir eylem olduğu kadar, konsolosluk çalışanları ve sivillerin yaşam haklarına yönelik saldırı olarak değerlendirildiğinden *insani* kriz özelliğine sahiptir. Ayrıca 2014 Musul Rehineler Krizi'ni özgün kılan nokta, Türkiye'nin bir başka devletin [hukuki-siyasi] egemenlik sınırları içinde şiddet kullanan/silahlı devlet dışı aktörlerden biriyle karşı karşıya³⁴ gelmesidir.³⁵ Musul Rehineler Krizi örneği, muhatabın "devlet niteliğinin bulunmaması" açısından da Türkiye'nin dış politika krizleri içerisinde özgündür.³⁶ Asala, PKK gibi terör örgütleriyle giriştiği mücadele bağlamında sayısız saldırının hedefi haline gelmiş olsa da bir dış misyonunun basılarak kırk dokuz kişinin rehin tutulması ve bu olayın Irak'ın etkin kontrolünü kaybettiği bir toprakta gerçekleşmesi olaya kriz niteliği kazandırmıştır.³⁷

³² Ahmet Davutoğlu, https://twitter.com/ahmet_davutoglu, 10.06.2014.

³³ Haber başlıklarından bazıları için bkz.; "IŞİD Baskını," *Milliyet*, 12 Haziran 2014. "Çapulcunun Yaptığına Bak! IŞİD Musul Konsolosluğumuzu Bastı," *Türkiye*, 12 Haziran 2014, <http://www.turkiyegazetesi.com.tr/gundem/163123.aspx>, 12.06.2014. "Savaş İlanı Gibi," *Yenişafak*, 12 Haziran 2014. "Türkiye'ye Tuzak", *Sabah*, 12 Haziran 2014. "IŞİD Boyunu Aştı, Türk Diplomatları Kaçırıldı", *Akşam*, 12 Haziran 2014. "IŞİD Çıldırdı, Türkiye Alarmda", *Habertürk*, 12 Haziran 2014. "Konsolosluk Düştü", *Millî Gazete*, 12 Haziran 2014. "IŞİD Terörü Türkiye'ye Girdi," *Taraf*, 12 Haziran 2014.

³⁴ IŞİD, Türkiye'yi açık şekilde ilk kez 9 Ağustos 2014'te Rehine Krizi devam ederken tehdit etmiştir.

³⁵ "Türkiye'den IŞİD'in Tehdidine İlk Tepki," *Cumhuriyet*, http://www.cumhuriyet.com.tr/haber/turkiye/104603/Turkiye_den_ISiD_in_tehdidine_ilk_tepki.html, [11.08.2014].

³⁶ Bkz., Aksu, *Türk Dış Politikasında Karar ...*, 60.

³⁷ Türkiye, diplomatik misyonlarına yönelik terörist saldırıları önemsemekle birlikte daha önce herhangi bir terör saldırısını kriz yönetimi sürecinde (en azından bu kadar uzun süre) yürütmemiştir. 13 Temmuz 1979'da Mısır'ın Ankara Büyükelçiliği'ni basan Filistinli gerillaların yirmi kişiyi rehin alması olayında Türkiye'de bir kriz yönetim sürecinin işletildiğinden söz edilse de bu olayın dış politika krizi boyutu

Bir terör örgütü olarak IŞİD, kriz yönetimi açısından *devlet* tipi aktörlerden belirgin biçimde ayrılmaktadır. Bir kurumsal yapıdan, gelenekten ve devlet kültüründen yoksundur.³⁸ IŞİD'in yönetim mekanizması, El-Bağdadi ve onun Irak ve Suriye özelindeki yardımcılarının kimlikleri dışında şeffaflıktan uzaktır. Yapılan analizler ise daha çok istihbarat kaynaklıdır.³⁹ Ayrıca, IŞİD toplumsal tabanı olan bir hareket olmaktan uzaktır. Bu nedenle yerelde desteği kısıtlı olan bir öncü bir grup olarak görülmektedir.⁴⁰ IŞİD kimileri için Irak ve Suriye'de ulus-devletlere meydan okuyan revizyonist bir hareket iken diğerleri için dini motivasyonlu *yeni terörist* hareketlerden biridir.⁴¹

Musul Rehinelere Krizi'nin yaşandığı dönemde hem basına yansıyanlar hem de Iraklı gazetecilerin anlattıkları, sürecin nasıl geliştiğine dair farklı senaryoların var olduğunu göstermektedir.⁴² Buna göre örgüt içerisinde farklı bir kanadın kendi inisiyatifiyle konsolosluk işgal edilmiştir.⁴³ Ortaya atılan iddialar, geleneksel terör örgütleri ile IŞİD gibi yeni terörist organi-

---

bulunmamaktadır. Diğer yandan PKK saldırıları bağlamında ele alındığında ise 1998 Suriye Krizi'nde hasım PKK değil doğrudan Suriye devletidir.

³⁸ Örgüt karar yapısı ise son derece merkezileşmiştir. IŞİD, Irak ve Suriye için birer yardımcının yanı sıra kabinede 8 kişiden oluşmaktadır. Bütün askeri konseyinin 13 kişiden oluştuğu iddia edilmektedir.

³⁹ Nick Thompson and Atika Shubert, "The Anatomy of ISIS: How the 'Islamic State' is Run, from Oil to Beheadings," *CNN*, 2014, <http://edition.cnn.com/2014/09/18/world/meast/isis-syria-iraq-hierarchy/>, 31.07.2016.

⁴⁰ Hassan Abu Haniyeh, "Daesh's Organisational Structure," *Aljazeera*, 2014, <http://studies.aljazeera.net/en/dossiers/decipheringdaeshoriginsimpactandfuture/2014/12/201412395930929444.html>, 10.08.2016.

⁴¹ S. Simon and D. Benjamin, "America and the New Terrorism," *Survival* Vol: 42, No: 1, (2000), 73. Devlet dışı aktörlerin eylemlerinde şiddete yer vermeleri terörizm olarak betimlenebilmektedir. Diğer bir ifadeyle terörizm, "şiddet tehdidi ve baskı ile kamuoyunun dikkatini çekmek ve ikna etmek için korkuyu kullanmaktır." Sloan, *Beating International Terrorism...*, 3. Yeni terörizm, daha çok küresel bir fenomendir. Bu açıdan bir değerlendirme için bkz., Faisal Devji, *Landscapes of the Jihad: Militancy, Morality, Modernity* (London: Hurst & Company, 2005), 251. Faisal Devji, "Politics after Al-Qaeda," 2011, <http://www.conflictsforum.org/wp-content/uploads/2011/07/PolicyPaper-PoliticsAfterAlQaeda1.pdf>, 2, 25.09.2017.

⁴² Bu senaryolardan biri IŞİD'in Türkiye Başkonsolosluğu'na saldırmayacağına yönelik bir garanti verdiği iddiasına dayanmaktadır. Bkz.; Alptekin Dursunoğlu, "Rehinelere Serbest; ama Dış Politika Hala Rehin," *Yakın Doğu Haber*, http://www.ydh.com.tr/YD428_rehinelere-serbest-ama-dis-politika-hala-rehin.html, 21.09.2014.

⁴³ Alptekin Dursunoğlu, *Yeni Osmanlı'nın Ortadoğu'su*, (İstanbul: Önsöz Yayıncılık, 2016), 251.

zasyonlar arasında örgütlenme biçimindeki farklılığı ortaya çıkartmak açısından önemlidir. Geleneksel organizasyonlardaki hiyerarşik örgütlenme sisteminin yerine yatay ağların birleşimi üzerinde hiyerarşik yapılanmanın olması, IŞİD'e bağlı ağların farklı tutumlar geliştirebileceğinin bir örneği olarak değerlendirilebilir. IŞİD gibi yeni terörist örgütler çoğu kez asker, polis ya da devlet görevlilerini kendilerine hedef almak yerine kitlesel zarar vermeyi amaçlarlar. Ayrıca kitle imha silahlarına ulaşabilme potansiyellerinin olduğu düşünülür.⁴⁴ Bu tür gruplar sıkı bir merkezi liderlikten ziyade, nispeten zayıf yerel bağlantıların üzerinde yükselmektedir.⁴⁵

IŞİD, yerelde otoritesini çoğunlukla güç kullanarak, rıza devşirerek, hizmet götürerek ya da patronaj ilişkileri kurarak elde etmektedir. Buna rağmen örgütün uluslararası meşruiyet oluşturma imkânı düşüktür. Bununla birlikte farklı örgütlerin IŞİD'e biat ettiği görülür. IŞİD; FKÖ, PKK, IRA gibi benzerlerinden farklı olarak *bir halkın temsilcisi olma* iddiasından uzak olduğu gibi, kabul görmek gibi bir talebe de sahip değildir. Uluslararası alanda kabul görmek yerine ayırım gözetmeksizin kendisine biat etmeyen herkesi ve bütün bir sistemi devirmeyi hedeflemiştir. Dolayısıyla kendisinden önceki terör örgütlerinden de ayrılmaktadır. IŞİD'in tahmin edilemez bir devlet dışı aktör olarak algılanması, Türkiye'nin yaşadığı krizi kurumlar arasında belirli normlar çevresinde gerçekleştirilen bir süreç yerine; konu ile ilgili özel, *ad hoc* birimlerle yürütmesini gerektirmiştir.

3.1. Silahlı Şiddet Kullanan Bir Devlet Dışı Aktör Karşısında Türkiye'nin Kriz Yönetimi

Musul Başkonsolosluğu'nun basılmasından önce bölgede Türk vatandaşlarına yönelik IŞİD saldırılarının olduğu görülmüştür. Ağustos 2012'de iki Türk vatandaşının Lübnan'da kaçırılıp kısa süre sonra serbest bırakılmasının ardından 9 Ağustos 2012 tarihinde iki THY pilotu Beyrut'ta kaçırılmıştır. Rehineleri elinde tutan grup serbest bırakılma koşulu olarak Suriye'de tutuklu bulunan Lübnanlı Şiiilerin serbest bırakılmasını ileri sürmüştür.

⁴⁴ Ersun N. Kurtuluş, "The "New Terrorism" and Its Critics," *Studies in Conflict and Terrorism*, Vol: 34, No: 6, (2011), 484-485.

⁴⁵ Paul Staniland, "Will ISIS Cohere or Collapse?," 2014, <https://politicalviolenceataglance.org/2014/06/24/will-isis-cohere-or-collapse/>, 11.08.2016.

Pilotlar 10 Ekim 2012 tarihinde Katar'ın yapmış olduğu arabuluculuk⁴⁶ sonucunda gerçekleşen takas ile serbest kalmıştır.⁴⁷

Kriz yönetimi açısından değerlendirildiğinde ve IŞİD'in Irak ve Suriye topraklarındaki faaliyetleri göz önünde tutulduğunda, rehine krizi tetiklenmeden çok önce risk analizlerinin yapılmış olması beklenir. Nitekim Başkonsolos Öztürk Yılmaz yaptığı açıklamalarda gelişmelerden Dışişleri Bakanlığı'nı haberdar ederek konsolosluğun tahliye edilmesi için gerekli girişimlerin başlatılmasını talep ettiğini belirtmiştir.⁴⁸ Benzer uyarıların güvenlik ve istihbarat birimleri tarafından da dillendirildiği anlaşılmaktadır.⁴⁹ Henüz IŞİD'in Musul'daki baskısı bu ölçüde artmamışken konsolosluğun tahliye edilmesi durumunda doğaldır ki böyle bir krizin ortaya çıkması da söz konusu olmayacaktır.

Krizin tetiklenmesinden sonra basındaki tartışmalarda konsolosluğun zamanında tahliye edilmemesindeki tercihin siyasi bir karara mı dayandığı yoksa ihmal mi olduğu sorgulanmıştır. Krizlerin tetiklenmeden önlenmesi esas önceliktir. Alexander George'un ifadesiyle karar birimi olası risk, tehlike, tehdit ve saldırıları dikkate alarak kriz öncesi evrede krizin tetiklenmesinden kaçınmaya çalışır. Ancak bu aynı zamanda siyasi ikileme yol açar, çünkü karar birimi temel değer, öncelik, çıkar ve kapasitesinde herhangi bir kayba uğramak istemez.⁵⁰ Eğer krizi kontrol edebileceğini ve fırsata çevirebileceğini öngörüyorsa tırmandırmayı da düşünebilir. Rehine krizinde bu açıdan nasıl bir süreç yaşanmıştır? Eldeki verilere göre krizden önce gerekli önlemleri almada yeterince hızlı davranmayarak krizin tetiklenmesinden kaçınmamıştır. Krizin tetiklenmesinden sonraysa krizden

---

⁴⁶ IŞİD'in kontrolündeki sahalarda gerçekleşen kaçırma ve alıkoyma olaylarının sayısındaki artışla beraber mağdurların aileleri veya doğrudan vatandaşı buldukları ülkelerin ilgili birimleri mağdurların kurtarılması için yoğun pazarlık içerisine girmiş, para veya takas karşılığında rehin tutulanlar kurtarılabilmiştir. Bu faaliyetlerin hepsinde başarı sağlanamamış bazı durumlarda rehin tutulanlar öldürülmüştür.

⁴⁷ Gökhan Artan ve Eray Erollu, "Pilotlarımız Türkiye'de!," *Habertürk*, <https://www.haberturk.com/gundem/haber/886685-pilotlarimiz-turkiyede>, 21.09.2014.

⁴⁸ "Musul'daki Başkonsolos Baskının Detaylarını İlk Defa Anlattı, AKP Yine Yalan Söylemiş," <https://www.abcgazetesi.com/arsiv/musuldaki-konsolos-baskinin-detaylarini-ilk-defa-anlattı-akp-yine-yalan-soylemis/haber-36787>, 12.12.2016.

⁴⁹ "CHP'den Erdoğan ve Davutoğlu Hakkında Musul Rehineleri Suç Duyurusu," <https://umutoran.com/2014/08/06/chpden-erdogan-ve-davutoglu-hakkinda-musul-rehineleri-suc-duyurusu/>, 06.08.2014.

⁵⁰ Alexander L. George, "A Provisional Theory of the Crisis Management," *Avoiding War: Problems of the Crisis Management*, Ed.Alexander George (USA: Westview Press, 1991), 23.

mümkün olabildiğince az zararla çıkmaya odaklanmıştır. Rehinelere can güvenliğinin sağlanması temel hedef olarak kabul edilmiştir.

Krizin fırsata çevrilmesi bağlamında Türkiye temkinli davranmış, maceracı bir siyasa izlemekten kaçınmıştır. Örneğin beklentilerin aksine Türkiye rehinelere kurtarmak veya doğrudan Irak ve Suriye'deki IŞİD hedeflerine yönelik topyekûn bir saldırıya girişmek için rehinelere krizini bir fırsat olarak kullanmamıştır. Krizin tetiklenmesine neden olan durumsal değişikliğin hangi aktör tarafından gerçekleştirilmiş olduğu taraf aktörlerin savunmacı veya saldırgan olup olmadıklarını da belirleyecektir. Buna göre krizi tetikleyen davranış IŞİD tarafından gerçekleştirildiği için bu krizde Türkiye savunmacı bir kriz yönetim stratejisi izlemiştir. Musul Rehine Krizi Türkiye için gelişen kriz niteliğindedir. Türkiye, riskleri dikkate almayarak/yeterince hızlı davranmayarak krizin tetiklenmesini kolaylaştırmış olsa da izlediği siyasa açısından savunmacı taraftır. IŞİD ise krizin tetiklenmesini gerçekleştirdiği için saldırgan taraftır. Konsoloslukta bulunanların güvenli bir şekilde Türkiye'ye ulaşmalarını kolaylaştırarak Türkiye'yle ilişkilerini dengede tutmayı tercih etmek yerine bu durumu bir pazarlık sürecine sokmuş, saldırgan anlamda şantaj stratejisi izlemiştir. Bu tercihin IŞİD'in karar yapısı bakımından nihai karar biriminin mi yereldeki militanların mı tercihi olduğu ise tartışmalıdır. Eğer baskını gerçekleştiren militanların anlık kararlarının sonucunda ortaya çıktığı kabul edilecekse George'un yaklaşımına göre bu durum bir kasıtsız/kaza krizi olarak tanımlanabilir. IŞİD açısından baskın ve rehin alma kararının anlık bir karar olarak ortaya çıkması ve ardından tepkilere göre şekillendiği dikkate alındığında IŞİD'in pragmatik davranarak bir tür sınıma stratejisi izlediği görülmektedir. Dolayısıyla kriz süreci her iki aktör açısından da doğrudan/dolaylı iletişimin kesintisiz sürdüğü bir müzakere-pazarlıkla desteklenmiştir. Bu bakımdan her iki tarafın da kriz özelinde kuvvet kullanmaya dayalı askeri yöntemlerden kaçındıkları anlaşılmaktadır.

Krizin tetiklenmesiyle birlikte Türkiye'nin karşılaşmış olduğu durumsal değişikliğe ilişkin tepkisinin oluşturabilmesi için sürecin aşağıdaki gibi işletildiği söylenebilir:

- Durumsal değişikliği tanımlama
- Hasmı tanımlama
- Seçenekleri değerlendirme

- İzlenecek siyasaı kararlaştırma
- Siyasaı uygulama

Durumsal değişikliği tanımlama: Türkiye, rehin alma olayına sözlü tepki verdikten sonra örgütün tehdidini sınırlamaya yönelmiştir. Bu süreçte Türk karar birimleri konsolosluk çalışanlarıyla iletişimlerinin devam ettiğini kamuoyuna ilan ederken diğer taraftan rehinelere tehlikeye atacak, dikkati onlara yöneltecek ifadelerden kaçınmışlardır. Bu durum kriz yönetim sürecinde karar alıcının söylem ve sembollerine de yansımıştır. Bu nedenle kaçırılan konsolosluk çalışanları ve aileleri için *rehine* yerine *misafir* sözcüğünü kullanmayı tercih etmişlerdir.⁵¹ Dolayısıyla teknik açıdan Musul Başkonsolosluğu'nun basılarak kırk dokuz kişinin rehin tutulması, tanımı gereği *kriz* olarak kabul edilmesi gerekirken siyasi karar yapısı içerisinde yer alan aktörler kamuoyu önünde durumu *kriz* olarak gördüklerine dair söylemler dillendirmekten özenle kaçınmışlardır.

Hasmı tanımlama: Krizin tetiklenmesinden sonra Türkiye'nin daha önceki dış politika krizlerinde izlemiş olduğu strateji ve taktiksel davranışlardan görece farklı bir yol izlediği görölmektedir. Rehine krizinde Türkiye'nin hasmının şiddet kullanan/silahlı devlet dışı bir aktör olması, Türkiye'nin öncelikle bir terör örgütü olarak IşİD'i resmi anlamda tanınmasına yol açmayacak bir strateji izlemesini gerektirmiştir. IşİD ile Türkiye arasında olağan/resmi iletişim kanallarının bulunmaması, IşİD'in devlet kültüründen uzak özgün yapısı, iletişim kurma güçlüğü kriz yönetimini güçleştirmiştir. Zira devletlerin bir başka devletin egemenlik alanında faaliyet gösteren devlet dışı bir aktörle iletişim kurmaları dolaylı olarak o aktörün tanınması biçiminde algılanabilir. Bu da egemen devletler arasında yeni bir uyumazlığın doğma tehlikesini içerir. Dolayısıyla Türkiye'nin IşİD'le olağan/resmi kanallardan görüşmesinin Irak'ın toprak bütünlüğüne karşı bir müdahale olarak algılanması mümkündür. Bu durum kriz süresince Türkiye'nin dikkatli hareket etmesini gerektirmiştir.⁵²

---

⁵¹ “Koru: 49 İnsanın Rehin Alındığını Düşünmüyoruz,” *Hürriyet*, 15 Haziran 2014.

⁵² Bu örnekte Türkiye'nin IşİD'in varlığını ve elinde tuttuğu topraklardaki egemenliğini tanıması doğrudan Irak'ın ve Suriye'nin egemenliğini tanımadığı anlamına geleceği için Türkiye'nin öncelikleri açısından pek çok sorun yaratabilecek niteliktedir. Üstelik bölge gerçekleri düşünöldüğünde aynı tehlike pek çok örgüt ve ülke için söz konusudur.

Seçenekleri değerlendirme: Rehine krizlerine ilişkin hâkim literatür, çoğunlukla devletlerin kendi otoriteleri/kontrolleri altındaki alanlarda meydana gelen rehine kurtarma operasyonlarını içermektedir. Musul Rehine Krizi bu tür krizlerden farklıdır; 1972 Münih Olimpiyatları'nda İsraili sporcuların rehin alınması, 2004 yılındaki Baslan Katliamı gibi örneklerle benzerlik gösterir. Bu tür krizler, devletlerin kendi egemenlik alanlarında değil bir başka devletin hâkim olduğu coğrafyalarda yaşanmıştır. Musul Rehine Krizi ise bu örneklerden öncelikle coğrafya, hâkimiyet ve mesafe açısından ayrışır. Musul Rehine Krizi, Irak açısından girilmez/gidilmez bölge⁵³ biçiminde adlandırılabilir bir coğrafi alanda yaşanmıştır. Bu alan, Türkiye coğrafyasının dışında olmakla birlikte krizin tetiklendiği anda Irak'ın fiili hâkimiyetinde de değildir.

Dünya tarihinde Musul Rehine Krizi'ne kısmen benzeyen bir örnek 4 Kasım 1979'da ABD'nin Tahran Büyükelçiliği'nin basılmasının ardından yaşanmıştır. Büyükelçiliği basanlar 62 büyükelçilik çalışanını ve deniz piyadesini rehin almıştır. Eylemi gerçekleştirenlerin talebi, ameliyat olmak üzere ABD'de bulunan Şah Rıza Pehlevi'nin yargılanmak üzere İran'a iade edilmesidir. Carter yönetimi bu teklifi reddetmiş ve 24 Nisan 1980'de rehine kurtarmak üzere askeri operasyon düzenlenmesine karar vermiştir. 25 Nisan'da ABD'nin kurtarma ekibinin çöle düşmesiyle kurtarma misyonu başarısızlığa uğramıştır. 27 Temmuz 1980'de Şah'ın ölümünün ardından rehine serbest bırakılarak ABD'ye gönderilmiştir.⁵⁴ İran Rehine Krizi'nde ABD'nin kriz yönetim süreci ve izlediği strateji göz önünde bulundurulduğunda Türkiye'nin daha başarılı bir kriz yönetim stratejisi izlediği söylenebilir.⁵⁵

⁵³ Denizcilik literatüründe tehlikeli alan anlamına gelen *no-go zone* terimi girilmez/gidilmez bölge olarak çevrilmiştir. Bu metinde terim, paramiliter bir örgüt tarafından kontrol edilen coğrafi alan anlamında kullanılmıştır.

⁵⁴ Tod Olson, "America Held Hostage: the Iranian Hostage Crisis Would Torment America and Topple a President," *Scholastic Update*, Vol. 130, Issue 14, (1998), 20-22.

⁵⁵ Tahran'daki Amerikan Büyükelçiliği'ndeki personelin rehin alınması ile tetiklenen kriz sonrasında ABD'nin rehine kurtarmak için izlemiş olduğu yöntemler ve başvurduğu askeri operasyon seçeneği ABD açısından büyük bir başarısızlık ve skandala dönüşmüştür. Süreç hakkında ABD kaynaklı bilgi ve belgeler için bkz., "444 Days: Selected Records Concerning the Iran Hostage Crisis 1979-1981," *Foreign Policy*, <https://www.archives.gov/research/foreign-policy/iran-hostage-crisis>

Devletlerin ülkesel sınırları içindeki rehine kurtarma operasyonlarının görece daha kolay yürütüleceği düşünülebilir. Böyle durumlarda kriz pazarlıkları rehin alan ile ilgili devlet görevlileri, güvenlik güçleri arasında gerçekleştirilir.⁵⁶ Devletten devlete ilişki geliştirmenin mümkün olmadığı alanlarda rehinelere kurtarmanın öncelikli yoluysa güvenlik-istihbarat birimlerini harekete geçirmektir. Krizin her iki tarafını da temsil etmeyen kolaylaştırıcıları kullanmaksa devletlerin hâkim olduğu alanlardaki rehine krizlerinin bir parçasıdır. Irak hükümetinin bölgede kontrolü sağlayamaması,⁵⁷ coğrafyanın IŞİD militanları tarafından kontrol edilmesi⁵⁸ rehinelere krizde diğerlerinden farklı bir kriz yönetim sürecinin işletilmesine neden olmuştur. Resmi düzlemde Türkiye'nin muhatabı Irak devletidir. Ancak Irak'ın kriz anında Musul dahil pek çok bölgesinde kamu otoritesini, egemenliğini icra edebilme yeteneği ortadan kalkmış durumdadır. 1963 tarihli Konsolosluk İlişkileri Hakkında Viyana Sözleşmesi'nin yükümlülüklerini yerine getirmesi fiili olarak mümkün değildir. Bu durum Türkiye'nin seçeneklerini kısıtlamıştır. Mevcut koşullarda Türkiye rehinelere can güvenliğini tehlikeye sokabilecek girişimleri tercih etmemiştir. Diplomasi-müzakere-pazarlık

⁵⁶ Michael J. McMains and Wayman c. "Mullins, Crisis Negotiations: Managing Critical Incidents and Hostage Situations" in *Law Enforcement and Corrections*, Fourth Edition (New Providence: Anderson Publishing, 2010), 2-46.

⁵⁷ Türkiye Cumhuriyeti Başkonsolosluk çalışanlarının rehin alınmasına ilişkin olarak Irak hükümeti nezdinde de girişimde bulunulmuştur. Dışişlerinden yapılan açıklamada "Başkonsolosluğumuzun emniyet ve güvenliğinin sağlanmasından sorumlu oldukları [Irak Hükümeti'ne] hatırlatılmıştır" denilmiştir. "No: 196, 11 Haziran 2014, Musul'daki Başkonsolosluğumuz Yerleşkesine Gerçekleştirilen Baskın Hk.," http://www.mfa.gov.tr/no_-196_-11-haziran-2014_-musul_daki-baskonsoloslugumuz-yerleskesine-gerceklestirilen-baskin-hk_.tr.mfa 27.03.2015.

⁵⁸ Aaron Y. Zelin'in belirttiği üzere IŞİD'in teritoryal kontrolü iki ana aşamadan oluşmaktadır. Bunlar bölgenin işgal edilmesinden önceki ve sonraki aşamalardır ve örgütün bu aşamalarda izlediği stratejiler birbirine benzerlik göstermektedir. Bu aşamalar istihbarat, askeri aşama, tebliğ aşaması(*dawah*), tasdik(*hisbah*) ve yönetim aşamalarıdır. Ayrıntılar için bkz. Aaron Y. Zelin, "The Islamic State's Territorial Methodology," *Research Notes, The Washington Institute for Near East Policy*, no: 29, 2016, <http://www.washingtoninstitute.org/policy-analysis/view/the-islamic-states-territorial-methodology>, 04.05.2018. IŞİD, ele geçirdiği topraklarda bir yandan istihbarat ve uyuyan hücreler oluştururken bölgesel pratikte halkla ilişkilerini güçlendirerek ve yumuşak kontrolünü sağlayarak yönetimin kurallarını oluşturmaktadır. *Hisbah* olarak isimlendirilen bu aşamada otoritesi altında bulunan bölgelerde bir çeşit rızanın devşirilmesi amaçlanır H. Akın Ünver, "Contested Geographies: How ISIS and YPG Rule "No-Go" Areas in Northern Syria," *Violent Non-State Actors and Syrian Civil War: The ISIS and YPG Cases*, Eds. Özden Zeynep Oktav, Emel Parlar Dal and Ali Murat Kurşun (Cham: Springer, 2018), 42.

seçeneklerini tercih ederek kriz yönetimini zaman yaymaya çalışmıştır. Bu bağlamda krizin tetiklenmesinin ardından Türk Dışişleri Bakanlığı'nın açıklamasında "...personelimizin emniyet içerisinde ülkemize dönmeleri için tüm imkânlar seferber edildiği..., Birleşmiş Milletler ve NATO olmak üzere, uluslararası kuruluşlarda ... gerekli girişimler[in] yapıldığı"⁵⁹ bilgisine yer verilmiştir. Ayrıca 11 Haziran 2014'te Dışişleri Bakanlığı'nda kriz merkezi oluşturulmuş, bilgilendirilmek üzere 11 Haziran akşamı NATO olağanüstü gündemle toplantıya çağırılmıştır. NATO, görüşmenin ittifak üyelerinden birinin güvenliğinin tehlikeye düştüğü durumlarda *danışma amacıyla* üye ülkelerin toplantıya çağırıldığı 4. madde kapsamında gerçekleştirildiğini açıklamıştır.⁶⁰ Diğer yandan, Musul Başkonsolosluğu'nun işgali üzerine TBMM'de özel bir oturum yapılması kararı alınmış ancak bu oturum *durumun hassasiyeti* gerekçe gösterilerek iptal edilmiştir.⁶¹

İzlenecek siyaseti kararlaştırma: Musul Rehineler Krizi'nde Türkiye'nin kriz yönetim stratejisinin temel önceliği rehin alınan *Musul Başkonsolosluğu personelini kurtarmak* olarak belirlenmiştir. Başbakan Erdoğan 16 Haziran 2014'te "...burada öncelikle birincil adımımız oradaki vatandaşlarımızı, kardeşlerimizi salimen ülkemize getirebilmektir. Bunun için her türlü görüşmeler sürdürülüyor"⁶² demiştir. Türkiye'nin Irak'taki aşiretleri devreye sokarak IŞİD'le iletişime geçtiği, rehinelere serbest bırakılması için görüştüğü haberlere yansımıştır.⁶³ Haberlere göre Türkiye, kriz yönetim sürecinde 14 Haziran 2014'ten itibaren öncelikle Kerkük'teki ileri gelen aşiret liderlerini⁶⁴ devreye sokmuştur.

Bu süreçte gelişmeleri değerlendiren karar birimleri müzakere ve pazarlıkla sınırlı askeri operasyon seçenekleri arasında tercih yapmak zorunda kalmıştır. Bu bağlamda Türkiye'nin sınırları ötesinde girişeceği askeri operasyonun uluslararası hukuk açısından güçlü dayanaklarının bulun-

⁵⁹ "11 Haziran 2014, Musul'daki Başkonsolosluğumuz Yerleşkesine Gerçekleştirilen Baskın Hk." http://www.mfa.gov.tr/no_-196_-11-haziran-2014_-musul_daki-baskon-soloslugumuz-yerleskesine-gerceklestirilen-baskin-hk_.tr.mfa

⁶⁰ Ergun Uğur, "NATO'da 'Musul' Toplantısı," *Hürriyet*, 12 Haziran 2014.

⁶¹ "TBMM Oturumu İptal!," *Millî Gazete*, 12 Haziran 2014.

⁶² Ümit Çetin, "Durum IŞİD Ötesi," *Hürriyet*, 16 Haziran 2014.

⁶³ Ramazan Yavuz ve Felat Bozarslan, "Türk Rehineler için Erbil'den Zırhlı Araçlar Gönderildi," *Hürriyet*, 14 Haziran 2014.

⁶⁴ "IŞİD'in Rehineleri Bırakması İçin Aşiretler Devrede," *Akşam*, 13 Haziran 2014.

duğu söylenebilir. IŞİD kuvvetlerine yönelik askeri operasyon sırasında Türkiye meşru müdafaa hakkından yararlanabilecek durumdadır. Bu açıdan egemenliği tanınan Irak devletinden gerekli tepkiyi göstermesini talep edebileceği gibi yine bu devleti haberdar ederek ortaklaşa ve/ya tek başına operasyon yapma hakkına sahiptir. Eğer Irak'ın bu bölgede otoritesini yitirmiş olduğu kabul edilecekse Türkiye'nin güvenliğine, toprak bütünlüğüne, vatandaşlarının can güvenliğine doğrudan tehdit ve saldırı olarak gördüğü bu duruma meşru müdafaa hakkı çerçevesinde tepki göstermesi mümkündür.⁶⁵

Ancak rehineleri elinde tutan IŞİD kuvvetlerine yönelik bir askeri operasyon pek çok açıdan yüksek risk içermiştir. Rehinelere can güvenliklerinin zarara uğrama riski yüksektir. Diğer yandan Türkiye'nin sınırları ötesinde rehine kurtarma operasyonunda uğrayacağı hezimetin içeride siyasal iktidara yönelik eleştirileri arttırması olasılığı da bulunmaktadır. Yaklaşan seçim süreci hükümeti bu açıdan da dikkatli davranmaya yöneltmiştir. Bu süreçte Erdoğan, “konu ile ilgili olarak yazılıp çizilmesinin hassas olan sürece zarar verdiğini” ileri sürerek konunun basın önünde tartışılmasının sakıncalarına işaret etmiştir. İlerleyen süreçteyse Ankara 9. Ağır Ceza Mahkemesi'nin kararıyla 17 Haziran 2014 itibarıyla “Türkiye'nin Musul Başkonsolosluğu'nda bulunan ve IŞİD terör örgütü tarafından bilinmeyen bir yerde tutulan Türk vatandaşlarının güvenliklerinin sağlanması için soruşturma tamamlanmaya kadar rehine krizine ilişkin basın-yayın yasağı”⁶⁶ getirilmiştir.

Bu süreçte sıklıkla güvenlik toplantıları gerçekleştirilmiştir. Ayrıca, krizi yönetmek üzere MİT (Millî İstihbarat Teşkilâtı) tarafından *ad hoc* bir kriz yönetim birimi oluşturulmuştur. *Ad hoc* örgütlenmeler, arızı veya karmaşık

---

⁶⁵ Fatma Taşdemir, “Kuvvet Kullanma Hukuku (Jus Ad Bellum) Açısından IŞİD ile Mücadele,” *Suriye, Çatışma ve Uluslararası Hukuk*, Ed. Fatma Taşdemir, İstanbul: Nobel Yayıncılık, (2016), 63-96.

⁶⁶ Kararda “... mağdur edilen başkonsolos ve görevlilerin yaşamsal güvenliklerinin sağlanması ve bu konuda gereksiz gerçeğe aykırı ve devletin zafiyetini ortaya koyacak şekilde yayınlar yapılması nedeniyle yürütülen 2014/84425 soruşturmasına ilişkin olarak itiraz talep yazısı, ekli hazırlık dosyası kapsamına göre yapılan soruşturma konusunun gerçek bir olaya dayandığı anlaşılacakla kamu düzeni, kamu güvenliği ve toprak bütünlüğünün korunması, milli güvenlik hususları nazara alındığında itirazın kabulüne karar verilmiştir” denilmiştir. “T.C. Ankara 9. Ağır Ceza Mahkemesi Yayın Yasağı Kararı,” <https://www.rtuk.gov.tr/assets/Icerik/Download/YayinYasaklari/17.06.2014>.

görevlerin gerçekleştirilmesi açısından oldukça etkili olabilmektedir. Bu birimlerin oluşturulmaları olağandışı operasyonların gerçekleştirilmesini kolaylaştırırken misyonları krizin bitmesiyle birlikte sona ermektedir.⁶⁷

Siyasayı uygulama: Krizin özgün muhatabı ve devlet kanallarının bu olaya müdahale etmesindeki güçlükler, kriz yönetim sürecinde etkin olan dışişleri bakanı, başbakan ya da cumhurbaşkanı gibi karar birimlerinin yerine MİT tarafından oluşturulan *ad hoc* bir yapının öne çıkmasını sağlamıştır. Ancak bu, kriz yönetim sürecini tamamen MİT'in oluşturduğu, *ad-hoc* yapının krize ilişkin bütün kararları tek başına oluşturduğu anlamına gelmemektedir. *Ad hoc* birimin bu süreçteki görevi *kolaylaştırıcı* rolü üstlenmektir. Kamuoyunda geniş tartışmalara neden olan takas iddialarının hukuki zeminiyse 17.04.2014'te kabul edilen 6532 sayılı MİT yasasına dayandırılmıştır. Yapılan değişiklikte kanunun 3a maddesinde MİT'in "yerli ve yabancı her türlü kurum ve kuruluş, tüm örgüt veya oluşumlar ve kişilerle doğrudan ilişki kurabilir, uygun koordinasyon yöntemlerini uygulayabi[leceği]" hükmüne yer verilirken 3j maddesinde ise "MİT mensupları görevlerini yerine getirirken ceza ve infaz kurumlarındaki tutuklu ve hükümlülerle önceden bilgi vermek suretiyle görüşebilir, görüşmeler yaptırabilir, görevinin gereği terör örgütleri dâhil olmak üzere millî güvenliği tehdit eden bütün yapılarla irtibat kurabilir"⁶⁸ denilmektedir.

Bu bağlamda kanunun 6. maddesinde "Türk vatandaşları hariç olmak üzere, tutuklu veya hükümlü bulunanlar, millî güvenliğin veya ülke menfaatlerinin gerektirdiği hâllerde Dışişleri Bakanının talebi üzerine, Adalet Bakanının teklifi ve Başbakanın onayı ile başka bir ülkeye iade edilebilir veya başka bir ülkede tutuklu ve hükümlü bulunanlar ile takas edilebilir."⁶⁹ hük-

⁶⁷ Uriel Rosenthal and Alexander Kouzmin, "Crises and Crisis Management: Toward Comprehensive Decision Making," *Journal of Public Administration Research and Theory*, (Vol:7, No:2, 1997), 292.

⁶⁸ "Devlet İstihbarat Hizmetleri ve Millî İstihbarat Teşkilâtı Kanununda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun," <http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2014/04/20140426-1.htm>, 26.04.2014.

⁶⁹ "6532 Sayılı Devlet İstihbarat Hizmetleri ve Millî İstihbarat Teşkilâtı Kanununda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun," *Resmî Gazete*, 26 Nisan 2014, Sayı: 28963, <http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2014/04/20140426-1.htm>, 25.05.2018. 1 Ocak 2016'da Anayasa Mahkemesi "Türk vatandaşları hariç olmak üzere, tutuklu veya hükümlü bulunanlar, millî güvenliğin veya ülke menfaatlerinin gerektirdiği hallerde Dışişleri Bakanı'nın talebi üzerine, Adalet Bakanı'nın teklifi ve Başbakanın onayı ile

mü getirilerek MİT'e takas yetkisi kazandırılmıştır.⁷⁰ Bu durum Musul Rehinelere Krizi sırasında MİT'in bu yetkiye dayanarak rehinelere karşılığında tutuklu IŞİD mensuplarının takasını pazarlık ettiği yorumlarına neden olmuştur. Birgün gazetesinde Zeynep Yüncüer'in IŞİD militanı El Muhammed El Kurdi ile gerçekleştirdiği röportajda Türkiye ile IŞİD arasında esir takaslarının sıklıkla gerçekleştirilen bir uygulama olduğu belirtilmiştir.⁷¹

Bütün rehine krizlerinde *zaman kazanma* stratejisine sıkça başvurulmaktadır. Bu stratejinin tercih edilmesinin amacı süreç içerisinde basit ihtiyaçların doğmasını beklemek, pazarlık zemini oluşturabilmek için bilgi toplamak ya da rehin alanların yaptıkları eylemdeki beklentilerinin geriletilmesidir. Bu tür krizlerde *teröristlerle pazarlık yapılmaz* şeklindeki yaklaşım rehinelere can güvenliklerini ortadan kaldıracaktır. Karşı tarafın algısını, düşüncesini ve davranışını değiştirmek amacıyla yapılan görüşme ve pazarlık bir gerekliliktir. Ancak görüşme/pazarlık sürecinde karar alıcıların pazarlığın merkezinde olmamasına dikkat edilmelidir. Bu nedenle rehine krizlerinde görüşme ya da pazarlık süreçleri *kolaylaştırıcı* kişiler tarafından yürütülür. Teröristlerin pazarlık güçlerini arttıracığı için dikkati asla rehinelere çekmemek gerekir.⁷² Bu bakımdan Türkiye, IŞİD karşısında kriz yönetiminde *zaman kazanma* stratejisini uygulamayı seçmiştir.

Zaman kazanma stratejisi, hasmın statükoyu tek yanlı bir eylemle değiştirmek için başlattığı meydan okuma durumunda, savunmacı tarafın hasmın davranışına tepkisini oluşturuncaya değin uyguladığı ve kabul edilebilir bir anlaşma olasılığını da içinde barındıran bir stratejidir.⁷³ Dolayısıyla savunmacı taraf, saldırgan tarafın fiili durum yaratma stratejini dikkate

---

başka bir ülkeye iade edilebilir veya başka bir ülkede tutuklu ve hükümlü bulunanlar ile takas edilebilir" şeklindeki düzenlemeyi iptal etmiştir. "MİT Yasası'na Kısmi İptal", *Yenişafak*, 1 Ocak 2016. Fakat Milli İstihbarat Teşkilatı'nı Cumhurbaşkanına bağlayan 693 ve 694 sayılı KHK'lar ile takas yeniden yasal nitelik kazanmıştır. Bkz. "Millî İstihbarat Teşkilatı Cumhurbaşkanına Bağlandı," *Star*, 25 Ağustos 2017.

⁷⁰ Işıl Öz, "MİT Yasası Anayasa'ya ve Devletler Hukuku Prensiplerine Aykırı," *T24*, <http://t24.com.tr/haber/mit-yasasi-anayasaya-ve-devletler-hukuku-prensiplerine-aykiri,274931>, 24.11. 2014.

⁷¹ Haber için bkz., Zeynep Yüncüer, "Yapılan Takaslar Saklanıyor," *Birgün*, 26 Eylül 2016. Takas iddiaları Türk karar birimleri tarafından açıkça yalanlanmamıştır. Bununla birlikte Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın yaptığı açıklamada pazarlık yapıldığında ilişkin ifadeleri zimni bir kabul olarak değerlendirilebilir.

⁷² McMains and Mullins, *Crisis Negotiations...*, 37.

⁷³ Savunmacı ve saldırgan kriz yönetim stratejileri hakkında bkz., Alexander L. George, "Strategies for Crisis Management," in *Avoiding War: Problems of the Crisis Management*, Ed. Alexander George, (USA: Westview Press, 1991), 390-391.

olarak tırmandırmanın olası zararlı etkisini gidermeyi amaçlar. Böylece savunmacı taraf müzakere-pazarlık sürecini açık tutarak hasmının tehdidini dengeleyebilecek yeni olasılıklar, seçenekler oluşturur. Bu süreçte taraflar çoğu kez gerilimi tırmandıracak eylemlerden kaçınmayı tercih ederek daha fazla kayba uğramamaya çalışırlar.

Basındaki haberlere göre olayın gerçekleştiği tarihten sonra 13 Temmuz'da MİT mensupları 5 kez IŞİD ile temas kurmuş, rehinelere bırakılması için olumlu yanıt almışlardır.⁷⁴ *Islamic State Media* isimli IŞİD bağlantılı bir Twitter hesabında ise "Türkler kaçırılmadı. Sadece soruşturma prosedürleri tamamlanana kadar güvenli bir yere götürüldüler"⁷⁵ ifadesine yer verilmiştir. IŞİD militanlarının elindeki personelin akıbeti sürekli takibe alınmış; personelin telefonlarının GPS takibi yapılmıştır. Ayrıca zaman zaman Başkonsolos Öztürk Yılmaz ile telefonda görüşüldüğü ifade edilmiştir. Takip sürecinde insan istihbaratından da yararlanılmıştır. Rehinelere bulunduğu yerler istihbarat elemanlarıncaya sürekli gözlenmiştir. Bu takip rehinelere yerleri sürekli değiştirilmesine rağmen (8 kez) sürdürülmüştür. Belirtilen pazarlık-teslimat sürecinde 8 Eylül'de otobüslerle silahlı IŞİD militanlarının eşliğinde yola çıkmış, 3 yerel personel Musul'da bırakılmış Türkiye sınırında rehinelere teslimi için uygun düzenlemeler yapılmıştır.⁷⁶ IŞİD'e yakın haberler yapan Takva Haber sitesinde "İslam Devleti medya kaynakları, kesinlikle hiçbir fidyenin alınmadığını ve 'iki devletin karşılıklı masaya oturması sonucu' mutabakata varıldığını" belirtmiştir. Habere göre görüşmeler MİT Dış Operasyonlar Daire Başkanlığı ile "İslam Devleti Dışişleri Bakanlığı" arasında gerçekleştirilmiştir.⁷⁷ Taraflar arasında yürütülen müzakere-pazarlıklar sonucunda rehinelere, MİT elemanları tarafından Akçakale sınırındaki Telabyat sınır kapısında IŞİD'den teslim alınmıştır. Böylece IŞİD'in rehin tuttuğu Musul Başkonsolosu ile beraberindekiler 20 Eylül 2014'te Türkiye'ye getirilmiş ve kriz 101 gün sonra sonlanmıştır.

Bu durum Cumhurbaşkanı Erdoğan tarafından da kabul edilmiştir. Düzenlediği basın toplantısında "Türk rehinelere kurtarılması için takas yapıldı"

⁷⁴ Deniz Zeyrek, "Dakika Dakika Uydudan İzledi," *Hürriyet*, 21 Eylül 2014.

⁷⁵ ISIS Kidnaps 48 From Turkish Consulate in Mosul," <http://www.anadoluturkhaber.com/TR/Detail/ISIS-Kidnaps-48-From-Turkish-Consulate-In-Mosul/3550>, 11.04.2014.

⁷⁶ Zeyrek, "Dakika Dakika Uydudan İzledi."

⁷⁷ "Türk Rehinelere Nasıl Serbest Bırakıldı?," *Takva Haber*, <http://www.takvahaber.net/guncel/turk-rehinelere-nasil-serbest-birakildi-h9846.html>, 29.03.2015.

mı?” sorusunu, “Velev ki olsa dahi böyle bir takas olmuş olsa bile ben şuna bakarım: Benim 49 vatandaşımızın karşılığı hiçbir şeyle değişmez, hamdolsun ailelerine kavuştu diye düşünürüm” diye yanıtlamış, IŞİD’le herhangi bir pazarlığın yapılıp yapılmadığına ilişkin olarak da “...burada eğer maddi bir pazarlıktan bahsediyorlarsa böyle bir şey katiyen söz konusu değil. Ama siyasi noktada diplomatik bir pazarlıktan bahsediyorlarsa tabii ki siyasi, diplomatik bir pazarlık kesinlikle söz konusu. Zaten bir diplomasi zaferidir bu. Bu siyasi bir pazarlığın neticesidir”⁷⁸ demiştir.

3.2. Musul Rehineler Krizi’nde İç Faktörler/Müdahil Değişkenler

Neoklasik Realizm’in belirttiği gibi müdahil/ara değişkenleri olarak siyasi liderin sahip olduğu kısıtlamalardan birincisi bilişsel faktörler (liderin dünya görüşü ve algılamaları) iken; ikincisi iç kısıtlar (ulusal yapı ve gündem, materyal güç kapasitesi)dir.⁷⁹ Neoklasik realist bir analiz perspektifinden yaklaşıldığında bu dönem, ülke içi politik mücadelelerin yoğunluğunun arttığı, iktidar ve muhalefet partileri arasındaki tansiyonun yükseldiği, yaklaşan seçim nedeniyle tarafların birbirleriyle çok daha sert mücadelede bulunduğu ve siyasi kutuplaşmanın üst düzeyde artış gösterdiği bir zaman dilimidir. Türkiye’nin Musul Başkonsolosu Öztürk Yılmaz ve beraberindeki kırk sekiz kişinin IŞİD militanları tarafından böyle bir dönemde rehin alınması “iktidarın yanlış politikaları”, “zayıflığı”, “ihmalı”⁸⁰ iddialarına yol açmıştır.⁸¹ Diğer temsilcilikler bölgeden uzaklaşırken neden Türkiye Başkonsolosluğu’nun boşaltılmadığı sorusu kamuoyunu meşgul etmiştir.⁸² Ayrıca bu dönem, kendi içerisinde pek çok tartışmayı barındırmıştır.⁸³

⁷⁸ “Erdoğan Takas Sorusuna Cevap Verdi: Velev ki Takas Oldu, Ben Şuna Bakarım, 49 Vatandaşımız Hiçbir Şeyle Değişilmez,” *Hürriyet*, 22 Eylül 2014.

⁷⁹ Balkan Devlen and Özgür Özdamar, “Neoclassical Realism and the Foreign Policy Crises,” in *Realism Today: A Paradigmatic Inventory*, Eds. Annette Freyberg, Evan Harrison and Patrick James (Baltimore: John Hopkins University Press, 2009), 140.

⁸⁰ Neval Kavcar, “ABD IŞİD’i Neden Tokatlıyor?,” *Ortadoğu*, 10 Eylül 2014.

⁸¹ “MHP’li Oğan: Diplomatlarımız IŞİD’e Emanet,” <https://www.haberler.com/mhp-li-og-an-diplomatlarimiz-isis-d-e-emanet-6142804-haberi/>, 11.06.2014 ve Aykut Yılmaz, “Tahliye Konusunda Nihai Kararı Kim Verir?,” *Habertürk*, 13 Haziran 2014.

⁸² TBMM Genel Kurul Tutanağı 24. Dönem, 5. Yasama Yılı, 62. Birleşim, <https://www.tbmm.gov.tr/tutanak/donem24/yil5/ham/b06201h.htm>, 23.02.2015.

⁸³ Örneğin kriz öncesi dönemde 2014 yılının mayıs ayı itibarıyla, Türkiye halk tarafından seçilen ilk cumhurbaşkanının kim olacağına odaklanmıştır.

IŞİD tarafından Türkiye’de gerçekleştirilen iki eyleme rağmen, hükümet ülke içerisinde ve dışarısında 911 km’lik Suriye sınırından cihatçıların/IŞİD militanlarının geçişine izin vermek ve hatta cihatçı gruplara silah yardımında bulunmakla suçlanmıştır.⁸⁴ Aslında bunun temel nedeni, 2011’de Suriye’ye sıçrayan Arap Baharı sonrasında Türkiye-Suriye ilişkilerinde yaşanan dış politika krizidir. Suriye’de yaşanan olayların ardından Suriye Ulusal Konseyi’nin İstanbul’da kurulmuş olması ve Esad yönetimine karşı muhalefetin Türkiye tarafından desteklenmesi iki ülkeyi karşı karşıya getirmiştir. Türkiye, olayların yaşandığı dönemde öncelikle Esad’a reform çağrısında bulunmuş ancak anayasa ve seçim yasasının değiştirilmesini beklemeden sürece müdahil olmuştur.⁸⁵ Suriye muhalefetinin beklenen başarıya ulaşamaması, BM Güvenlik Konseyi’ne getirilen müdahale kararlarının Rusya’nın vetosu sonucunda çıkmaması gibi gelişmeler krizin derinleşmesine, yatay-dikey tırmanmasına yol açmıştır. Uzayan süreç, iki ülke arasındaki ilişkilerde birinin diğerinin iktidarını değiştirmeye yönelik politika izlediği algısını yaratmıştır. Suriyeli muhaliflere sağlanan yardımların süreç içerisinde cihatçı grupların eline geçmesi ile birlikte yönetime karşı cihatçı gruplara destek verildiği iddiaları gündeme gelmiştir. Bir yanda Türkiye-Suriye ilişkilerinde büyük bir kriz yaşanırken, diğer taraftan “Türkiye üzerinden yüzbinlerce cihatçının Esad iktidarını devirmek üzere Suriye topraklarına geçtiği”⁸⁶ konusunda yurtiçinden ve yurtdışından eleştiriler dillendirilmiştir. Buna ek olarak, IŞİD’in kontrol ettiği bölgelerden Türkiye’ye kaçak petrol satışları⁸⁷ olduğu basına yansımıştır. Türkiye’nin Suriye yönetimi ile ilişkilerini kestiğini ilan etmesine rağmen CHP, 2013 yılının mart ayında Suriye’ye bir heyet göndermiştir.⁸⁸ Bu durum, Suriye politikası özelinde iktidar ve muhalefetin farklı algılamalara sahip olduğunun en temel göstergesidir. Kriz, özellikle 2007 yılında gerçekleştirilen re-

⁸⁴ Fehim Taştekin, *Suriye: Yıkıl Git, Diren Kal*, 5. Baskı (İstanbul: İletişim Yayınları, 2016), 285-289.

⁸⁵ Hüsnü Mahalli’nin aktardığına göre Erdoğan yönetimi bu süreçte Beşşar Esad’a yönelik tutumu egemen bir devletler arasındaki eşit ilişkinin uzağındadır. Esad, Erdoğan’ın kendisi ile iletişimi için “[O] Osmanlı sultanı ve ben de onun valisiymişim gibi davranıyordum” demektedir. Ayrıntılar için bkz. Hüsnü Mahalli, *Diren Suriye*, (İstanbul: Destek Yayınları, 2014), 176.

⁸⁶ Sam Greenhill, “How Seven Radicalised Young Britons a Week are Taking the Gateway to Jihad,” *The Daily Mail*, 26 August 2014.

⁸⁷ Louren Williams, “Turkey shuns role in terror fight,” *USA Today*, 19 September 2014.

⁸⁸ “CHP’li Heyet Esad’la Görüştü,” *Sabah*, 8 Mart 2013.

ferandumun ardından cumhurbaşkanının ilk kez halk tarafından doğrudan seçilecek olduğu, Abdullah Gül'ün görev süresinin dolduğu ve yeniden aday olmayacağını açıkladığı bir dönemin hemen ertesinde ortaya çıkmıştır.

Türkiye, IŞİD'i 2013 yılı Haziran ayından itibaren terör örgütü olarak nitelendirmiştir.⁸⁹ IŞİD, El-Kaide ve Irak El-Kaide'si içerisinde değerlendirilerek terörizmle mücadele kapsamında malvarlıklarına el konulacaklar listesi içerisinde dahil edilmiştir. Karar ekinde, El-Zerkavi Ağı, Irak ve Levant İslam Devleti ve Irak İslam Devleti⁹⁰ açık biçimde yer almıştır. Bakanlar Kurulu'nun El-Kaide ile bağlantılı tüzel kişi ve kuruluşların listesini gösteren 21.05.2014 tarihli 6388 Sayılı Kararname'nin ekinde aynı örgüt malvarlıklarına el konulacaklar listesinde yer almıştır.⁹¹ Bu kararların alındığı dönemde IŞİD henüz Musul'u işgal etmemiş ve devlet ilanını gerçekleştirmemiştir. Bu nedenle örgütün El-Kaide içerisinde değerlendirildiği söylenebilir. Ancak IŞİD Türkiye'yi sık sık hedef almıştır.

Süreç içerisinde IŞİD, Türkiye'ye karşı toplam 14 saldırı yapmıştır. Bu saldırılardan 10'u canlı bomba eylemi, 1 bombalı eylem, 3'ü ise silahlı saldırıdır.⁹² Gerçekleştirilen eylemlerin tipolojisi ise birbirinden oldukça farklı olduğu için bazı analistler eylemlerin uyuyan hücreler tarafından gerçekleştirilen “yalnız kurt” eylemleri⁹³ olduğunu iddia etmiştir. Bunun yanı sıra, eylemlerin aslında farklı terör örgütleri tarafından yapıldığı id-

⁸⁹ Stephen Sloan, *Beating International Terrorism: An Action Strategy For Preemption and Punishment*, (Diane Publishing: Alabama, 1986), 3. Ayrıca bkz., Hakan Mehmetçik and Ali Murat Kurşun, “Making Sense of the Territorial Aspirations of ISIS: Autonomy, Representation, and Influence,” *Violent Non-State Actors and Syrian Civil War: The ISIS and YPG Cases*, Eds. Özden Zeynep Oktav, Emel Parlar Dal and Ali Murat Kurşun, (Cham: Springer, 2018), 53-54. İsmail Saymaz, *Türkiye’de IŞİD*, (İstanbul: İletişim Yayıncılık, 2017), 58.

⁹⁰ 30.06.2013'te 5428 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı ve ekinde Irak El-Kaidesine bağlı olan gruplar, bilinen diğer isimleriyle birlikte sıralanmıştır. “2013/5428 Sayılı Bakanlar Kurulu Kararı ve Ekleri.” *Resmî Gazete*, 10 Ekim 2013, Sayı:28791, <http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2013/10/20131010-1-1.pdf>, 11.26.2017.

⁹¹ “21/5/2014 Tarihli ve 2014/6388 Sayılı Kararnamenin Eki” bkz. [<http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2014/06/20140603-16-1.pdf>, 11.26.2017.

⁹² Saymaz, *Türkiye’de IŞİD*..., 21.

⁹³ Mete Yazar'ın belirttiği üzere Türkiye’de gerçekleştirilen IŞİD eylemleri, ideolojik ve siyasal hedeflere yöneliktir. Bu nedenle terör uzmanları, eylemlerin örgüt bağlantısını geriye dönük tarama yapılarak eylemcilerin örgüt sempatisini ya da ideolojik olarak örgüte yakın kimseler olduklarının tespit edilmesiyle kurulduğunu belirtmektedir. “Terör Örgütü IŞİD; Türkiye’de Saldırıları Neden Üstlenmiyor?,” *Milliyet*, 14 Ocak 2016.

diaları da yer almıştır. Tam da bu nedenle bazı analistler melez/karma bir terör dönemine girildiğinden⁹⁴ bahsetmektedir.

Türkiye'de IŞİD'in yaptığı ilk eylem 11 Mayıs 2013'te gerçekleştirilen Reyhanlı Saldırısı'dır. Ancak saldırının gerçekleştirildiği dönemde bu eylemin Suriye İstihbarat Örgütü/El-Muhaberat tarafından gerçekleştirildiği üzerinde durulmuştur.⁹⁵ Resmi anlamda Türkiye'de IŞİD tarafından gerçekleştirilen ilk eylem ise; Niğde Ağır Ceza Mahkemesi'nin gerekçeli kararında belirtildiği üzere, Niğde/Ulukışla yolu üzerinde IŞİD militanlarıyla Türk güvenlik güçleri arasında 20 Mart 2014'te yaşanan silahlı çatışmadır.⁹⁶ Örgütün Türkiye'yi açık biçimde hedef olarak ilan etmesiyle 2015 yılının Haziran ayında Türkçe yayınlanan "*Konstantiniyye*" dergisinde "Ya Rabbi[,] Resulullah'ın bahsetmiş olduğu İstanbul'un fethini bize nasip et"⁹⁷ ifadesiyle gerçekleşmiştir. Örgüt Türkiye'deki yöneticileri ve güvenlik güçlerini "tağut"-Allah'ın emirlerine uymayan ya da "mürted" -dinden dönen- olarak tanımlamaktadır.⁹⁸ Bu nedenle onlarla savaşmak ya da onları öldürmek örgüte göre caiz ve hatta gereklidir.⁹⁹ Türkiye, Ankara saldırısından sonra IŞİD'e karşı ülke içerisinde etkin önlemler almaya başlamıştır. Bu kapsamda teknik takipler yapılmış, örgüte bağlı militanlar tutuklanmış, eylemleri ve mali kaynakları engellenmiş, belki de en önemlisi sınır güvenliği sağlanarak örgüt üyelerinin Suriye topraklarına giriş-çıkışının önüne geçilmiştir. Ayrıca 2015 itibariyle Kars Emniyet Müdürlüğü'nün "gizli" ibareli bir yazısında Türkiye'de 70 ilde IŞİD'e bağlı uyuyan hücrelerinin varlığından söz edilmektedir.¹⁰⁰

Ülke içerisinde uyuyan hücrelerin yanı sıra örgüt sempatzanlarının açık etkinlikler gerçekleştirdiği de olmuştur. Örneğin İstanbul/Ömerli'de IŞİD'in Türkiye'deki uzantılarından olduğu iddia edilen bir grubun bayramlaşma adı altında gerçekleştirdiği organizasyon ya da Fatih Cami'nin avlusunda

⁹⁴ Abdullah Açar, *Özgür Şehit*, (İstanbul: Remzi Kitabevi, 2017), 13.

⁹⁵ Erk Acarer, *IŞİD ve Türkiye*, (İstanbul: Ayrıntı yayınları, 2017), 26.

⁹⁶ Saymaz, Türkiye'de IŞİD..., 19.

⁹⁷ "IŞİD'in Artık Türkçe Dergisi de Var: 'Ya Rabbi İstanbul'un Fethini Bize Nasip Et,'" *Diken*, <http://www.diken.com.tr/isidin-artik-turkce-dergisi-de-var-ya-rabbi-istanbulun-fethini-bize-nasip-et/10.10.2015>.

⁹⁸ Acarer, IŞİD ve Türkiye..., 50.

⁹⁹ Saymaz, Türkiye'de IŞİD..., 67.

¹⁰⁰ Alican Uludağ, "70 İlde IŞİD Hücreleri Var: CHP ve HDP Hedefte," *Cumhuriyet*, 12 Nisan 2016.

gıyabi cenaze namazı kılarak “Suriye ve Irak’ta cihat için çarpışanların yanındaız. Ölenlerin hepsi Allah yolunda şehit düştüler”¹⁰¹ diyen toplumsal gruplar mevcuttur. Bu nedenle hem Türkiye’de bulunan hücrelerin ve örgüt militanlarının ülke içerisinde şiddetli eylemler yapma ihtimali hem de şüphelilere uygulanacak sert yaptırımların rehinelerin hayatını tehlikeye atmasından endişelenilmiştir. Bu süreçte İncirlik Üssü’nün IŞİD’e karşı yapılacak hava operasyonunda koalisyon güçlerine açılması gündeme gelmiş fakat rehinelerin durumundan dolayı bu gerçekleştirilmemiştir. İler Turan’ın belirttiği gibi Rehine Krizi devam ederken “İncirlik Üssü’nün koalisyon güçlerine açılmasının maliyeti, onlarla iş birliği yapmaktan çok daha yüksektir.”¹⁰²

IŞİD’in Musul’a gerçekleştirdiği saldırıdan hemen önce MHP Iğdır Milletvekili Sinan Oğan tarafından TBMM’nin 100. Birleşiminde (10 Haziran 2014 Salı) “IŞİD’in Türkiye’nin Musul Başkonsolosluğu’nun etrafını sardığı”¹⁰³ iddia edilmiştir. Bu iddiadan bir gün sonra, başkonsolosluğun IŞİD militanlarınca işgal edilip konsolosluk çalışanlarının rehin alınması hükümeti zor durumda bırakmıştır. Bu dönemde iddiaları ilk dillendiren isim olan MHP Iğdır Milletvekili Sinan Oğan’ın tepkisi devam etmiştir. Baskın sonrası açıklamalarda bulunan Oğan, “daha dün bu kürsüden ‘IŞİD, konsolosluğumuzu bastı basacak’ dedik. ‘Orada konsolosluk, yukarıda Allah’a aşağıda IŞİD’e emanet’ dediğimizde hop oturup hop kalkan, ‘bunları geç, bunlar bizim gündemimiz değil’ diyen milletvekilleri nerede? Konsolosluğumuz IŞİD militanlarının elinde AKP sıraları ise bomboş. Özel harekât birliklerimizden askerlerimiz de IŞİD’in elinde. Meclis bomboş. Ne işe yarıyor bu Meclis? Başkomutan olduğunu unutan Cumhurbaşkanı da ‘oldu bittiye müsaade etmeyiz’ demiş. Olmuş bitmiş Sayın Başkomutan”¹⁰⁴ diyerek eleştirmiştir. CHP İstanbul Milletvekili Osman Korutürk de “hükümetin açmış olduğu yoldan bölgeye gelen terör örgütlerinden El Kaide bağlantılı terör örgütü Musul’a el koydu. Musul’a el koyması demek Suriye ile birlikte Irak’ın da toprak bütünlüğünün ciddi tehlikeye girmesi demektir”¹⁰⁵ diyerek eleştirmiştir.

¹⁰¹ “İstanbul’un Ortasında Cihat Çağrısı Yaptılar,” <https://www.haberler.com/isis-i-oven-siteler-istanbul-da-yapilan-6316632-haberi/>, 29.08.2014.

¹⁰² Williams, “Turkey Shuns Role in Terror Fight”

¹⁰³ Tunca Belgin, “Konuşuldu ama Meclis’ IŞİD’medi,” *Milliyet*, 16 Haziran 2014.

¹⁰⁴ “İşgal İnfialı,” *Hürriyet*, 12 Haziran 2014.

¹⁰⁵ Türkiye Büyük Millet Meclisi Genel Kurul Tutanağı, 24. Dönem 4. Yasama Yılı, 101. Birleşim 11 Haziran 2014, https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/Tutanak_B_SD.birlesim_baslangic?P4=22169&P5=H&page1=27&page2=27, 20.05.2014.

Muhalefetin eleştirileri karşısında hükümet kanadı, IŞİD saldırılarının “Türkiye’yi doğrudan hedef almadığı”nı iddia etmiştir. Örneğin Başbakan Yardımcısı Bülent Arınç, “Türkiye’nin bir hedef halinde görülmediği açıktır. Ama konsolosluga yapılan saldırı elbette Türkiye’ye ayrıca bir anlamı olduğunu göstermez. Hedef noktasında değiliz, bunu açıkça söyleyebilirim”¹⁰⁶ diyerek cumhurbaşkanlığı seçimleri öncesinde kamuoyu tepkilerini yatıştırmaya çalışmıştır. Arınç “konsolosluğun içinde yapılması gereken ne varsa yapılmıştır. İrtibat devam etmiştir ve orada bayrağımız dalgalanmaya, güvenlik güçleri elleri tetikte beklemeye başlamıştır”¹⁰⁷ demiştir.

4. Kriz Yönetim Sürecini [Karar]laştırma

Margaret Hermann’ın belirttiği üzere hükümetlerin dış politika davranışlarını oluşturan üç temel karar birimi bulunmaktadır. Bunlar; baskın lider, tek grup ve otonom aktörlerdir.¹⁰⁸ Türkiye örneğinde genellikle karar birimi olarak tek grup (Bakanlar Kurulu) bulunmakla birlikte; Bakanlar Kurulu’nun yapısı ve işleyişi gereği kararların oy birliği ya da oy çokluğu ile değil kuruldakilerin fikirleri alınarak başbakanın onayı ile oluşturulduğu görülmektedir.¹⁰⁹ Özellikle kriz durumlarında karar yapısının görece farklılaştığı, çoğu kez yapıya girdi sağlayan teknokrat-bürokratların da katıldığı görülse de daha dar ve üst düzey karar yapısı/birimi ortaya çıkar. Bu özelliği dikkate alındığında anayasal/yasal olarak Türkiye’de dış politikaya ilişkin karar yapısının 1-4 kişiden oluşan “küçük grup/tek grup” özelliğini gösterdiği söylenebilir. Oysa uygulama da söz konusu karar yapısında nihai karar birimi olarak siyasi lider belirgin bir role sahiptir. Bununla birlikte krizlerde nihai kararı anayasal anlamda siyasal sorumlu olan liderin belirlediğini söylemek her zaman doğru değildir. Siyasal sorumluluk başbakanda olmasına rağmen kimi krizlerde siyasal sorumluluğu

¹⁰⁶ “Bülent Arınç’tan İlginç Çıkış,” *Milliyet*, 13 Haziran 2014.

¹⁰⁷ “Hedefleri Türkiye Değil,” *Hürriyet*, 14 Haziran 2014.

¹⁰⁸ Margareth G. Hermann, “How Decision Units Shape Foreign Policy: A Theoretical Framework,” *International Studies Review*, Vol.3, No.2, (2001), 52.

¹⁰⁹ Türkiye’de kriz durumlarında dış politika karar yapısına ilişkin ayrıntılı bir inceleme için bkz., Fuat Aksu, “Türk Dış Politikası Krizlerinde Hükümetler, Cumhurbaşkanları ve Başbakanlar,” *Uluslararası İlişkiler*, Cilt 15, Sayı 59, 2018, s. 65-87.

bulunmayan cumhurbaşkanının krize ilişkin dış politika kararında baskın/ etkin lider rolünü üstlendiği görülür.¹¹⁰

Bu açıdan bakıldığında rehineler krizi ortaya çıktığında 61. Hükümet görevdedir ve siyasal sorumluluk Başbakan Recep Tayyip Erdoğan'dadır. 62. Hükümetteyse Ahmet Davutoğlu Başbakan olarak siyasal sorumluluğu üstlenmiştir. Krizin tetiklendiği tarihten sonlanmasına değin Davutoğlu önce Dışişleri Bakanı sonrasında ise Başbakan olarak kriz yönetim sürecinde yer almıştır.¹¹¹ Sabuncu'nun yazdığı ve yalanlanmayan habere göre, 8 Haziran 2014 tarihinde MİT Müsteşarı Hakan Fidan ile Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu arasında gerçekleşen görüşmede Musul'daki gelişmeler değerlendirilmiş ve Fidan, başkonsolosluğun tahliye edilmesi gerektiğini ifade etmiştir. Ancak Davutoğlu, "bayrak dalgalanmalı" diyerek buna karşı çıkmıştır.¹¹² Buna göre, güvenlik riskleri konusunda MİT'in Dışişleri Bakanı'nı bilgilendirdiği fakat bunun dikkate alınmadığı anlaşılmaktadır. Nitekim krizin tetiklenmesinden hemen önce Dışişleri Bakanı Davutoğlu yaptığı açıklamada "...son 48 saattir Irak'ta yaşanan gelişmeleri yakından takip ediyoruz. Bağdat Büyükelçiliğimiz ve Musul ile Erbil Başkonsolosluklarımızla sürekli irtibat halindeyiz. Musul başkonsolosluğumuzun güvenliği için gerekli önlemler alındı"¹¹³ demiştir. Olayın hemen ardından yapılan açıklamalarda ise başkonsolosluğun tahliyesindeki gecikmeye işaret edilerek gecikme için çeşitli güvenlik gerekçeleri gösterilmiştir.¹¹⁴ Başkonsolos Öztürk Yılmaz savcılığa verdiği ifadesinde olay sırasında Dışişleri Bakanlığı ile yapılan görüşmede kendisine "... herhangi bir çatışma

---

¹¹⁰ 2017 ve 2018 anayasa değişiklikleri sonucunda cumhurbaşkanının yürütme erkinin başına geçerek siyasal sorumlu olması Türkiye'deki dış politika karar yapısını değiştirmiştir. Ayrıntılar için bkz. Aksu, "Türk Dış Politikası..."

¹¹¹ 61. Hükümette Ali Babacan, Bülent Arınç, Bekir Bozdağ ve Beşir Atalay başbakan yardımcısı olarak görev yaparken Ahmet Davutoğlu dışişleri bakanıdır; 62. Hükümette ise Ahmet Davutoğlu başbakan, başbakan yardımcıları Numan Kurtulmuş, Yalçın Akdoğan, Ali Babacan ve Bülent Arınç'tır. 62. Hükümet döneminde dışişleri bakanı olan Mevlüt Çavuşoğlu yeni dönemde de halen bu görevi yürütmektedir.

¹¹² Sabuncu, "Fidan: Konsolosluğu Boşaltmalıyız..." Başkonsolos Yılmaz da daha sonra çeşitli vesilelerle yaptığı açıklamalarda yapmış olduğu bilgilendirme ve uyarıların Dışişleri Bakanlığı tarafından dikkat alınmadığını ifade etmiştir.

¹¹³ Zeynep Güranlı, "Davutoğlu 20 Saat Önce Tweet Atmıştı," *Hürriyet*, 11 Haziran 2014.

¹¹⁴ "Davutoğlu'ndan 'Musul' Açıklaması," *Hürriyet*, <http://www.hurriyet.com.tr/dunya/davutoglundan-musul-aciklamasi-26594234>, 12.06.2014.

yaşanmaması..., silahların teslim edilmesi"¹¹⁵ talimatının verildiğini açıklamıştır.

Dönem itibariyle yaşanan politik çekişmeler, ülke içi etkiler ile birlikte düşünüldüğünde Türkiye'de karar birimi ihmal tartışmalarına ve bu ihmale neyin yol açmış olduğuna değil, rehinelerin Türkiye'ye sağlıklı biçimde geri dönemlerine odaklanmıştır. Kamuoyu algısı ise ihmalden zafer çıkarak biçimde yönlendirilmiştir. Rehineler Krizi sonrasında Türkiye'nin IŞİD'e yönelik siyasa değişikliğine gideceğine dair işaretler Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın konuşmasının satır aralarında görülmektedir: Erdoğan yaptığı açıklamada, "Her şey milli. Bütün bu operasyonun her türlü başlıkları tamamen Milli İstihbarat Teşkilatımızın maharetidir. Burada takas oldu mu olmadı gibi şeyler, herkes bir şey yazacak. Biz burada şuna bakacağız. Takas oldu ya da olmadı. Netice bizim 49 tane vatandaşımız Türkiye'ye geldi. Bizim bu 49 vatandaşımızı hiçbir şeyle değiştirmemiz mümkün değil. Bunun üzerinde durmamız lazım. Velev ki böyle bir takas dahi olmuş olsa ben şuna bakarım bir cumhurbaşkanı olarak. Benim 49 tane vatandaşımın karşılığı hiçbir şeyle değişilmez. Onlar artık ülkeme geldi. Bundan sonraki süreç bizler için çok daha farklı olacaktır. Karar alma mekanizmalarımız çok daha rahat karar verecektir"¹¹⁶ demiştir.

Bu süreçte anayasa gereği izlenen dış politika kararının siyasal sorumluluğunu önce Başbakan Erdoğan sonrasında ise Başbakan Davutoğlu üstlenmiştir. 61. Hükümet döneminde Cumhurbaşkanı Abdullah Gül'ün sürece müdahil olmadığı görülmektedir. 62. Hükümet döneminde ise siyasal sorumluluğu bulunmayan Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın kriz yönetimindeki baskın lider rolü ve müdahilliği, krizde nihai karar biriminin kim olduğu sorusunu ortaya çıkartmaktadır. Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın Başbakanlığından itibaren dış politika kararlarındaki müdahilliği dikkate alındığında 29 Ağustos'tan itibaren siyasal sorumluluğu üstlenen Davutoğlu'nun Erdoğan'ın bilgisi dışında bir karar alması/uygulaması veya Erdoğan'a rağmen kendi görüşünde ısrarlı olması güç görünmektedir. Nitekim ilerleyen süreçte Başbakan Davutoğlu genel seçimleri kazanarak parlamentoda çoğunluk hükümeti kurmuş olmasına rağmen Adalet ve Kalkınma

¹¹⁵ "Diz Çöktürüp Silah Çektiler," *Milliyet*, <http://www.milliyet.com.tr/diz-cokturup-silah-cektiler-gundem-2017064/>, 21.02.2015.

¹¹⁶ "Erdoğan Takas Sorusuna Cevap Verdi: Velev ki Takas Oldu, Ben Şuna Bakarım, 49 Vatandaşımız Hiçbir Şeyle Değişilmez," *Hürriyet*, 22 Eylül 2014.

Partisi'nin Genel Başkanlığından ve Başbakanlıktan ayrılmak zorunda kalmıştır.

5. Sonuç

Bir bütün olarak değerlendirildiğinde kriz öncesi evredeki gelişmeler dikkate alındığında Musul Rehinelere Krizi önlenebilir niteliktedir. Türkiye'deki karar yapısının işleyişi ve süreçteki aktörlerin gerekli koordinasyonu zamanında gerçekleştirememiş olması krizin tetiklenmesini kolaylaştırmıştır. Böylece Türkiye, Musul Rehinelere Krizi'nde silahlı şiddet kullanan devlet dışı bir aktörle sınırlarının dışında bir coğrafi alanda karşı karşıya gelmiştir. Bu noktada IŞİD Irak ve Suriye'de bazı bölgeleri işgal ederek bu devletlerin egemenliklerine meydan okuduğu gibi; söz konusu kriz özelinde Türkiye'ye de meydan okumuştur. IŞİD'in hem rehinelere elinde tutması hem de rehinelere tutulduğu bölgenin -Musul'un- Türkiye'nin sınırlarının dışında olması nedeniyle zorlu bir kriz yönetim süreci geçirmiştir. Türkiye'nin kriz yönetimi süreci bir yandan sistemik baskıların diğer yandan ülke içi güç mücadelesi ve politik muhalefetin yükseldiği bir zaman dilimine rastlamıştır.

Bu dönemde Türkiye hem ülke içi muhalefetin kriz üzerinden yoğun olarak aktif hale gelmiş hem de dış basında sıklıkla yer alan Türkiye'nin örgüte destek verdiği iddiaları üzerinde dış baskılarla karşı karşıya kalmıştır. Neoklasik realist bir analiz çerçevesinden bakıldığında sistemik baskılara ülke içi muhalefetin etkin olduğu bir dönemin her liderin karar alım sürecini etkileyeceği görülür.

Musul Rehinelere Krizi'nde bir yandan rehinelere örgütün elinde bulunması, diğer yanda ülke içinde aktif olduğu bilinen örgüt bağlantılı kişilerin varlığı durumun hassasiyetini arttırmıştır. Türkiye'nin izlediği kriz yönetim süreci rehinelere herhangi bir zarar verilmeden krizin sona erdirilmesine yöneliktir. Bu noktada Türkiye'nin izlediği kriz yönetim süreci ile konuyla ilgilenen MİT içerisinde *ad hoc* bir birimin oluşturulması ile sürecin belirlenen amaca ulaşılarak çözümlendiğini belirtmek gerekir. Özellikle silahlı devlet dışı aktörlerle mücadele bağlamında MİT'in gerek karar yapısında gerekse kararların uygulanmasında ağırlığının artmış olduğu görülmektedir. İzleyen süreçte Irak ve Suriye'de merkezi yönetimlerin kontrolü dışındaki bölgelerde Türkiye'nin geleneksel diplomasi araç

ve yöntemlerinin dışında MİT'in yeni yetenek ve kapasitelerini etkin bir şekilde kullanmaya başladığı söylenebilir. Fırat Kalkanı ve Zeytin Dalı Operasyonları'nda da sahadaki operasyonel kuvvetlerle MİT unsurlarının koordinasyonu, operasyonların başarısında olumlu katkıda bulunmuştur. Bu bağlamda Musul Rehineler Krizi, MİT'in yürütmüş olduğu pazarlıkta *uzlaşma* sağlanarak çözülmüştür. Nitekim basında uzlaşmanın Türkiye'nin elindeki IŞİD militanlarının -50 kişinin örgüte teslim edilmesi- serbest bırakılması konusunun örgütle pazarlık edilerek sağlandığı belirtilmektedir.¹¹⁷ MİT kanununda daha önce yapılan değişiklikle takasın yasal dayanağı ortaya konmuş, sonuçta IŞİD elindeki rehineleri Türkiye sınırında MİT'e teslim etmiştir.¹¹⁸

Krizin sonucu bakımından değerlendirildiğinde “hasım”lar arasında bir uzlaşma sağlanmıştır. Ancak konsolosluk çalışanları ve diğer rehinelerin Türkiye'ye getirilmiş olmasına rağmen *krizin sonucunun niteliği* görece belirsiz kalmıştır. Türkiye'nin örgüte karşı izlediği politikayla (cihatçı akınının denetlenmesi, sınır güvenliğinin sağlanması, ülke içerisinde örgüt bağlantılı kişilerin aktif olarak takip edilmesiyle birlikte) örgüt büyük ölçüde zayıflatılmıştır. Temmuz ayından itibaren gerçekleştirilen saldırılar sonrasında örgüt Türkiye'de kitlesel bombalı eylemler-10 Ekim 2015 Ankara Barış Mitingi saldırısı gibi- gerçekleştirmiştir. 2015 yılından itibaren ise IŞİD, bölgede kazandığı gücün % 90-95'ini kaybetmiş ve kontrol ettiği coğrafi alanın büyük bir kısmından aşamalı olarak çekilmek zorunda kalmıştır.¹¹⁹ Bunun yanı sıra örgüte karşı düzenlenen uluslararası koalisyonun gerçekleştirdiği Suriye'deki hava operasyonlarına 2 Ekim 2014 tezkeresi çerçevesinde 24 Temmuz 2015'te Türkiye de katılmıştır.¹²⁰ IŞİD'in Temmuz 2017'de Musul'dan çıkarılmasının ardından hem otoritesi hem de etkinliği zayıflamıştır.¹²¹ Türkiye'nin Musul Başkonsolosluğu'na ait bina

¹¹⁷ “Takas Edilen IŞİD Militanı: Türkler Bize İyi Davrandı,” *BBC*, http://www.bbc.com/turkce/haberler/2014/11/141107_times_isid_takas, 10.11.2014.

¹¹⁸ Mekki Uludag, “Turkish Hostages Freed by ISIS after 102 Days – Why and How?,” *Counter Terrorist Trends and Analyses*, (Vol. 6, No. 9, 2014), 16.

¹¹⁹ Matthew Levitt, “Next Stage in the Battle Against the Islamic State,” <http://www.washingtoninstitute.org/policy-analysis/view/next-stage-in-the-battle-against-the-islamic-state>

¹²⁰ “TSK'dan IŞİD'e Hava Operasyonu,” *NTV*, <https://www.ntv.com.tr/turkiye/tskdan-inside-hava-operasyonu,SumqTSTlsE6HYjQ6ME-XNw>, 24.08.2015.

¹²¹ Aeron Y. Zelin, “Interpreting the Fall of Islamic State Governance,” *The Washington Institute Policy Watch* 2871, <http://www.washingtoninstitute.org/policy-analysis/view/interpreting-the-fall-of-islamic-state-governance>, 05.05.2018.

ve çevresi 7 Mart 2017’de Irak güvenlik güçleri tarafından kontrol altına alınmıştır.¹²² IŞİD, elde ettiği toprakları ve coğrafi hâkimiyetini kaybetmiş, askeri üstünlüğünü yitirmiş, gücü aşınmış olmasına rağmen toprağa bağlı olamayan yeni bir mücadele stratejisi ortaya koyma olasılığını sürdürmektedir.

Kaynakça

- Acarer, Erk. *IŞİD ve Türkiye*. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2017.
- Ağar, Abdullah. *Özgür Şehit*. İstanbul: Remzi Kitabevi, 2017.
- Aksu, “Fuat. Türk Dış Politikası Krizlerinde Hükümetler, Cumhurbaşkanları ve Başbakanlar”, *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, Cilt 15, Sayı 59, 2018,
- Aksu, Fuat. *Türk Dış Politikasında Karar Alma ve Süreç Analizi*, İstanbul: *Dış Politika ve Kriz İncelemeleri Yayınları*, 2017.
- Artan, Gökhan ve Erollu, Eray. “Pilotlarımız Türkiye’de!,” *Habertürk* <https://www.haberturk.com/gundem/haber/886685-pilotlarımız-turkiyede>, 21.09.2014.
- Belgin, Tunca. “Konuşuldu ama Meclis’ IŞİD’medi,” *Milliyet*, 16 Haziran 2014.
- Brecher, Michael. *International Political Earthquakes*, Ann Arbor, University of Michigan Press, 2008.
- Çetin, Ümit. “Durum IŞİD Ötesi,” *Hürriyet*, 16 Haziran 2014.
- Devji, Faisal. “Politics after Al-Qaeda,” 2011, <http://www.conflictsforum.org/wp-content/uploads/2011/07/PolicyPaper-PoliticsAfterAlQaeda1.pdf>, 2, 25.09.2017.
- Devji, Faisal. *Landscapes of the Jihad: Militancy, Morality, Modernity* London: Hurst & Company, 2005.
- Devlen, Balkan and Özdamar, Özgür. “Neoclassical Realism and the Foreign Policy Crises,” in *Realism Today: A Paradigmatic Inventory*, Eds. Annette Freyberg, Evan Harrison and Patrick James, 136-164, Baltimore: John Hopkins University Press, 2009.

---

¹²² “Türkiye’nin Musul Başkonsolosluğu’nun Bulunduğu Mahalle Kurtarıldı”, *Türkiye*, 7 Mart 2017, <http://www.turkiyegazetesi.com.tr/dunya/453516.aspx>, 07.03.2017.

Durac, Vincent. "The Role of Non-State Actors in Arab Countries after the Arab Uprisings," *European Institute of the Mediterranean*, http://www.iemed.org/observatori/arees-danalisi/arxius-adjunts/anuari/med.2015/IEMed%20Yearbook%202015_NonStateActorsArabUprisings_Vincent-Durac.pdf, 39, 15.07.2016.

Dursunoğlu, Alptekin. "Rehineler serbest; ama dış politika hala rehin," http://www.ydh.com.tr/YD428_rehineler-serbest-ama-dis-politika-hala-ehin.html, 21.09.2014.

Dursunoğlu, Alptekin. *Yeni Osmanlı'nın Ortadoğu'su* İstanbul: Önsöz Yayıncılık, 2016.

George, Alexander L. "Strategies for Crisis Management," in *Avoiding War: Problems of the Crisis Management*, Ed.Alexander George, USA: Westview Press, 1991.

Golman, Ogen S. "Between Self Interest and International Norms: Legitimizing the PLO," *Israel Affairs*, Vol. 19, No.2, (2013): 364-378

Greenhill, Sam. "How Seven Radicalised Young Britons a Week are Taking the Gateway to Jihad," *The Daily Mail*, 26 August 2014.

Gulmohamad, Zana Khasraw. "The Rise and Fall of Islamic State of Iraq and Al-Sham Levant ISIS," 2, *Global Security*, <http://globalsecuritystudies.com/Gulmonhamad%20ISIS%20AG.pdf>, 15.07.2016.

Gürcanlı, Zeynep. "Davutoğlu 20 saat önce tweet atmıştı," *Hürriyet*, 11 Haziran 2014.

Haniyeh, Hassan Abu. "Daesh's Organisational Structure," 2014, *Aljazeera*, <http://studies.aljazeera.net/en/dossiers/decipheringdaeshoriginsimpactandfuture/2014/12/201412395930929444.html>, 10.08.2016.

Heinze, Eric A. and Steele, Brent J. "Introduction: Non-State Actors and The Just War Tradition," in *Ethics, Authority, and War: Non-State Actors and Just War Tradition*, Eds. Eric A. Heinze and Brent J. Steele. 1-20, New York: Palgrave Macmillan, 2009.

Hermann, Charles F. "Threat, Time and Surprise: A Simulation of International Crises" in *International Crises: Insights from Behavior Research*, Charles F. Hermann (ed.), Free Press, New York, 1972.

Hermann, Margareth G. "How Decision Units Shape Foreign Policy: A Theoretical Framework," *International Studies Review* Vol.3, No.2, (2001).

Hinnebush, Raymond. "Syria-Iraq Relations: State Construction and Deconstruction and the MENA States System," LSE Middle East Centre Paper Series No:4, (2014), <http://www.lse.ac.uk/middleEastCentre/publications/Paper-Series/SyriaIraqRelations.aspx>, 15.07.2016.

Kavcar, Neval. "ABD İŞİD'i Neden Tokathıyor?," *Ortadoğu*, 10 Eylül 2014.

Kurtuluş, Ersun N.. "The "New Terrorism" and Its Critics," *Studies in Conflict and Terorism* Vol: 34, No: 6, (2011) : 476-500.

Küçük, Ayşe. "Non-State Actors in Turkish Foreign Policy Crises," in *Analyzing Foreign Policy Crises in Turkey: Conceptual, Theoretical and Practical Discussions*, Eds. Fuat Aksu and Helin Sarı Ertem, 199-223, Cambridge: Cambridge Scholars Publishing, 2017.

Lacoste, Yves. *Büyük Oyunu Anlamak*, İstanbul: NTV Yayınları, 2007.

Lister, Charles. "Profiling the Islamic State," *Brookings Doha Center Analysis Paper*, No: 13, November 2014, 21, http://somaliation.com/wp-content/uploads/2014/12/en_weblister.pdf, 15.07.2016.

Mabon, Simon and Ardovini, Lucia. "Daesh, Geopolitics and the Resurgence of Pan Arabism?," *Foreign Policy Centre*, <http://fpc.org.uk/fsblob/1691.pdf>, 15.07.2016.

Mahalli, Hüsnü. *Diren Suriye*, İstanbul: Destek Yayınları, 2014.

McMains, Michael J. and Mullins, Wayman C. *Crisis Negotiations: Managing Critical Incidents and Hostage Situations in Law Enforcement and Corrections*, Fourth Edition New Providdance: Anderson Publishing, 2010.

Mehmetçik, Hakan and Kurşun, Ali Murat. "Making Sense of the Territorial Aspirations of ISIS: Autonomy, Representation, and Influence," in *Violent Non-State Actors and Syrian Civil War: The ISIS and YPG Cases*, Eds. Özden Zeynep Oktav, Emel Parlar Dal and Ali Murat Kurşun, 53-72, Cham: Springer, 2018.

Migdal, Joel. *Strong States, Weak States: Power and Accomodation: Strong Societies and Weak States: State-Society Relations and State Capabilities in the Third World*, Princeton: Princeton University Press, 1988.

Nayır, Mehmet. "Musul Düştü," *Takvim*, <https://www.takvim.com.tr/guncel/2014/06/11/musul-dustu>, 11.06.2014.

Olson, Tod. "America Held Hostage: the Iranian Hostage Crisis Would Torment America and Topple a President," History The 1970s, *Scholastic Update*, Vol. 130, Issue 14, (1998): 20-23.

Öz, Işıl. "MİT Yasası Anayasa'ya ve Devletler Hukuku Prensiplerine Aykırı," *T24*, <http://t24.com.tr/haber/mit-yasasi-anayasaya-ve-devletler-hukuku-prensiplerine-aykiri,274931>, 24.11. 2014.

Özdoğan, Aleattin. "*Ulus Devlet ve Coğrafyasının İnşası*," Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2003.

Pierson, Christopher. *Modern Devlet*, Çev. Dilek Hattatoğlu İstanbul: Çiviyazıları, 2000. Poggi, Gianfranco. *Devlet: Doğası, Gelişimi ve Geleceği*, Çev. Aysun Babacan İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2007.

Gideon Rose. "Neoclassical Realism and Theories of Foreign Policy," *World Politics*, Vol. 51, No. 1 (1998):144-172.

Rosenau, James N. *Turbulence in World Politics: A Theory of Change and Continuity*. New Jersey: Princeton University Press, 1990.

Rosenthal, Uriel and Kouzmin, Alexander. "Crises and Crisis Management: Toward Comprehensive Decision Making," *Journal of Public Administration Research and Theory*, Vol:7, No:2, (1997): 277-304.

Ryan, Curtis. Regional Responses to the Rise of ISIS, *Middle East Research and Information Project*, <http://www.merip.org/mer/mer276/regional-responses-rise-isis>, 25.09.2017.

Sabuncu, Murat. "Fidan: Konsoloslugu Boşaltmalıyız Davutoğlu: Hayır Doğru olmaz!," *T24*, <http://t24.com.tr/yazarlar/bilinmeyen/fidan-konsoloslugu-bosaltmalimiz-davutoglu-hayirdogru-olmaz,9686>, 15.07.2015.

Saymaz, İsmail. *Türkiye'de IŞİD* İstanbul: İletişim Yayıncılık, 2017.

Schneckener, Ulrich. "Armed Non-State Actors and Monopoly of Force," Revisiting the State Monopoly on the Legitimate Use of Force, *Policy Paper 24* (2007): 10-19.

Schneckener, Ulrich. "Fragile Statehood, Armed Non-State Actors and Security Governance." in *Private Actors and Security Governance*. Eds. Alan Bryden, Marina Caparini, 23-40. Berlin: LIT, 2006.

Simon, S. and Benjamin, D. "America and the New Terrorism," *Survival* Vol: 42, No: 1, (2000): 156-172.

Sloan, Stephen. *Beating International Terrorism: An Action Strategy For Preemption and Punishment*, Diane Publishing: Alabama, 1986.

Staniland, Paul. “Will ISIS Cohere or Collapse?,” 2014, <https://politicalviolenceataglace.org/2014/06/24/will-isis-cohere-or-collapse/>, 11.08.2016.

Şenol, Dolunay, Erdem, Sezgin ve Erdem, Elif. “İŞİD: Küresel Bir Terör Örgütü.” *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, cilt 26, Sayı 2, (2016): 277-292.

Taşdemir, Fatma. “Devlet Merkezli Uluslararası Hukuk Sistemi ve Devlet Dışı Silahlı Aktörler,” *İÜ Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi* Sayı 56, (Mart 2017): 85-120.

Taşdemir, Fatma. “Kuvvet Kullanma Hukuku Jus Ad Bellum Açısından İŞİD ile Mücadele,” *Suriye, Çatışma ve Uluslararası Hukuk*, Ed. Fatma Taşdemir, 53-70. İstanbul: Nobel Yayıncılık, 2016.

Taştekin, Fehim. *Suriye: Yıkıl Git, Diren Kal*, 5. Baskı İstanbul: İletişim Yayınları, 2016.

Thompson, Nick and Shubert, Atika. “The anatomy of ISIS: How the ‘Islamic State’ is run, from oil to beheadings,” 2014, <http://edition.cnn.com/2014/09/18/world/meast/isis-syria-iraq-hierarchy/>, [31.07.2016].

Uğur, Ergan. “NATO’da ‘Musul’ Toplantısı,” *Hürriyet*, 12 Haziran 2014.

Uludağ, Mekki. “Turkish Hostages Freed by ISIS after 102 Days – Why and How?,” *Counter Terrorist Trends and Analyses* Vol. 6, No. 9, 2014, 16.

Uludağ, Alican. “70 ilde İŞİD hücreleri var: CHP ve HDP hedefte,” *Cumhuriyet*, 12 Nisan 2016.

Ünver, H. Akın. “Contested Geographies: How ISIS and YPG Rule “No-Go” Areas in Northern Syria,” in *Violent Non-State Actors and Syrian Civil War: The ISIS and YPG Cases*, Eds. Özden Zeynep Oktav, Emel Parlar Dal and Ali Murat Kurşun. 35-52. Cham: Springer, 2018.

Williams, Louren. “Turkey shuns role in terror fight,” *USA Today*, 19 September 2014.

Yalvaç, Faruk. “Devlet,” *Devlet ve Ötesi: Uluslararası İlişkilerde Temel Kavramlar*, Der. Atilla Eralp, 15-52. İstanbul: İletişim Yayınları, 2005.

Yavuz, Ramazan ve Bozarslan, Felat. "Türk Rehineler için Erbil'den Zırhlı Araçlar Gönderildi," *Hürriyet*, 14 Haziran 2014.

Yılmaz, Aykut. "Tahliye Konusunda Nihai Kararı Kim Verir?," *Habertürk*, 13 Haziran 2014.

Yüncüer, Zeynep. "Yapılan Takaslar Saklanıyor," *Birgün*, 26 Eylül 2016.

Zelin, Aaron Y. "The Islamic State's Territorial Methodology," Research Notes, *The Washington Institute for Near East Policy*, no: 29, 2016, <http://www.washingtoninstitute.org/policy-analysis/view/the-islamic-states-territorialmethodology>, 04.05.2018.

Zelin, Aeron Y. "Interpreting the Fall of Islamic State Governance," *The Washington Institute*.

Policy Watch 2871, *Washington Institute*, <http://www.washingtoninstitute.org/policy-analysis/view/interpreting-the-fall-of-islamic-state-governance>, 05.05.2018.

Zeyrek, Deniz. "Dakika Dakika Uydudan İzledi," *Hürriyet*, 21 Eylül 2014.

İnternet Kaynakları

"2013/5428 Sayılı Bakanlar Kurulu Kararı ve Ekleri." *Resmî Gazete*, 10 Ekim 2013, Sayı:28791, <http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2013/10/20131010-1-1.pdf>, 11.26.2017.

"21/5/2014 Tarihli ve 2014/6388 Sayılı Kararnamenin Eki," [<http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2014/06/20140603-16-1.pdf>], 11.26.2017.

"444 Days: Selected Records Concerning the Iran Hostage Crisis 1979-1981," <https://www.archives.gov/research/foreign-policy/iran-hostage-crisis>
"6532 Sayılı Devlet İstihbarat Hizmetleri ve Millî İstihbarat Teşkilâtı Kanununda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun" *Resmî Gazete*, 26 Nisan 2014, Sayı: 28963, <http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2014/04/20140426-1.htm>, 25.05.2018.

Ahmet Davutoğlu, https://twitter.com/ahmet_davutoglu, 10.06.2014.

"Bülent Arınç'tan İlginç Çıkış," *Milliyet*, 13 Haziran 2014.

"CHP'den Erdoğan ve Davutoğlu Hakkında Musul Rehineleri Suç Duyurusu", <https://umutoran.com/2014/08/06/chpden-erdogan-ve-davutoglu-hakkinda-musul-rehineleri-suc-duyurusu/>, 06.08.2014.

“CHP’li Heyet Esad’la görüştü,” *Sabah*, 8 Mart 2013.

“Çapulcunun Yaptığına Bak! IŞİD Musul Konsolosluğumuzu Bastı,” *Türkiye*, 12 Haziran 2014, <http://www.turkiyegazetesi.com.tr/gundem/163123.aspx>, 12.06.2014.

“Davutoğlu’ndan “Musul” Açıklaması,” <http://www.hurriyet.com.tr/dunya/davutoglundanmusul-aciklamasi-26594234>, [12.06.2014].

Devlet İstihbarat Hizmetleri ve Millî İstihbarat Teşkilâtı Kanununda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun, <http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2014/04/20140426-1.htm>, 26.04.2014.

“Dışişleri: Irak’ta 80 Türk Rehin,” *Hürriyet*, 11 Haziran 2014

“Diz Çöktürüp Silah Çektiler,” *Hürriyet*, <http://www.milliyet.com.tr/diz-cokturup-silah-cektilergundem-2017064/>, 21.02.2015.

“El-Kaide’ye Bağlı Örgüt Ramadi ve Felluce’yi Aldı,” *Milliyet*, 3 Ocak 2015.

“Erdoğan Takas Sorusuna Cevap Verdi: Velev ki Takas Oldu, Ben Şuna Bakarım, 49 Vatandaşımız Hiçbir Şeyle Değişilmez,” *Hürriyet*, 22 Eylül 2014.

“Hedefleri Türkiye Değil”, *Hürriyet*, 14 Haziran 2014.

“ISIS Kidnaps 48 From Turkish Consulate in Mosul,” <http://www.anadoluturkhaber.com/TR/Detail/ISIS-Kidnaps-48-From-Turkish-Consulate-InMosul/3550>, 11.04.2014.

“İstanbul’un Ortasında Cihat Çağrısı Yaptılar,” <https://www.haberler.com/isid-i-oven-siteler-istanbul-da-yapilan-6316632-haberi/>, 29.08.2014.

“İŞİD Baskını,” *Milliyet*, 12 Haziran 2014.

“İŞİD Boyunu Aştı, Türk Diplomatları Kaçırıldı,” *Akşam*, 12 Haziran 2014.

“İŞİD Çıldırdı, Türkiye Alarında,” *Habertürk*, 12 Haziran 2014.

“İŞİD Musul’u Ele Geçirdi,” *T24*, <http://t24.com.tr/haber/al-jazeera-isid-musulu-ele-gecirdi,260756>, [10.06.2014].

“İŞİD Terörü Türkiye’ye Girdi,” *Taraf*, 12 Haziran 2014.

“İŞİD’in rehineleri bırakması için aşiretler devrede”, *Akşam*, 13 Haziran 2014.

“İŞİD’in artık Türkçe dergisi de var: ‘Ya Rabbi İstanbul’un fethini bize nasip et,” *Diken*, <http://www.diken.com.tr/isidin-artik-turkce-dergisi-de-var-ya-rabbi-istanbulun-fethini-bize-nasip-et/>, 10.10.2015.

“Konsolosluk Düştü, *Millî Gazete*,” 12 Haziran 2014.

“Koru: 49 İnsanın Rehin Alındığını Düşünmüyoruz,” *Hürriyet*, 15 Haziran 2014.

“MHP’li Oğan: Diplomatlarımız İŞİD’e Emanet,” <https://www.haberler.com/mhp-li-ogan-diplomatlarimiz-isid-e-emanet-6142804-haberi/>, 11.06.2014.

“Millî İstihbarat Teşkilâtı Cumhurbaşkanı’na Bağlandı,” *Star*, 25 Ağustos 2017.

“MİT Yasası’na Kısmi İptal,” *Yenişafak*, 1 Ocak 2016.

“Musul’dan Kaçış,” Türkiye, 11 Haziran 2014, *Türkiye*, <http://www.turkiyegazetesi.com.tr/dunya/162935.aspx>, 11.06.2014.

“Musul’daki Başkonsolos Baskının Detaylarını İlk Defa Anlattı, AKP Yine Yalan Söylemiş,” <https://www.abcgazetesi.com/arsiv/musuldaki-konsolos-baskinin-detaylarini-ilk-defa-anlatti-akp-yine-yalan-soylemis/haber-36787>, 12.12.2016.

“No: 196, 11 Haziran 2014, Musul’daki Başkonsolosluğumuz Yerleşkesine Gerçekleştirilen Baskın Hk.,” http://www.mfa.gov.tr/no_-196_-11-haziran-2014_-musul_daki-baskonsoloslugumuz-yerleskesine-gercekles-tirilen-baskin-hk_.tr.mfa 27.03.2015.

“Savaş İlanı Gibi,” *Yenişafak*, 12 Haziran 2014.

“Takas Edilen İŞİD Militanı: Türkler Bize İyi Davrandı,” *BBC*, http://www.bbc.com/turkce/haberler/2014/11/141107_times_isid_takas, 10.11.2014.

“T.C. Ankara 9. Ağır Ceza Mahkemesi Yayın Yasağı Kararı,” 17.06.2014.

“TBMM Oturumu İptal!,” *Millî Gazete*, 12 Haziran 2014.

“Terör Örgütü İŞİD; Türkiye’de Saldırıları Neden Üstlenmiyor?,” *Milliyet*, 14 Ocak 2016.

“The PLO Claim for the Status,” *Journal of Palestine Studies*, Vol.10, No.4, 1981, 153.

“TSK’dan İŞİD’e Hava Operasyonu,” *NTV*, <https://www.ntv.com.tr/turkiye/tskdan-iside-hava-operasyonu,SumqTSTIsE6HYjQ6ME-XNw>, 24.08.2015.

“Türk Rehineler Nasıl Serbest Bırakıldı?,” <http://www.takvahaber.net/guncel/turk-rehineler-nasil-serbest-birakildi-h9846.html>, 29.03.2015.

“Türkiye’den IŞİD’in Tehdidine İlk Tepki,” *Cumhuriyet*, 11 Ağustos 2014, http://www.cumhuriyet.com.tr/haber/turkiye/104603/Turkiye_den_ISiD_in_tehdidine_ilk_tepki.html

“Türkiye’nin Musul Başkonsolosluğu’nun Bulunduğu Mahalle Kurtarıldı,” *Türkiye*, 7 Mart 2017, <http://www.turkiyegazetesi.com.tr/dunya/453516.aspx>

“Türkiye’ye Tuzak,” *Sabah*, 12 Haziran 2014.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Genel Kurul Tutanağı, 24. Dönem 4. Yasama Yılı, 101. Birleşim 11 Haziran 2014, https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/Tutanak_B_SD.birlesim_baslangic?P4=22169&P5=H&page1=27&page2=27, 20.05.2014.

TBMM Genel Kurul Tutanağı 24. Dönem, 5. Yasama Yılı, 62. Birleşim, <https://www.tbmm.gov.tr/tutanak/donem24/yil5/ham/b06201h.htm>, 23.02.2015.

Turkish Journal of Middle Eastern Studies
ISSN: 2147-7523, E-ISSN: 2630-5631
Vol: 6, No: 1, pp. 55-84
Received: 14.11.2018
Accepted: 14.05.2019
DOI: 10.26513/toed.482859

Examining the Response of Baloch Sunnis to the Ethno-Religious Policy of the Islamic Republic of Iran

*Hadi Gamshadzehifar & **Abdalmoghset Banikamal

Abstract

This study investigates the response of the Baloch Sunni ethno-religious minority towards the assimilationist approach of the Islamic Republic of Iran. It argues that the Iranian theocratic political system uses an assimilationist approach and tries to assimilate the Baloch-Sunni into Shia Persain dominated ethno-religious group; but, this policy has been resisted by different strata of the society. The study finds that although there is a general consensus among the Baloch Sunnis to uphold their ethno-religious values, each segment of the Baloch Sunni society is combatting the central government's ethno-religious policy on its own way depending on the means available, ranging from cultural efforts to political and military activities.

Keywords: Baloch Sunnis, Ethno-Religious Assimilation, Islamic Republic of Iran, Shia

---

* Dr., Al-Madinah International University, Kuala Lumpur, Malaysia, orcid.org/0000-0002-3924-8113, hgamshad@gmail.com

** Dr., Ankara Yildirim Beyazit University, TR, Department of International Relations, orcid.org/0000-0001-7804-5741, moghset@outlook.com

Türkiye Ortadoğu Çalışmaları Dergisi
ISSN: 2147-7523, E-ISSN: 2630-5631
Cilt: 6, Sayı: 1, ss. 55-84
Geliş Tarihi: 14.11.2018
Kabul Tarihi: 14.05.2019
DOI: 10.26513/toecd.482859

Beluci Sünnilerin İran İslam Cumhuriyeti'nin Etno-Dini Politikasına Karşı Tepkilerinin İncelenmesi

*Hadi Gamshadzehifar & ** Abdolmoghset Banikamal

Öz

Bu çalışma, Beluci-Sünni etnik azınlığının İran İslam Cumhuriyeti'nin asimilasyon temelli yaklaşımına karşı tepkisini incelemektedir. Bu çalışmada İran teokratik siyasal sisteminin asimilasyon temelli bir yaklaşım benimsediği ve Beluci-Sünnilerini egemen etnik-dini grup olan Şii Farmlar içinde asimile etmeye çalıştığı, ancak bu politikanın toplumun farklı kesimleri tarafından direnişle karşılandığı iddia edilmektedir. Sonuç olarak bu araştırma Beluci Sünniler arasında etno-dini değerlerini korumak için genel bir fikir birliğinin olmasına rağmen, Beluci-Sünni toplumunun her bir kesiminin kendine uygun olan ve kültürel çabalardan politik ve askeri faaliyetlere kadar uzanan yöntemlerle merkezi hükümetin etno-dini politikasına karşı mücadele ettiğini tespit etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Beluci Sünniler, Etno-Dini Asimilasyon, İran İslam Cumhuriyeti, Şii

* Dr., El Medine Uluslararası Üniversitesi, Kuala Lumpur, Malezya, orcid.org/0000-0002-3924-8113, hgamshad@gmail.com

** Dr., Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, TR, Uluslararası İlişkiler Bölümü, orcid.org/0000-0001-7804-5741, moghset@outlook.com

1. Introduction

Iran is a multi-religious and multi-ethnic country. Baloch, Persians, Azeris, Kurds, Arabs and Turkmen have been living in the region currently recognized as Iran since centuries. However, it has always been one particular ethnic group, such as the Persians or the Turks, who has taken control over the political apparatus and economic resources.¹ At present, Persians are the dominant ethnic group and Shiism is the religion of the majority of Iranians.

Non-Persian ethnic groups as well as non-Shia religious groups complain that their culture and religious identities are being endangered by the socio-economic and political policies and practices of the Islamic Republic. International organizations such as Amnesty International, Human Rights Watch and other international organizations, also regularly report about various types of discriminations vis-a-vis non-Persian and non-Shia ethno-religious groups in Iran.² However, despite Iran's efforts to suppress its ethno-religious minorities and keep them at low profile, these ethno-religious minorities are becoming increasingly visible and vocal.

Among various cases, one of the most visible and politically explosive ethno-religious minority issues in Iran is the case of the Baloch-Sunni ethno-religious community living in the southeastern part of the country, mainly in the province of Sistan and Balochistan. Given the ethno-religious and cultural differences of the Baloch people with the ruling elites of the country, the province is subject to a comprehensive ethno-religious assimilation policy by the Persian Shia dominated political establishment of Iran.

This study aims at assessing the response of Baloch Sunnis to the assimilation project of the Islamic Republic of Iran. In doing so, the paper looks at the approaches of different segments of the Baloch society toward this assimilation project. First, it gives a historical background on the response of Baloch Sunnis to the assimilation policy of the Persian Shia leaders of the pre-1979 revolution Iran. Second, it examines how the religious class has approached the assimilation project. Third, it discusses

---

¹ Alireza Asgharzadeh, *Iran The Challenge of Diversity* (New York: Palgrave Macmillan, 2007), 197.

² Ahmad Shahid, "Report by Special Rapporteur on the situation of human rights in the Islamic Republic of Iran" (Re. No. A/HRC/19/66, presented to the UN General Assembly, United Nations, New York, on March 6, 2012. <https://goo.gl/U21oHc>).

how elites and youth have perceived it. Finally, it looks at the Baloch-Sunni radical groups and their activities in defiance of the ethno-religious assimilation policy of the Islamic Republic of Iran.

2. Analytical Considerations

Ethno-religious policies are classified in various ways. However, this article is mainly based on Terrence E. Cook's model of *Separation, Assimilation, and Accommodation*. Most studies on ethnic relations by and large use a top-down approach and focus on how a majority can deal with its minorities. Such an approach either ignores or gives secondary importance to the way ethnic minorities try to adjust themselves to their majority environment. The most important advantage of Cook's model is that he gives equal importance to both dimensions. Therefore, he analyzes how and why a particular policy is implemented by the dominant group, and how and why the same policy can be adopted by the subordinate group. In a nutshell, Cook suggests a three-fold classification of ethnic policies. The first policy is "separation" which is based on real or fictional differences of groups.³ The second policy is "accommodation" in which rival ethnic groups reach an agreement of mutual recognition and coexistence.⁴ The third policy is "assimilation" which aims at bringing uniformity to different ethnic groups and making them similar. It is a "process whereby groups with different cultures come to have a common culture."⁵

However, according to Cook, ethno-religious policy is not a one-way road. While on the one side of this policy is the government, at its other end is the target ethnic group. Like the government, the ethno-religious group also decides what policy can best serve its interest. Therefore, each of the above-mentioned three-fold set of policies takes a different direction depending on whether it is championed by the dominant ethnic group or the subordinate one.

While the dominant group adopts separation policy to separate subordinate ethnic groups in the form of social segregation and genocide,⁶ The

---

³ Terrence E. Cook, *Separation, Assimilation, or Accommodation: Contrasting Ethnic Minority Policies* (USA: Greenwood Publishing Group, 2003), 2-4

⁴ Cook, *Separation, Assimilation*, 106.

⁵ As cited in Milton Gordon, *Assimilation in American Life: the Role of Religion and National Origins* (USA: Oxford University Press, 1966), 65.

⁶ Cook, *Separation, Assimilation*, 2-4.

subordinate group opts for it to distance itself from the dominant group.⁷ Similarly, while the dominant group tries to settle the issue with minimum concession through accommodation,⁸ the subordinate group demands maximum prerogative hoping to get at least closer to its expectations.⁹ Also, assimilation, if adopted by a dominant ethnic group is a forceful and painful policy.¹⁰ However, the dominant group can adopt it as a strategy to escape stigmatization and discrimination.”¹¹

In this study, the highlighted policies are taken from the subordinate groups’ point of view. Therefore, it tries to see how the Baloch Sunnis are defying ethno-religious policies of the Persian and Shia dominated central government.

3. The Baloch Response to the Assimilation Project: A Historical Overview

The assimilation project of the central government in Balochistan is not new. It dates back to 1928 right after the incorporation of Balochistan into Iran by Persian forces. Reza Shah Pahlavi’s forces initiated a comprehensive Persianization policy in Balochistan. The first step was geographic changes and redrawing of provincial boundaries of Balochistan. Through a series of administrative divisions in (1938),¹² (1947),¹³ and (1955),¹⁴ various Baloch regions were given to other provinces adjacent to Balochistan.

Besides, Many Baloch people were forcefully displaced and subsequently

---

⁷ Cook, *Separation, Assimilation*, 22.

⁸ Cook, *Separation, Assimilation*, 113-114.

⁹ Cook, *Separation, Assimilation*, 122.

¹⁰ Cook, *Separation, Assimilation*, 63-64. Also see. Conway W. Henderson, *International Relations: conflict and cooperation at the turn of the 21st Century* (Singapore: McGraw-Hill, 1997), 69.

¹¹ Cook, *Separation, Assimilation*, 91. Also see. Brian Barry, *Culture and Equality: An Egalitarian Critique of Multiculturalism* (Massachusetts, Cambridge: Harvard University Press, 2001), 75.

¹² *Official News Paper 1937*, “Islāh-i Qānūn-i Taqsimāt-i Kishvarī, Pāyigāh-i Ittilā’āt, Qavānīn va muqarrāt-i Kishvar, <<http://www.dastour.ir/Brows/?lid=24595>> (Accessed on August 14, 2017).

¹³ Nematullah Moharrami & Hasan Mehraban, *Majmū’ah Qavānīn va Muqarrāt-i Taqsimāt-i Kishvarī, Vol. 1, 1906-1984*, [a Collection of laws & regulations of administrative divisions] (Tehran: Goharshad Publication, 2006), 76.

¹⁴ See. Taj Mohammad, Breseeg, *Baloch Nationalism: Its Origin and Development* (Karachi: Royal Book Company, 2004), 285.

got resettled in other parts of Iran. In the meantime, Balochistan's cities and towns were renamed. Their historic names were replaced with newly invented Persian names.¹⁵ This new naming policy was also applied to tribal identities. To reconstruct the identity of its people, all Baloch were required to choose a surname. In many parts of Balochistan some ready-made Persian surnames were assigned to them.¹⁶

Due to the underdevelopment of the region and lack of awareness, some aspects of the assimilation did not receive significant reaction. Yet, the Baloch were very suspicious about certain aspects of the assimilation project. For instance, they opposed the national registration scheme or accepting national identity card for decades.¹⁷ Similarly, they opposed the women's 'de-veiling' act enacted on January 8, 1936. According to this act, all types of head covering scarves and veils for women were prohibited. While the program was by and large successful in many parts of the country, the Baloch society strongly resisted the program, which led to the dispatching of military forces from the centre to Balochistan.¹⁸ As intellectual aspects of defying the assimilation project, one can name some poetry works, which were however produced in a very limited way in terms of scope and volume.¹⁹

In 1941, Mohammad Reza Pahlavi succeeded his father. He continued the Persianization policy of his father even with more intensity. To speed up Persianization in 1947, Balochistan was administratively divided and experienced another change of geography with its large parts given to adjacent provinces.²⁰

In pursuit of cultural assimilation Mohammad Reza Shah banned the use of the Balochi language in schools,²¹ and government offices. Also,

---

¹⁵ Prof. Dr. Jamaluddin Noorzi, Interview by author, UPM, Kuala Lumpur, February 30, 2011.

¹⁶ Prof. Dr. Jamaluddin Noorzi, interview.

¹⁷ Nourmohaddad Gamshad, Interview by author, Kuala Lumpur, Malaysia, September 11, 2013.

¹⁸ See. Zarif Maleki, Shoja, "Niġāhī bih Zindagī-i Sardār Jom'ah Khān Barāhūi," [A brief Biography of Sardar Jum'ah Khan Barahui], *Faslnāmah-i Farāsū*, No. 3, 17.

¹⁹ Carina Jahani, "State control and its impact on language in Balochistan," in Rabo, Annika and Utas, Bo (eds), *The Role of the State in West Asia* (Stockholm: Swedish Research Institute in Istanbul, 2005), 156.

²⁰ Nematullah Moharrami, 76. See also "Breseeg, Baloch Nationalism, 285"

²¹ Breseeg, *Baloch Nationalism*, 285.

publication, distribution and possession of Balochi language books, magazines, and newspapers were declared criminal offence.²²

The overall situation led to sporadic revolts against the central government. Though, the largest part of this resistance has not been documented, accounts of battles with Persian forces have since had a special place in the Baloch folklore and oral history. Some of them do exist in form of poetry.²³ M.G. Pikulin mentions that it took the Pahalvi regime a decade-long counter-insurgency operation to quell the resisting masses in Balochistan.²⁴

In the late 1950s, the Baloch resistance resurfaced in a more organized and institutional manner under the Balochistan Liberation Front (BLF). The BLF was mainly led by the Baloch in exile in the Gulf states. The BLF activities gained momentum in the 1960s when the Ba'ath Party took over Iraq in 1968.²⁵ However, its heyday did not last long. The Iraqi government withdrew its support to the BLF in 1975 after reaching an agreement with the Pahlavi regime, what is popularly known as the Algeria Accord.²⁶

The Pahlavi rulers succeeded in suppressing the insurgency in Balochistan. But this success was largely achieved not through military measures, but economic incentives as it coincided with the 1970s oil price shock, when petro-dollars began pouring into Iran.²⁷ Yet, the real intention of this economic uplift can be understood by the statement of Amir Abbas Hoveyda, then Iranian prime minister (1965-1977), to the American journalist, Selig Harrison: "if it were not for the Soviet Union and its friends in Iraq, we would not give such inflated importance to such a small part of our population [the Baloch]."²⁸

---

²² Breseeg, *Baloch Nationalism*, 285.

²³ See. Abdullah Rawanbud's poem on Dadshah Baloch's revolt against Pahlavai forces in: Azim Shahbakhsh, *A Study on Contemporary History of Balochistan*, (Shiraz: Navid e Shiraz, 1994).

²⁴ M. G. Pikulin, *Baloch Istoriia i Ekonimia* [The Baloch, History and Economy] (Moscow: Nauka Publishing House, 1959). Translated in Urdu by Shah Mohammad Marri (Lahore: Takhliqat, 1995).

²⁵ See Alexander J. Motyl, *Encyclopedia of Nationalism: Leaders, Movements, and Concepts*, Vol. 2 (San Diego: Academic Press, 2001), 240.

²⁶ Breseeg, *Baloch Nationalism*, 289-292.

²⁷ Breseeg, *Baloch Nationalism*, 292.

²⁸ Selig S. Harrison, *In Afghanistan's Shadow: Baloch Nationalism and Soviet Temptations* (Washington DC: Carnegie Endowment for International Peace, 1981), 159.

The social and economic uplift of the region, under whatever intentions, brought more awareness about the repressive policy of the Persian-dominated regime. As discussed in the following pages, this awareness clearly showed up in later years, particularly since the 1979 revolution.

4. The Baloch Response to the Assimilation Project After the 1979 Revolution

4.1. Religious Elites and Their Response to the Assimilation

At the threshold of the 1979 revolution, the religious elites were quite influential in Balochistan. The central figure was Mawlana Abdol Aziz Mollazadah. Soon after the revolution he and some other religious leaders realized that their efforts for the establishment of an ideal Islamic political system had gone in vain. Therefore, not only had they lost the battle, but now they also had to prepare themselves for another fiercer battle to protect themselves from the religious and ideological assault, which was to be mounted against them by the new political system.

Along with some other religious leaders, Mawlana Abdol Aziz co-founded a political party, namely the *Hizb-i Ittihādul Muslimīn* (Muslim Unity Party).²⁹ But, despite his disillusionment with the new political system, his approach to the Islamic Republic's ethno-religious encroachment remained peaceful and pragmatic. He also maintained his relations with the top leadership of the Islamic Republic, especially Ayatollah Khomeini. By virtue of this relationship, he could exercise some influence over the local administrators.

In 1987, Mawlana Abdol Aziz passed away and was succeeded by Mawlana Abdol Hamid, popularly known as *Shaikhul Islam*. The new leadership did not enjoy a close relationship with the power brokers in Tehran as the late Mawlana Abdol Aziz. In fact the relationship between Mawlana Abdol Aziz and Khomeini was at a personal level, while the new leadership did not have that benefit. Later, a leadership crisis within the top cadres of the Islamic Republic distanced the Baloch-Sunni further from them. Because, although Mawlana Abdol Aziz was close to Khomeini, it was Ayatollah

---

²⁹ Abdol Baset Bozorgzadah & Nurunnisa Mollazadah, *Biography of Mawlana Abdol Aziz Mollazadah* (Zahedan: Ihsan Publication, 2008), 99.

Hussein Ali Montazeri, the then speaker of the assembly of experts and the likely replacement of Ayatollah Khomeini, who had a soft approach toward the Sunnis.³⁰ Montazeri was disgraced and eventually sacked from his position by Khomeini. Not much later, Khomeini also died in 1989. As a result of these events, the direct communication channel between the Sunni leadership in Balochistan and the top revolutionary leadership of the Islamic Republic was almost closed.

Like his predecessor, Mawlana Abdol Hamid was also a pragmatic person. In the absence of a direct channel with the top leadership of the Islamic Republic, he tried to convey the grievances of the Baloch through the representative of the Supreme Leader in Balochistan.³¹ He also took a number of initiatives to counter the religious assimilation project of the Islamic Republic. He tried to promote religious awareness by supporting and sponsoring madrasas and mosques. As part of his goals, he urged all small and major madrasas and religious schools to organize themselves under a single umbrella. They succeeded in establishing an institution called the Coordination Council of Sunni Religious Schools (CCSRS).³² The CCSRS significantly contributed to sensitization of the students about the religious assimilation project. In recent years, it has been playing a vital role in resisting the reorganization of Sunni religious schools initiated by the Planning Council for Sunni Religious Schools (PCSRS). The PCSRS is an institution established in 2009 by Iran's Supreme Cultural Revolution Council (SCRC) to reshuffle the curriculum of Sunnis religious schools in line with the state's official ideology.³³

At the social level, Mawlana Abdol Hamid focused on the unification of the Baloch-Sunni by mediating between different tribal groups and settling tribal feuds in Balochistan. He eventually succeeded in brokering a multi-lateral tribal accord signed by many tribal leaders before the Holy Qur'an

---

³⁰ See. Hosseinali Montazeri, *Katerat*, [the memories], Vol. 1 (Qom: Ittihād-i nāshirān-i Irānī, 2000), 123, 126, 133, 140, 144, 150, 166.

³¹ Mawlana Ahmad Naruei, Deputy President Darul Ulum Zahedan, interview by authors, Zahedan Iran, November 28, 2010.

³² Mawlana Mohammad Yousof Huseinpur, the first head of CCSRS, interview by authors, Zahedan Iran, December 12, 2010.

³³ See. *Shūrāy-i ālī-i Inqilāb-i Farhangī*, [Supreme Cultural Revolution Council] (act No. 613 of 30 October, 2009).

that they would not take the law in their own hands, but would rather resort to legal means (state judiciary) or religious leaders to solve their disputes in the future.³⁴

In a close political environment under the Supreme Leadership of Ayatollah Khamenei and the presidency of Akbar Hashemi Rafsenjani, (1989-1997) Mawlana Abdol Hamid became the sole voice from the Baloch and the Sunnis throughout Iran. By the same token, the Sunni community of Balochistan became the most sensitized ethno-religious group in the country.

In this regard, the year 1993 was a major breakthrough for the Baloch Sunnis. On February 9, 1993, the Iranian security forces with full support of other state institutions destroyed the *Shaikh Fayz* mosque, the biggest Sunni mosque in Mash'had city, the capital of Iran's Khorasan province. It took the Islamic Republic only one night to destroy and turn this famous and historical mosque into a public park.³⁵

On the very next day, the Baloch Sunnis gathered at the Makki mosque in Zahedan, the capital city of Balochistan. As the crowd stood up for afternoon prayers, the Iranian security forces, who had already come prepared for confrontation, fired on them inside the mosque. Dozens of people were killed and injured. In the following days and weeks, hundreds of Baloch Sunnis were arrested. Among them were some top religious scholars and allies of Mawlana Abdol Hamid such as Mufti Qasem Qasemi, Ahmad Naruei, Abdol Majid and other prominent Sunni scholars of Iran.³⁶

The following Friday, the Makki mosque experienced one of the largest ever congregations for prayer, as tens of thousands of people had gathered in a show of solidarity with Mawlana Abdol Hamid. The Makki mosque slaughter popularized the Sunni issue in Iran and beyond Iranian borders. In the meantime, Mawlana Abdol Hamid emerged as the unchallenged charismatic leader of the Baloch-Sunni population with a strong influence

---

³⁴ See. Khan Mohammad Kord, *Rivayātī az tārikh-i mu'āsir-i Balochisān*, [A narration on the contemporary history of Balochistan] (Zahedan: Nasim-i Hijaz Publication, 2013), 38-39.

³⁵ Faal Baloch, "Masājīd va Madāris-i Pulump shudah-i ahl- Sunnat dar Zamān-i Hākīmīyat-i Jumhūrī-i Islāmī" The Baloch Activists' Campaign, July 10, 2017. <http://www.balochcampaign.info/?p=2001>.

³⁶ Kord, *Rivayātī az tārikh-i*. 38-39.

over Sunnis throughout Iran. Nevertheless, the incident eroded his relationship with the Office of the Representative of the Supreme Leader in Balochistan (ORSLB). It also meant that the main indirect communication channel of communication to the top leadership of the Islamic republic was now closed.

By virtue of such popular support, Shaikhul Islam's tone became more critical towards the ethno-religious policies of Iranian leaders. He started using his Friday sermons to criticize the government's policies and focused on the ethno-religious rights of Baloch Sunnis on a regular basis, and as such, became the focal person championing the fundamental rights of them. Yet, he always discouraged resorting to violence, rather he strongly believed in democratic means and pragmatism.

With the passage of time, Mawlana Abdol Hamid has succeeded to mobilize the Baloch and other Sunnis of Iran. He had also successfully managed to face the Iranian government's tactics of undermining his authority as the most powerful social, religious and political leader in Balochistan. It is necessary to note that Mawlana Abdol Hamid, does not have any traditional or legal-rational source of power. He was fully aware that his charisma and popular support is the only source of his authority. Therefore, he tried to utilize and demonstrate his source of authority in an optimum way. For this purpose, he has always been seeking to impress the establishment by showing maximum solidarity to Baloch Sunnis, which in turn triggered their unlimited support for him. In this context, he organized several annual religious and cultural gatherings. Eid and Friday prayers of the Baloch Sunnis in Zahedan are one of the largest religious gatherings in the region. Balochistan is home to the largest Sunni mosques in Iran. The famous Sunni learning centre known as Darul Ulum Zahedan is the largest educational institution for learning Sunni jurisprudence and theology in Iran. Its annual convocation is also one of the largest religious gatherings in the region, which attracts Sunnis from every corner of Iran; from Khorasan to Kurdistan, Fars, and even Tehran, the capital. Although the establishment tries to stop people from other provinces of Iran to enter Balochistan at the outskirts of the city during these events, many of them walk to the venue on foot to attend these gatherings.³⁷ All these activities and institution are under the direct supervision of Mawlana Abdol Hamid.

---

³⁷ Kord, *Rivayāt az tārikh-i*. 38-39.

Despite his growing influence, Mawlana Abdol Hamid has remained moderate in his ways of countering state assimilation. As noted earlier, he has been trying to avoid any clash with the establishment, and has used to seek appropriate and non-violent means to put forward the demands of Sunnis and the Baloch within the framework of the constitution of the Islamic Republic.

Besides insisting on the demand for constitutional rights of Baloch Sunnis, he has also been trying to be effective in national and provincial politics. He has particularly contributed to nurture a participatory political culture among Baloch Sunnis. This change in the political culture of Balochistan is manifested in the political development of Balochistan even at the national level. Perhaps one of the major signs of this participatory culture among the Baloch is their support for Baloch-Sunni candidates in municipal and parliamentary elections in Balochistan, as well as their support for moderate Shia Persian candidates with a soft approach to ethno-religious issues in presidential elections. For instance, in the presidential elections, at which Baloch Sunnis are constitutionally not allowed to contest, Mawlana Abdol Hamid has been supportive to the reformists and moderate Shia candidates, who have promised to respect the constitutional rights of ethno-religious minorities in Iran. By virtue of his support, the moderate candidates have garnered the highest votes, in terms of percentage, from Balochistan. For instance, before the year 1997, the average turnout ratio for the first six presidential elections in Iran was 43 percent, however in the 1997 presidential elections this ratio jumped to 70 percent.³⁸ In all the elections since then, the moderate candidates have grabbed the highest percentage of votes from Balochistan out of 30 provinces in Iran. Similarly, the pattern of parliamentary elections changed and for the first time in many cities Sunni candidates were elected into the parliament. While the majority of Zahedan's population are Baloch-Sunni, a Shia Persian candidate has always won the elections until the 3rd parliamentary elections. However, in the 4th parliamentary elections, held on April 10, 1992, for the first time, a Baloch-Sunni won the elections. Since then, in all but one parliamentary

---

³⁸ *Institute of research and Political studies*, “Tahlīl-i Ustānī-i intikhābāt dar dahah-yi akhīr”, [A study of provincial participation in elections in the last decade], *Pāyigāh-i jāmi'-i tārikh-i mu'āsir-i Irān*. February 12, 2017. <http://revolution.pchi.ir/show.php?page=contents&id=12512>.

election, any Baloch-Sunni candidate supported by the Sunni leadership has proved to be undefeatable.

In addition to his political engagements, Mawlana Abdol Hamid has also been active in socio-economic activities in Balochistan. Given the discrimination of Baloch Sunnis in government departments, he has tried to replace state institutions, instead of confronting the state. For instance, Article 12 of the Constitution of the Islamic Republic mentions that in Sunni majority areas, laws should be based on Sunni jurisprudence.³⁹ But this article is not being implemented. Besides demanding the implementation of this clause, he has created a parallel institution for the realization of this purpose called the Decree Centre of the Dārul ‘Ulūm Zahedan (DCDUZ).

The DCDUZ has emerged as the hub for Sunni jurisprudence. The centre is beyond traditional biases and is systematically organized. It serves as an alternative to the people, who are suspicious of state judiciary especially in religious and civil issues, such as the matters of divorce, inheritance, etc. thus, saving them from verdicts based on the Shia interpretation of Islamic laws.⁴⁰

Similarly, the Sunni leadership has also established a micro finance institution called Azizyah Micro Finance Foundation (AMFF). Given the interest-based banking system of Iran, the Baloch Sunnis with strong religious sentiments, have always been reluctant to apply for any financial services. Therefore, the AMFF is serving as an alternative for Sunnis. There is also another institution engaged in philanthropic activities called the Mohseneen Charity Foundation (MCF). It aims to provide basic services to the poor population of the suburban areas of Zahedan and other cities, where the government’s civic services are almost non-existent.⁴¹

However, the most important achievement of the Sunni leadership has been to ensure security in Balochistan. Given that Balochistan shares a long border with two volatile countries – Pakistan and Afghanistan – law

---

³⁹ *The Constitution of Islamic Republic of Iran*. (Tehran: Islamic Consultative Assembly: International Department, 1990), 31.

⁴⁰ Mufti Abdol Qader Arefi, a member of DCDUZ, interview by author, Zahedan Iran, November 24, 2010.

⁴¹ Mawlana Abdol Ghani Badri, the deputy president Darul Ulum Zahedan and the director of MCF, interview by author Zahedan Iran, December 11, 2010.

and order in Balochistan is highly vulnerable. Besides, as discussed in the next section, some militant groups are also operating in the region. This situation has provided the authorities the pretext to increase the military's presence in the region and convey to Iranian Shia Persians that Baloch Sunnis are unreliable. Therefore, Mawlana Abdol Hamid has always played a mediatory role in all these conflicts. In addition to his strong belief in democratic values, Mawlana Abdol Hamid believes that such incidents provide the centre with justification to deny the rights of Baloch Sunnis. He has been particularly active in securing the release of Iranian security forces in the captivity of militant groups. Due to his active role, on December 23, 2014, he was appreciated with a peace award by the Centre for Supporters of Human Rights (CSHR).⁴²

It is necessary to note that although all religious efforts in Balochistan are popularly attributed to Mawlana Abdol Hamid as the most popular religious and political leader of Balochistan, he has been accompanied by a group of top Baloch-Sunni religious scholars within the CCSRS, who have equally contributed to the religious awareness of the Baloch Sunnis. For instance, under the influence and efforts of Muftī Qasem Qasemi, his deputy, and the current head of DCDUZ, a translation movement started in the 1990s, hundreds of books and literature on Sunni tradition, particularly those produced by the Sunni religious scholars of the Indian sub-continent, were translated. Although the government complicated their publication, and often enforced censorship, the very availability of Sunni literature nonetheless contributed to the religious awareness of the people in Balochistan.⁴³

Moreover, Mawlana Abdol Hamid has successfully taken on board the majority of the mainstream religious leaders across the province, as well as from other regions of Iran. Together, they have been trying to have a single voice against the ethno-religious assimilation. For instance, on December 17, 2011, the principals of the Sunni religious schools wrote a letter to Hujjatul Islam Abbas Sulaymani, the Supreme Leader's representative in Balochistan. The letter reads as follows:

---

⁴² *BBC Persian*. "Jāyizah-i Sālānah-i Kānūn bih Mawlavī Abdol Hamīd Ta'alluq Girift," [The annual human rights award was given to Malavi Abdol Hamid], December 1, 2017. http://www.bbc.com/persian/iran/2014/12/141223_139_human_rights_prize_abdolhamid

⁴³ Mufti Qasem Qasemi, Interview by authors, Zahedan, Iran, October 15, 2010.

“We refuse acceptance of any new program such as the reorganization plan by any governmental or non-governmental institutions which aim at violating the constitutional freedom and independence of the religious schools, and we demand independence and freedom of activities on the subjects related to the training and education of our children in tandem with Article 12 of the constitution of the Islamic Republic of Iran.⁴⁴

Perhaps the cleverest strategy of the Baloch-Sunni religious leaders has been their efforts to mobilize Sunnis throughout Iran, particularly in the capital, Tehran, under a single leadership. They knew that the whole of Iranian Sunnis, who account for more than 20 percent of total population, can better counter the assimilation project as compared to only the Baloch, who number just three percent of the population and are settled in Balochistan, one of the most deprived and remote provinces of Iran. As part of his idea of Sunni unity, Mawlana Abdol Hamid revived the Sunnis' old demand for permission to establish a Sunni mosque.⁴⁵ This permission had been promised to Mawlana Abdol Aziz by Ayatollah Khomeini,⁴⁶ although he dishonoured his promise later.

Apart from the religious orientation of Baloch-Sunni leaders, the idea of Sunni unity was a strategic choice. Mawlana Abdol Hamid believed that a unified ideological front could counter the ideological project initiated by an ideological political system. By focusing on the Sunnis in Tehran with over a one million population, he chose to fight for Sunnis rights from Tehran rather than Balochistan. In other word, he wanted to bring the Sunni issue, which was hitherto a local issue confined to Balochistan and other Sunni majority regions, to the national mainstream.

The Sunni unity initiative of Mawlana Abdol Hamid significantly contributed to the religious awareness of the Sunnis throughout the country including Tehran. Although the Sunnis' demand for a mosque in Tehran is not yet fulfilled, the support of the Baloch leadership for such a basic right has changed the religious culture of Sunni residents of the Iranian capital. It has in return brought a significant popularity for Mawlana Abdol Hamid

---

⁴⁴ Letter of the principals of the Sunni religious schools to the representative of the supreme leader of Iran in the affairs of the Sunnis in Sistan and Balochistan Province, dated 17 December, 2011.

⁴⁵ Mawlana Abdol Hamid, Friday speech (video record), July 31, 2015, Makki Mosque Zahedan.

⁴⁶ Mawlana Abdol Hamid, Friday speech.

among them to the extent that, at present, his representatives in Tehran are operating dozens of Namāz Khānah (prayer houses) in this metropolitan city.

Although, by virtue of his background, Mawlana Abdol Hamid has been more active in the religious sphere, his overall efforts show that, he is trying to defy both the religious and ethnic aspects of the assimilation project of the Islamic Republic vis-a-vis the Baloch Sunnis, in a very pragmatic and moderate way. Therefore, the overall approach of the Baloch-Sunni religious elites is based on the accommodation of all ethno-religious groups in Iran.

4.2. Educated Elites and Their Response to The Assimilation

The educated class of Balochistan by and large is the product of post-1979 Iranian education system. As noted earlier, modern education was introduced in the 1970s during the last decade of Mohammad Reza Pahlavi's rule. Prior to the 1979 revolution, the number of those with higher education in Balochistan was only about 100 individuals. After the 1979 revolution, this number increased sharply. As of 2011, the total number of university graduates was estimated to be between 10,000 and 12,000 persons.⁴⁷ A small portion of this educated class are state employees. However, as noted by Taheri the educated class, particularly those working in the government departments, are not representing Baloch Sunnis. As such their role is confined to settling their own personal and family affairs.⁴⁸

In fact, those Baloch Sunnis, who are employed in the public sector, are carefully chosen. Some of them are highly Persianized, and as such are rather serving the interest of the Persian dominated centre. They detach themselves from their Baloch brethren. There are cases, in which some state-employed Baloch Sunnis have even changed their family names in order to completely hide their Baloch identity. Additionally, many of the Baloch, who serve in public institutions in Balochistan usually do not wear their local dress, but rather prefer to wear the official dress, seemingly to avoid any discrimination at their work place.⁴⁹ This observation can be realized in the argument put by the Durans. They argue:

---

⁴⁷ Ahmad Reza Taheri, "The Sociopolitical Culture of Iranian Baloch Elites," *Iranian Studies* Vol. 46, issue 6 (July, 2013): 9.

⁴⁸ Taheri, "The Sociopolitical Culture," 10.

⁴⁹ Ahmad Reza Taheri, *The Baloch in Post Islamic Revolution Iran: A political study*, (Ph.D Thesis, University of Pune, India, May 2009), 217.

Once a group of people have been assaulted in a genocidal fashion, there are psychological ramifications. With the victim's complete loss of power comes despair, and the psyche reacts by internalizing what appears to be genuine power—the power of the oppressor... At this point, the self-worth of the individual and/or group has sunk to a level of despair tantamount to self-hatred. This self-hatred can be either internalized or externalized.⁵⁰

Notwithstanding, in recent years there have been attempts by some Baloch-Sunni politicians inside Iran to raise their voice against the policy of the establishment. For instance, the Sunni members of the Iranian consultative assembly, in their letter dated December 19, 2011, demanded elimination of discrimination against Sunni citizens. In their letter, the signatories demanded the amendment of Article 115 of the Iranian constitution. The letter was signed by the Baloch and other Sunni members of the Islamic Consultative Assembly.⁵¹ The letter in fact had been written amid increasing pressure during President Ahmadinejad's government. The signatories were demanding the implementation of Article 12 of the Iranian constitution.

But, the Baloch-Sunni politicians have failed in their efforts to overtake the local Shia Persian politicians in Balochistan, whose majority is from Shia Zaboli ethnic group, who always try to criticize any concessions made to the Sunnis in Balochistan. For instance, Mehdi Jahantighi, one of the local influential Shia politicians of Zaboli origin in Balochistan, criticized the reformist government of Mohammad Khatami for a relatively softer approach towards Baloch Sunnis. He wrote in *Daily Kyhan*:

The reformist government deviated itself from the revolutionary and Islamic principles in the province [Balochistan] which is the target of Wahabism and Al-Qaeda. Instead of emphasizing upon pure Islam [Shia Islam] that originates from the advanced ideas of Imam Khomeini and is loved by the nationalities of the province [Balochistan], [the reformist government] opted for a deviant version of Islam.⁵²

---

⁵⁰ Eduardo Duran, & Bonnie Duran, *Native American Postcolonial Psychology* (Albany NY: State University of New York Press, 1995), 29.

⁵¹ *Fraction of the Sunni members of the eighth Islamic Consultative Assembly*, "Nāmah-i frāksion-i ahl-i sunnat bih rahbarī," [Letter to the Supreme leader Sayyid Ali khamenei], No. M/12395 (December 19, 2011).

⁵² Mehdi Jahantighi, "Rīshah-hā-yi aslī-i Nā-amnī dar Sīstan va Balochistan," [The Main Causes of insecurity in Sistan & Balochistan Province], *Kayhan*, (14 September, 2008), 11.

While these local Shia politicians were supporting the repressive policies of former president Ahmadinejad, they are now worried about any softer approach towards the Baloch Sunnis by the incumbent moderate President, Hassan Rouhani. For instance, Hussain Ali Shahryani, Shia Zaboli member of the Islamic consultative assembly, expressed his concerns on November 11, 2014, at the Islamic Consultative Assembly's floor and said: "I am really worried that the incidents which are taking place in Mosul [Iraq] would repeat themselves in Balochistan as well."⁵³ He was referring to the fall of Mosul province of Iraq to the so-called Islamic State of Iraq and Syria (ISIS), and making an analogy that any concession to Baloch Sunnis would encourage them to take control of Balochistan, and establish a terrorist state.

In addition to local Baloch-Sunni politicians, who are gradually raising their voices against the discrimination and the oppression they suffer, there exists also a group of Baloch educated elites that has preferred to go into self-exile. One portion of them migrated to Europe, particularly to Scandinavian countries, where they established political parties. Their approach to the ethno-religious question in Balochistan has been a mixture of accommodation and separation. For instance, while the Balochistan National Movement (BNM) and the Campaign Against the Occupation of Western Balochistan (CAOWB) believe in independence,⁵⁴ the Balochistan Peoples' Party (BPP) believes in accommodation under a pluralistic political system, such as a federation in Iran.⁵⁵ Yet, they unanimously agree that the Islamic republic of Iran is conducting a full-fledged project of assimilation in Balochistan, which needs to be countered. They are engaged in affirmative action in alliance with other Iranian ethno-religious rights activists. They are also active in international fora such as the Unrepresented Nations and Peoples Organization (UNPO). At present, the

---

⁵³ Hussein Ali Shahriari, "Nigarānam Zamānī Birasad kih Sīsatān va Balochistān Tabdīl bih Musil Shavad," [I'm afraid that one day Sistan & Balochistan turned into Mosul], *Islamic Consultative Assembly News Agency*. June 15, 2017. <http://www.icana.ir/Fa/News/266089>.

⁵⁴ Mehrab Sarjau, a member of Campaign Against the Occupation of Western Balochistan, online correspondence with authors, February 21, 2016.

⁵⁵ *Balochistan Peoples' Party*, "Barnāmah va asāsnāmah-i hizb-i mardum-i Balochistān," [Program and Constitution of Balochistan People's Party]. April 26, 2009. <https://goo.gl/48mYfH>.

president of the UNPO is Naser Bulideh, an exiled Baloch.⁵⁶

Although the achievement of Europe-based Baloch-Sunni elites has not been significant in the political sphere, their very presence in Europe has been fruitful. While the Baloch culture has been completely neglected in Iran, the Baloch-Sunni diaspora has been successful in introducing it to their host societies. They organize Baloch folk music and other cultural events, which are equally well-received in their host societies as well as in Balochistan. More importantly, while inside Iran Balochi language has been left to become extinct, some of the best studies on Balochi language have been produced in Scandinavian countries. The Baloch-Sunni diaspora has significantly contributed and facilitated the conduct of this research. For instance, the most important studies about Balochi are produced in Norway, one of the major hubs of the Baloch-Sunni diaspora, by the Department of Linguistics of the Oslo University.⁵⁷

In addition to self-exiled Baloch-Sunni elite in Europe, whose main concern has been ethnic issues, a smaller group of Baloch-Sunni elites with religious concerns migrated to Iran's neighboring countries, especially Pakistan. They aimed to sensitize the Sunni-dominated governments of their host societies about the Iranian government's treatment of Sunnis in Iran. Some of these individuals, such as Abdol Malek Mollazadeh, Hamid Nohtani, Abdol Naser Jamshidzahi, and Balochkhan Sahbakhsh and many others were assassinated by Iran's overseas death squads,⁵⁸ although the Iranian government has always declined being linked to these killings. However, for the first time, on December 6, 2014, Haidar Moslehi, the current Iranian intelligence minister, admitted that his ministry had been involved in the killing of the Iranian opponents outside of Iran. He produced a list of victims, and not surprisingly, most of them were Baloch. Moslehi asserted that the victims had become "the targets of the secret bullets of

---

⁵⁶ See. *Unrepresented Nations and Peoples Organization*, "About". January 7, 2018. <http://unpo.org/section/2/15>

⁵⁷ See. Carina Jahani and Agnes Korn, *The Baloch and their neighbours: ethnic and linguistic contact in Balochistan in historical and modern times* (USA: the University of Michigan, 2003). See also Carina Jahani, *Standardization and Orthography in the Balochi Language* (Sweden: Uppsala University Press, 1989).

⁵⁸ See. *Amnesty International*, "Document - Iran: Human Rights Abuses Against The Baluchi Minority." January 5, 2017. <https://goo.gl/XZ5ija>.

God”.⁵⁹ A small number of the aforementioned groups got frustrated and returned back to Iran. However, some of them such as Dr. Ahmad Mirin, Mawlana Murad Barakzehi, Habibullah Huseinbor, and many others were also assassinated along with many other non-Baloch Iranian political activists in the late 1990s during a series of killings known as the “Chain Murders”.⁶⁰

In the category of the Baloch educated elite, one should also include the Baloch youth who have been critical of the assimilation project of the Islamic Republic. In fact, the price for resistance against the ethno-religious assimilation policy is being mainly borne by these youth. Dozens of them are being executed every year.⁶¹

In this regard, the most notable example is Yaqub Mehrnahad, popularly claimed to be the first executed blogger in the world. He established the first civil society platform of Balochistan in the real sense. The name of his society was “*Anjuman-i Javānān-i Sidā-yi ‘Adālat*” [Youth Society of Voice of Justice (YSVJ)]. Being afraid of his popularity, the Iranian government arrested him in May, 2007. He was eventually executed on August 4, 2008 on the charge of “waging war against God”.⁶²

In the aftermath of his execution, some other Baloch youth also realized the importance of social activities to uphold their cultural and religious identity and embarked on the same path as Mehrnahad. However, given the fate of Mehrnahad, the later generation of Baloch-Sunni civil society activists preferred to operate from outside the country. In this regard, one can mention the Baloch Activists’ Campaign (BAC), *Kampain-i Fa’alin-i Baloch*, established by some Baloch youth living in self-exile. The BAC is particularly active in cyber space and social media. One of the most effective campaigns of the BAC was its online campaign against the

---

⁵⁹ *Rūznāmah-i I’timād Tehran*, [Daily Itimad Tehran], “Vazīr-i Ittilā’āt fihrist-i afrādī rā kih bih tīr-i ghayb griftār shudand i’lām kard” [the minister of intelligence announced the list of those targets of the secret bullets of God] (December 7, 2014), 3.

⁶⁰ See. Akbar Ganji, *Ālījināb Surkhpush va Ālījibāb Khākistārī*, [Their Excellency, red and gray Eminences] (Tehran: Tarh-i Naw Publication, 1999), 58-202.

⁶¹ See. *Iran Human Rights*, “Annual Report on the Death Penalty in Iran 2014: Provincial Distribution of Execution.” June 4, 2017. http://iranhr.net/media/files/Rapport_2014_BDEF02.pdf.

⁶² *Khatt-i Sulh* “Yaqūb Mehrnahād; Qalamī kih shikastah shud,” [Yaqub Mehrnahad; a Penman who was destroyed], No. 39 (August 2014), 27.

division of Balochistan under the slogan of “Balochistan is one”. The campaign was very innovative and unique in the context of Balochistan.. Within a short span of time, the BAC succeeded in generating a significant wave against the division, making the establishment to shelve its plans for dividing Balochistan into smaller provinces under different names.⁶³

4.3. Radical Baloch Groups and the Assimilation

Right after the 1979 Revolution, some radical groups emerged in the chaotic situation of the early days of the revolution. These radical groups became particularly active, when the early optimism of the Baloch faded. As a result several radical groups came into the scene. The notables were *Sāzmān-i dimukrātīk-i Mardum-i Balochistān* [Balochistan People Democratic Organization], and *Baloch Rāj-i Zrombesh* [Balochistan National Movement]. The latter was a coalition of several leftist revolutionary Baloch youth organizations. The unifying point among them was their anti-assimilation sentiments. Their demands included redrawing the boundaries of Balochistan based on historical realities, declaration of Balochi language as the official language in Balochistan, provincial autonomy for Balochistan, and recognition of the Baloch paramilitary forces for Balochistan.⁶⁴

However, soon after the approval of the Iranian constitution, which had been boycotted by the Baloch, all nationalists in Balochistan were disarmed by Khomeini, who stated that there is no nationalism in Iran.⁶⁵ When on December 3, 1979 the Assembly of Experts approved the new constitution of the Islamic Republic, the Baloch Democratic Organization *Sazemn-i Demokratik Baloch* and other Baloch civil society organizations protested and clashes took place with Revolutionary Guards. The situation de-escalated, when Khomeini in January 1980, promised to amend the constitution, and give them regional autonomy. But it was merely a tactic, as in 1981 all Baloch organizations were banned. Nonetheless, the radical groups found an opportunity, when Iraq attacked Iran. Radical Baloch

---

⁶³ Habibullah Sarbazi, Director of BAC, interview by author, Dubai UAE, February 14, 2012.

⁶⁴ Breseeg, *Baloch Nationalism*, 361-364.

⁶⁵ Rouhullah Khmoeni, *Sahifh Imam*, (Tehran: Foundation for Collection and Publication of Imam Khomeini’s Thoughts and Ideas, 1999) Vol. 13, 88.

groups got Iraq as an international backer once again.⁶⁶ Two groups, namely, *Wahdat-i Baloch*, and *Junbish-i Mujāhidīn-i Baloch* were of particular influence. In 1984, they intensified their activities. But their activities once again stopped following the Iran-Iraq ceasefire in 1988.⁶⁷

In the 1990s, Baloch radical groups re-emerged one after another. But, whereas up to 1980s ethnic aspects of Baloch radicalism were predominant in their activities, this time their religious radicalism was also evident. The first religious Baloch radical group is associated with Molavi Murad Barakzehi, who was the principal of a religious school in Saravan. He along with another Baloch-Sunni activist named Habibullah Huseinbor, co-founded of *Sāzmān-i Jahānī-i Ahl Sunnat-i Īrān* [Global Organization of Sunnis of Iran (GOSI)].⁶⁸ The GOSI from the very start had a militant approach and its militant wing was operating under a Baloch guerrilla called Hamid Nohtani. It had also a cultural wing, which published a magazine titled *Azān-i Mujāhid* from Quetta, Pakistan with Habibullah Hussainbor as its chief editor.⁶⁹ Belonging to a well-known family and being the son of Sufi Dost Mohammad, a famous theologian in Balochistan, Molavi Murad succeeded in attracting a good number of people around himself. But, lacking a powerful backer, the GOSI was short-lived. Following a general amnesty, many of its members including Molavi Murad and Habibullah returned Back to Balochistan. Shortly thereafter, in 1984 the intelligent agency of Islamic Republic summoned Habibullah Hussinbor to Tehran and since then nothing has been heard about him. Over time, almost all key figures of the GOSI either were assassinated or disappeared.⁷⁰

In the early 1990s, a radical religious group called *Sipāh-i Muhammad Rasūlullāh* [the Army of the Prophet Muhammad (APM)], was founded by Mawla Bakhsh Drakhshan. The APM started series of attacks on Iranian outposts. This group was less organized as compared to GOSI. Its cultural

---

⁶⁶ As mentioned earlier, Iraq was supporting BLF but stopped supporting it in 1975 after reaching an agreement with the Pahlavi regime, what is popularly known as the Algeria Accord.

⁶⁷ Breseeg, *Baloch Nationalism*, 368-372.

⁶⁸ Javad Haydari, a former member of GOSI, interview by author, Dubai UAE, February 9, 2012.

⁶⁹ Haydari, a former member.

⁷⁰ Haydari, a former member.

activities were confined to cassettes of the speeches of Derakhshan, in which he would criticize the Islamic Republic's religious assimilation policies. The AMP was also disintegrated after the assassination of its leader in 2006. Following that, in 1996 another radical organization namely *Gurūh-i Furqān* [Furqan Group] emerged under the leadership of a person named Abdol Jalil Kambarzahi. It also carried out some attacks on Iranian security personnel. The group disintegrated following the assassination of its leader on March 21, 2012.⁷¹

The most important radical group in post-1979 Revolution Balochistan has been *Jundullah* (Army of God) founded by 18-year-old Abdolmalek Rigi in 1990s.⁷² The founder of the *Jundullah* had gained his early education in a madrasa. Learning from the experience of its predecessors, *Jundullah* proved to be the most effective group to violently confront the ethno-religious assimilation project in Balochistan. This group also attracted the attention of international media, and gained much more popularity among the foreign-based Iranian opposition. It succeeded in killing hundreds of Iranian military personnel, including many high-ranking generals.⁷³

With the passage of time and following the course of his interaction with the opposition groups, Abdolmalek became clearer about what type of ethno-religious demands should be made. While his earlier demands were confined to some basic religious, social, and political demands, such as the release of a few Baloch-Sunni religious activists, the scope of his demands later on widened to include regional autonomy, constitutional change, cultural freedom and above all a stoppage of ethno-religious assimilation policies. In one of his video messages to the Iranian authorities, he said: "Our religions are different, our languages are different, our cultures are different, our regions are distinct and our histories are different. Why are you [the Shia Persian] making rules of life for us?"⁷⁴

---

⁷¹ *Sunni News*, "Molavī Abdol Jalīl Rahbar-i Hizbul Furqān Irān bih Shahadat rasīd," [Mawlavi Abdol Jalil, the leader of Furqan Prty martyred]. March 22, 2012. http://www.sunni-news.net/en/articles.aspx?article_no=21517.

⁷² Zahid Ali Khan, "Balochistan Factor in Pak-Iran Relations: Opportunities and Constraints" *South Asian Studies*, Vol. 27, No. 1 (January-June 2012): 130.

⁷³ Khan, *Balochistan Factor*.

⁷⁴ Abdol Malek Rigi, "Speech audio file," n/d. *Adalat News*, June 22, 2016. <http://bit.ly/30jJaAr>

Later on, in order to get more international support for its demands, and to attract non-Sunni Iranian opposition groups, the organization renamed itself as the People's Resistance Movement of Iran (PRMI).⁷⁵ The PRMI succeeded in damaging the prestige of the Islamic Republic that claimed to be very powerful and secure. While earlier groups would attack soft targets such as ordinary security outposts in remote areas of Balochistan, PRMI's attacks were very objective and symbolic. For instance, on March 20, 2006, it attacked the convoy of the governor of Balochistan, killing dozens of people. Similarly, on Feb 2, 2007, a dramatic attack was launched on a bus full of Islamic Revolutionary Guards officers in the heart of Zahedan city, Balochistan.⁷⁶ The PRMI was also the first organization, which used suicide bombs to carry out its objectives in Balochistan. In one of its suicide attacks in October 2009, the PRMI killed General Commander Noorali Shoostari, a high ranking commander of the Islamic Revolutionary Guard Corps along with his entire team.⁷⁷

Apart from being successful in its military activities, the PRMI widened its ethno-religious demands further and began championing the cause of ethno-religious rights for all ethno-religious groups in Iran. Consequently, the non-Baloch ethno-religious groups in Iran also began developing sympathy for the PRMI. This was a serious warning to Iran's ruling Shia elite, who has tried to keep the PRMI at a low profile, and referred to it as an anti-Shia terrorist group, or a drug-trafficking miscreant group. Therefore, the Islamic Republic intensified its efforts to control it at any cost. Finally, on February 23, 2010, the Iranian government claimed that it had captured Abdolmalek through a complicated intelligence operation, and on June 20, 2010, it was announced that he had been executed in the Evin prison of Tehran.⁷⁸

The PRMI chose a new leader, and carried out some retaliatory attacks. In order to rejuvenate the organization, the new leadership attempted to

---

⁷⁵ Khan, *Balochistan Factor*, 131.

⁷⁶ Khan, *Balochistan Factor*, 131.

⁷⁷ *Rūznāmah-i Jumhūrī-i Islāmī*, "Sardār Shoostari bih Shahādat rasīd," [chief commander Shoostari martyred], *Daily Jumhuri Islami* (October 19, 2009), 1.

⁷⁸ Ali Behmanesh, "Shikār dar Āsimān: Nāguftahā-yi Dastgīrī-i Abdol Malek Rīgī bih Rivāyat-i Mas'ūl-i Parvandah," [Hunting in the sky: the narration of secret arrest of Adol Malek Rigi by the person in charge], *Sharq*, 25 February 2016, 2.

restructure it. As a part of its restructuring, the name of the organization was changed to *Jaishul Adl* [Army of Justice]. However, it seems that the restructuring did not work well. There arose a split between the moderate and hardline members of the group, as the former wanted the group to focus only on religious demands, while the latter wanted to struggle to achieve wider ethno-religious demands. As result, the hardliners under the leadership of Abdurrauf Rigi, the elder brother of Abdolmalek, defected from the Army of Justice (AJ), and formed a new group called Army of Assistance (AA).⁷⁹ The AA was very short-lived, as within a few months after its inception in August 2014, its founder and leader Abdurrauf was assassinated.⁸⁰ Not much later, some members of the AJ also defected, and founded *Harkat-i Ansār Īrān* [Movement of the Supporter of Iran (MSI)] under the leadership of Shafi Muhammad Miri, a former colleague of Abdolmalek Rigi. This organization was also short-lived, as its leader Shafi Mohammad was kidnapped and so disappeared.⁸¹ However, *Jayshul 'Adl* is still operating under the leadership of Sallahuddin Faruqi, formerly Abdolmalek Rigi's deputy for military operations. It is still carrying out attacks on Iranian security outposts. But it is not as popular as its mother organization – the PRMI.

5. Conclusion

As tried to be shown throughout this study, Baloch Sunnis have been resisting the ethno-religious assimilation policy of the Shia Persian dominated centre since the very incorporation of Balochistan into Iran in 1928. However, the level of resistance and its nature have been different. The overall nature of the Baloch-Sunni response to assimilation policies has been a mixture of accommodation and separation. The most effective force resisting the ethno-religious assimilation policy has been the religious

---

⁷⁹ *BBC Persian*, “Abdurrauf Rigi rahbar-i gurūh-i Jayshunnasr dar Pakistan kushtah shud,” [Abdurrauf Rigi the leader of Jayshunnasr was killed in Pakistan]. January 4, 2017. http://www.bbc.com/persian/iran/2014/08/140828_u14_iran_rigi_pakistan.

⁸⁰ *Deutsche Welle Persian* “Abdurrauf Rigi, sarkardah-i gurūh-i Jayshunnasr kushtah shud,” [Abdurrauf Rigi the head of Jayshunnasr was killed]. January 4, 2018. <https://goo.gl/hgWbza>.

⁸¹ *Hasht-i Subh News Agency*. “Halākat-i farmāndah-i sīāsī, nizāmī-i gurūhak-i tirurīstī-i Ansārul Furqān,” [Military and political leader of the terrorist group Ansaralfqan was killed]. February 10, 2017. <https://goo.gl/RfCPvQ>.

class. This class is the most organized and popular force in Balochistan, which also effective in defying the assimilation policy of the centre with an accommodation-oriented approach. Besides the religious class, the educated elite including Baloch-Sunni politicians and youth have also started to play a role in countering the assimilation project. Finally, there have also been some radical movements, who are by and large separatist in nature, and have been trying to resist the ethno-religious encroachment of Tehran through armed struggle, but with little success. Looking at the fate of radical militant organizations, both with nationalistic orientation and religious orientation, one can argue that civil society activists and the religious leadership with an accommodation-oriented approach have been more successful in countering the assimilation project of the Islamic Republic than those, who have opted to use violence against it.

Bibliography

Ahmad Shahid, "Report by Special Rapporteur on the situation of human rights in the Islamic Republic of Iran." (Re. No. A/HRC/19/66, presented to the UN General Assembly, United Nations, New York, on March 6, 2012). September 3, 2012. <https://goo.gl/U21oHc>.

Amnesty International, "Document - Iran: Human Rights Abuses Against The Baluchi Minority." January 5, 2017. <https://goo.gl/XZ5ija>.

Asgharzadeh, Alireza. *Iran and challenge of Diversity*. New York: Palgrave Macmillan, 2007. Baloch, Faal, "Masājid va Madāris-i Pulump shudah-i ahl- Sunnat dar Zamān-i Hākīmīyat-i Jumhūrī-i Islāmī" The Baloch Activists' Campaign. July 10, 2017. <http://www.balochcampaign.info/?p=2001>.

Balochistan Peopels' Party, "Barnāmah va asās-nāmah-i hizb-i mardum-i Balochistān," [Program and Constitution of Balochistan People's Party], April 26, 2009. <https://goo.gl/48mYfH>.

Barry, Brian. *Culture and Equality: An Egalitarian Critique of Multiculturalism*. Massachusetts, Cambridge: Harvard University Press, 2001.

BBC Persian, "Abdurrauf Rigi rahbar-i gurūh-i Jayshunnasr dar Pakistan kushtah shud," [Abdurrauf Rigi the leader of Jayshunnasr was killed in Pakistan], January 4, 2017. http://www.bbc.com/persian/iran/2014/08/140828_u14_iran_rigi_pakistan.

BBC, Persian, “Jāyizah-i Sālānah-i Kānūn bih Mawlavī Abdol Hamīd Ta’alluq Girift,” [The annual human rights award was given to Malavi Abdol Hamid]. December 1, 2017. http://www.bbc.com/persian/iran/2014/12/141223_l39_human_rights_prize_abdolhamid.

Behmanesh, Ali. “Shikār dar Āsimān: Nāguftahā-yi Dastgīrī-i Abdol Malek Rīgī bih Rivāyat-i Mas’ūl-i Parvandah,” [Hunting in the sky: the narration of secret arrest of Adol Malek Rigi by the person in charge], *Daily Sharq Tehran*, February 25, 2016.

Bozorgzadah, Abdol Baset & Mollazadah, Nurunnisa. *Biography of Mawlana Abdol Aziz Mollazadah*. Zahedan: Ihsan Publication, 2008.

Breeseeg, Taj Mohammad. *Baloch Nationalism: Its Origin and Development*. Karachi: Royal Book Company, 2004.

Deutsche Welle Persian, “Abdurrauf Rigi, sarkardah-i gurūh-i Jayshunnasr kushtah shud,” [Abdurrauf Rigi the head of Jayshunnasr was killed]. January 4, 2018. <https://goo.gl/hgWbza>.

Duran, Eduardo & Duran, Bonnie. *Native American Postcolonial Psychology*. Albany NY: State University of New York Press, 1995.

E. Cook, Terrence. *Separation, Assimilation, or Accommodation: Contrasting Ethnic Minority Policies*. Greenwood Publishing Group, 2003.

Fraction of the Sunni members of the eighth Islamic Consultative Assembly, “Nāmāh-i frāksion-i ahl-i sunnat bih rahbarī,” [Letter to the Supreme leader Sayyid Ali khamenei], No. M/12395. December 19, 2011.

Ganji, Akbar, Ālījīnāb Surkhpūsh va Ālījībāb Khākistarī, [Their Excellency, red and gray Eminences]. Tehran: Tarh-i Naw Publication, 1999.

Gordon, Milton. *Assimilation in American Life: the Role of Religion and National Origins*. Oxford: Oxford University Press, 1966.

Habibullah Sarbazi, Director of BAC, interview by authors, Dubai UAE, February 14, 2012.

Harrison, Selig S. *In Afghanistan’s Shadow: Baloch Nationalism and Soviet Temptations*. Washington DC: Carnegie Endowment for International Peace, 1981.

Hasht-i Subh News Agency. “Halākat-i farmāndah-i sīāsī, nizāmī-i gurūhak-i tirurīstī-i Ansārul Furqān,” [Military and political leader of the terrorist group Ansaralfrqan was killed]. February 10, 2017. <https://goo.gl/RfCPvQ>

Institute of Research and Political studies, “Tahlīl-i Ustānī-i intikhābāt dar dahah-yi akhīr,” [A Study of provincial participation in elections in the last decade], Pāyīgāh-i jāmi’-i tārikh-i mu’āsir-i Irān. February 12, 2017. <http://revolution.pchi.ir/show.php?page=contents&id=12512>.

Iran Human Rights, “Annual Report on the Death Penalty in Iran 2014: Provincial Distribution of Execution.” June 4, 2017. http://iranhr.net/media/files/Rapport_2014_BDEF02.pdf.

J. Motyl, Alexander. *Encyclopedia of Nationalism: Leaders, Movements, and Concepts*, Vol. 2. San Diego: Academic Press, 2001.

Jahani, Carina & Korn, Agnes. *The Baloch and their neighbours: ethnic and linguistic contact in Balochistan in historical and modern times*. Michigan: University of Michigan Press, 2003.

Jahani, Carina. “State control and its impact on language in Balochistan,” in Rabo, Annika and Utas, Bo (eds), *The Role of the State in West Asia*. Stockholm: Swedish Research Institute in Istanbul, 2005.

Jahani, Carina. *Standardization and Orthography in the Balochi Language*. Sweden: Uppsala University Press, 1989.

Jahantighi, Mehdi. “Rīshah-hā-yi aslī-i Nā-amnī dar Sīstan va Balochistan,” [The Main Causes of insecurity in Sistan & Balochistan Province], *Kayhan*, September, 14, 2008), 11.

Javad Haydari, a former member of GOSI, interview by author, Dubai UAE, February 9, 2012.

Khatt-i Sulh “Yaqūb Mehrnahād; Qalamī kih shikastah shud,” [Yaqub Mehrnahad; a Penman who was destroyed], No. 39. August 2014, 27.

Kord, Khan Mohammad, *Rivayātī az tārikh-i mu’āsir-i Balochisān*, [A narration on the contemporary history of Balochistan]. Zahedan: Nasim-i Hijaz Publication, 2013.

Letter of the principals of the Sunni religious schools to the representative of the Supreme Leader of Iran in the affairs of the Sunnis in Sistan and Balochistan Province, dated 17 December, 2011.

Mawlana Abdol Ghani Badri, the deputy president Darul Ulum Zahedan and the director of MCF, interview by author Zahedan Iran, December 11, 2010.

Mawlana Abdol Hamid, Friday speech (video record), July 31, 2015, Makki Mosque Zahedan.

Mawlana Ahmad Naruei, Deputy President Darul Ulum Zahedan, interview by authors, Zahedan Iran, November 28, 2010.

Mawlana Mohammad Yousof Huseinpur, the first head of CCSRS, interview by authors, Zahedan Iran, December 12, 2010.

Mehrab Sarjau, a member of Campaign Against the Occupation of Western Balochistan, online correspondence with authors, February 21, 2016.

Moharrami, Nematullah & Mehraban, Hasan. *Majmū'ah Qavānīn va Muqararāt-i Taqsimāt-i Kishvarī, Vol. 1, 1906-1984*, [a Collection of laws & regulations of administrative divisions]. Tehran: Goharshad Publication, 2006.

Montazeri, Hosseinali *Katerat*, [The memoir], Vol. 1. Qom: Ittihād-i nāshirān-i Irānī, 2000.

Mufti Abdol Qader Arefi, a member of DCDUZ, interview by authors, Zahedan Iran, November 24, 2010.

Mufti Qasem Qasemi, Interview by authors, Zahedan, Iran, October 15, 2010.

Nourmohaddad Gamshad, Interview by author, Kuala Lumpur, Malaysia, September 11, 2013.

Official News Paper 1937, "Islāh-i Qānūn-i Taqsimāt-i Kishvarī, Pāyigāh-i Ittilā'āt, Qavānīn va muqararāt-i Kishvar". August 14, 2017. <http://www.dastour.ir/Brows/?lid=24595>.

Pikulin, M. G. *Baloch Istoriia i Ekonimia* [The Baloch, History and Economy]. Moscow: Nauka Publishing House, 1959. Translated in Urdu by Shah Mohammad Marri. Lahore: Takhliqat, 1995.

Prof Dr. Jamaluddin Noorzi, Interview by author, UPM, Kuala Lumpur, February 30, 2011.

Khmoeni, Rouhullah, *Sahifih Imam*, Tehran: Foundation for Collection and Publication of Imam Khomeini's Thoughts and Ideas, 1999.

Rigi, Abdol Malek, "Speech audio file," n/d. *Adalat News*, June 22, 2016. <http://bit.ly/30jJaAr>

Rūznāmah-i I'timād Tehran, [Daily Itimad Tehran], “Vazīr-i Ittilā'āt fihrist-i afrādī rā kih bih tūr-i ghayb griftār shudand i'lām kard” [the minister of intelligence announced the list of those targets of the secret bullets of God]. December 7, 2014), 3.

Rūznāmah-i Jumhūri-i Islāmī, “Sardār Shoostari bih Shahādat rasīd,” [chief commander Shoostari martyred], October 19, 2009, 1.

Shahbakhsh, Azim, *A Study on Contemporary History of Balochistan*, Shiraz: Navid e Shiraz, 1994.

Shahriari, Hussein Ali. “Nigarānam Zamānī Birasad kih Sīstān va Balochistān Tabdīl bih Musil Shavad,” [I'm afraid that one day Sistan & Balochistan turned into Mosul], *Islamic Consultative Assembly News Agency*. June 15, 2017. <http://www.icana.ir/Fa/News/266089>.

Shūrāy-i 'ālī-i Inqilāb-i Farhangī, [Supreme Cultural Revolution Council] Act no. 613 of 30 October, 2009.

Sunni News, “Molavī Abdol Jalīl Rahbar-i Hizbul Furqān Irān bih Shahadat rasīd”, [Mawlavi Abdol Jalil, the leader of Furqan Prty martyred]. 22 March 2012. http://www.sunni-news.net/en/articles.aspx?article_no=21517.

Taheri, Ahmad Reza, *The Baloch in Post Islamic Revolution Iran: A political study*. Ph.D Thesis, University of Pune, India, May 2009.

Taheri, Ahmad Reza. “The Sociopolitical Culture of Iranian Baloch Elites,” *Iranian Studies* Vol. 46, issue 6, July, 2013. 973-994.

The Constitution of Islamic Republic of Iran. Tehran: Islamic Consultative Assembly: International Department, 1990.

Unrepresented Nations and Peoples Organization, “About.” January 7, 2018. <http://unpo.org/section/2/15>.

W. Henderson, Conway. *International Relations: Conflict and Cooperation at the Turn of the 21st Century*. Singapore: McGraw-Hill, 1997.

Zahid Ali Khan, “Balochistan Factor in Pak-Iran Relations: Opportunities and Constraints” *South Asian Studies*, Vol. 27, No. 1. January-June 2012, 121-140.

Zarif Maleki, Shoja, “Nigāhī bih Zīndagī-i Sardār Jom'ah Khān Barāhūi,” [A brief Biography of Sardar Jum'ah Khan Barahui], *Faslnāmah-i Farāsū*, No. 3, 17.

Türkiye Ortadoğu Çalışmaları Dergisi
ISSN: 2147-7523, E-ISSN: 2630-5631
Cilt: 6, Sayı: 1, ss. 85-112
Geliş Tarihi: 13.04.2019
Kabul Tarihi: 08.05.2019
DOI: 10.26513/tocd.553477

İran’da Siyasal Ekoller Üzerine Bir Değerlendirme

Hüdayi Sayın* & Ahmet Çırakoğlu**

Öz

1979 Devrimi sonrasında İran’a hâkim olan İslami ideoloji ülkenin siyasal sistemini de bütünüyle dönüştürdü. 2500 yıllık monarşi rejiminin lağvedilen kurumlarının yerine şeriata dayalı yeni kurumlar getirildi. Geçici hükümet döneminde yaşanan görece özgürlük ortamından kısa süre sonra, Velayet-i Fakih doktrini ve idealizm felsefesi temelinde şekillenen jakobenist İslamcılık, devrim sürecinin sürükleyicisi olan birçok siyasi akımı sistemden tasfiye etti. İslami ideolojinin faklı söylemleri de devrim liderinin iktidarında yönetimden uzaklaştırıldı. Humeyni’nin ardından yönetici kadro içerisinde farklı hizipler oluşmaya başladı ve yürütme kanadında devrimin idealist ruhu, yerini pragmatist politikalara bıraktı. Sistemi idealizmin açmazlarından kurtarma söyleminde olan pragmatistler, statüko yanlısı muhafazakâr kesimden ayrışarak reformistlerle ittifaka girdi. Reformistlerin yürütme erkini elde etmesini sağlayan bu ittifak, muhafazakârların popülist politikalarına yenilerek rejimin ağır baskılarına maruz kaldı. Günümüze değin bu temelde Muhafazakârlar ve Reformistler etrafında şekillenen siyasal sisteme, mevcut dönemde İlimliler olarak tanımlanan yeni bir akım eklenmiş durumdadır. Bu makalede Reformistler, Muhafazakârlar ve İlimliler bloğu tarafından oluşturulan siyasal ortam ve bu ortamı meydana getiren koşullar analiz edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: 1979 Devrimi, İran’ın Siyasal Yapısı, Reformistler, Muhafazakârlar, İlimliler

* Dr. İstanbul Yeni Yüzyıl Üniversitesi, TR, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, orcid.org/0000-0002-8994-4088, hudayi.sayin@yeniyuzyl.edu.tr

** Doktora adayı, TR, orcid.org/0000-0001-5491-1780, irday.geruri@gmail.com

An Assessment on Political Wings in Iran

Hüdayi Sayın* & Ahmet Çırakoğlu**

Abstract

After the 1979 Revolution, the Islamic ideology that dominated Iran, transformed the country's political system completely. New institutions based on shariah replaced the abolished institutions of the 2500-year-old monarchy regime. Shortly after the relative freedom environment during the provisional government, the Jacobeanist Islamism, which was shaped on the basis of the Velayat-i Faqih doctrine and the philosophy of idealism, eliminated many political movements that led the process to the revolution of the system. The different discourses of Islamic ideology were removed from the government under the leadership of the revolutionary leader. Following Khomeini, different factions began to form within the executive staff, and the idealist spirit of revolution in the executive wing was replaced by pragmatist policies. The pragmatists, who were in the rhetoric of saving the system from the impasse of idealism, allied with the reformists by separating themselves from the conservative pro-status quo. This alliance, which allowed the reformists to acquire the executive power, was defeated by the populist policies of the conservatives and underwent heavy pressure from the regime. In the current period, a new political trend, the Moderates is added to the already existing system shaped by the Conservatives and the Reformists. In this article, the political environment created by the Reformists, Conservatives and Moderate blocs and the conditions that constitute this environment are analyzed.

Keywords: 1979 Revolution, Political Structure of Iran, Reformists, Conservatives, Moderates

---

* Dr. Istanbul Yeni Yuzyil University, TR, Faculty of Economics and Administrative Sciences, orcid.org/0000-0002-8994-4088, hodayi.sayin@yeniyyuzyil.edu.tr

** PhD Candidate, TR, orcid.org/0000-0001-5491-1780, irday.geruri@gmail.com

1. Giriş: Dün, Bugün ve “Yarının Tarihi”ni Anlamaya Çalışmak

Küresel söylemiyle bütün dünyada etki uyandıran ve eylemleriyle uluslararası dengeleri önemli ölçüde etkileyen İran'daki büyük devrim hareketinin üzerinden tam 40 yıl geçti. Günümüzde İran siyasal sistemi, güçlü kişilikler etrafında şekillenen siyasal elitler eliyle yönetiliyor. Siyasal alanı sahiplenen mukimler, desteğine ihtiyaç duyduğu halkın taleplerini önemsemekle birlikte, güçlerini önemli ölçüde sistem içerisinde yürüttükleri denge politikalarından ve kurdukları siyasal ilişkilerden almaktadırlar. Böyle bir ortamda iç ve dış politik gelişmeler kurumsallığın çok ötesinde güçlü kişilikler ve sistemin mutlak hâkimi olan lider/ler etrafında şekilleniyor.

İran siyasal sisteminin günümüz yapılanmasının temelleri komünist-liberal cepheleşmesinin şekillendirdiği Soğuk Savaş dönemine kadar dayanabilir. 1950'li yıllarda kabaca siyasal İslamcı, ulusalcı ve sosyalist/komünist olarak sınıflandırabileceğimiz siyasal bloklar, 1979 Devrimi sonrasında yaşanan gelişmeler sebebiyle ya sistemden tasfiye edilmişler, ya da üzerlerindeki ideolojik hırkaları çıkararak İslami Cumhuriyet Partisi içerisinde siyaset yapmaya mecbur edilmişlerdir.

İran siyasal sistemi, yapısındaki oligarşik özelliğinin yanında, aslen şer'i ve cumhurî kurumların sentezinden meydana gelir. Bununla birlikte dini kurumların sistem içerisindeki ağırlığı, günümüzde var olan sorunların ve sistem tartışmalarının temel sebebi gibi görülmektedir. Özgün bir yapıya sahip olan İran siyasal sistemi içerisinde yer alan aktör ve kurumları, modern siyasal terminolojinin dışında kalan tanımlamalar sebebiyle karşılaştırmalı siyaset açısından incelemek oldukça güçtür. Kavramsallaştırmalar genellikle kurumlar yerine kişiler ve onların etrafında toplananlar üzerinden yapılır. Bu tanımlama konusundaki bir diğer güçlük ise, aktörlerin söylemlerine hâkim olan ideolojik dayanak, temsil ettikleri toplumsal kitlenin talepleri ve ittifakların sürekli değişimidir. İran'da yaşanan gelişmeleri ve devletin yapısını kendi değerleri üzerinden değil de Batı merkezli kavramsallaştırmalar üzerinden açıklamaya çalışmak¹ bu durumu iyice çıkmaza

¹ İran'ın kendi tarihi ve öz kültürü üzerinden teorik açıklamalar yapma çabasında olanlar bu konuda farklı bakış açıları sunmaktadırlar. İranlı akademisyen Moazami, Batı toplumlarını açıklarken kullanılan kuramlar ve bu toplumlar üzerine yapılan kavramsallaştırmaların yerine, Batı dışı toplumlar üzerinde yapılan çıkarımları önceleyen yöntemlerle bir analiz yapılması önerisinde bulunmakta ve bunu eserlerine yansıtılmaktadır. İran konusunda da Batılı teoriler üzerinden analizler yapmak yerine,

sokmaktadır.² Buna karşın, İran yazınında da yer alan siyasal kavramlar metin boyunca esas alınacaktır. Örneğin, klasik-modern sağ ve sol, radikal, muhafazakâr, reformist, ılımlı kavramları ve bunların hangi aktörlerce temsil edildiği konusunda İran yazınında yer alan sınıflandırma³ ve tanımlamalar⁴ kullanılacaktır. Metinde, devrim sonrasına yoğunlaşan bir tarihsel gelişim çizgisi tartışılmaya çalışılacak ve bunun üzerinden tespitler yapılmaya gayret gösterilecektir.

1.1. Kavramsal Çerçeve

Sağ kanat ve sol kanat terimleri genel olarak bireyin politik yönelimlerini ve konumunu tanımlamak için kullanılır. Bu kavramların siyasi anlamda kullanımı Fransız Devrimi yıllarına kadar dayanmaktadır. Devrim sonrasında yapılan ilk meclis toplantısında radikaller (devrimciler) sol tarafta otururken, kralı destekleyen aristokratlar ise kralın sağında oturmaktaydı ve bu oturma düzeni ileriki yıllarda da böyle devam etti. Kısa süre sonra sağ terimi gericilik veya kraliyet taraftarı olarak, sol terimi ise devrimci veya eşitlikçi anlamlarında anlaşılmaya ve kullanılmaya başlandı. Siyasal ideolojileri doğrusal olarak bir şemaya oturtmamız gerekirse liberalizmin ortada yer aldığı bir düzlemde sosyalizm ve daha radikal olan komünizm sol kanadı oluştururken, muhafazakârlık ve daha radikalize olan faşizm sağ kanadı meydana getirir.⁵ Cemil Meriç'e göre sağcılık (muhafazakâr an-

---

olayları kendi bakış açısıyla irdelemiş ve özgün tezler geliştirmiştir (Behrooz Moazami, *İran'da Devlet, Din ve Devrim, 1796'dan Bugüne*, çev. Bahar Bilgen (İstanbul: İletişim Yayınları, 2018), 286-289).

² Sami Oğuz ve Ruşen Çakır, *Hatemi'nin İran'ı* (İstanbul: İletişim Yayınları, 2000), 47-49.

³ İran siyasal sistemindeki sağ, muhafazakâr, yeni sağ, eski sağ, sol, yeni sol gibi siyasal ayrımlar, yeni sol akımın ana oluşumu olan Sazıman-ı Mucahidin-i İnkılab-i İslami-ye İran (İran İslam Devrimi Mücahitleri Örgütü)'nin resmi yayın organı *Asr-e Ma* tarafından yapılmış ve bu politik terimler sonraki yıllarda İran siyasal cephelerin tanımlanmasında sıkça kullanılmıştır (Sami Oğuz, çev. "Görkemli 23 Mayıs Destanının Değerlendirilmesi," *Birikim Dergisi*, sayı 101 (Eylül 1997), Erişim tarihi: 10.02.2019, <http://www.birikimdergisi.com/birikim-yazi/4674/gorkemli-23-mayis-destaninin-degerlendirilmesi#.XlItEaD7QdV>).

⁴ Wilfried Buchta, *Who Rules Iran?: The Structure of Power in the Islamic Republic*, (Washington: The Washington Institute for Near East Policy and the Konrad Adenauer Stiftung, 2000), 11-22, Erişim tarihi: 09.03.2019, <https://www.washingtoninstitute.org/uploads/Documents/pubs/WhoRulesIran.pdf>.

⁵ Andrew Heywood, *Siyasi İdeolojiler: Bir Giriş*, 5. baskı, çev. Ahmet Kemal Bayram vd. (Ankara: Adres Yayınları, 2013), 32-33.

lamıyla) ezeli değerlerin koruyuculuğunu üstlenirken, solculuk özgürlük, ilerencilik ve eşitliklerdir.⁶ Sağ-sol ayrımını aşırılık-ılımlılık, eşitlik-eşitsizlik, özgürlük-yetke gibi ikilikler üzerinden yorumlayan Norberto Bobbio’ya göre, sağ ve sol birbiri sayesinde varlığını devam ettirir. Sağın olmadığı yerde sol, solun olmadığı yerde sağ olmaz.⁷ Aşırı sağ özgürlük karşıtı ve eşitsizlikçi, aşırı sol ise eşitlikçidir. Merkez sağ ve merkez solda ise eşitlik ve özgürlük eşit oranda temsil olunur.⁸ Sağ siyaset daha çok toplumun var olan değerleri üzerinden kendi varlığını inşa ettiğini sloganlaştırır. Bu sebeple sağ siyasette mevcut olana dönük koruma eğilimi öne çıkar. Bu konumuyla sağcılık doğal olarak muhafazakârlık eğilimini de içinde barındırmaktadır.⁹ Sağın önceliğini insanın tabiatı, özgürlük-eşitlik ilişkisi, gelenek-teamül-sadakat ve kapitalist yapı içerisinde özel mülkiyet oluştururken, solun temel kavramlarını insan doğası, sosyal değişim, eşitlik, ilerencilik ve modernlik çatısı altında kapitalist sistemin analizi meydana getirir. İslami sol kavramı ise ilk olarak 1980’lerin başında Urvetu’l-Vuska dergisinin oluşturduğu geleneği yeniden canlandırmak adına Hasan Hanefi tarafından çıkarılan dergide gündeme getirilmiştir.¹⁰

II. Dünya Savaşı sonrasında gelişen şartların birikimiyle birlikte 1970 sonrasında otoriter muhafazakârlığın yerini alan “yeni sağ” terimi, iktisadi libertenyanizm (özgürlükçülük) ile devlet ve sosyal alandaki otoriteryanizmi bütünleştirme girişimidir. Çeşitli tarihsel etkenlerin ürünü olan yeni sağ fikirlerin ortaya çıkmasında dönemin sosyo-politik şartları ve uluslararası ortam etkili olmuştur. Yeni sağın; neo-liberal olarak adlandırılan devlet-

⁶ Muzaffer Emin Göksu, “Sağcılık ve Solculuğun Ötesinde,” *Tezkire Dergisi* 9, sayı 17 (Ekim/Kasım 2000): 58-59, Erişim tarihi: 15.02.2019, http://isamveri.org/pdfdr/d01353/2000_17/2000_17_GOKSUME.pdf.

⁷ Norberto Bobbio, *Sağ ve Sol: Bir Politik Ayrımın Anlamı*, çev. Zühal Yılmaz (Ankara: Dost Kitabevi, 1999), 58.

⁸ Metin Uçar, “Klasik Bir Ayrımın Ötesine Geçememek: Siyasal Farklılığın Ölçütü Olarak Sağ-Sol,” *Liberal Düşünce*, sayı 40, (Güz 2005): 337, Erişim tarihi: 28.02.2019, <http://www.libertedownload.com/LD/arsiv/40/18-metin-ucar-siyasal-farklilikin-olcutu-olarak-sag-sol.pdf>.

⁹ Ahmet Kesgin, “İnsanın Meşruiyet Kaygısı ya da Kendini Sağcı Olarak İnşa Etmek,” *Toplum Bilimleri Dergisi* 5, sayı 9 (Ocak-Haziran 2011): 195, Erişim tarihi: 18.02.2019, <http://www.toplumbilimleri.com/files/f131f25e-03d2-4fd4-8d0c-324a3ad8803812%20Ahmet%20KESGIN.pdf>.

¹⁰ Murat Kayacan, “Sağ(cılık) ve Sol(culuk) Kavramları ile Bu Kavramların Kur’an Meallerindeki Kullanımları,” *Marife Dergisi* 10, sayı 3 (Kış 2010): 292-293, Erişim tarihi: 11.01.2019, <http://dergipark.gov.tr/download/article-file/494078>.

çilik karşıtı ve serbest piyasa anlayışına sahip olan liberal versiyonu ile neo-muhafazakârlık olarak adlandırılan yasalara, kamusal ahlaka ve ulusal kimliğe önem veren muhafazakâr versiyonu vardır.¹¹ Yeni sağ aslen; piyasa ekonomisi, ekonomik verimlilik ve birey özgürlüğünü temele alan neo-liberalizm ve otoriteye bağlılığı, geleneksel yaşamı, kanun ve kurallara uyumu önemseyen neo-muhafazakârlığın bir sentezi şeklinde oluşmuştur.¹²

1990'lı yıllara gelindiğinde mevcut konjonktürün etkisiyle özellikle sosyo-ekonomik özgürlükler ve refah devleti tartışmalarını içerisinde barındıran yeni sol kavramı ortaya çıkmıştır. Değişimin kaçınılmazlığı noktasında geleneksel soldan ayrıışan liberal-demokratik eksenli yeni solun savunuları çoğulcu, demokratik ve katılımcı bir toplum, bireysel hak ve sorumluluklar ve toplumsal değişimdir. Yeni sol düşünürler bireysel özerklik ve sosyal adalet fikrini uzlaştırmaya çalışırlar. 1970'li yılların sonlarından itibaren yeni sağın katılımcılık yerine tüketimciliği geliştiren vatandaş anlayışını ortaya çıkardığını savunan yeni sol, vatandaşlığın pasif hizmet tüketicisi yerine aktif katılımcı bir rolünün olması gerektiği üzerinde durur. Siyasal alan ve demokrasiye olan güvenin yeniden tesisle toplumsal bütünleşmeyi sağlayarak modernleştirmeyi derinleştirmek iddiası yeni solun popüler olmasının en önemli sebeplerinden biridir.¹³

Etimolojik olarak korumak ve muhafaza etmek anlamlarına gelen Latin kökenli “conserve” sözcüğünden gelen ve Batı'da conservative olarak kullanılan muhafazakâr kelimesi,¹⁴ Arapçada korumak, ezberde tutmak anlamına gelen “hıfz” kökünden türetilmiş olan muhafaza ve Farsçada eden anlamına gelen “kar” sözcüklerinin birleşiminden meydana gelmiştir. Türkçede ise bu kelime saklamak, korumak, bellekte tutmak anlamlarında kullanılmaktadır.¹⁵ Siyasal anlamıyla muhafazakârlık sözcüğü ilk ola-

¹¹ Heywood, *Siyasî İdeolojiler*, 103-108.

¹² Fatih Duman, “Modern Siyasal İdeolojiler,” içinde *Feodaliteden Küreselleşmeye: Temel Kavram ve Süreçler*, ed. Tefik Erdem (Ankara: Lotus Yayınevi, 2006), 147.

¹³ Alev Özkazanç, “Yeni Sağdan Sonra: Yeni Sol, Siyasal İktidar ve Meşruiyet,” *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi GETA Tartışma Metinleri*, sayı 24 (Mart 2000), 2-22, Erişim tarihi: 02.03.2019, <http://politics.ankara.edu.tr/dergi/tartisma/2000/siyasi-iktidar.pdf>.

¹⁴ Pınar Tuzcu, “Yeni Sağ, Muhafaza(kâr)lık ve Göç,” içinde *Yeni Sağ Yeni Sol*, der. Armağan Öztürk (Ankara: Phoenix Yayınevi, 2010), 476.

¹⁵ Mustafa Uluçakar, “Muhafazakâr Demokrasi Söylemi Üzerine Bir İnceleme,” *Alternatif Politika* 10, sayı 3 (2018): 352, Erişim tarihi: 03.03.2019, <http://alternatifpolitika.com/site/cilt/10/sayi/3/3-Ulucakar-Muhafazakar-Demokrasi-Soylemi.pdf>.

rak Fransa'da 1818'de Chateaubriand'ın kurduğu radikal bir gazete olan Muhafazakâr'da kullanıldı. İngiltere'de ise 1830'da J. W. Croker'in makalesinde görüldü ve 1832'de Muhafazakâr Parti adıyla bir parti kuruldu. Kelime aynı dönemlerde Almanya'da kullanılmaya başlandı. Bunun yanında muhafazakârlığın doğuşu oldukça geç yıllara uzanmaktadır. Tarihçiler genel ilke olarak muhafazakârlığın doğuşunu ilk büyük karşı devrimci metinlerin yayınlanmasına kadar dayandırırılar. Hatta bazı yazarlar bunun da öncesinde Cicero, Saint Augustin ve Thomas More'u muhafazakâr kategorisinde değerlendirirler. Kimileri tarafından liberal olarak nitelendirilen İskoç asıllı İngiliz düşünce ve siyaset insanı Edmund Burke, muhafazakârlığın kurucusu olarak gösterilir.¹⁶ Muhafazakâr ilkelerin ilk ve klasik savunuları Burke'ün 1789 tarihinde yazdığı "Fransa'daki Devrim Üzerine Düşünceler" adlı eserinde yer aldı¹⁷ ve muhafazakârlığın felsefi varlığı bu eser ile vücut buldu.¹⁸ Temelde anti-modern olan muhafazakâr doktrin, Avrupalıların geleneksel sosyo-politik düzenlerini savunmak için oluşmuş, Burke ve takipçilerine göre Fransız Devrimi'ne karşı geliştirilen tepkiden doğmuştur. Buradan hareketle muhafazakârlığın anti-devrimci olduğu sonucuna varılabilir.¹⁹ Bu bağlamda siyasal muhafazakârlık Fransa, İngiltere, Almanya ve ABD'de siyasal ideoloji, halk düşüncesi ve parti politikası olarak kullanılmıştır. Aydınlanma, Fransız Devrimi ve Sanayileşme süreçleri siyasal muhafazakârlığı kurumlaştıran olguların başında gelmektedir. Bu süreçlerin olgunlaştırdığı siyasal muhafazakârlık; toplumu, gelenekleri, dini, tarihi değerleri, var olan düzeni ve özel mülkiyeti savunurken, devrimi, bireyciliği ve akılcılığı reddeder.²⁰ Manevi yönden irdelendiğinde muhafazakârların çoğuna göre mevcut düzenin yaratıcısı ve koruyucusu tanrıdır.²¹ Muhafazakârlığın siyasal ideoloji hüviyetine bürün-

¹⁶ Philippe Beneton, *Muhafazakârlık*, çev. Cüneyt Akalın (İstanbul: İletişim Yayınları, 2011), 7-9.

¹⁷ Heywood, *Siyasî İdeolojiler*, 83.

¹⁸ Robert A. Nisbet, *Muhafazakârlık: Düş ve Gerçek*, çev. M. Fatih Serenli, Fatih Bülbül (Ankara: Kadim Yayınları, 2007), 51.

¹⁹ Beneton, *Muhafazakârlık*, 11.

²⁰ Hüseyin Şeyhanlıoğlu, "Siyasal Muhafazakârlığın Temel İlkeleri," *Dicle Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi* 1, sayı 1 (Kış 2011): 84-87, Erişim tarihi: 21.02.2019, <http://dergipark.gov.tr/download/article-file/370660>.

²¹ Mehmet Vural, *Siyaset Felsefesi Açısından Muhafazakârlık*, 2. baskı (Ankara: Elis Yayınları, 2007), 55.

düğü yıllardan sonra bu kavram, mevcut durumun muhafaza edilmesini savunan ve sosyal alanda radikal değişimlere kuşkuyla bakan siyasal bir tutum olarak tanımlandı. Genel anlamıyla geleneksel kurumların özünü korumayı benimseyen muhafazakârlık, bu kurumlarda meydana gelecek değişiklik ya da reformlara karşı tavır sergileyen bir ideolojidir.²²

Muhafazakâr ideolojinin kaynağı, Aydınlanma dönemindeki büyük çalkantılara ve ardından gelen istikrasız durulma süreçlerine kadar dayandırılabilir. Aydınlanma değerlerine yöneltile eleştiriler, muhafazakâr düşünce geleneğinin temelini oluşturmuş, muhafazakâr siyasal ideolojinin kavram ve ilkeleri de bu temelden hareketle şekillenmiştir. Tüm sistemi sırf akılı kullanarak yıkmak ve yeniden kurmak isteyenlerle mücadele etmek üzere ortaya çıkmış olan muhafazakârlık,²³ Aydınlanmacı akıl anlayışına, bu fikirlerden doğan siyasi projelere ve toplumun bu projeler vasıtasıyla geleneksel toplumsal kurumların dönüştürülmesine karşı çıkarak toplumu sekülerleştiren devrimci projelerden ve projecilerden korumayı amaçlamakta, devrimci dönüşüme karşı tedrici değişimi savunmaktadır.²⁴ Aydınlanmacı fikirlerle hareket eden bireylerin toplumu dönüştürmek ve yeniden düzenlemek adına yapacakları eylemler doğal evrimi etkileyerek toplumsal dengeyi bozacağından dolayı tehlike arz eder. Muhafazakârlar aydınlanma düşüncesinin bireyciliği ve toplum mühendisliği tavrına karşı, uzun yıllar süren toplumsal evrimin kazanımlarını koruma ve doğal seyrinde devam ettirerek gelenekleri muhafaza etme amacı taşırlar.²⁵ Muhafazakârlığın öncülleri kendi ülkelerinde kurumsallaşmış dini değerlere büyük önem vermişler, dini değerleri devletin, toplumun ve bireyin hayatında önemli bir konuma yerleştirmişlerdir.²⁶ Bu açıdan muhafazakârlık, mevcut sistemin kurumsal yapısının ortadan kaldırılmasına karşı bir savunma mekanizması niteliğindedir.

---

²² Uluçakar, “Muhafazakâr Demokrasi,” 352.

²³ Bekir Berat Özipek, *Muhafazakârlık: Akıl Toplum ve Siyaset* (Ankara: Liberte Yayınları, 2004), 16, 32-33.

²⁴ Duman, “Modern Siyasal İdeolojiler,” 119-120.

²⁵ Doğançan Özsel, “Radikalizm ve Muhafazakâr Düşünce: Yeni Muhafazakârlık Ne Kadar Yeni?,” içinde *Yeni Sağ Yeni Sol*, der. Armağan Öztürk (Ankara: Phoenix Yayınevi, 2010), 421-422.

²⁶ Şeyhanlıoğlu, “Siyasal Muhafazakârlığın,” 96.

Muhafazakârlığın doğasında gelenekselcilik vardır.²⁷ Muhafazakârlara göre bu ideolojinin olmazsa olmazı olarak görülen din, bireysel bir inanç olmanın ötesinde toplumun birlikteliğini muhafaza ederek toplumsal istikrarı koruma görevini üstlenir. Bu bağlamda muhafazakârların savunduğu İslam'ı merkeze alan düşünce ve faaliyetleri geleneksel İslami vurgulardan ayırmak ve Müslüman bireyi tanımlamak için kullanılan, ümmetin sorunlarına ortaklaşa bir sorumlulukla yaklaşma bilincini telkin eden İslamcılık kavramı, klasik İslam kavramından farklı olarak siyasal bir sistemi ifade etmektedir.²⁸ Geleneksel muhafazakârlığın organik ve kendiliğindenci toplumsal gelişimi savunan tavrının, muhafazakârların değer atfettiği toplumsal mirası yok edeceği korkusuyla terk edilmesi ve buradan hareketle muhafazakâr değerlerin radikal dönüşümleri de öngören politikalar vasıtasıyla savunulması anlayışı muhafazakârlığın radikal versiyonunu meydana getirmiştir.²⁹ Türkçeye düzeltimcilik olarak tercüme edebileceğimiz reformculuk kavramı ise, devrime ve gericiğe karşı kademeli gelişmeye duyulan inancı, bir sorun veya sıkıntıya çare olmak için geliştirilen eylem ve politikaları ifade eder.³⁰

Siyasal partileri, halkın desteğiyle devlet mekanizmasını ele geçirmeye ve devamlılığını sağlamaya çalışan, istikrarlı bir örgüte sahip olan siyasal topluluklar olarak tanımlamamız mümkündür. Bu anlamda gelişmiş toplumlarda siyasal katılımın gerçekleşmesinde başlıca araç olan modern siyasal partiler 19. yüzyılda ortaya çıkmıştır. Toplumların kendi içerisinde yaşadığı yöresel-bölgesel çatışmalar, ulusal elit içerisindeki çatışmalar, özgül çıkar çatışmaları ve ideolojik çatışmalar sonucunda yaşanan sosyal bölünmeler ise muhafazakâr ve liberal partiler, komünist ve faşist partiler, çitçi partileri ve bölgesel partiler, ayrılıkçı partiler olmak üzere dört farklı parti tipolojisini ortaya çıkarmıştır.³¹

²⁷ Tuzcu, "Yeni Sağ," 476-477.

²⁸ Uluçakar, "Muhafazakâr Demokrasi," 353.

²⁹ Özsel, "Radikalizm ve Muhafazakâr Düşünce," 427.

³⁰ Heywood, *Siyasî İdeolojiler*, 328.

³¹ Ergun Özbudun, *Siyasal Partiler*, 3. baskı (Ankara: Sevinç Matbaası, 1979), 4, 35-38.

1.2. Araştırmanın Yöntemi

Bu araştırma nitel araştırma teknikleri ile gerçekleştirilmiştir. Nitel araştırmalar genellikle tarihsel ve bilimsel araştırma türlerinde kullanılır.³² Şemsiye bir kavram olarak nitel araştırma, “gözlem, görüşme ve doküman analizi gibi nitel bilgi toplama yöntemlerinin kullanıldığı, algıların ve olayların doğal ortamda gerçekçi ve bütüncül bir biçimde ortaya konmasına yönelik nitel bir sürecin izlendiği araştırma olarak” tanımlanabilir.³³ Nitel araştırma yöntemi bir problemi keşfederek onun hakkında detaylı düşünceler geliştirir, araştırma sorularını genel bir şekilde beyan eder, elde ettiği verileri analiz ederek verilerin daha büyük anlamlarını yorumlamaya çalışır ve en önemlisi de araştırmacının öznel görüşlerini yansıtabilir.³⁴ Genellemenin öncelikli amaç olmadığı nitel araştırma, kavram ve kuram oluşturmaya yönelik modellerdir. Bu yöntemde amaç, insanın kendi toplumsal çevresini nasıl ürettiğini, yaşadığı fiziksel ortamı nasıl algıladığını, yorumladığını anlamaktır.

Araştırmada İran’da siyasal ekollerin gelişimi 1979 Devrimi merkeze alınarak tartışılmaya çalışılmıştır. Bu gelişim siyaset bilimi kavramları çerçevesinde değerlendirilmeye çalışılmış, İran’a özgü farklılıklar ortaya konularak ülkede siyasal kurumsallaşmanın izlekleri sürülmeye gayret edilmiştir. Bu izlekler, sosyo-politik düzeyde devlet özünün anlaşılacağı nesnel olarak “devlet fikrinin”³⁵ doğacağı siyasal oydaşmanın zeminini oluşturacaklardır.

---

³² Kemal Kartal, *Yöntembilim* (Ankara: Detay Yayıncılık, 2015), 99.

³³ Ali Yıldırım, “Nitel Araştırma Yöntemlerinin Temel Özellikleri ve Eğitim Araştırmalarındaki Yeri ve Önemi,” *Eğitim ve Bilim* 23, sayı 112 (1999): 10-16, Erişim tarihi: 14.01.2019, <http://egitimvebilim.ted.org.tr/index.php/EB/article/view/5326/1485>.

³⁴ John W. Creswell, *Educational Research: Planning, Conducting, and Evaluating Quantitative and Qualitative Research*, 4th edition (Boston: Pearson Education Inc., 2012), 16, Erişim tarihi: 11.03.2019, <http://basu.nahad.ir/uploads/creswell.pdf>.

³⁵ Barry Buzan, *İnsanlar, Devletler & Korku*, çev. Emre Çıtak (İstanbul: Röle Akademik Yayıncılık, 2015), 69-83.

2. İran’da Güncel Siyasal Cephelerin Oluşumunu Anlamaya Çalışmak

İran siyasal sisteminin sürükleyicileri olan sosyalistler, komünistler ve milliyetçiler devrim sonrası yerlerini, ulemanın kontrolündeki İslamcı radikal grupların temsil ettiği yeni orta sınıfa bıraktı. Devrim öncesi modernleşme süreçlerinin taşıyıcısı, küresel sermaye ile ilişkili büyük sermaye grupları, yargı erki ve yüksek rütbeli memurlardan oluşan devlet elitleri yeni aktif siyasal sistem içindeki ılımlı ve liberal oluşumlara destek verseler de, siyasal gelecek tahminlerindeki isabetsizlik ve popüler siyaset deneyiminden uzaklıkları nedeniyle kalıcı etki yaratamadılar. Din adamlarının denetimindeki İslamcı radikal gruplar ise küçük-orta büyüklükteki tüccar, çözülen kırdan kentlere akmış, şehrin periferisini doldurmuş kitlelerin desteğini aldı. Başlangıçta, yeni devletin inşa görevini üstlenen birinci grup kaynaklı teknokratlar ile onların toplumsal desteğini oluşturan ikinci grubun meydana getirdiği kitleler arasındaki koalisyon, devletin yönetim şekli, iç ve dış politika konusundaki anlaşmazlıklar sebebiyle dağıldı. İslamcı radikal-ler yönetimde etkinleşirken, ılımlı-liberal görüşü temsil edenler sistemin dışına itildi. İslamcı radikallerin güçlenmesindeki ana etken, kendilerini destekleyen kitlenin politik sisteme mobilize olma isteği ve anayasanın karar mekanizmalarını işgal eden dini elitlere verdiği imtiyazdı. Ulusal Cephe, İran Özgürlük Hareketi ve İran Halk Partisi tarafından oluşturulan geçiş hükümeti tabandan gelen baskılara dayanamayarak iktidarı radikal devrimcilere teslim etmek zorunda kaldı.³⁶

Şii ulema, aralarındaki görüş ayrılıklarını minimalize etmeyi başararak İran Devrimi öncesinde Pehlevi monarşisine karşı tek vücut oldu. Fakat ortak düşmanın ortadan kalkmasıyla birlikte devrimin hemen ertesinde aynı sıcaklığıyla tekrar gün yüzüne çıkan bu görüş ayrılıkları, günümüz İran siyasal sisteminde var olan cepheleşmenin oluşmasında büyük pay sahibi oldu. Velayet-i Fakih çerçevesinde ulema egemenliğinde teokratik bir yönetimi savunan radikal muhafazakârlar ana cepheyi oluştururken, devlet yönetiminde çoğulculuğu savunan bir kısım üst düzey ulema,³⁷ din adamlarının dünyevi siyasete müdahale etmediği, siyasi işlerin sadece si-

³⁶ Hüseyin Beşiriye, *Zeminaha-yı İctimai-ye İnkılab-e İran*, 2. baskı, İngilizceden çev. Ali Erdestani (Tehran: Neşr-i Nigâh-ı Moesser, 1394), 31-32.

³⁷ Muhammed Bestinîgâr, “Talegani An Çenan Kebûd,” *Endişe-i Puya* 2, sayı 14 (1393): 29.

yasetçiler tarafından idare olunduğu katılımcı demokrasiyi savunduklarından dolayı reformcu ve modernist cephe olarak adlandırıldılar. Bu görüşler devrimin ardından Humeyni'ye yakın din adamlarının kurduğu İslami Cumhuriyet Partisi³⁸ ve Şeriatmedari'nin liderliğindeki Müslüman Halkın Cumhuriyetçi Partisi³⁹ ile kurumlaştı.⁴⁰

Devrimin ardından radikal İslamcılar ve ılımlı liberal gruplar kesim arasında baş gösteren görüş ayrılıkları İslami Cumhuriyet düşüncesinin genel kabulüyle ortadan kalkmış gibi görünse de Humeyni'ye yakın din adam-

³⁸ Devrim sonrasında din adamlarının formal bir örgüt altında birleştirilmesi amacıyla kurulan Hizb-e Cumhuri-ye İslami, İnkılâbın ilk yıllarında kurulan en önemli siyasi partiydi. Partinin kurucuları; Ayetullah Muhammed Huseyin Behiştî, Hamaney, Rafsancani, Ayetullah Musavi Erdebili, Celalleddin-i Fasi ve Abbas Şeybani'dir. Partinin ilk genel sekreteri Behiştî'ydi (Emir Abbas İntizam, *An Su-ye İttiham: 1357 Şehrîver-1360 Hordad*, Cilt 1, 2. baskı (Tehran: Neşr-i Ney, 1381), 218). Parti, cami yapılanmaları şeklinde faaliyet göstererek, din adamlarının Şii İslamcılık anlayışını güçlendirmek ve kitleleri bu düşünce etrafında seferber etmeyi amaçladı (Serpil Üşür, *Din, Siyaset ve Kadın: İran Devrimi* (İstanbul: Alan Yayıncılık, 1991), 114). Temel olarak Allah'ın hâkimiyetini savunan parti bütün yasaların şeriata uygun olmasını ve devletin fakihler tarafından idare olunmasını istemekteydi. Partinin en güçlü destekçileri Tahran Mücadeleci Din Adamları Cemiyeti ve Kum İlim Medreseleri Müderrisler Topluluğu'ydü (Hüseyn Beşiriye, *İran'da Devlet, Toplum ve Siyaset*, çev. Mehmet Koç (İstanbul: Ağaç Kitabevi Yayınları, 2009), 26-27). İslam fihhi temel alınarak kurulan partide süreç içerisinde yaşanan geleneksel fikh ve modern fikh tartışmaları, süreç içerisinde partinin sağ ve sol olarak ikiye ayrılmasına sebep olmuştur. Cumhurbaşkanı Recai ve başbakan Bahoner'in Mücahidin-i Halk tarafından gerçekleştirilen suikastlar sonucunda öldürülmelerinin ardından başbakanlığa getirilen Mir Huseyn Musavi'nin partinin genel sekreterliğini yaptığı yıllarda, sol grubun düşüncesi partiye egemen oldu (Abdullah Yegin, "İran Siyasetini Anlama Kılavuzu," *Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Merkezi*, Yayın no. 25 (Haziran 2013): 30, Erişim tarihi: 23.03.2019, http://file.setav.org/Files/Pdf/20130610163244_iran-siyaseti_web.pdf). Görüş ayrılıkları sonucunda sol eğilimli olarak gelişen bu düşünceler, bugün İran siyasal sisteminde var olan muhafazakâr-reformist ayrışmasının önemli bir ayağı oluşturmaktadır.

³⁹ Mercî-i taklid olan Ayetullah'u-Uzma Muhammed Kazım Şeriatmedari tarafından kurulan Hizb-e Cumhuri-ye Halk-ı Müselman, Humeyni'nin Velayet-i Fakih teorisine ve ulemanın siyasette etkin olması fikrine tepki gösteren en önemli oluşumlardan biridir (İntizam, *An Su-ye İttiham*, 218). Kurucu meclis tarafından dini olmayan Avrupalı tarzda bir anayasanın onaylanmasını savunan parti, aydınlar, serbest meslek sahipleri ve yeni orta sınıf arasında itibar kazandı (Beşiriye, *İran'da Devlet*, 28). Partinin amacı, Humeyni'nin Velayet-i Fakih anlayışına ve din adamlarının siyaseti yönetmesi görüşüne karşı, halkın yönetimde daha fazla söz sahibi olduğu İslami demokrasi rejimini vücuda getirmektir. Fakat muhafazakâr ve modernist din adamları arasında yaşanan bu mücadele sonunda Humeyni galip gelmiş, parti Batı ajanlığı suçlamasıyla kapatılarak, lideri Şeriatmedari siyasetin dışına itilmiştir (Üşür, *Din, Siyaset ve Kadın*, 118).

⁴⁰ Üşür, *Din, Siyaset ve Kadın*, 116-118.

larının İslami Cumhuriyet Partisi'ni kurmasıyla birlikte, genelde liberal İslamcı çizgide olan geçici hükümetle radikal İslamcılar arasında yaşanan görüş ayrılıklarını iyice belirginleştirdi ve bu durum da kitlesel ve bütünsel bir devrimin teokratik yapıya yönelmesinin başlangıcı oldu. Geçici hükümetin yönetimden ayrılmak durumunda bırakılmasıyla birlikte sistemin hâkimiyeti bütünüyle popülist muhafazakârların kontrolüne geçti.⁴¹ İlk etapta İslami kesimle ittifak yaparak devrime öncülük eden ana unsurlar olan liberal-milliyetçi Ulusal Cephe ve komünist/sosyalist Tudeh Partisi tasfiye edildi. Sonrasında ise, İslamcı kanadın liberal-cumhuriyetçi bloğunu oluşturan İran Özgürlük Hareketi'nden gelen yeni devletin ilk cumhurbaşkanı Ebu'l-Hasan Beni Sadr ve başbakanlık makamına getirilen Mehdi Bazergan, din adamlarının politik alandaki etkinliklerinin sınırlandırılması gerekliliğinden yana görüş beyan eden Ayetullah Şeriatmedari, onun bu görüşleri ile aynı çizgide olan Müslüman Halkın Cumhuriyetçi Partisi ve bu yaklaşımları savunan çeşitli oluşumlar radikal devrimciler eliyle sistem dışına itildi.⁴²

Muhafazakârların kontrolündeki siyasal sistem içerisinde faaliyet gösteren yaklaşık seksen bin ruhani arasında radikal, liberal, mutedil ve tarafsız olmak üzere farklı fikirler etrafında bütünleşen dört ana grup bulunmaktaydı. Siyasete nispeten uzak olan müstakil mollalar ise toplumsal alanda önemli nüfuza sahipti. Humeyni'nin çizgisinde olan ve onun yaklaşımını benimseyen radikal mollalar, devrim felsefesinden ödün verilmemesinden ve şer'i hükümlerin tavizsiz uygulanmasından yanaydılar. Velayet-i Fakih felsefesini şiar edinen radikal mollalar, devrim sonrasında Fransız İnkılâbı'ndaki jakobenler gibi siyasete hemen dâhil oldular ve İslam Fedaileri, İslam Devrimi Mücahitleri, İslami Dernekler Koalisyonu, İslami Milletler Partisi ve İslami Cumhuriyet Partisi gibi örgütlenmeler adıyla sisteme entegre oldular. Humeyni'nin eski öğrencilerinden olan Musavi Erdebili, Behiştî, Hamaney, Rafsancani, Mehdevi Kani, Montazeri, Rabbani Emleki, Cevad Bahonar, Musavi Tehrani, Natık Nuri gibi bazı önemli şahsiyetler devrim sonrasında yeni devletin kurumsallaşmasında önemli rol oynadılar. Liberal mollalar, entelektüel arka planları sebebiyle sosyo-kültürel ve eğitimsel ba-

⁴¹ Beşiriye, *İran'da Devlet*, 34-38.

⁴² Yüksel Taşkın, "Devrim Sonrası İran'da Siyaset: Aktörler, Stratejiler ve Gelecek," *İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, sayı 39 (Ekim 2008): 24, Erişim tarihi: 06.04.2019, <http://dergipark.gov.tr/download/article-file/5309>.

kışlarıyla radikallerden ayrılmakla birlikte İslam Şeriatı'nı da savunmaktaydılar. Konjonktüre göre tavır alma stratejisi geliştiren mutedil mollalar, devrimden sonra direkt olarak siyasetle etkileşmemiş, gelişmeleri rasyonalist bir pencereden temkinli şekilde izleyerek siyasal duruma göre belli konumlarda yer almışlardır. Tarafsız mollalar, elinden geldiğince tarafsız davranmaya özen göstererek herhangi bir siyasal eğilime yönelmemeyi başaran din adamlarından oluşmaktaydı. Müstakil mollalar ise, dinsel yorum yapabilecek yetkinliğe sahip olduğundan dolayı herhangi bir bağı olmaksızın kitleleri arkasından sürükleyebilen ve otoritesi sayesinde bu kitlelere öncülük edebilen güçlü dini şahsiyetlerden meydana gelmekteydi. Halkın Mücahitleri Örgütü'nün desteklediği müstakil mollalardan biri olan Seyyid Mahmud Ayetullah Talegani ve Ali Şeriatı'nın eski hocası Şeyh Ali Tehrani gibi önemli kişilikler İslam hükümetinin meclis tarafından idare olunmasını istiyor, Velayet-i Fakih düşüncesinin siyasal yapı içerisindeki etkinliğini reddediyordu. Diğer taraftan mollaların haricinde, ekserisi dini entelektüeller ve üniversite öğrencilerinden oluşan Mücadeleci Müslümanlar Hareketi, Müslüman Halkın Özgürlük Hareketi, İslami Özgürlük Şurası, Halkın Mücahitleri Örgütü benzeri radikal gruplar da İslami hükümetten yanaydılar, ama Velayet-i Fakih kurumunun siyasetin tepesinde yer almasına karşı çıkararak, devleti halk meclisinin yönetmesi gerektiğini dile getirmekteydiler. Tüm bu karmaşa alanında mücadeleden galip çıkan Humeyni, şahsına, devrimci felsefeye ve İslami sistemin aleyhine faaliyet gösteren güçlü kişilikleri ve örgütsel yapıları kısa süre zarfında pasifize ederek Velayet-i Fakih ideolojisini siyasal sistemin temeline yerleştirmeyi başardı.⁴³

3. Humeyni Sonrası İran'da Siyasal Gelişimler

Devrimden sonraki ilk yıllarda devrimci ideolojinin sisteme hâkimiyeti iki aşamada meydana geldi. İslamcı radikaller, Şah döneminin siyasal arenasında etkili olan ulusalcı ve sosyalist-komünist bloğun tasfiyesinin hemen ardından, İslami kesim içerisinde farklı görüşleri dillendiren liberal İslamcı ve İslami sol bloğu da tasfiye ettiler. Bu aşamanın başarılı şekilde tamamlanmasının ardından, ulemanın toplumsal ve politik alan üzerindeki denetimin sınırlılığı-sınırsızlığıyla ilgili tartışmalar iktidarın sahibi olan

---

⁴³ Beşiriye, *Zeminaha-yı*, 189, 236-240.

din adamları arasında yeni bir bölünmeye sebep oldu. İmam'ın Yolu olarak kendisini isimlendiren İslami Cumhuriyet Partisi Başkanı olan Hüseyin Behiştî liderliğindeki bir grup Uzmanlar Konseyi'nin sınırsız yetkilere sahip olması gerektiğini savunurken, Hücçetiye hareketi⁴⁴ etrafında toplanan ikinci bir grupsa ulemanın sadece dini alanı denetlemekle sınırlı kalması gerekliliğini savunmaktaydı.⁴⁵ İmam'ın Yolu bloğu devrimci İslam çizgisinin devamlılığı düşüncesinde hareket ederken, Hücçetiye hareketi gelenekçi muhafazakâr blok etrafında örgütlendi.

İran-İrak Savaşı sonrasında Hücçetiye ile giriştiği mücadeleyi kazanan İmam'ın Yolundakiler, kendi içinde bir bölünme daha yaşayarak radikal-ler ve pragmatikler olarak ikiye ayrıldı. Devrimin ilk yıllarında Musavi, Hamaney, Montazeri ve Rafsancani'nin de içerisinde yer aldığı İmam'ın Yolundakiler, Batı karşıtlığını, Irak ile savaşının devamını, devrim ihracını ve devletçi bir ekonomiyi savunmaktaydı. İran siyasetinin önemli figürlerinden biri olan Rafsancani, Humeyni'nin son dönemlerinde bu fikirlerin nispeten uzağında kaldı. Humeyni'nin vefatından önce Velayet-i Fakih hükümleri doğrultusunda ulemanın siyasal sistemin bütününe kontrol edip yönetmesi yaklaşımı ile siyasal gelişmelerin teknokratlarca yönetilmesi düşüncesi arasındaki uzlaşmazlık yeniden ortaya çıktı. Humeyni, ulemanın bu sınırsız yetkisine karşı geliştirdiği eleştirel tavır nedeniyle halefi olarak ilan ettiği Montazeri'yi de henüz hayattayken sistemin dışına itti.⁴⁶ İslami Cumhuriyet Partisi mollaların arasında yaşanan fikir ayrılıklarının

⁴⁴ Devrim öncesinde Bahaîlere karşı Şeyh Mahmud Halebî tarafından Meşhed şehrinde kurulan tarikat, zaman içerisinde yaşadığı değişim sebebiyle kaosu dünyaya hâkim olduğu bir ortamda Hz. Mehdi'nin ortaya çıkacağını savunarak kaosu teşvik eden düşünceleri yaymaya başladı (Babek Şahit, "İran'ın Millî Güvenliği ve Dinî Tarikatların Tehdidi," *Tebriz Araştırmaları Enstitüsü*, 20 Şubat 2018, Erişim tarihi: 09.04.2019, <http://tebaren.org/?p=1371>). Mehdilik temelli olduğu için ulemanın aktif siyasi faaliyetlere girişmesine karşı çıkmaktaydı. Onlara göre eğer bir İslam devleti kurulacaksa bu ancak Hz. Mehdi'nin zuhuruyla mümkün olabilirdi. Bu hareketin savunucuları doğal olarak devrimci ideolojiyle çelişen görüşleri sebebiyle zaman içerisinde Humeyni'nin fikirlerine de karşı çıkmışlardır (Cemil Hakyemez, "Günümüz İran Şiiliğinde Mehdilik Beklentisinin Siyasi Boyutu," *Uluslararası Mehdilik Sempozyumu Bildirileri*, ed. Mehmet Tıraşçı, Hasan Özalp, Maruf Çakır (Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi Matbaası, 2018), 518, Erişim tarihi: 12.04.2019, http://www.cumhuriyet.edu.tr/userfiles/file/Mehdilik_Sempozyumu.pdf).

⁴⁵ Özgür Üşenmez, "İran ve Rejim İstikrarı," *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 17, sayı 3 (2015): 394, Erişim tarihi: 28.02.2019, <http://dx.doi.org/10.16953/deusbed.90907>.

⁴⁶ Taşkın, "Devrim Sonrası," 25-26.

neden olduğu bölünmeleri engellemek üzere Humeyni'nin izniyle kapatılarak partisiz hayata geçildiyse de bu defa da iktisadi politikalar ve meclis seçimlerinde listelerin denetlenmesi konusuyula ilgili fikir ayrılığı yaşandı ve ulema 1988'de Mücadeleci Din Adamları Cemiyeti ve Direnişçi Din Adamları Birliği isimleriyle iki ana bloğa ayrıldı.⁴⁷

Humeyni'nin ölümünden sonra Rehberlik makamına Hamaney (1989-...) ve Cumhurbaşkanlığı makamına Rafsancani (1989-1997) geldi. Muhafazakârlar, radikaller ve pragmatikler İmam'ın Yolu hareketini en iyi temsil ettikleri savunusuyla kendi içerisinde mücadeleye giriştiler. Humeyni sonrasının gelişmeleri içinde tartışmalı bir sürecin sonunda göreve gelen, ulema arasında saygınlığı ve otoritesi hayli az olan Hamaney'in statükoyu koruyucu politikaları, siyasi açıdan önemli bir figür olan ve uzun dönemde kendi kontrolünde bir devlet yapısı inşa etmeyi planlayan Rafsancani tarafından sessizce izlenmekteydi.⁴⁸ Sol-popülist bir pozisyona sahip olan radikaller, eşitlikçi, halkçı bir çizgi içinde devrimin merkez söylemlerinden sosyal adalet vurgulu ABD karşıtı duruşun sürdürülmesini istiyorlardı. Popülist politikalarından ziyade sistemi koruma misyonu üstlenen ve merkez sağı temsil eden Muhafazakârlar, radikallerin toprak reformu taleplerine karşı çıkıp, geleneksel Pazar esnafını desteklerken; Rafsancani etrafında toplanan pragmatikler ise devrimci idealizmin uzağında, küresel ekonomik sistemle uyum içerisinde realist bir politika eşliğinde teokrasiyi önemsiyorlardı. Sistemin başında yer alan Hamaney'in bu üç blok arasındaki mücadelede muhafazakârlardan yana tavır sergilemesi güç dengesinin yerleşmesinde belirleyici oldu. Muhafazakârlar, belli bir nüfuza sahip oldukları Anayasayı Koruyucular Konseyi'nin yanında yargı erki ve askeriyede de etkinliğini artırdı. Buna karşılık, Uzmanlar Meclisi ve Düzenin Yararını Teşhis Konseyi'nde Rafsancani'yi destekleyen kesim söz sahibi olurken, İslami Şura Meclisi'ndeki güç dengesi her üç grup arasında dağılmaktaydı.⁴⁹

Rafsancani'nin cumhurbaşkanlığı zamanında muhafazakârlar ve pragmatikler arasında oluşturulan ittifak, devrimin sürekliliğini savunan radikalle-

---

⁴⁷ Mustafa Keskin, "İran'da Siyasal Ayrışmanın Temelleri: Sağ ve Sol," *Akademik Perspektif*, 31 Mayıs 2013, Erişim tarihi: 21.04.2018, <http://akademikperspektif.com/2013/05/31/iranda-siyasal-ayrismanintemelleri-sag-ve-sol/>.

⁴⁸ Üşenmez, "İran ve Rejim," 397.

⁴⁹ Taşkın, "Devrim Sonrası," 27-28.

rin zayıflamasına ve yenilgisine zemin hazırladı. Nebevi, Kerrubi ve Muhteşemi gibi sol cenahın önemli temsilcileri bu süreçte baskı altına alındı. Rafsancani, İslami Cumhuriyet Partisi'nin içinde yer alan üç blok içinde merkez sağ temsil eden muhafazakârlara yaklaştı. Kendisi ve çevresinde toplanan pragmatikler, Batı merkezli küresel sistemle bütünleşme ve toplumsal değişim sürecinin anayasal güvencelerini oluşturma taleplerini temsil ediyorlardı. Fakat 1990'lı yıllar boyunca Batı'yla ılımlı dış politika, ekonomik değişim ve kültürel politikalar karşısında rejimin gösterdiği direnç muhafazakârlarla olan ittifakın zedelenmesine yol açtı. Mevcut ortam 1997 tarihli cumhurbaşkanlığı seçimlerinde Hatemi önderliğindeki değişim hareketini öne çıkardı. Muhafazakârların baskılarına rağmen reformist çizgisiyle dikkat çeken Hatemi (1997-2005), Rafsancani'nin etrafında toplanan pragmatiklerin sol cenahla kurduğu koalisyon sayesinde halkın %70'inin desteğini alarak cumhurbaşkanı seçildi.⁵⁰

Muhafazakârların pragmatiklerle yaşadığı görüş ayrılıklarını derinleştiren bu olaylar sırasında, radikallerin de devrimci ve popülist İslami soldan, görece liberal sola doğru belli bir yönelim gösterdikleri gözlemlendi. İran halkının reform taleplerini görmezden gelip 1979 Devrimi'nin inşa ettiği statükonun devamından yana tavır alan muhafazakârların uğradığı itibar kaybı ve seçimde aldıkları ağır yenilgi sonrası, bu kez muhafazakârların karşısında radikal kimliğinden sıyrılan İslamcı sol ile pragmatikler ittifakı meydana geldi. 1996 yılındaki meclis seçimlerinde bu liberal İslamcı sol eğilim, Rafsancani taraftarlarınınca kurulan İran'ın İnşasının Yürütücüleri Partisi'ni destekleyerek, 1997'deki cumhurbaşkanlığı seçim sürecinde doğacak olan Hatemi önderliğindeki reformist ittifakın da temellerini oluşturdu.⁵¹

Genel itibarıyla kentli orta sınıfı temsil eden Hatemi'nin reformist politikalarını uygulamadaki isteksizliği ve yavaş tavrı, büyük beklentilerle kendisine destek veren geniş halk kitlelerinin değişim taleplerini karşılayamadı. 2005 seçimlerinde reform taraftarı seçmenin önemli bir kısmı, radikallerin boşalttığı alana hitap eden ve onların alternatifi olarak görülen muhafazakârlara yönelim gösterdi. İran devlet aygıtının çelik çekirdeğini oluşturan Rehberlik Makamı, Anayasayı Koruyucular Konseyi, Devrim Muhafızları ve Yargı erki içinde zayıf bir temsil oranına sahip olan reformistler, bu baskı aygıtlarının desteğini alan ve giderek radikalleşen

⁵⁰ Üşenmez, "İran ve Rejim," 398-399.

⁵¹ Taşkın, "Devrim Sonrası," 28-30.

muhafazakârlar karşısında yenilgiye uğradı ve radikal muhafazakârların yeni adayı Mahmud Ahmedinejad cumhurbaşkanı (2005-2013) seçildi. Kendilerini Yeşil Hareket olarak adlandıran reform taraftarı kitleler, 2009 cumhurbaşkanlığı seçimlerine hile karıştırıldığı iddiasıyla Arap Baharı'nın arifesinde sokaklara döküldüler. Seçim sürecinde, kentli alt sınıflar ve kırsal kesimlerin desteğini alamayan reformist muhalefet, Velayet-i Fakih ve Rehber'in yetkilerine getirdikleri eleştiriler nedeniyle İran merkezi yapısına ve baskı aygıtlarına hâkim olan radikal muhafazakârlar tarafından sert şekilde bastırıldı.⁵²

Günün sonunda, reformistlerle muhafazakârlar arasındaki cepheleşmeyi artıran bu olaylar ve Ahmedinejad tarafından uygulanan sert politikaların halk tarafından benimsenmemesi, radikal muhafazakârlara tabanda olan desteğin azalmasına sebep oldu.⁵³ Oluşan otoriterleşme ve baskıdan bunalan halk, sert politik çatışmacı ortamın yarattığı yorgunluktan, muhafazakâr ve reformist her iki kanadın ılımlılarının oluşturduğu bloğa sığındı. İlimli lider Hasan Ruhani, ılımlı reformistlerin yanında muhafazakârların ılımlı kısmının da desteğini alarak cumhurbaşkanı seçildi.

4. Siyasal Cepheleşmeler

Devrim yıllarından itibaren değişen ittifaklar etrafında şekillenen İran siyaseti, sistemi domine eden temel iki siyasal oluşuma günümüzde bir yenisini daha eklemiş durumdadır. Birinci akımı İslami tabana hitap eden mollalar, ithal ikameci bir ekonomik modelin çıkarlarını koruduğu küçük-orta tüccardan oluşan pazar esnafı, kentlerin periferisinde ve kırsal alanda yaşayan, dinsel duyarlılıkları kuvvetli olan alt sınıfların desteğini alan Muhafazakârlar (Usulgeralar) oluşturmaktadır. İkinci akım çoğunluğu aydın, kentli orta sınıflar ve küresel sistemle bütünleşmek isteyen büyük sermaye gruplarının desteklediği Reformistler (İslahtalepler) meydana getirmektedir.⁵⁴ Sert çatışmacı ortamdan yorulan halkın yönelim göster-

---

⁵² Üşenmez, "İran ve Rejim," 399-403.

⁵³ Mustafa Caner, "Ruhani'nin Politik Performansı," *Sakarya Üniversitesi Ortadoğu Enstitüsü*, 01 Eylül 2014, Erişim tarihi: 07.05.2019, https://ormer.sakarya.edu.tr/20,3,,12,ruhani_nin_politik_performansi.html?highlight=ruhani|reformist.

⁵⁴ Dinmuhammed Ametbek, "İran Cumhurbaşkanlığı Seçimleri," *Ankara Kriz ve Siyaset Araştırmaları Merkezi*, 15 Mayıs 2017, Erişim tarihi: 12.01.2019, <https://ankasam.org/iran-cumhurbaskanligi-secimleri/>.

diği üçüncü oluşum ise 2013 yılından itibaren kademeli olarak bu iki ana akımdan ayrıışan mutedil kesimlerin oluşturduğu İlimlilar (İtidalgeralar) bloğudur. İlimlilar, yeni dönemin en güçlü siyasi oluşumu olarak siyaseti yönlendirmektedir.

4.1. İran Tarzı Yerli ve Milliler: Statükocu Muhafazakârlar (Usulgera)

Usulgera kelimesi genel olarak devrimin prensiplerine bağlılığı sadık kalanları ifade etmek için kullanılır ve reformculuğun karşısında konumlandırılır.⁵⁵ Devrimin ilk yıllarından itibaren Humeyni’nin liderliğine ve devrimin ilkelerine bağlı olan din adamları zamanla gün yüzüne çıkan fikir ayrılıkları sebebiyle farklı fraksiyonlar meydana getirmişler ve radikal muhafazakârlığın alternatiflerini üretmişlerdir. Bu grubun yönetimi din adamlarının elindedir. Muhafazakârları destekleyen fanatik kitleler aynı zamanda yeri geldiğinde sokaklarda bu grubun sesi ve koruyucusu olmaktadırlar.

Günümüzde İran siyasi sistemi içerisinde güçlü dini ve siyasi topluluk olan Mücadeleci Din Adamları Topluluğu (Came-ye Ruhaniyat-ı Mubariz), aşırı muhafazakâr tavrından dolayı Usulgeraların en büyük destekçisidir. İran siyasetinde muhafazakâr veya reformist şeklinde ayrıışmış birçok ismin birlikte önemli görevlerde bulunduğu bu örgüt, seçimler sırasında destekledikleri adayların listesini açıklayarak, taraftarlarını bu yönde mobilize ederler.⁵⁶ Hamaney’in rehberliğini tartışmasız kabul eden ve mevcut rejimin destekçisi olduğundan dolayı belli imtiyazları da elinde bulunduran Ruhaniyat, İran’ın dini merkezi olan Kum şehrinde de önemli nüfuza sahiptir.

Devrimci ideolojinin bayraktarlığını üstenen, devlet sisteminde teokratik yönetimi ve Velayet-i Fakih anlayışına uygun olarak karizmatik meşruiyet

⁵⁵ Mehmet Koç, “2016 İran Parlamento Seçimleri,” *İran Araştırmaları Merkezi*, 03 Ağustos 2016, Erişim tarihi: 19.03.2019, <https://iramcenter.org/2016-iran-parlamento-secimleri/>.

⁵⁶ Pınar Arıkan, “İran İslam Cumhuriyetinde Anayasal Sistem ve Siyasi Partiler,” *Ortadoğu Stratejik Araştırmalar Merkezi*, Rapor no. 112 (Mart 2012): 13, Erişim tarihi: 02.04.2019. http://orsam.org.tr/d_hbanaliz/2012330_112tum.pdf. Yegin, “İran Siyasetini,” 31.

anlayışını savunan muhafazakârlar,⁵⁷ dini konularda geliştirilen eleştirel tavır, toplumsal cinsiyet rolleri ve azınlık hakları konusunda tutucu davranırlar. Ümmetçi çizgisinden taviz vermeyen muhafazakârların yenilikçi kanadı, günümüzde idealist İslamcılığın açmazlarını pragmatist fikirlerle aşmaya çalışmakta, fakat bu konuda özgün bir tavır ortaya koymakta oldukça zorlanmaktadır.⁵⁸

Usulgeraların içerisinde rast-ı muhafazakâr (muhafazakâr sağ), rast-ı radikal (radikal sağ), rast-ı modern (modern sağ) ve çep-i modern (modern sol) olmak üzere dört ana grup vardır.⁵⁹ Son cumhurbaşkanlığı seçimlerinde Hamaney'in işaret ettiği ve bu grubun desteklediği yargı erki başkanı Reisi'ye halkın verdiği destek %38'dir.

4.2. Küresel Sistemle Bütünleşme Eğilimleri: Yenilikçi Reformistler (İslahtalep)

Liderliğini Hüseyin Hatemi'nin yaptığı İslahtalepler, Müslümanların neden zayıf ve düşkün olduğu sorunsalından yola çıkarak İslam Âlemi'nin içerisinde bulunduğu zor durumdan kurtulmanın, genel dogmalarından sıyrılmış gerçek İslam'ın yol göstericiliğinde ve İslam'ın özüne dönerek mümkün olacağını savunmaktadır. İslahtalepler, reform talebinde bulunan geniş toplumsal kesimlerin sesi durumundadırlar, ortodoks muhafazakârların aksine dinin farklı yorumlanabileceği savunusunda bulunarak, düşünce ve ifade özgürlüğü ile hukukun üstünlüğünden yana tavır alırlar.⁶⁰ Anayasaya bağlılıklarından ödün vermemekle birlikte İslahtalepler, anayasanın gelişen koşullar dikkate alınarak ıslah edilerek modernleştirilmesini talep etmekte ve İslam'ın toplum ve siyaset üzerinde baskı aracı olarak kullanılmasına karşı çıkmaktadırlar.⁶¹ Toplumun reform taleplerine karşılık bulamaması, iktidarla İslahtalepler arasındaki ilişkinin gerilmesine

---

⁵⁷ Oğuz ve Çakır, *Hatemi'nin İran'ı*, 51.

⁵⁸ Sadık Zibakelam, "Muhafazakâr-ı No," *Endişe-i Puya* 6, sayı 45 (1394): 62.

⁵⁹ Hamid Reza Celayipur ve Murad Segefi, "İslahtaleb-i Nemorde Est?," *Endişe-i Puya* 2, sayı 8 (1392): 40.

⁶⁰ Mesud Rezevi, *Mütefekkiran-ı Muesser ve Endişe-i Siyasi-e İslam* (Tehran: İntişarat-ı Ferzan, 1378), 213.

⁶¹ Keyvan Tabari, "Devrim Sonrası İran'da Hukuk Devleti ve Reform Hareketleri," çev. İrem Burcu Özkan, *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası* 72, sayı 1 (2014): 920, Erişim tarihi: 05.03.2019, <http://dergipark.gov.tr/download/article-file/97904>.

sebeptir.⁶² Reformcu hareketin doğmasında önemli etkenlerden biri de dinin rejim tarafından politize edilerek siyasal kurumları baskı altına alması ve rejime muhalif görüşteki kesimlerin siyasete mobilizasyonunun engellenmesidir.⁶³

İslami rejime direkt olarak karşı tavır sergilemeyen reformistlerin en büyük destekçisi Direnişçi Din Adamları Birliği (Mecme-ye Ruhaniyun-u Mubariz)'dir.⁶⁴ Ruhaniyun demokrasi, halk egemenliği, özgürlük, eşitlik ve insan hakları konularına hassasiyet göstermektedir.⁶⁵ Ekonomik politikalar, devletin ekonomideki rolü, özel sektörün konumu ve gelenekçi fıkıh ile dinamik fıkıh konularında yaşanan anlaşmazlıklar sebebiyle Ruhaniyat'tan ayrılan örgüt, özellikle gelir paylaşımındaki adaletsizlikler ve yoksullukla mücadele konusunda hassas bir tavır sergilemektedir.⁶⁶

Muhafazakârların siyasal hegemonyasına karşı Reformistler, İslami Cumhuriyet rejiminin "cumhuriyetçi" niteliğini vurgulamakta ve rejimin meşruiyetinin nihai olarak halkoyuna dayalı olması gerektiğini savunmaktadır.⁶⁷ Bu akımdan beslenerek 1997 seçimlerinde Rafsancani etrafında birleşen modern sağ cenah Hatemi'yi desteklemiştir. Kentli orta sınıflar ve seçkinlerin desteğine sahip reformistler, geniş halk kitlelerinin taleplerine karşılık verebildiği takdirde İran'ın siyasal geleceğini belirlemeye aday görülmektedir.⁶⁸

4.3. Cepheleşme Yorgunları: İlimlilar (İtidalgera)

Devrimin ardından kendilerini sağ ve sol olarak tanımlayan siyasi parti ve gruplar, İran-İrak Savaşı sonrasında meydana gelen gelişmelerin etki-

⁶² Serge Parsgıyan, "Ne Bitahrim ba Ari be Camia-e Medeni," *Endişe-i Puya* 2, sayı 10 (1392): 43.

⁶³ Arıkan, "İran İslam," 15.

⁶⁴ Tabari, "Devrim Sonrası İran'da Hukuk Devleti," 918-919.

⁶⁵ Ekber Genci, *Asıbsınase-yi Guzar ba Dovlet-i Demokratik-e Tosehigera: Tarikhane-i Eşbah*, 2. baskı (Tehran: İntişarat-ı Terh-i No, 1378), 180-181.

⁶⁶ Beşiriye, *İran'da Devlet*, 109, 137.

⁶⁷ Serhat Gülmez, "İran'da Reform Hareketinin Geleceği," *Birikim Dergisi*, sayı 149 (Eylül 2001), Erişim tarihi: 28.01.2019, <http://www.birikimdergisi.com/birikim-yazi/4225/iran-da-reform-hareketinin-gelecegi#.XlltcqD7QdW>.

⁶⁸ Taşkın, "Devrim Sonrası," 23.

siyle yeni (modern) sağ ve yeni (modern) sol tanımlamasını kullanmışlardır. Rafsancani döneminde meydana gelen ekonomik iyileşmemelerin toplumsal tabana yansımaları ve Hatemi döneminde yaşanan yeni siyasi süreçle birlikte yeni solcular kendilerini reformist (ıslahtalep) olarak tanımlamaya başlamışlar, bunun karşısında gün geçtikçe devrimin temel ilkelerinden uzaklaştığı kanaatini taşıyan ve rejime bağlılığı şiar edinen yeni sağcılar da kendilerini ilkeci (usulgera) olarak tanımlamıştır. Reformistlerin Hatemi'ye olan desteğini azaltmasıyla cumhurbaşkanı seçilen Ahmedinejad döneminde, devrim anayasasının tavizsiz uygulanması ve dış politikadaki uzlaşmaz tavır sebebiyle giderek otoriterleşen siyasal ortam toplum nezdinde bir endişe durumu meydana getirdi. Bunun yanında muhafazakârlar ile reformistler arasında yaşanan kutuplaşmanın da gün geçtikçe derinleşmesi, radikal siyasetin karşısında reformistlerin siyasal açılım talepleri ve muhafazakârların ekonomik kalkınma önceliklerini eşit derecede önemseyen İtidalgeralar (İlımlılar) adında yeni bir siyasal hizbin ortaya çıkmasına sebep oldu.⁶⁹ Reformistlerin önemli desteğinin yanında muhafazakârların da ılımlı kanadının desteğini alarak⁷⁰ cumhurbaşkanı seçilen Hasan Ruhani, İlımlılar bloğunun lideri olarak değerlendirilmektedir.

İlk döneminde iç politikada halkın talep ettiği reformları uygulamaya, dış ilişkilerdeyse rasyonalist tavır sergilemeye çalışan Ruhani, bir yandan da reform taleplerine yeterince karşılık veremediği konusunda önemli eleştiriler almaktadır.⁷¹ Yeni dönemde Ruhani'nin özellikle ekonomik sorunlar sebebiyle yaşanan toplumsal hareketler ve nükleer anlaşmadan çekilen ABD'nin uyguladığı ağır ambargoların da etkisiyle ılımlı reformist çizgiden uzaklaştığı ve dış politikasını sertleştirdiği gözlenmektedir. Bütün bu gelişmeler Ruhani'ye olan halk desteğinin gün geçtikçe azalmasına yol açmakta ve 2013'te Umut İttifakı temelinde ortaya çıkan İlımlılar bloğunun yeniden sorgulamasına sebep olmaktadır.

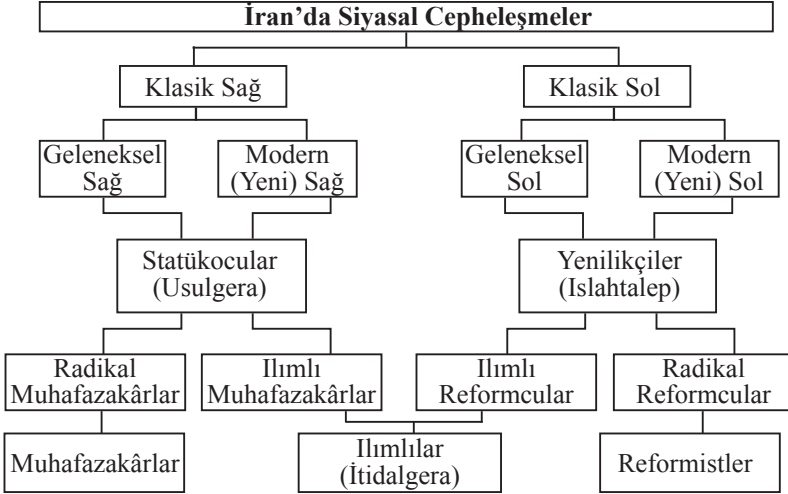
---

⁶⁹ Koç, "2016 İran."

⁷⁰ Mustafa Melih Ahışhalı, "İran'da Cumhurbaşkanlığı Seçimine Doğru," *Anadolu Ajansı*, 13 Nisan 2017, Erişim tarihi: 08.05.2019, <https://www.aa.com.tr/tr/analiz-haber/iranda-cumhurbaskanligi-secimine-dogru-/795893>.

⁷¹ Reza Hoceste Rahimi, "Ruhani ber Nemed Mikubed," *Endişe-i Puya* 3, sayı 16 (1393): 45.

Tablo: İran'da Siyasal Cepheleşmeler⁷²

5. Sonuç

İran Devrimi, ortak düşman olarak görülen Şah karşıtlığı paydasında birleşen geniş bir toplumsal ittifak sayesinde başarıya ulaştı. Ortak düşmanın ortadan kaldırılmasıyla birlikte asgari müştereklerin bir arada tuttuğu bu ittifak dağıldı ve başlangıçta bütün toplumsal kesimlerin sahiplendiği devrim kitlesel özelliğini kaybetti. Devrim sonrasında iktidarı eline alan İslamcılar önce farklı ideolojileri devlet yönetiminden uzaklaştırdı, ardından da özellikle siyasal ve toplumsal alanda ulemanın sınırsız denetimine sıcak bakmayan, dinin siyasetle olan yakın ilişkisini sorgulayan farklı hizipleri kendi içerisinden temizledi. Milliyetçi ve sosyalist yapıların sistemden tasfiye edilmesiyle birlikte, Humeyni'nin güçlü karizması önderliğinde din adamları sistemi ele geçirdi. Devrimci elitlerin dizayn ettiği politik ortama mobilize olamayarak siyaset sahnesinden uzaklaştırılan farklı görüşler, bu kez statükocu rejimin alternatifi olarak reform yanlısı yeni bir ittifakı meydana getirdi. Humeyni henüz hayattayken İran siyasal sistemi içerisinde olgunlaşmaya başlayan cepheleşmeler günümüzde tamamıyla belirginleşmiş durumdadır. Bugün İran'da üç ana cephe aktif siyaseti yönlendirme gücüne sahip ve siyaseti domine eden güçlü aktörler bu cepheleşmelerin belirleyicileri konumunda yer alıyor. Bunun yanında devrimci ideolojinin

⁷² Tablo araştırmacılar tarafından oluşturulmuştur.

birikimi ve karizmatik liderlik anlayışı siyasal yaşamın belirleyicisi durumunda. Muhafazakârlar Velayet-i Fakih kurumunun sistemi şekillendirmesini, din adamlarının devletteki etkin konumunu ve içe kapalı bir ekonomi modelini benimsemekte, Reformistler ulemanın dini konular dışında sistem içerisindeki nüfuzunu eleştirmekte ve küresel sistemle bütünleşmeyi savunmaktadır. İlimliler ise iki ana grubun gelgitlerinden yorulan ve radikalize olmuş siyasi ortamdan bunalan toplumsal kesimlerin sözcüsü olma niyetindedir. Bunlara karşılık günümüze gelen bu cepheleşmelerle birlikte, siyasete katılım olanağına sahip aktif siyasal aktörlerin tamamının Humeyni'nin Cübbesi'nden çıktığını ve onun anlayışının farklı yorumlarıyla güncelleştirilmiş formları olduğunu unutmamak gerekir.

Kaynakça

Arıkan, Pınar. "İran İslam Cumhuriyetinde Anayasal Sistem ve Siyasi Partiler." *Ortadoğu Stratejik Araştırmalar Merkezi*, Rapor no. 112 (Mart 2012). Erişim tarihi: 02.04.2019. http://orsam.org.tr//d_hbanaliz/2012330_112tum.pdf.

Beneton, Philippe. *Muhafazakârlık*. Çeviren Cüneyt Akalın. İstanbul: İletişim Yayınları, 2011.

Bestinigâr, Muhammed. "Taleгани An Çenan Kebûd." *Endişe-i Puya 2*, sayı 14 (1393): 29-32.

Beşiriye, Hüseyin. *İran'da Devlet, Toplum ve Siyaset*. Çeviren Mehmet Koç. İstanbul: Ağaç Kitabevi Yayınları, 2009.

Beşiriye, Hüseyin. *Zeminaha-yı İçtimai-ye İnkılab-e İran*. 2. baskı. İngilizceden çeviren Ali Erdestani. Tehran: Neşr-i Nigâh-ı Moesser, 1394.

Bobbio, Norberto. *Sağ ve Sol: Bir Politik Ayrımın Anlamı*, Çeviren Zühal Yılmaz. Ankara: Dost Kitabevi, 1999.

Buchta, Wilfried. *Who Rules Iran?: The Structure of Power in the Islamic Republic*. Washington: The Washington Institute for Near East Policy and the Konrad Adenauer Stiftung, 2000. Erişim tarihi: 09.05.2018. <https://www.washingtoninstitute.org/uploads/Documents/pubs/WhoRulesIran.pdf>.

Buzan, Barry. *İnsanlar, Devletler & Korku*. Çeviren Emre Çıtak. İstanbul: Röle Akademik Yayıncılık, 2015.

Celayipur, Hamid Reza ve Segefi, Murad. “İslahtaleb-i Nemorde Est?.” *Endiše-i Puya* 2, sayı 8 (1392): 39-45.

Creswell, John W. *Educational Research: Planning, Conducting, and Evaluating Quantitative and Qualitative Research*. 4th edition. Boston: Pearson Education Inc., 2012. Erişim tarihi: 11.03.2019. <http://basu.nahad.ir/uploads/creswell.pdf>.

Duman, Fatih. “Modern Siyasal İdeolojiler.” içinde *Feodaliteden Küreselleşmeye: Temel Kavram ve Süreçler*, editör Tevfik Erdem, 111-160. Ankara: Lotus Yayınevi, 2006.

Genci, Ekber. *Asıbşınase-yi Guzar ba Dovlet-i Demokratik-e Tosehigera: Tarikhane-i Eşbah*. 2. baskı. Tehran: İntişarat-ı Terh-i No, 1378.

Göksu, Muzaffer Emin. “Sağcılık ve Solculuğun Ötesinde.” *Tezkire Dergisi* 9, sayı 17 (Ekim/Kasım 2000): 57-64. Erişim tarihi: 15.02.2019. http://isamveri.org/pdfdrg/D01353/2000_17/2000_17_GOKSUME.pdf.

Gülmez, Serhat. “İran’da Reform Hareketinin Geleceği.” *Birikim Dergisi*, sayı 149 (Eylül 2001), Erişim tarihi: 28.01.2019. <http://www.birikimdergisi.com/birikim-yazi/4225/iran-da-reform-hareketinin-gelecegi#.XlltcqD7QdW>.

Hakyemez, Cemil. “Günümüz İran Şiliğinde Mehdilik Beklentisinin Siyasi Boyutu.” *Uluslararası Mehdilik Sempozyumu Bildirileri*. editörler Mehmet Tıraşçı, Hasan Özalp, Maruf Çakır, 515-524. Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi Matbaası, 2018, Erişim tarihi: 12.04.2019, http://www.cumhuriyet.edu.tr/userfiles/file/Mehdilik_Sempozyumu.pdf.

Heywood, Andrew. *Siyasî İdeolojiler: Bir Giriş*. 5. baskı. Çevirenler Ahmet Kemal Bayram, Özgür Tüfekçi, Hüsamettin İnanç, Şeyma Akın, Buğra Kalkan. Ankara: Adres Yayınları, 2013.

İntizam, Emir Abbas. *An Su-ye İttiham: 1357 Şehrîver-1360 Hordad*. Cilt 1, 2. baskı. Tehran: Neşr-i Ney, 1381.

Kartal, Kemal. *Yöntembilim*. Ankara: Detay Yayıncılık, 2015.

Kayacan, Murat. “Sağ(cılık) ve Sol(culuk) Kavramları ile Bu Kavramların Kur’an Meallerindeki Kullanımları.” *Marife Dergisi* 10, sayı 3 (Kış 2010): 291-306. Erişim tarihi: 11.01.2019. <http://dergipark.gov.tr/download/article-file/494078>.

Kesgin, Ahmet. “İnsanın Meşruiyet Kaygısı ya da Kendini Sağcı Olarak İnşa Etmek.” *Toplum Bilimleri Dergisi* 5, sayı 9 (Ocak-Haziran 2011): 191-200. Erişim tarihi: 18.02.2019. <http://www.toplumbilimleri.com/files/fl31f25e-03d2-4fd4-8d0c-324a3ad8803812%20Ahmet%20KESGIN.pdf>.

Moazami, Behrooz. *İran’da Devlet, Din ve Devrim, 1796’dan Bugüne*. Çeviren Bahar Bilgen. İstanbul: İletişim Yayınları, 2018.

Nisbet, Robert A. *Muhafazakârlık: Düş ve Gerçek*. Çevirenler M. Fatih Serenli, Fatih Bülbül. Ankara: Kadim Yayınları, 2007.

Oğuz, Sami. Çeviren. “Görkemli 23 Mayıs Destanının Değerlendirilmesi.” *Birikim Dergisi*, sayı 101 (Eylül 1997), Erişim tarihi: 10.02.2019. <http://www.birikimdergisi.com/birikim-yazi/4674/gorkemli-23-mayis-destaninin-degerlendirilmesi#.XIIIEaD7QdV>.

Oğuz, Sami ve Ruşen Çakır. *Hatemi’nin İran’ı*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2000.

Özbudun, Ergun. *Siyasal Partiler*. 3. baskı. Ankara: Sevinç Matbaası, 1979.

Özkazanç, Alev. “Yeni Sağdan Sonra: Yeni Sol, Siyasi İktidar ve Meşruiyet.” *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi GETA Tartışma Metinleri*, sayı 24 (Mart 2000). Erişim tarihi: 18.02.2019. <http://politics.ankara.edu.tr/dergi/tartisma/2000/siyasi-iktidar.pdf>.

Özipek, Bekir Berat. *Muhafazakârlık: Akıl Toplum ve Siyaset*. Ankara: Liberte Yayınları, 2004.

Özsel, Doğançan. “Radikalizm ve Muhafazakâr Düşünce: Yeni Muhafazakârlık Ne Kadar Yeni?.” içinde *Yeni Sağ Yeni Sol*, derleyen Armağan Öztürk, 417-442. Ankara: Phoenix Yayınevi, 2010.

Parsgiyan, Serge. “Ne Bitahrim ba Ari be Camia-e Medeni.” *Endişe-i Puya* 2, sayı 10 (1392): 43-47.

Rahimi, Reza Hoceste. “Ruhani ber Nemed Mikubed.” *Endişe-i Puya* 3, sayı 16 (1393): 43-46.

Rezevi, Mesud. *Mütefekkiran-ı Muesser ve Endişe-i Siyasi-e İslam*. Tehran: İntişarat-ı Ferzan, 1378.

Şeyhanlıoğlu, Hüseyin. “Siyasal Muhafazakârlığın Temel İlkeleri.” *Dicle Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi* 1, sayı 1 (Kış 2011): 84-107. Erişim tarihi: 21.02.2019. <http://dergipark.gov.tr/download/article-file/370660>.

Tabari, Keyvan. “Devrim Sonrası İran’da Hukuk Devleti ve Reform Hareketleri.” Çeviren İrem Burcu Özkan. *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası* 72, sayı 1 (2014): 917-933. Erişim tarihi: 05.03.2019. <http://dergipark.gov.tr/download/article-file/97904>.

Taşkın, Yüksel. “Devrim Sonrası İran’da Siyaset: Aktörler, Stratejiler ve Gelecek.” *İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, sayı 39 (Ekim 2008): 21-53. Erişim tarihi: 06.04.2019. <http://dergipark.gov.tr/download/article-file/5309>.

Tuzcu, Pınar. “Yeni Sağ, Muhafaza(kâr)lık ve Göç.” *Yeni Sağ Yeni Sol*, derleyen Armağan Öztürk, 473-490. Ankara: Phoenix Yayınevi, 2010.

Uçar, Metin. “Klasik Bir Ayrımın Ötesine Geçememek: Siyasal Farklılığın Ölçütü Olarak Sağ-Sol.” *Liberal Düşünce*, sayı 40, (Güz 2005): 331-249. Erişim tarihi: 28.02.2019. <http://www.libertedownload.com/LD/arsiv/40/18-metin-ucar-siyasal-farklilikin-olcutu-olarak-sag-sol.pdf>.

Uluçakar, Mustafa. “Muhafazakâr Demokrasi Söylemi Üzerine Bir İnceleme.” *Alternatif Politika* 10, sayı 3 (2018): 349-373. Erişim tarihi: 03.03.2019. <http://alternatifpolitika.com/site/cilt/10/sayi/3/3-Uluçakar-Muhafazakar-Demokrasi-Soylemi.pdf>.

Üşenmez, Özgür. “İran ve Rejim İstikrarı.” *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 17, sayı 3 (2015): 389-407. Erişim tarihi: 28.02.2019. <https://dx.doi.org/10.16953/deusbed.90907>.

Üşür, Serpil. *Din, Siyaset ve Kadın: İran Devrimi*. İstanbul: Alan Yayıncılık, 1991.

Vural, Mehmet. *Siyaset Felsefesi Açısından Muhafazakârlık*. 2. baskı. Ankara: Elis Yayınları, 2007.

Yegin, Abdullah. “İran Siyasetini Anlama Kılavuzu.” *Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Merkezi*, Yayın no. 25 (Haziran 2013). Erişim tarihi: 23.03.2019. http://file.setav.org/Files/Pdf/20130610163244_iran-siyaseti_web.pdf.

Yıldırım, Ali. “Nitel Araştırma Yöntemlerinin Temel Özellikleri ve Eğitim Araştırmalarındaki Yeri ve Önemi.” *Eğitim ve Bilim* 23, sayı 112 (1999): 7-17. Erişim tarihi: 14.01.2019. <http://egitimvebilim.ted.org.tr/index.php/EB/article/view/5326/1485>.

Zibakelam, Sadık. “Muhafazakâr-ı No.” *Endişe-i Puya* 6, sayı 45 (1394): 62-63.

İnternet Kaynakları

Ahışhalı, Mustafa Melih. “İran’da Cumhurbaşkanlığı Seçimine Doğru.” *Anadolu Ajansı*, 13 Nisan 2017, Erişim tarihi: 08.05.2019. <https://www.aa.com.tr/tr/analiz-haber/iranda-cumhurbaskanligi-secimine-dogru-795893>.

Ametbek, Dinmuhammed. “İran Cumhurbaşkanlığı Seçimleri.” *Ankara Kriz ve Siyaset Araştırmaları Merkezi*, 15 Mayıs 2017, Erişim tarihi: 12.01.2019. <https://ankasam.org/iran-cumhurbaskanligi-secimleri/>.

Caner, Mustafa. “Ruhani’nin Politik Performansı.” *Sakarya Üniversitesi Ortadoğu Enstitüsü*, 01 Eylül 2014, Erişim tarihi: 07.05.2019. https://ormer.sakarya.edu.tr/20,3,,12,ruhani_nin_politik_performansi.html?highlight=ruhani|reformist.

Keskin, Mustafa. “İran’da Siyasal Ayrışmanın Temelleri: Sağ ve Sol.” *Akademik Perspektif*, 31 Mayıs 2013, Erişim tarihi: 21.04.2018. <http://akademikperspektif.com/2013/05/31/iranda-siyasal-ayrismanintemelleri-sag-ve-sol/>.

Koç, Mehmet. “2016 İran Parlamento Seçimleri.” *İran Araştırmaları Merkezi*, 03 Ağustos 2016, Erişim tarihi: 19.03.2019. <https://iramcenter.org/2016-iran-parlamento-secimleri/>.

Şahit, Babek. “İran’ın Millî Güvenliği ve Dinî Tarikatların Tehdidi.” *Tebriz Araştırmaları Enstitüsü*, 20 Şubat 2018, Erişim tarihi: 09.04.2019, <http://tebaren.org/?p=1371>.

Turkish Journal of Middle Eastern Studies
ISSN: 2147-7523, E-ISSN: 2630-5631
Vol: 6, No: 1, pp. 113-132
Received: 12.04.2019
Accepted: 01.06.2019
DOI: 10.26513/toed.553306

Unravelling A Myth: Emergence of The Myth of Female Kurdish Fighters in Social Media

İbrahim Efe*

Abstract

This analysis looks at images of Kurdish female fighters in social media. It argues that Kurdish female fighters have been objectified by international media and Kurdish politicians, who have realised the public relations value of images, and started to disseminate variegated images of Kurdish female fighters, particularly in the context of the war against DAESH (ISIS). The basic tenets of Edward Said's thesis remain relevant in orientalist and gendered representations of the actors involved in Syrian civil war, and therefore the study uses orientalism as an analytical tool to critically engage with dominant western depictions of female Kurdish fighters. To this aim, news images of Kurdish female fighters are semiotically analysed using Barthes' framework as proposed in his seminal work "Mythologies". The analysis aims to unleash the interrelationship between imagery and international and domestic politics using the concept of post-truth politics. The imagery of Kurdish female fighters is used by Western powers and Kurdish political groups to legitimize their political positions in the prolonged civil war in Syria.

Keywords: Female Kurdish Fighters, Myth, Semiotics, Roland Barthes, Social Media, Post-truth

---

* Dr., Kilis 7 Aralık University, Department of Politics and Public Administration, TR, orcid.org/ 0000-0001-6730-1965, ibrahimefe@kilis.edu.tr

Türkiye Ortadoğu Çalışmaları Dergisi
ISSN:2147-7523, E-ISSN: 2630-5631
Cilt: 6, Sayı: 1, ss. 113-132
Geliş Tarihi: 12.04.2019
Kabul Tarihi: 01.06.2019
DOI: 10.26513/toecd.553306

Bir Miti Çözmek: Sosyal Medyada Kadın Kürt Savaşçılar Mitinin Doğuşu

İbrahim Efe*

Öz

Bu analiz, sosyal medyada Kürt kadın savaşçıların imgelerini incelemektedir. Makale Kürt kadın savaşçıların, özellikle DAEŞ'e karşı yürütülen savaş bağlamında çeşitli resimlerini yaymaya başlayan uluslararası medya ve imgelerin halkla ilişkiler açısından değerini anlayan Kürt siyasetçiler tarafından nesnelleştirildiğini savunmaktadır. Edward Said'in tezinin temel ilkeleri, Suriye iç savaşında yer alan aktörlerin oryantalist ve cinsiyetçi temsillerini açıklamaya devam etmektedir ve bu nedenle oryantalizm, kadın Kürt savaşçıların baskın batı betimlemelerine eleştirel bir biçimde bakmak için mevcut çalışmada analitik bir araç olarak kullanılmaktadır. Bu amaçla Kürt kadın savaşçılara ait imgeler, Barthes'in "Mitolojiler" adlı önemli çalışmasında önerdiği semiyotik (göstergebilimsel) yöntem kullanılarak analiz edilmektedir. Analiz, imgeler ile uluslararası ve iç politika arasındaki ilişkiyi hakikat sonrası kavramını da kullanarak açığa çıkarmayı amaçlamaktadır. Makale, Kürt kadın savaşçılarına ait imgelerin, Batılı güçler ve Kürt siyasi grupları tarafından Suriye'deki uzun süreli iç savaşta siyasi konumlarını meşrulaştırmak için kullanıldığı sonucuna ulaşmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Kadın Kürt Savaşçılar, Mit, Göstergebilim, Roland Barthe, Sosyal Medya, Hakikat Sonrası

* Dr., Kilis 7 Aralık Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi, TR, orcid.org/0000-0001-6730-1965, ibrahimefe@kilis.edu.tr

1. Introduction

After the DAESH¹ attack on Ayn al-Arab (also referred to as Kobane) on September 15, 2014, Kurdish female fighters started to draw international attention, mostly spearheaded by the Western media. Since then female Kurdish fighters have been presented by Western media and Kurdish political actors alike as a crucial element in their fight against radical groups in Syria and beyond. A short BBC documentary² as early as January 5, 2014, has introduced “female Kurdish commanders” of the PKK, who take part in the group’s terrorist attacks against Turkey and power struggle in Syria. In an earlier news article published by CP Reporter Samuel Smith³ (October 15, 2014), a female commander had traced the history of all-female units back to the fight against the loyalists of Saddam Hussein in 1996. In October 2014, Air France’s fashion magazine, the Madame, featured on its cover page a woman with a khaki jacket tied up under a belt bearing striking similarities to Kurdish female fighters. Similarly, The Swedish fashion retailer, H&M, had to offer an apology after being accused of modelling a new khaki jumpsuit in its Autumn/Winter collection, and therefore exploiting Kurdish women’s fight in Syria and beyond. Even though the company apologized and claimed that its new line was not informed by the uniforms of Kurdish female soldiers, it had already become a hot topic on social media, and resented Kurds and feminists alike. While some social media users considered this a way to recognize and celebrate the brave female fighters, others accused the retailer of trying to capitalize on them with the ‘peshmerga chic’ garment.

---

¹ The term DAESH (an Arabic acronym formed from the initial letters of the group’s previous name in Arabic - “al-Dawla al-Islamiya fil Iraq wa al-Sham) has also gained currency thanks to the irritation it caused among group members for it is pronounced similar to an Arabic verb with a pejorative meaning, i.e., to crush something, to tread underfoot.

² Available at: <https://www.bbc.com/news/av/world-middle-east-25610424/who-are-the-female-fighters-of-the-pkk>

³ Samuel Smith, “ISIS Militants Fear Being Killed by Woman and Losing 72 Virgins for Martyrdom; Kurdish Co-Commander Defending Kobane Is Female,” *The Christian Post*, October 15, 2014, <https://www.christianpost.com/news/isis-militants-fear-being-killed-by-woman-and-losing-72-virgins-for-martyrdom-kurdish-co-commander-defending-kobane-is-female-128058/>.

Figure 1. Madame's cover page⁴

The role of Kurdish female fighters became significant after the US and Western powers' decision to fight collaboratively against DAESH in Iraq and Syria and particularly more so after Turkey's military operations in northern Syria. Hence an abundant number of news articles have covered female Kurdish fighters in military camouflage, carrying machine guns and most recently killing themselves in suicide attacks against the Turkish army, an example of which can be seen in the following tweet from Rudaw English:

Figure 2. Rudaw English tweet - 28 Jan 2018

---

⁴ The image is retrieved from <https://tr.pinterest.com/pin/428545720783775403/>.

News featuring female Kurdish fighters, as in the aforementioned example, and sanctifying the death of female fighters have spread on social media. In a study investigating news frames of female Kurdish fighters in British and French media, Mari and Baser⁵ reveal that gendered portrayals of female Kurdish members of the YPJ are used by Western media to juxtapose their femininity to the “masculinity” of the female DAESH members. Therefore, a neat dichotomy underlies western media’s fascination with female Kurdish fighters. Regardless of the similar “revolutionary ideals” they adhere to, DAESH is portrayed as a fundamentalist, religionist and misogynist terrorist group in contrast to the PYD, YPG and YPJ,⁶ who are forcibly referred to as “Syrian Democratic Forces”, which have been represented as liberating and women-friendly. Such discursive fight involves gendered and aesthetic signification both for international and regional audiences.⁷ This paper seeks to analyse defining characteristics and functions of “the myth of female Kurdish fighter” within the context of Syrian civil war through the analytical lenses of orientalism and semiotics, and the results thereof will be discussed whilst drawing on the concept of post-truth politics.

2. Theory and Method

According to Said, Orientalism can be discussed and analysed as “the corporate institution for dealing with the Orient –dealing with it by making statements about it, authorizing views of it, describing it, by teaching it, settling it, ruling over it: in short, Orientalism as a Western style for dominating, restructuring, and having authority over the orient.”⁸ Therefore, Orientalism is crucial to examining the depictions by Westerners of non-Western subjects and the material power relations that emerge out of such depictions. In the aftermath of 9/11, the US War on Terror discourse has

---

⁵ Toivanen, Mari, and Bahar Baser, “Gender in the Representations of an Armed Conflict: Female Kurdish Combatants in French and British Media.” *Middle East Journal of Culture and Communication* 9, (2016): 294–314.

⁶ These are Syrian offshoots of the PKK terror group.

⁷ Tuncay Kardaş and Murat Yesiltaş, “Rethinking Kurdish geopolitical space: the politics of image, insecurity and gender,” *Cambridge Review of International Affairs* 30, no. 2-3 (2018).

⁸ Edward W. Said, *Orientalism* (New York: Pantheon, 1978), 3.

been marked by orientalist and gendered depictions of the Middle Eastern or Islamic ‘Other’, and from there spread into official discourses and mainstream media outlets as well as social media in the western world.⁹ The basic tenets of Said’s thesis remain relevant in orientalist and gendered representations of the actors involved in the Syrian civil war, and therefore orientalism is used as an analytical tool to critically engage with dominant western depictions of female Kurdish fighters, and to demystify orientalist and gendered justifications of western intervention.

The earliest descriptions of warrior Kurdish women pertain to Orientalist examples penned by western observers.¹⁰ Galletti¹¹ and Alakom¹² provide an extensive list of these earliest examples, which depict Kurdish women as warriors and leaders and thus essentially different from other women of the region. Distinctive features of Kurdish women as documented by orientalists have inspired Kurdish intellectuals in constructing a Kurdish nation. Çağlayan points out that Orientalism underlies the image of “free and warrior woman”, which does not overlap with reality, and rightly argues that this image is used to mystify the fact that Kurdish women live under the pressure of a patriarchal Kurdish society.¹³ With the outbreak of the Syrian civil war, Middle Eastern women have continued to be the focus of the orientalist gaze of western politicians and mainstream media. Syrian women together with children have been at the centre of humanitarian discourses on the refugee crisis, usually portrayed as victims and “speechless emissaries” in Malkki’ terms.¹⁴ Women captured by DAESH as slaves or even those joining DAESH ranks have been portrayed as poor

---

⁹ Maryam Khalid, “Gender, Orientalism and Representations of the ‘Other’ in the War on Terror,” *Global Change, Peace & Security* 23, no. 1 (2011): 15-29, <https://doi.org/10.1080/14781158.2011.540092>.

¹⁰ Handan Çağlayan, *Analar, Yoldaşlar, Yanrıçalar: Kürt Hareketinde Kadınlar ve Kadın Kimliğinin Oluşumu*, [Mothers, comrades, goddesses: the construction of women and identity of women in Kurdish movement], (İstanbul: İletişim Yayınları, 2007).

¹¹ Mirella Galletti, “Western images of Women’s Role in Kurdish Society,” in *Women of a Non-State Nation: The Kurds*, ed. Mojab, S. (Costa Mesa, California: Mazda Publishers, 2001), 209-25.

¹² Rohat Alakom, *Kurdish Women: A New Force in Kurdistan* (in Kurdish), (Sweden: Spånga, Sweden, 1995).

¹³ Çağlayan, *Analar, Yoldaşlar, Tanrıçalar*.

¹⁴ Liisa H. Malkki, “Speechless Emissaries: Refugees, Humanitarianism, and Dehistoricization,” *Cultural Anthropology* 11, no. 3, (August 1996): 377-404.

victims of a fundamentalist group, whereas women joining the YPJ have been represented as active and heroic fighters by western politicians and media. The obsession¹⁵ or fascination¹⁶ of westerners with female Kurdish fighters led to a binary treatment of women taking part in the Syrian civil war. Images of often young and beautiful female Kurdish fighters have been used by US and European media outlets and politicians to legitimise their ethno-policies and political alliance with the PYD, an offshoot of the PKK, which is officially recognised as a terrorist organisation by the US, the NATO, and the EU. Therefore, female Kurdish fighters have been represented as active and modern agents (western-like) in opposition to non-western, passive and poor women enslaved by fundamentalist groups and tyranny. Images of female Kurdish fighters with military outfits and machine guns have garnered a lot of media attention, and were shared by activists in social networking sites. Projecting orientalist fantasies on women, such depictions also reflect material power relations. They are used to legitimize the US alliance with the PYD and therefore the western intervention in the Syrian civil war.

For the data, the article uses a social media story pertaining to a female Kurdish fighter, dubbed as ‘Kurdish Rehana’. Using Roland Barthes’ semiotic approach introduced in his *Mythologies*, the analysis seeks to examine how an image turns into a myth, in Barthes’ terms.¹⁷ Until now, a range of signs, including still images, have been analysed via semiology. As Penn¹⁸ explains, semiology provides the analyst with a set of analytical tools for analysing sign systems systematically. The aim of semiotics analysis is to uncover how sign systems generate meanings. As a discipline, it emerged out of the work of the structural linguist Ferdinand de Saussure (1857-1913). Saussure offered a two-dimensional model for the linguistic

---

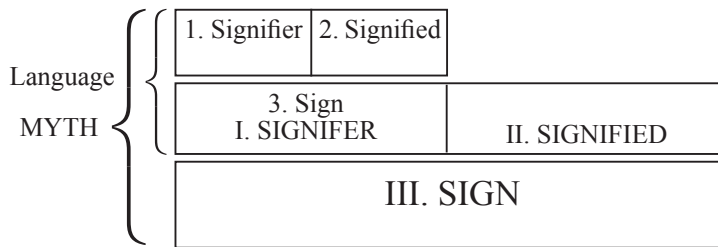
¹⁵ Ruwayda Mustafah Rabar, “Western Media Is Obsessed With Kurdish Female Fighters Battling ISIS,” *Global Voices*, November 19, 2014, <https://globalvoices.org/2014/11/19/western-media-is-obsessed-with-kurdish-female-fighters-battling-isis/>

¹⁶ Dilara Dirik, “Western fascination with ‘badass’ Kurdish women,” *AlJazeera*, October 29, 2014, <https://www.aljazeera.com/indepth/opinion/2014/10/western-fascination-with-badas-014102112410527736.html>

¹⁷ Roland Barthes, *Mythologies* (Trans. Annette Lavers, New York: The Noonday Press, 1957, 1972).

¹⁸ Gemma Penn, “Semiotic Analysis of Still Images,” in *Qualitative Researching with Text, Image and Sound: A Practical Handbook*, ed. Martin W. Bauer & George Gaskell, (London: Sage, 2007).

sign, composing of a signifier (sound-image) and a signified (concept). For him a linguistic sign does not link a name with an object but a sound-image with a concept, suggesting a relationship which is arbitrary.¹⁹ Saussure defines semiology as “a science that studies the life of signs within society”,²⁰ and argues that the study of linguistic sign system is part of this wider discipline. Barthes presents a clear and detailed model of this discipline with regard to the analysis of images. Drawing on Saussure’s structural analysis of the linguistic sign, Barthes defines myth within what he calls a *second-order semiological system*.²¹ The associative total of a concept and an image, namely the sign in first system, becomes a mere signifier in the second, which is illustrated in the following figure.

Figure 3. Spatial illustration of the first and second order sign systems²²

As can be seen in the figure 3, the sign in the first order becomes an empty signifier in the second order, what makes it a tool for signification. At the first level (denotation), the required knowledge to understand the sign are of linguistic and anthropological nature, whereas in the second level the reader has to possess further cultural knowledge.²³ Barthes devoted much of his attention to myth as a form of second-order signification. For him, myth is always a robbery of language²⁴ implying that it robs the sign off

¹⁹ Saussure, Ferdinand de, Charles Bally, and Albert Sechehaye. *Course in general linguistics*, (New York: McGraw-Hill, 1966).

²⁰ Saussure, *Course in General Linguistics*, 16.

²¹ Barthes, *Mythologies*, 113.

²² Barthes, *Mythologies*, 113.

²³ Penn, “Semiotic Analysis of Still Images,” 230.

²⁴ Barthes, *Mythologies*, 131.

its denotational meaning, and fills it with a socially shared interpretative resource. A Mmth hides nothing as it only naturalises ideologies and norms of a culture. In the context of visual representation, the still image with the denoted message serves to naturalise the connoted message, and the task of the semiologist is to unpack this naturalisation process by drawing attention to the constructed nature of the image and so to unravel the power relations hidden by the myth. In brief, the female Kurdish fighter myth is rendered first by removing the denotational meaning of the image in question and later by filling the image with new meanings. However, in order to put this into context we need to understand how social media (re) produces meanings using a nascent concept, i.e., post-truth.

In 2016, post-truth was declared the word of the year by the Oxford English Dictionary, and is defined as “relating to or denoting circumstances in which objective facts are less influential in shaping public opinion than appeals to emotion and personal belief.”²⁵ The concept of post-truth politics can be seen as a situation “where appeals to emotion are dominant and factual rebuttals or fact checks are ignored on the basis that they are mere assertions.”²⁶ The concept of post-truth politics is related to an epistemological crisis as to social media’s role in spreading knowledge in modern democracies.²⁷ Dahlgren accounts for this process as “an emerging political culture of distrust that undermines shared assumptions about social reality and the pathways to legitimate knowledge”.²⁸ Research on false information and fake news²⁹ calls for a distinction between *misinformation* and *disinformation*. Though a handful of research uses both terminology interchangeably, and in most research the concepts are treated separately depending on the un/intentionality of misleading news.³⁰ As such,

---

²⁵ <https://en.oxforddictionaries.com/definition/post-truth>

²⁶ Jane Suiter, “Post-Truth,” *Political Insight* 7, no. 3 (2016), 25-27, <https://doi.org/10.1177/2041905816680417>

²⁷ Peter Dahlgren, “Media, Knowledge and Trust: The Deepening Epistemic Crisis of Democracy,” *Javnost - The Public* 25, 1-2 (2018): 20-27, <https://doi.org/10.1080/13183222.2018.1418819>

²⁸ Dahlgren, “Media, Knowledge and Trust,” 26.

²⁹ For an overview of the literature see, Johan Farkas & Jannick Schou, “Fake News as a Floating Signifier: Hegemony, Antagonism and the Politics of Falsehood,” *Javnost - The Public* 25, no. 3, (2018). <https://doi.org/10.1080/13183222.2018.1463047>

³⁰ Farkas and Schou, “Fake News”, 299.

misinformation denotes unintentional forms of misleading information and disinformation is referred to as intentional forms of such information. The intentionality aspect of disinformation can be discerned in examples, where a political group produces and spreads false information in order to affect public opinion.³¹ In this paper, we define disinformation (in the age of internet technologies) as a new type of political communication, which aims to achieve political goals either in form of aggrandising a political group's legitimacy or gaining further support for the group's political objectives. In terms of signification, disinformation or fake news is similar to what the post-Marxist philosopher Laclau terms a "floating signifier,"³² that is to say, "a signifier used by fundamentally different and in many ways deeply opposing political projects as a means of constructing political identities, conflicts and antagonisms."³³ This conceptual framework is in accordance with Barthes' analysis of myths, and therefore will be utilised in this study to unpack the role of social media myths in politics.

3. Analysis: The Birth of A Myth

In August 2014, just before DAESH started its ambush on Ayn al-Arab, Swiss correspondent Carl Drott went to the city to celebrate the establishment of the first brigade composed of volunteers. This protection unit would keep an eye on public order and support the local police. In front of lined male guards, a female member, the only one wearing full fatigues, attracted attention. Drott went to meet this lady and interviewed her. Drott found out that the lady in military uniform was actually a law student, who had left her education and decided to volunteer for the unit after losing her father in a DAESH attack. Drott forgot to ask her name. However, she was already taken a medium shot photograph. On the following day, August 23, this photograph was published on a blog called "Bijikurdistan", and actually received no attention until *Slemanî Times*, an English language news website, enclosed this photograph in the following tweet asking for international help for the YPG.

---

³¹ Farkas and Schou, "Fake News", 299.

³² Ernesto, Laclau, *On Populist Reason* (London: Verso, 2005).

³³ Farkas and Schou, "Fake News", 300.

Figure 4. Slemani Times' tweet - 27 Sep 2014

Receiving more than 200 retweets at the time, the photograph was the harbinger of other stories and myths regarding the same woman. Now, dubbed as "Kurdish Rehana", she became the focus of several other stories and tweets, which mentioned her as killing DAESH members and as one of the victims of DAESH beheadings. Supporters of DAESH shared photos of DAESH fighters holding up a female head, which assumedly belonged to the Kurdish Rehana. An example for the former line of representation came from an Indian journalist and activist, with more than 35 thousand followers, who tweeted about her saying "Rehana has killed more than a hundred ISIS terrorists in Kobane."

Figure 5. Pawan Durani's tweet -13 Oct 2014

In this way, the myth of “the angel of Kobane” was born, a myth which needed to be debunked by DAESH and maintained by pro-Kurdish propaganda in the Syrian civil war. Having felt uncomfortable the way the photograph was used, Drott published a facebook message, in which he told his followers that this lady known as Rehana and having killed 100 DAESH members, was probably still alive and not even a member of YPJ. This was one of the earliest samples of attractive female Kurdish fighters in military uniforms, which were reproduced through social media. Therefore, in order to demystify the myth, the *Sleman Times*’ message together with the enclosed photograph was chosen for analysis in this paper. However, it has to be noted that highly aestheticised images of young female Kurds have been featured in hundreds of news items and book covers.³⁴ The following section presents findings of the semiotic analysis first at the level of denotational and then connotational meanings of the message. In the final section, political implications of the findings are discussed.

4. What Does the Image Denote and Connote?

To start with the denotational level, the photograph features a young woman in full military camouflage. Her right hand rests on the barrel of her rifle, and she holds up her left hand to make the V sign for victory. Standing in front of a line of other half camouflaged and casual looking men, she is foregrounded. She looks cheerful in the photograph. The text above the photograph uses quotation marks, as if what is said in the message belonged to the woman in the image. Putting aside the grammatical incongruity in the message,³⁵ there are no references to the source, even if it was a truthful quotation. We can only infer that this was said by the lady

---

³⁴ For a few examples see; Elizabeth Griffin, “These Remarkable Women Are Fighting ISIS. It Is Time You Know Who They Are.” *Marie Claire*, September 30, 2014; Meredith Tax, *A Road Unforeseen: Women Fight the Islamic State* (Bellevue Literary Press, 2016); Erin Trieb “Meet the Kurdish Women Fighting ISIS in Syria.” *NBC News*, September 10, 2014, <http://www.nbcnews.com/storyline/isis-terror/meet-kurdish-women-fighting-isis-syria-n199821>; Michael Kanpp, Anja Flach, and Ercan Ayboga, *Revolution in Rojava: Democratic Autonomy and Women’s Liberation in Syrian Kurdistan*, (Pluto Press, 2016).

³⁵ Although the message seems to quote from the lady in the photograph and quotation marks are used, the use of third person objective pronoun, instead of first person, points to a grammatical incongruity.

in the photograph, who is assumedly fighting for the YPJ and asking for international help for the group.

At the connotational level, we will start the analysis by elaborating on the interactive meanings of the accompanying photograph. In Kress and van Leeuwen's terms,³⁶ this is a demand and medium close shot photograph. Following Halliday³⁷ (1985), Kress and van Leeuwen define demand images as the ones, in which participant's gaze (and gesture if present) demands that the viewer enters into some kind of relation with him or her. The specific kind of relation between the participant and the viewer can also be signified by other means. For instance as in our case, the represented participant may smile, in which case the viewer is invited to enter into social relation of affinity with her. Also the slightly tilted head forms a vector, leading the eye from left to right and from top to down reaching at the gun. The tilted head can also connote submission and subordination, especially when considered with the thin golden bracelet on the left hand. Head canting, as Goffman³⁸ explains, entails lowering one's height, which in most cultures symbolise submission and subordination. As for the size of the frame, medium close shot, the relation between the viewer and the participant can be identified as that of a far personal distance. She is close but not so close to the viewer. A certain degree of distance is kept between the viewer and the represented participant. Another significant element through which an image sets up relations with the viewers is composition of the whole, which relates to the way in which representational and interactive meanings are integrated into a meaningful whole.³⁹ The woman in the image at stake is the most *salient*, in other words the most eye-catching element in the composition. This is not because she is foregrounded and placed in front of long shot images of males (which are seen at far and impersonal distance) but also because she is in sharper focus and receives the greatest amount of light. Depending on these representational and interactive patterns through which the image sets up certain relations at the second level with the reader

---

³⁶ Gunther Kress and Theo van Leeuwen, *Reading Images: The Grammar of Visual Design* (London and New York, Routledge, 2006), 124.

³⁷ Michael Halliday, *An Introduction to Functional Grammar* (London, Edward Arnold, 1985)

³⁸ Erving Goffman, *Gender Advertisements* (London: Macmillan, 1979).

³⁹ Kress and Leeuwen, *Reading Images*, 176.

requires cultural knowledge, which Barthes calls *lexicons*. Building on the denotational inventory, the second level of signification leads to the reader’s interpretation, which has a certain degree of freedom dependent upon his or her lexicons. Therefore the twitter message (including the image) at stake assumes that the woman in the photograph is a female Kurdish fighter combatting against DAESH, and who can sacrifice her life for this cause and that international help is needed. The accompanying image suggests that Kurdish women are different from women in the Middle East , and therefore stand ahead of their patriarchal societies. In brief, an anonymous woman with a gun and in military camouflage, the signified at the denotational level, has turned into a signifier in the second order of signification leading up to the myth of Kurdish Rehana. The whole process of signification can be summarised as in the following table:

Table 1. Summary of findings

Denotation	Sytagm	Connotation / myth	Cultural knowledge
Text, female figure, posture, clothing, gun	syntax, camera angle, composition, light	heroic female Kurdish fighter	Western culture, Orientalism

At the level of discourse, disinformation on Kurdish Rehana can be described as a floating signifier. In Laclau’s discourse theory, social reality is constructed in discourse through hegemonic struggles over its meaning and discourses are contingent and historical constructs.⁴⁰ Within this framework, floating signifiers are part of a hegemonic struggle to impose “the right” of a discourse onto the world. Therefore, the myth of Kurdish Rehana can be viewed as a floating signifier which closes the discourse on Kurdish female fighters by fixing it to a certain image of female fighter and excluding others. Overall, the myth of Kurdish Rehana features as floating signifier, which epitomises a discursive struggle over meaning.

⁴⁰ For Laclau’s discourse theory see, Ernesto Laclau, *New Reflections on the Revolution of Our Times* (London: Verso, 1990); Ernesto Laclau, *Emancipation(s)* (London: Verso, 1996); Ernesto Laclau, *On Populist Reason* (London: Verso, 2005).

5. Discussion

Orientalism still feeds popular culture. Media reports glamorising female Kurdish fighters taking on DAESH caricature these women as a novel phenomenon. News producers and even fashion magazines appropriate female Kurdish fighters for their own sensationalist purposes by picking the most “attractive” fighters for interviews and exoticise them as “badass Amazons”.⁴¹ As can be seen in the following Independent news, female Kurdish fighters are depicted as sympathetic enemies of fundamentalist groups, often in a Hollywood movie style. Such depictions project orientalist fantasies on Kurdish women and oversimplify the political situation in conflict-ridden Syria. Therefore, the legitimate struggle of eastern women to exist in a war - raged in their homeland - is turned into a bizarre comic novel.

Figure 6. Independent news article featuring a female Kurdish fighter⁴²

This line of representation is part of the ambition of Western powers to use a terrorist group, namely the PYD, YPJ and alike, as proxies against

⁴¹ Dirik, “Western fascination,” 2014.

⁴² Retrieved from <https://www.independent.co.uk/news/world/middle-east/kurdish-angelina-jolie-fighter-reportedly-killed-fighting-isis-a7231431.html>

another terrorist group, namely ISIS. As Luttwak⁴³ once succinctly termed, we are living through a ‘post-heroic’ period, in which Western powers are no longer eager to send their own troops to pursue their strategic interest in the Middle East. Instead, they use proxies. Regardless of the risks it involves, the United States, the United Kingdom and other Western powers have adopted the military forces of the PYD as proxy fighters in the armed conflict against DAESH in Syria.⁴⁴ With the help of US air power, the PYD, YPJ and PKK have attacked majority Arab populated towns using the pretext of driving DAESH completely out of northern-Syria. This alignment has had serious repercussions. Picking a single political group as the only representative of Kurds runs against the historical experience and diversity of Kurds living in the region. The gains made by the PYD with the support of the US and other Western powers has caused the resentment of Syrian Arabs, exasperating the ethnic and political schisms in the region. Last but not least, threatened by the extension of PYD controlled areas, Turkey has shown in its most recent Operation Olive Branch and earlier Operation Euphrates Shield that it will now allow an autonomous PYD controlled area on its southern border, even if this might set Turkey against its ‘strategic partner’, the US.

As it has been shown in this analysis, the myth of female Kurdish fighters has been appropriated by Western powers in the pursuit of their interests in Syria. The PYD and its military forces have also used similar images in their media channels and social networking platforms to legitimise their fight and receive further support from Western powers. Analysing the construction and function of myths, Barthes in his *Mythologies* says “however paradoxical it may seem, *myth hides nothing*: its function is to distort not to make disappear.”⁴⁵ Barthes considers the relation, which unites the concept of the myth to its meaning as essentially a relation of *deformation*.⁴⁶ Considered within this analytical approach, what is distorted in the myths of “Kurdish Rehana” or “Kurdish Angelina Jolie”

---

⁴³ Edward N. Luttwak, “Toward Post-Heroic Warfare,” *Foreign Affairs* 74, no. 3 (1995): 109–22. <https://www.foreignaffairs.com/articles/yugoslavia/1995-05-01/toward-post-heroic-warfare>.

⁴⁴ Rod Thornton, “Problems with the Kurds as proxies against Islamic State: insights from the Siege of Kobane,” *Small Wars & Insurgencies* 26, 6 (2015): 865–885.

⁴⁵ Barthes, *Mythologies*, 120.

⁴⁶ Barthes, *Mythologies*, 121.

is what is full, i.e., meaning. The meaning is distorted by the concept, not abolished. The Kurdish woman continues to exist in the concept as the concept needs it. However, the Kurdish woman is deprived of memory, becoming alienated by the concept. Therefore what the myth signifies turns into natural so that the concept transforms history into nature for readers. Therefore, once naturalised the myth is consumed by readers, who establish a natural link between the image of a female Kurdish fighter and the concept it signifies. Looking from the prism of Orientalism, the Western imagination of female Kurdish fighters takes almost by default as its starting point the difference between western women and eastern women. When eastern women begin to be like their western counterparts, as exemplary in the case of female Kurdish fighters, the myth emerges. However, this is not a total transformation, as the semiotic analysis in this paper has shown. The female Kurdish fighter still bears “eastern qualities”, submission and subordination. What makes her significant in the eyes of western readers, however, is the binary opposition in which she becomes the antidote of poor and female victims suffering from fundamentalist and tyrant eastern men.

Considering the concept of post-truth politics, it can be argued that disinformation on female Kurdish fighters are instrumental in the discursive fight over what is really taking place in Syria and beyond. The Kurdish groups, supported by Western powers and the US in particular, are granted with political legitimacy through the myth of Kurdish female fighters. Images of female fighters in wars and revolutions, either in the form of popular revolts or military takeovers, taking place in the Middle East, are instrumental in various aspects. First, women have always been the target of top-down modernisation projects of governments in the Middle East and their Western allies. Since women have been the focus of “emancipatory” and “democratising” attempts, they provide double legitimacy for the groups, which use images of tough Middle Eastern women for their PR purposes.

Bibliography

Alakom, Rohat. *Kurdish Women: A New Force in Kurdistan* (in Kurdish). Sweden: Spånga, 1995.

Barthes, Roland. *Mythologies* (transl. Annette Lavers, 1972) The Noonday Press: New York, 1957.

Çağlayan, Handan. *Analar, yoldaşlar, tanrıçalar: Kürt hareketinde kadınlar ve kadın kimliğinin oluşumu*. [Mothers, comrades, goddesses: the construction of women and identity of women in Kurdish movement]. İstanbul: İletişim Yayınları, 2007.

Dahlgren, Peter. "Media, Knowledge and Trust: The Deepening Epistemic Crisis of Democracy." *Javnost - The Public* 25, 1-2 (2018): 20-27, <https://doi.org/10.1080/13183222.2018.1418819>.

Fallis, Don. 2015. "What Is Disinformation?" *Library Trends* 63 (3): 401–426. doi:10.1353/lib.2015.0014.

Farkas, Johan and Schou, Jannick. "Fake News as a Floating Signifier: Hegemony, Antagonism and the Politics of Falsehood." *Javnost - The Public* 25, no. 3, (2018): 298-314, <https://doi.org/10.1080/13183222.2018.1463047>.

Mirella Galletti, "Western images of Women's Role in Kurdish Society." In *Women of a Non-State Nation: The Kurds*, edited by Shahrzad Mojab, 209-25. Costa Mesa, California: Mazda Publishers, 2001.

Giglietto, Fabio, Laura Iannelli, Luca Rossi, and Augusto Valeriani. 2016. *Fakes, News and the Election: A New Taxonomy for the Study of Misleading Information within the Hybrid Media System*. Convegno AssoComPol 2016.

Goffman, Erving. *Gender Advertisements*, London: Macmillan, 1979.

Halliday, Michael. *An Introduction to Functional Grammar*. London: Edward Arnold, 1985.

Kardaş, Tuncay, and Murat Yesiltaş. "Rethinking Kurdish Geopolitical Space: The Politics of Image, Insecurity and Gender." *Cambridge Review of International Affairs* (2018): 1-27.

Karlova, Natascha A., and Karen E. Fisher. 2013. "A Social Diffusion Model of Misinformation and Disinformation for Understanding Human Information Behaviour." *Information Research* 18(1). <http://www.informationr.net/ir/18-1/paper573.html>.

Khalid, Maryam. "Gender, Orientalism and Representations of the 'Other' in the War on Terror." *Global Change, Peace & Security* 23, no. 1 (2011): 15-29. <https://doi.org/10.1080/14781158.2011.540092>.

Keshavarz, Hamid. 2014. "How Credible is Information on the Web: Reflections on Misinformation and Disinformation." *Infopreneurship Journal* 1 (2): 1–17. <http://eprints.rclis.org/23451/1/How%20Credible%20is%20Information%20on%20the%20Web.pdf>.

Kress, Gunther and Theo van Leeuwen. *Reading Images: The Grammar of Visual Design*, London and New York, Routledge, 2006.

Kumar, Srijan, Robert West, and Jure Leskovec. 2016. Disinformation on the Web: Impact, Characteristics, and Detection of Wikipedia Hoaxes. WWW '16 - Proceedings of the 25th International Conference on World Wide Web. <http://dx.doi.org/10.1145/2872427.2883085>.

Laclau, Ernesto. 1990. *New Reflections on the Revolution of Our Times*. London: Verso.

Laclau, Ernesto. 1996. *Emancipation(s)*. London: Verso.

Laclau, Ernesto. *On Populist Reason*. London: Verso, 2005.

Luttwak, Edward N. "Toward Post-Heroic Warfare." *Foreign Affairs* 74, 3 (1995): 109–22. <https://www.foreignaffairs.com/articles/yugoslavia/1995-05-01/toward-post-heroic-warfare>.

Malkki, Liisa H. "Speechless Emissaries: Refugees, Humanitarianism, and Dehistoricization." *Cultural Anthropology* 11, no. 3 (August 1996): 377-404.

Penn, Gemma. "Semiotic Analysis of Still Images," in *Qualitative Researching with Text, Image and Sound: A Practical Handbook*, ed. Martin W. Bauer & George Gaskell, 228-245. London: Sage, 2007. <https://dx.doi.org/10.4135/9781849209731.n13>.

Said, Edward W. *Orientalism*. New York: Pantheon, 1978.

Saussure, Ferdinand de, Charles Bally, and Albert Sechehaye. *Course in general linguistics*. New York: McGraw-Hill, 1966.

Suiter, Jane. "Post-Truth." *Political Insight* 7, no. 3 (2016): 25-27. <https://doi.org/10.1177/2041905816680417>.

Thornton, Rod. "Problems with the Kurds as proxies against Islamic State: insights from the Siege of Kobane." *Small Wars & Insurgencies* 26, 6 (2015): 865-885.

Tudjman, Miroslav, and Nives Mikelic. 2003. "Information Science: Science about Information, Misinformation and Disinformation." Proceedings of Informing Science and Information Technology Education Joint Conference, Pori, Finland.

Online Sources

Dirik, Dilara. "Western fascination with 'badass' Kurdish women." *AlJazeera*. October 29, 2014. <https://www.aljazeera.com/indepth/opinion/2014/10/western-fascination-with-badas-014102112410527736.html>.

Rabar, Ruwayda Mustafah. "Western Media Is Obsessed With Kurdish Female Fighters Battling ISIS." *Global Voices*. November 19, 2014.

<https://globalvoices.org/2014/11/19/western-media-is-obsessed-with-kurdish-female-fighters-battling-isis/>.

Smith, Samuel. "ISIS Militants Fear Being Killed by Woman and Losing 72 Virgins for Martyrdom; Kurdish Co-Commander Defending Kobane Is Female." *The Christian Post*. October 15, 2014. <https://www.christianpost.com/news/isis-militants-fear-being-killed-by-woman-and-losing-72-virgins-for-martyrdom-kurdish-co-commander-defending-kobane-is-female-128058/>.

Türkiye Ortadoğu Çalışmaları Dergisi
ISSN: 2147-7523, E-ISSN: 2630-5631
Cilt: 6, Sayı: 1, ss. 133-168
Geliş Tarihi: 06.05.2019
Kabul Tarihi: 30.05.2019
DOI: 10.26513/tocd.561068

Filistin'in Sosyo-Ekonomik Sıkıntılarının Giderilmesinde Türkiye'nin İmkân ve Sınırları

Helin Sarı Ertem*

Öz

Bu makale, Filistin'in sosyo-ekonomik sıkıntılarının giderilmesinde Türkiye'nin sunduğu imkânları ve karşılaştığı zorlukları tespit etmeyi amaçlayan pratik bir hedefe sahiptir. Bu nedenle Türkiye-Filistin-İsrail ilişkilerinin tarihsel dinamikleri ve dış yardımların arka planındaki farklı motivasyon kaynakları, ileride ele alınmak üzere, çalışmanın kapsamı dışında tutulmuştur. Makale ilk olarak işgal altındaki Filistin'de günümüzde yaşanmakta olan temel sorunların neler olduğunu ortaya koymakta; sonrasında ise Türkiye'nin bu bölgede gerçekleştirdiği çalışmaları ve sosyo-ekonomik hayata yaptığı katkıları belirlemektedir. Bu amaçla makalede, Türkiye'nin, yeni dış politika aktörleri arasında sayılan Türk Kızılay'ı, Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı (TİKA), Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı (YTB), Yunus Emre Enstitüsü (YEE) ve Diyanet İşleri Başkanlığı (DİB) gibi resmi kurumlar ve İHH İnsani Yardım Vakfı gibi sivil toplum örgütleri aracılığıyla, Filistin'e ne tip somut faydalar getirdiği, yazarın bu çalışma için gerçekleştirdiği yarı yapılandırılmış online mülakatların da yardımıyla, nitel bir analize tabi tutulmaktadır. Elde edilen sonuçlara göre Türkiye, Filistin'e dış yardımlar aracılığıyla önemli katkılar sağlamakla beraber, daha fazlasını yapabileme yönünde, Müslüman ülkeler arasındaki bölgesel rekabetten de kaynaklanan çeşitli zorluklarla karşı karşıyadır. Bununla birlikte, konuyu iç ve dış siyasi gündemin en üst sıralarında tutabilmek için yoğun bir çaba göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Filistin, Türkiye, Dış Yardım, Sosyo-ekonomik Sorunlar, Bölgesel Rekabet

* Dr. İstanbul Medeniyet Üniversitesi, TR, Uluslararası İlişkiler, orcid.org/0000-0003-0008-9718, helin.sariertem@medeniyet.edu.tr

Turkish Journal of Middle Eastern Studies
ISSN: 2147-7523, E-ISSN: 2630-5631
Vol: 6, No: 1, pp. 133-168
Received: 06.05.2019
Accepted: 30.05.2019
DOI: 10.26513/toecd.561068

The Capabilities and Limits of Turkey in The Elimination of Palestine's Socio-Economic Difficulties

Helin Sarı Ertem*

Abstract

This article has a practical aim of determining Turkey's capabilities and limits in the elimination of Palestine's socio-economic difficulties. For that reason, the historical dynamics of the Turkish-Palestinian-Israeli relations and various motivation sources behind foreign aid and assistance are deliberately left out of this study's content to be dwelt upon in further academic studies. The article first reveals what the primary social and economic difficulties are in the occupied Palestine today and then specifies Turkey's contributions to the socio-economic life in this region. With the help of semi-structured online interviews that were made by the author for this study, the article qualitatively analyses the substantial benefits that Turkey provides the occupied Palestine with via official institutions such as Turkish Red Crescent, Turkish Cooperation and Coordination Agency (TIKA), Presidency For Turks Abroad and Related Communities (YTB), Yunus Emre Institute (YEE) and Presidency of Religious Affairs (DİB) as well as the NGOs such as the İHH Human Relief Foundation. According to the results achieved, although Turkey makes Palestine significant contributions through foreign aid and assistance, it also faces various challenges some of which arise from Muslim countries' regional rivalry. Nevertheless, it continues to make vigorous efforts to hold the issue at the top of the domestic and foreign political agenda.

Keywords: Palestine, Turkey, Foreign Aid, Socio-economic Problems, Regional Rivalry

---

* Dr. İstanbul Medeniyet Üniversitesi, TR, Uluslararası İlişkiler, orcid.org/0000-0003-0008-9718, helin.sariertem@medeniyet.edu.tr

1. Giriş

Bu makale, İsrail'in Filistin üzerinde yürütmekte olduğu politikaların, özellikle sosyo-ekonomik alanda ortaya çıkardığı sorunları ve bu sorunların aşılmasında Türkiye'nin imkân ve sınırlarını belirlemeyi hedeflemektedir. Ankara-Tel Aviv ilişkileri, taşıdığı duygusal yüke rağmen, reel politik gerçeklerin ağırlığı altında şekillenmeye devam etse de, Türkiye, Filistin halkının refahı yolunda önemli adımlar atmaya sürdürmektedir. Türkiye bugün, ticaret, eğitim, sağlık gibi önemli konu başlıkları üzerinden Filistin halkının giderek daralan nefes borularını açık tutmaya çalışmakta ve bu amaçla bölgeye önemli katkılar sağlamaktadır.

Filistin bugün, Gazze (Gazze Şeridi) ve Batı Şeria olmak üzere fiilen ikiye bölünmüş; devlet olarak tanınmayan, yüksek orandaki genç nüfusa rağmen işsizlik ve yoksulluğun en üst düzeylerde seyrettiği; bütünüyle dış yardımlara muhtaç bir ülkedir. Filistin genelinde yoksulluk %29 civarındadır ve bu konuda en büyük sıkıntıyı Batı Şeria'dan ziyade, İsrail ablukası altındaki Gazze çekmektedir.¹ Ülkenin %30'unu oluşturan 15-29 yaş arası genç nüfus içinde her 100 kişiden 40'ı işsizdir ve Filistin ekonomisine hayat verecek uluslararası yatırımlar yok denecek kadar azdır.² Bu nedenle Türkiye'den giden aynı ve nakdi yardımlar ile kalkınma, eğitim ve sağlık projeleri Filistinlilerin beka mücadelesinde vazgeçilemez bir öneme sahiptir. Tel Aviv'in güvenlik doktrininin temelini oluşturan 'çitleme politikası' (fencing policy) ile dış dünyadan büyük oranda izole edilmiş ve İsrail'e bağımlı hale getirilmiş olan Filistin halkı için Türkiye'nin sunduğu katkı hayati önemdedir. Ancak, ironik de olsa bunun için, İsrail ile diyalog kanallarının açık tutulması gerekmektedir.

¹ 1967 yılında İsrail'in işgal ettiği Gazze (Gazze Şeridi), 2006 yılında yapılan seçimlerin ardından İslami Direniş Hareketi, Hamas'ın kontrolüne geçerken, Batı Şeria, uluslararası toplumun tanıdığı El Fetih yönetiminde kaldı. Hamas yönetimini protesto etmek isteyen Batı dünyası, İsrail ve El Fetih, Gazze üzerindeki baskısını arttırdı. O tarihten bu yana çeşitli ambargolara maruz kalan, yardımları kesilen, defalarca İsrail bombardımanlarına hedef olan Gazze'de, ekonomik ve sosyal yaşam koşulları Batı Şeria'dan çok daha gerilerde kaldı. Bölge bu nedenle 'dünyanın en büyük açık hava hapisanesi' olarak anılıyor. Bkz. "Gazze Şeridi'nde Yaşam", *BBC Türkçe*, 15 Temmuz 2014, https://www.bbc.com/turkce/haberler/2014/07/140715_vj_gazze_yasam (Son Erişim Tarihi: 30 Mart 2018).

² "Youth, Peace and Security", *Palestinian Central Bureau of Statistics (PCBS) Press Release*, http://www.pcbs.gov.ps/portals/_pcbs/Press_Release/Press_En_10-8-2017-youth-en.pdf (Son Erişim Tarihi: 28 Mart 2018).

Bununla beraber Filistin'e ulaşacak dış yardımların önündeki en büyük engel yine İsrail'in sürdürdüğü işgal politikası ve abluka çabasıdır. Filistin üzerindeki denetimini kaybetmek istemeyen İsrail, tüm dış yardımları kontrolü altında tutmak için ciddi bir uğraş vermekte ve bu durum doğal olarak Türkiye'nin yapabileceklerini kısıtlamaktadır. Bununla birlikte iç ve dış konjonktürün etkisiyle kendi içinde yaşadığı siyasi ve ekonomik iniş çıkışlar da Türkiye'nin ekonomik kapasitesini değiştirebilmekte ve Filistin başta olmak üzere ihtiyaç sahibi ülkelere yapacağı dış yardımları olumsuz yönde etkileyebilmektedir. Ayrıca Türkiye, bölgede ve Filistin sorununda söz sahibi olmaya çalışan Mısır ve Suudi Arabistan gibi bazı Müslüman devletlerin engelleme veya yavaşlatma çabalarıyla da karşı karşıya kalabilmektedir.

Bu bilgiler ışığında, makalenin ilk bölümü, eğitim, sağlık ve işsizlik ile ilgili güncel verilerden yola çıkarak Filistin'de, günümüzde yaşanmakta olan başlıca sosyal ve ekonomik sıkıntıları ortaya koymaktadır. Burada yapılan tespitler, Filistinlilerin temel ihtiyaçlarının ve uluslararası yardımların Filistin için anlamının daha iyi kavranmasını sağlayacaktır. Alanda 'Filistin Sorunu'nu anlatan çok sayıda akademik çalışma olsa da 'Filistinlinin Sorunlarını' anlatan eser sayısı oldukça azdır.³ Söz konusu boşluğu bir nebze de olsa doldurma hedefiyle, nitel analitik yöntemle yazılan bu makale, bugünkü Filistin'i ve Filistinlileri güncel sosyo-ekonomik koşullar bağlamında anlatabilme çabasıdadır. Armaoğlu'ndan alıntıyla, "Filistin meselesi, son derece hassas, duygusal bir konudur... Maalesef, Filistin meselesinde söylenen ve yazılan her şey, mantıktan önce hisleri harekete geçirmektedir".⁴ Bu çalışmayla amaçlanansa meselenin sadece 'duygusal' boyutlarına odaklanmak yerine, Filistinlilerin şu an içinde buldukları duruma dair 'gerçekçi' tespitler yapabilmektir. Makalenin ikinci bölümü ise Türkiye'nin, bölgede hangi çalışmaları gerçekleştirdiğini; sosyo-ekonomik hayata ne tür artılar kattığını tespit etmektedir. Bu amaçla Türkiye'nin, yeni dış politika aktörleri arasında sayılan Türk Kızılayı, Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı Başkanlığı (TİKA), Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı (YTB), Yunus Emre Enstitüsü (YEE) ve Diyanet İşleri

---

³ M. Lütfullah Karaman, *Uluslararası İlişkiler Çıkmazında Filistin Sorunu*, (İstanbul: İz Yayıncılık, 1991), vii-viii.

⁴ Fahir Armaoğlu, *Filistin Meselesi ve Arap-İsrail Savaşları (1948-1988)*, (Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1994), vi.

Başkanlığı (DİB) gibi resmi kurumlar ve İHH İnsani Yardım Vakfı gibi STK'lar aracılığıyla, İsrail işgali altındaki Filistinlilere hangi somut faydalar sağladığı, yazarın bu makale için gerçekleştirdiği yarı yapılandırılmış online mülakatlardan elde edilen veriler eşliğinde, ortaya koyulmaktadır. Makalenin son bölümü ise, Türkiye'nin Filistin'e dış yardımlarını ulaştırma ve bölgede etkin hareket edebilme konusunda yaşadığı zorluk ve kısıtlamalara sahadan gelen bilgiler vasıtasıyla ışık tutmayı amaçlamaktadır.

2. Filistin'de Sosyo-Ekonomik Hayat

“Kutsal Topraklar”ın önemli bir parçası sayılan Filistin, uzun yıllardır Arap ve Yahudi halkları arasında husumet kaynağıdır. Bu çözümsüzlük hali içinde, bir yanda İsrail, devlet olarak hissettiği ‘ontolojik anlamda güvende olmama halini’⁵ sert askeri yöntemlerle aşabileceğini düşünürken, diğer yanda Filistinliler ağır yaşam koşulları içerisinde ulus olarak var olabilme mücadelesi vermektedir.⁶ İsrail’in kurucusu ve ilk başbakanı David Ben Gurion, 14 Mayıs 1948’de İsrail devletini ilan ederken, ‘barış, özgürlük ve adalet’ sözü vermiş olsa da⁷, İsrail’in siyasal ve ekonomik şiddeti altında ezilen Filistinli Araplar bu vaatlerden çok uzak bir yaşam sürmektedir.

Filistinlilerin mevcut sosyo-ekonomik sıkıntılarının önemli bir nedeni de, İsrail’in, 2002 yılından itibaren güvenlik gerekçesiyle Filistinlileri çevreleyen ve belirli alanlarda adeta hapsolmalarına sebep olan çitleme (fencing) politikasını yürürlüğe sokmasıdır.⁸ ‘Terörü önleme çiti’ ya da ‘güvenlik

⁵ Ontolojik güvenlik kavramı üzerine detaylı bir çalışma için bkz. Jennifer Mitzen, “Ontological Security in World Politics: State Identity and the Security Dilemma,” *European Journal of International Relations* Vol. 12, no.3: 341-370.

⁶ Efeğil’in de belirttiği gibi, İsrail’in dış politikası büyük oranda ulusal güvenlik kaygıları ve tehdit algıları tarafından belirlenmektedir çünkü İsrail’in “saldırgan Arap dünyasında tek başına yaşamak zorunda olduğuna” dair bir algısı vardır. Bkz. Ertan Efeğil, “İsrail’in Dış Politikasının Belirleyicileri”, *Ortadoğu Analiz*, Ocak 2013, Cilt: 5, Sayı: 49, 53-61.

⁷ Dominique Lapierre ve Larry Collins, *Kudüs... Ey Kudüs*, (İstanbul: E Yayınları, 2002, 2. Baskı), 432.

⁸ İsrail’in güvenlik kaygıları ile Filistinlilere ve etrafını saran Arap devletlerine karşı uyguladığı çitleme politikasına dair detaylar için bkz. Said Saddiki, “Israel and the Fencing Policy: A Barrier on Every Seam Line”, *Research Paper for Arab Centre for Research & Policy Studies*, June 2015, https://www.researchgate.net/publication/279297638_Israel_and_the_Fencing_Policy_A_Barrier_on_Every_Seam_Line Son Erişim Tarihi: 28 Mart 2018.

çiti' olarak adlandırılan gayri-insani bir bariyer sistemi ile Filistinlileri abluka altında tutan bu 'ayrılık duvarı', ülkedeki tüm sosyo-ekonomik hayatı derinden etkilemekte; Filistinlilerin arazi kayıplarını daha da arttırmaktadır.⁹ Bu duvar, Cleveland'ın da sözünü ettiği, "devlet olma serüvenine bir kuşatma zihniyetiyle başlayan ve savunma ile güvenlik konularına öncelik veren İsrail" düşüncesi ile uyum içindedir.¹⁰ Duvar nedeniyle Filistinlilerin bir kısmı ya yaşadıkları topraklardan göç etmekte, ya da kendi arazilerine kimlikle girmek zorunda kalmaktadır. Duvar, düzensiz açılan geçiş kapıları nedeniyle, Batı Şeria'da önemli bir geçim kaynağı olan tarımı da zorlaştırmaktadır.

Uluslararası Hukuk'a göre bu duvar; Filistinlileri topluca cezalandırma anlamına gelmekte, aynı zamanda da savaş ve çatışma koşullarını düzenleyen 4. Cenevre Konvansiyonu'nun 33. maddesini ve diğer bazı maddelerini ihlal etmektedir.¹¹ Tüm bunlara rağmen, ABD'nin daimi üye olarak elinde bulundurduğu veto yetkisi nedeniyle, BM Güvenlik Konseyi (BMGK), soruna ilişkin herhangi bir yaptırım kararı dahi almamakta; Gazze'ye gerçekleştirilen acımasız saldırılara karşı kayıtsız tutumuyla defalarca ortaya koyduğu üzere, İsrail'in 'koşulsuz hamisi' olmaya devam etmektedir.¹²

Batı Şeria'nın çevresine örülen duvar nedeniyle burada yaşayan Filistin-

⁹ İsrail'in duvar (bariyer) inşası Yeşil Hatta göre değil, Batı Şeria'daki Filistinlilerin topraklarına girilerek yapılmaktadır. Bu da İsrail'in güvenliği gerekçe göstererek daha fazla yayılma politikalarının yeni bir örneği olarak görülmektedir. Detaylar için bkz. Yavuz Cankara ve Pınar Özden Cankara, "Batı Şeria Duvar İnşasının Filistin Halkına Ekonomik, Siyasal ve Kültürel Etkileri", *Batman Üniversitesi Yaşam Bilimleri Dergisi*, Cilt: 1, Sayı: 1, 2012, 1239-1250.

¹⁰ William L. Cleveland, *Modern Ortadoğu Tarihi* (Çev. Mehmet Harmancı), (İstanbul: Agora, 2008), 391.

¹¹ Uluslararası İnsani Hukuk'un parçası olan ve savaş esnasında insan haklarını korumak amacıyla hazırlanan 1949 tarihli Cenevre Sözleşmeleri'nden 4.'sü savaş sırasında sivillerin zarar görmesini önlemek için yapılmıştır. 4. sözleşmenin yukarıda bahsi geçen 33. maddesine göre himaye gören hiçbir şahıs, bizzat işlemediği bir suçtan dolayı cezalandırılmaz ve kolektif cezalara, topluca tehdit ve korkutmaya maruz bırakılmaz. Bkz. "12 Ağustos 1949 Tarihli Cenevre Sözleşmeleri ve Ek Protokolleri", (Yayına Hazırlayanlar) Melike Batur Yamaner, A. Emre Öktem, Bleda Kurtdarcan ve Mehmet C. Uzun, (İstanbul: Galatasaray Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları), 42, 132.

¹² Bkz. Berdal Aral, *Küresel Güvenlikten Küresel Tahakküme: BM Güvenlik Sistemi ve İslam Dünyası*, (İstanbul: Küre Yayınları, 2017), 191-196. ABD, bugüne kadar, BMGK'de İsrail'e karşı alınacak yaptırım karar tasarılarını tam 44 kez veto ederek engellemiştir.

liler, Kudüs dâhil diğer bölgelere serbestçe geçememektedir. Bu politika-
sıyla İsrail, aslında Batı Şeria'yı da, 'dünyanın en büyük açık hava ha-
pishanesi' olarak adlandırılan ve uzun bir süredir abluka altında tutulan
Gazze'ye benzetmeye çalışmakta; eğitim, sağlık, ticaret gibi pek çok alanı
etkileyen serbest dolaşım hakkını ihlal etmektedir. Bölge halkı Gazze'de,
abluka nedeniyle yalnızca Batı Şeria'dan değil, dünyanın geri kalanından
da tamamen kopuk bir yaşam sürmekte; yine bu duvar aracılığıyla Doğu
Kudüs ise Filistinlilerin büyük kısmından izole bir hale getirilmektedir.
İsrail'in en büyük inşaat projesi olarak adlandırılan ve her bir kilometresi
2 milyon dolara mal olan bu duvar, fikir öncüsü olan Arnon Soffer'in be-
lirttiği gibi aslında güvenlikten ziyade "demografik olarak katışıksız bir
Yahudi devleti elde edebilmek için uygulamaya koyulmuştur".¹³ BM, AB,
Dünya Bankası ve Uluslararası Adalet Divanı gibi çok sayıda örgüt ve ku-
ruluşun karşı çıktığı bu duvar/çit/bariyer politikası, Filistinliler üzerindeki
fili baskıyı daha da arttırmakta ve onları adeta 21. yüzyıl gettolari içine
hapsedmektedir. Sonuçta ortaya sosyo-ekonomik anlamda büyük sıkıntılar
çeken, kendi toprakları içinde birbirinden kopuk parçalara ayrılmış, yük-
sek işsizlik oranları ile geleceğe dair umutlarını korumakta zorlanan, dış
yardımlara muhtaç ve İsrail'e bağımlı bir Filistin ortaya çıkmıştır.

2.1. Filistin'de Ekonomi ve Ticaret

Filistin bugün fiilen ikiye bölünmüş durumdadır. Batı Şeria'da 3 milyon,
Gazze'de 2 milyon civarında olmak üzere, toplam sayıları 5 milyona yak-
laşan Filistinliler, ortak sorunlara sahip olmakla birlikte, İsrail'in sıkı dene-
timi altında, birbirlerinden kopuk bir yaşam sürmektedir. Gazze, 2007'den
bu yana, de facto Hamas kontrolü altındadır ve bu nedenle de İsrail'in ve
Batı dünyasının yoğun baskılarına maruz kalmaktadır. Batı Şeria ise El Fe-
tih ağırlıklı Filistin yönetiminin merkezi durumundadır ve görece ulusla-
rarası tanınırlığa sahiptir. 2017'de Hamas'ın Gazze'de paralel bakanlıklar
kurma kararından sonra bölünme daha da keskin bir hal almıştır. Filistin'in
ekonomik ve ticari hayatı da bahsi geçen bölünmüşlükten yoğun bir şekil-
de etkilenmektedir. Gazze ve Batı Şeria arasındaki insan ve mal dolaşımı,

¹³ "Walls of Shame: West Bank Separation Wall," *Al Jazeera*, 26 Temmuz 2016, <https://www.aljazeera.com/programmes/general/2007/11/200852518465249175.html> Son Erişim tarihi 24 Nisan 2018.

güvenlik gerekçesiyle İsrail'in sıkı kontrolü altındadır ve bu iki bölge arasında ekonomik bir entegrasyon söz konusu değildir. Bu da tek bir Filistin ekonomisinden bahsetmeyi oldukça zorlaştırmaktadır. Ülkenin ulusal para biriminin olmaması da bunun net bir göstergesidir.

Zayıf koşullara sahip Filistin ekonomisinde büyüme oranları son yıllarda gerileme içindedir. Bunun temel sebepleri arasında, İsrail ile Filistin arasında yaşanan siyasi belirsizlik, Batı Şeria ve Gazze arasındaki bölünmüşlük, İsrail'in uyguladığı baskı ve kısıtlamalar ile kamu ve özel sektörün güçsüzlüğü sayılabilir.¹⁴ 2017 rakamlarına göre, Filistin'de gayrisafi yurtiçi hasılanın 14.2 milyar dolar; büyüme oranının ise %3.4 civarında olduğu görülmektedir.¹⁵ Yine 2017 rakamlarına göre ithalat 5.853 milyon dolar, ihracat 1.064 milyon dolarda kalmış; dolayısıyla önemli bir dış ticaret açığı gerçekleşmiştir.¹⁶ Buna rağmen, Filistin ekonomisi zor da olsa dış dünya ile ekonomik bağlarını korumaya çalışmaktadır.

Gazze ve Batı Şeria, sahip oldukları siyasi ayrışmanın da etkisiyle, farklı ekonomik gelişmişlik düzeylerine sahiptir. 2017'nin 2. çeyreğinde Filistin genelinde işsizlik oranı %29 seviyesine çıkmış; bu oran 11 yıldır İsrail ablukası altında bulunan Gazze Şeridi'nde %44 iken, Batı Şeria'da %20,5 olmuştur.¹⁷ Yüksek işsizlik yoksulluğu da tetiklemektedir. Filistin Merkez İstatistik Bürosu'nun yayınladığı rakamlara göre, 2017'de Filistinlilerin %29,2'si yoksulluk sınırının altında yaşamış; ayrıca Gazze'deki yoksulluk (%53.0), Batı Şeria'daki yoksulluk oranının (yaklaşık %14) dört kat fazlasına ulaşmıştır.¹⁸ Aslında bir geri kalmışlık sorunu olarak ele alınması gereken yoksulluğun ülke genelinde ama özellikle de Gazze'de bu denli yoğun

---

¹⁴ "Palestine Economy Slowed in 2017 to Three Percent," *Financial Tribune*, 1 Ocak 2018, <https://financialtribune.com/articles/world-economy/79030/palestine-economy-slowed-in-2017-to-three-percent> Son Erişim Tarihi: 17 Mayıs 2018.

¹⁵ DEİK Filistin Ülke Bülteni, Ekim 2017, <https://www.deik.org.tr/uploads/filistin-ulke-bulteni-ekim-2017.pdf> Son Erişim Tarihi: 16 Mayıs 2018.

¹⁶ "Total Value of Registered Palestinian Imports, Exports in Goods and Services, Net Balance and Trade Transaction", http://www.pcbs.gov.ps/Portals/Rainbow/Documents/Annual%20Statistics%20Goods_E%202017.html Son Erişim Tarihi: 7 Aralık 2018.

¹⁷ T.C. Ekonomi Bakanlığı, "Filistin'de 2017 Yılı Yaşam Düzeyleri Verileri," <https://www.ekonomi.gov.tr/portal/faces/blog/news...> Son Erişim Tarihi: 30 Nisan 2018.

¹⁸ PCBS (Filistin Merkezi İstatistik Bürosu), "Household Expenditure and Consumption Survey", <http://www.pcbs.gov.ps/Downloads/book2368.pdf> Son Erişim Tarihi: 7 Aralık 2018.

yaşanması, Filistinlilerin geleceği açısından en çok üzerinde durulması gereken konuların başında gelmektedir. Karabulut'a göre, Filistin'de yaşanan yoksulluğun temel nedenleri İsrail işgali ve sürekli çatışma hali; istikrarsız işgücü piyasası ve işsizlik; su kaynağı ve altyapı yetersizlikleri; düşük verimlilikteki üretim ve yetersiz sağlık koşulları olarak özetlenebilir.¹⁹

BM İnsani İşler Koordinasyon Ofisi'ne (OCHA) göre, Gazze Şeridi'nden 1.6 milyon ve Batı Şeria'dan 900 bin olmak üzere yaklaşık 2.5 milyon kişi, diğer bir deyişle Filistin nüfusunun yarısı, insani yardımlara muhtaçtır ve yine nüfusun %40'ı temel gıda malzemelerine ulaşmakta zorluk çekmektedir.²⁰ Her dört kişiden birinin işsiz olması çalışan nüfusa bağımlı olarak yaşayan çok sayıda insan olduğunu göstermektedir. Bağımlılık oranının yüksekliği ve düşük gelir nedeniyle tasarruf oranları en alt seviyelerdedir. Az tasarruf ve yüksek kamu açığı ile oluşan cari açıkları kapatmanın tek yolu ise dış yardımlardır. Bu yardımlarda yaşanan herhangi bir kesinti hükümetin işleyişini ve dolayısıyla da günlük hayatın akışını olumsuz yönde etkilemektedir.²¹

Bu şartlar altında Filistinlilerin dış yardımlar olmaksızın ayakta kalabilmeleri ve devleti yönetebilmeleri mümkün değildir. OECD rakamlarına göre Filistin, hâlihazırda en çok kalkınma yardımı alan ülkeler arasındadır. 1993-2016 yılları arasında Filistin'in aldığı dış yardım miktarı 35 milyar doların üzerindedir. Bu yardımların en büyük 6 tedarikçisi, ABD, AB, Birleşmiş Milletler Filistinli Mültecilere Yardım Kuruluşu (UNRWA), Norveç, Almanya ve İngiltere'dir ki bu merkezlerden gelen yardımlar Filistin'in toplam dış yardımlarının %70'ini oluşturmaktadır. Ancak burada başka bir sorun öne çıkmaktadır. O da Filistin'e gelen dış yardımların özellikle ABD ve bazı Avrupa ülkeleri tarafından bir siyasi baskı aracına dönüştürülmesidir. Bunun son örneği, Trump yönetiminin Ocak 2018'de, Filistinlilerin İsrail ile barış çabalarını reddettiği iddiasıyla BM Filistinli Mültecilere Yardım ve Çalışma Kuruluşu'na vereceği 125 milyon dolarlık

¹⁹ Detaylar için bkz. Tahsin Karabulut, "Filistin'de Yoksulluğun Boyutları ve Yoksullukla Mücadele", *Filistin Ekonomisi*, (der.) Ceyhun Özcan, (Konya: Çizgi Kitabevi, 2015), 57-70.

²⁰ BM İnsani İşler Koordinasyon Ofisi'nin (OCHA) Filistin için yayınladığı 2018 İnsani İhtiyaçlar Raporu, 3-4, https://www.ochaopt.org/sites/default/files/hno_20_12_2017_final.pdf Son Erişim Tarihi 26 Nisan 2018.

²¹ Harun Öztürkler, "Filistin Ekonomisinin Genel Özellikleri", *Ortadoğu Analiz*, Ocak 2013, Cilt 5, Sayı 49, 67-68.

desteğin yarısından fazlasını vermekten vazgeçmesidir.²² Bu tür örnekler İsrail'in işgalci politikalarını sürdürmesine dolaylı yoldan zemin hazırlamaktadır. Dış yardımlarla ilgili bir başka iddia da, Filistin'e yapılan yardımların en az %72'sinin bir şekilde İsrail ekonomisine döndüğü ve bunun da dolaylı yoldan işgal politikalarına destek sağladığı yönündedir.²³

1.2. Filistin'de Eğitim ve Sağlık

Filistin genelinde 15 yaş ve üzeri nüfusta okuryazarlık, 2016 yılı itibariyle, yaklaşık %97 ile yüksek bir seyir izlemektedir. Genç nüfusuyla öne çıkan ve yüksek okuryazarlık oranıyla Ortadoğu ve Kuzey Afrika bölgesinin en eğitimli ulusu olarak tanınan Filistin nüfusunun yaklaşık üçte biri, çeşitli seviyelerde eğitim gören öğrencilerden oluşmaktadır. Devam eden çözümsüzlük hali, Gazze ile Batı Şeria arasındaki ayrılık ve İsrail ile kötüleşen ilişkiler sağlık ve eğitim alanında 1994-Oslo Barış Süreci'nin ardından elde edilen hızlı iyileşmeyi durdurmuştur. Bugün gelinen noktada özellikle genç nüfus, kazanımlarının önemli bir kısmını kaybetmiş, yeni mezunlar arasındaki işsizlik oranı en çok kadınları etkileyerek, ortalamada %53'e kadar çıkmıştır (erkekler için %36 – kadınlar için %69).²⁴ İsrail'in yukarıda bahsi geçen 'güvenlik' politikası kapsamında Filistin'i çevreleyen duvar ve çit inşası nedeniyle, Filistinli öğrenciler okullarına gitmekte sıkıntı yaşamakta; bu nedenle eğitimde aksaklıklar ortaya çıkmaktadır. OCHA raporuna göre, işgal altındaki Filistin topraklarında yaklaşık 1 milyon çocuğun eğitimi risk altındadır.²⁵ Filistinli çocuklar okul yolunda ve okulda temel

---

²² "ABD, Filistinlilere verdiği 65 milyon dolarlık yardımı geri çekiyor," *BBC Türkçe*, 17 Ocak 2018, <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-42714087> Son Erişim Tarihi: 4 Mayıs 2018. Ayrıca bkz. Alaa Tartir, "International Aid to Palestine: Time to Change Course", *Middle East Eye*, 29 Aralık 2017, <http://www.middleeasteye.net/columns/international-aid-palestine-time-change-course-1205482743> Son Erişim tarihi: 3 Mayıs 2018.

²³ Detaylar için bkz. Shir Hever, "How Much International Aid to Palestinians Ends Up in the Israeli Economy?," *Aid Watch*, Eylül 2015, <https://www.mintpressnews.com/wp-content/uploads/2016/03/InternationalAidToPalestiniansFeedsTheIsraeliEconomy.pdf> Son Erişim Tarihi: 3 Mayıs 2018.

²⁴ BM İnsani İşler Koordinasyon Ofisi'nin (OCHA) Filistin için yayınladığı 2018 İnsani İhtiyaçlar Raporu, 15.

²⁵ "Right of Education for 1 Million Palestinian Children at Risk", 11 Eylül 2017, <https://www.ochaopt.org/content/right-education-1-million-palestinian-children-risk> Son Erişim Tarihi: 22 Nisan 2018.

güvenlikten yoksundur ve eğitimlerine eksik sınıf ve öğretmenle devam etmeye çalışmaktadır. Ülkenin içinde bulunduğu ekonomik sıkıntılar nedeniyle Filistin Eğitim Bakanlığı her ay ortalama 300 bin dolar açık vermektedir ve devlet okullarının iyileştirilmesi için yaklaşık 20 milyon dolarlık bir kaynak gerekmektedir (Gazze için 14, Batı Şeria için 6 milyon dolar).²⁶

İşgal altındaki Filistin'de yaşayan halkın sağlık koşullarına bakıldığında da durum iç açıcı değildir. Gazze ve Batı Şeria'nın birbirinden izole edilmiş ve tamamen İsrail kontrolüne bırakılmış hali, bu bölgelerde yaşayan halkın temel sağlık hizmetlerine ulaşımını oldukça kısıtlamakta; devam eden işgal ve saldırılar özellikle çocuk, genç ve yaşlıların hayata tutunma şanslarını, hem fiziksel hem de psikolojik olarak, azaltmaktadır. İşgaller sonrasında, Filistin'in İsrail dışında bir ülke ile tek sınırı Gazze ve Mısır arasındaki Refah sınır kapısıdır. Bu kapı ise yılın sadece bazı günlerinde özel izinlerle açılabilen ve bu bölgeden sınırlı sayıda hastanın giriş çıkışına izin verilmektedir. Refah sınır kapısı, 2015 yılında 24 gün, 2016'da 38 gün, 2017'de ise sadece 21 gün açık tutulmuştur.²⁷ Ayrıca Ekim 2017 rakamlarına göre İsrail, abluka altındaki Gazze'den tedavi amacıyla dışarıya çıkmak isteyenlerin başvurularının %45'ini reddetmiştir.²⁸ Duvarlar, çitler ve bariyerlerle çevrili Batı Şerialılar ise evlerinden çıktuktan sonra, çok sayıda kontrol noktasından geçmek zorunda kaldıkları için hastanelere zamanında ulaşma ve tedavi olmada ciddi sorunlar yaşamaktadır. Sık sık yaşanan elektrik kesintileri hastanelerdeki ameliyat imkânlarını kısıtlarken, ilaç tedarikinde de sorun yaşanmaktadır.

Yaygın işsizlik, özellikle kadınların aile reisliği görevini üstlendiği durumlarda yetersiz beslenme sorunlarına neden olmaktadır. Mülteci kamplarının da etkisiyle, nüfus yoğunluğu oldukça yüksek olan ve kötü kentleşen Gazze bölgesinde bebek ölüm oranları yüksektir. Filistin genelinde canlı doğan her 1000 bebekten 25'i bir yaşına gelmeden hayatını kaybetmektedir (bu

²⁶ "Right of Education for 1 Million Palestinian Children at Risk," 11 Eylül 2017.

²⁷ WHO, Monthly Report – Health Access for Referral Patients from the Gaza Strip December 2017, 2, http://www.emro.who.int/images/stories/palestine/documents/WHO_monthly_Gaza_access_report_Dec_2017-final.pdf Son Erişim Tarihi 6 May 2018.

²⁸ BM İnsani İşler Koordinasyon Ofisi'nin (OCHA) Filistin için yayınladığı 2018 İnsani İhtiyaçlar Raporu, 7.

oran Gazze için 31, Batı Şeria içinse 21'dir).²⁹ Filistinli çocuklar yeterli beslenme imkânlarından da yoksundur ve çocukların neredeyse yarısı düzenli olarak kırmızı ya da beyaz ete ulaşmakta sıkıntı çekmektedir. İnsanca bir yaşam için en önemli ihtiyaçlardan biri de temiz su kaynaklarıdır ancak Filistin halkının yaklaşık %70'i sağlıklı su kaynaklarından yoksundur.³⁰ Yukarıda değinilen tüm sosyo-ekonomik koşullar Filistin halkının dramını ve bu bölgeye yapılacak dış yardımların ne denli gerekli olduğunu gözler önüne sermektedir. İsrail ile iniş çıkışlı ilişkisine rağmen, Filistin'e yapılan dış yardımların önemli bir kaynağı da Türkiye'dir.

3. Türkiye'nin Artan Dış Yardımları ve Filistin'e Katkıları

Türkiye, Adalet ve Kalkınma Partisi'nin 2002 yılında iktidara gelişiyle birlikte daha aktif bir dış politika iddiasıyla yola çıkmış; bunu yaparken de özellikle Ortadoğu bölgesine ayrı bir önem atfetmiştir. Söz konusu politika ışığında güneyindeki ve doğusundaki coğrafya ile temasını arttıran Türkiye için, taşıdığı dini, tarihi ve siyasi anlam sebebiyle genelde Filistin'in, özelde ise Kudüs'ün ayrı bir yeri olmuştur. Türkiye'nin Filistin meselesine olan ilgisinin temel sebepleri arasında İslam dininin Kudüs'e atfettiği önem kadar, Filistin'in Osmanlı İmparatorluğu'nun bu bölgede sürdürdüğü 400 yıllık egemenliğinin bir mirası sayılması ve ayrıca Akdeniz'e yakınlığı nedeniyle jeopolitik bir öneme sahip oluşu da vardır.

Türkiye, tüm bu nedenlerden dolayı uzun yıllardır Filistinlilere yakın bir tutum izlemiş olmakla birlikte, sorunun savaş değil barış yoluyla çözülmesi için çaba gösteren taraflardan biridir. Ancak özellikle 2004 yılından itibaren artan İsrail saldırıları, Türkiye'de siyaset yapımcıların da Tel Aviv yönetimine karşı giderek sert bir söyleme kaymasına neden olmuştur. Ankara'nın Filistin sorununa yüksek perdeden sahip çıkması ise Ortadoğu'daki halklar nezdinde ve İslam dünyasında 'bölgesel liderlik' arayışının bir parçası olarak algılanmıştır. Bununla birlikte, Türkiye'nin ortaya koyduğu Filistin politikası, uluslararası konjonktürden ve Ankara'nın dönemsel olarak değişiklik gösterebilen 'güvenlik algısından' bağımsız düşün-

---

²⁹ "The State of Palestine: Children; Early Years," UNICEF, <https://www.unicef.org/oPt/children.html> Son Erişim Tarihi: 22 Nisan 2018.

³⁰ Karabulut, "Filistin'de Yoksulluğun Boyutları ve Yoksullukla Mücadele," 65.

lemez.³¹ Mevcut güç dengelerini göz önüne almayı gerektiren bu durum, İsrail ile kurulan ilişkilerin seyrini yakından etkilemektedir.

2012 yılından bu yana BM tarafından 'üye olmayan gözlemci devlet' olarak kabul edilen Filistin, bugün uluslararası toplumun tanıdığı, bağımsız bir devlet olma mücadelesini sürdürmekte ve bu konuda Türkiye'den tam destek almaktadır. Ankara'daki yönetici elit, uzun süredir, liberal uluslararası bir bakış açısı ile büyük güçlerin etkisi altındaki mevcut dünya düzenini, küresel adalet anlayışını ve BM gibi uluslararası kurumları eleştirmekte; bu eleştiriyi yaparken de sıklıkla Filistinlilerin yaşadığı trajediye atıfta bulunmaktadır. Filistinlileri mazlum halklar arasında en üst sıralara koyan ve uluslararası arenada onların sesi olma iddiasını sürdüren Ankara, El Fetih ile olduğu kadar Hamas ile de iyi ilişkiler kurmaya çalışmakta; 2017 Şubat'ında Hamas'ın Gazze sorumlusu olarak seçilen Yahya Sinvar yönetime geldikten sonra da Gazze'deki koşulların iyileştirilmesi yönündeki çabalarını devam ettirmektedir. Bununla beraber, Türkiye'nin İsrail ile ilişkileri, Davos ve Mavi Marmara krizleri sonrasında tarihin en kötü seviyelerine düşmüş olsa da, Arap Ayaklanmaları ve Suriye iç savaşı ile hızla değişmekte olan uluslararası konjonktür ve artan 'güvenlik tehditleri', Ankara'nın İsrail ile gerginliğini azaltarak, Filistin konusuna olan ilgisini daha yumuşak bir zeminde sürdürmesini zorunlu kılmıştır.

Türkiye, Filistinlilere yardım kanalını açık tutmak ve elbette bölgesel ve küresel güç dengelerini gözetmek için, sıklıkla eleştirdiği İsrail ile diyalog zeminini kaybetmemesi gerektiğinin bilincindedir. Nihayetinde orta ölçekli bölgesel bir güç olan Türkiye'nin de yapabilecekleri ve yapamayacakları vardır. Uluslararası güç dengeleri ve askeri teçhizat bağlamında ABD'ye (ve bu ülkedeki güçlü Yahudi lobisinden dolayı İsrail'e) ihtiyacı devam eden Türkiye'nin mevcut koşullarda yapabileceği en isabetli eylem, yumuşak güç unsurlarını olabildiğince etkili bir şekilde kullanmak ve Filistinlilerin hayatta kalma mücadelelerine bu yolla destek olmaktır.

Bölgesel ve küresel ölçekte aktif bir aktör olarak ön plana çıkmaya çalışan Türkiye, ihtiyaç sahibi ülkelere ilk kez 1980'li yıllarda yapmaya başladığı ve bir dış politika aracı olarak da gördüğü kalkınma ve insan odaklı dış yardımlarını özellikle son yıllarda hızla arttırmaktadır. Türkiye'nin

³¹ Erkan Ertosun, *Filistin Politikamız: Camp David'den Mavi Marmara'ya*, (İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2013), 311.

yıllık resmi kalkınma yardımları 10 yılda yaklaşık 10 misli bir artış göstermiştir. Resmi kalkınma yardımları 2006 yılında 714 milyon dolarken, 2016 yılında 6 milyar 488 milyon dolara yükselmiştir. 2017 yılı itibariyle bu rakam, diğer resmi yardımlar, STK'lar ve özel sektörün de katkısı ile 8.12 milyar dolarlık kısmı kamu kurum ve kuruluşlarına ait olmak üzere, toplamda 9 milyar 327 milyon dolara ulaşmıştır.³² Türkiye bu rakamlarla dünya 'kalkınma yardımları' sıralamasında 6. en büyük donör ülke konumuna yükselmiştir. 2017 itibariyle Türkiye, en fazla insani yardım yapan ülkeler sıralamasında da, 7.28 milyar dolar ile 1. sıradadır.³³ Türkiye, tüm bu yardımların amacını, "daha iyi bir gelecek için yoksulluğun giderilmesi ve sürdürülebilir kalkınma hedefini taşıyan küresel çabalara katkı" olarak özetlemektedir.³⁴ Bu amaç çerçevesinde, Türkiye uluslararası kuruluşlarla işbirliğini arttırmakta; başta BM ihtisas kuruluşları ve fonları olmak üzere BM Kalkınma Programı (UNDP), BM Sınai Kalkınma Örgütü (UNIDO), BM Gıda ve Tarım Örgütü (FAO) ve Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü (OECD) gibi çok taraflı kuruluşlara gönüllü katkı sağlamaktadır. Türkiye, ihtiyaç sahibi ülkelere daha çok sosyal ve ekonomik altyapıyı geliştirmek üzere destek vermektedir. Bu anlamda talep odaklı çalışmakta ve en az gelişmişler başta olmak üzere alıcı ülkelerin çağrısına cevap vererek, temel insani ihtiyaçları kapsayan eğitim, sağlık, su ve sanitasyon gibi altyapı projelerine öncelik vermektedir.

Türkiye'nin dış yardımlar bağlamında yükselen grafiğinin omurgasını ise yakın dönemde Türk dış politikasının yeni aktörleri olarak tanımlanabilecek³⁵, her biri birer yumuşak güç aracı olan Türk Kızılayı, TİKA, YTB, YEE

³² "Türkiye Kalkınma Yardımları Raporu 2017," *TİKA*, 11, <https://www.tika.gov.tr/upload/2018/2017%20Kalk%C4%B1nma%20Yard%C4%B1mlar%C4%B1%20Raporu/Kalkinma2017Web.pdf> Son Erişim Tarihi: 7 Aralık 2018.

³³ "Türkiye Kalkınma Yardımları Raporu 2016," *TİKA*, 7, <http://www.tika.gov.tr/upload/2017/YAYINLAR/Faaliyet%20Raporlar%C4%B1/2016/T%C3%BCrkiye%20Kalk%C4%B1nma%20Yard%C4%B1mlar%C4%B1%20Raporu%202016.pdf> Son Erişim Tarihi: 18 Mayıs 2018.

³⁴ "Türkiye'nin Kalkınma İşbirliği: Genel Özellikleri ve En Az Gelişmiş Ünelere Yönelik Yaklaşımı," *T.C. Dışişleri Bakanlığı*, <http://www.mfa.gov.tr/turkiyenin-kalkinma-isbirligi.tr.mfa> Son Erişim Tarihi: 19 Mayıs 2018.

³⁵ Kerem Öktem; TİKA, YEE ve DİB gibi kurumları Türk dış politikasının "geleneğin dışı siyasi aktörleri" olarak tanımlamaktadır. Öktem'in; Türkiye'nin yeni dış politika aktörleri hakkında yaptığı detaylı çalışma için bkz. Kerem Öktem, "Türkiye'nin Uluslararası İlişkilerinde Gelenek Dışı Siyasi Aktörler," Özden Zeynep Oktav ve Helin Sarı Ertem (der.), 2000'li Yıllarda Türk Dış Politikası: Fırsatlar, Riskler ve Krizler içinde, İstanbul: Nobel Yayınları, 2015, 47-85.

ve DİB gibi resmi kurumlar oluşturmaktadır. İHH gibi çeşitli STK'lar ve özel sektörün de desteği ile yukarıda saydığımız yeni dış politika aktörleri 2016 itibariyle dünya üzerinde 170'den fazla ülkede çalışmalar yapmıştır. Türkiye'nin destek olduğu ülkeler arasında en üst sıralarda Filistin gelmektedir. Filistin, Türkiye'nin sağladığı resmi acil ve insani yardımlardan faydalanan ülkeler arasında Suriye'den sonra 2. sıradadır ve bu kapsamda 2016'da 20.86 milyon dolarlık yardım almıştır.³⁶ İki taraflı resmi kalkınma yardımlarından en çok yararlanan ülkeler arasında da yine Filistin, 43.12 milyon dolarlık yardım miktarı ile Suriye ve Somali'den sonra 3. sırada gelmektedir.³⁷ Tüm bu yardımların Filistin'e ulaşmasında ve bu bölgede planlanan projelerin gerçekleşmesinde yukarıda bahsi geçen yeni dış politika aktörlerinin önemli bir rolü vardır. Makalenin bir sonraki bölümünde söz konusu aktörler vasıtası ile Türkiye'nin Filistinlilere sağladığı başlıca katkılar, yazarın adı geçen kurumlardan temsilcilerle gerçekleştirdiği online mülakatlardan elde edilen veriler eşliğinde ortaya konulacak; buna ilaveten Türkiye'nin yardım tedariki ile ilgili olarak bölgede yaşadığı zorluk ve sıkıntılar sahadan gelen bilgiler ışığında tespit edilmeye çalışacaktır.

3.1. Türkiye'nin Yeni Dış Politika Aktörlerinin Filistin'e Yönelik Çalışmaları

3.1.1. Türk Kızılayı

Türk Kızılayı, 2016-2020 Stratejik Planı'nda yer alan 'daha fazla uluslararası ilişki ve daha fazla uluslararası yardım' amacı kapsamında, uluslararası Kızılhaç-Kızılay Hareketi'nin önde gelen aktörlerinden biri olmayı hedeflemektedir. Bu bağlamda, son 15 yılda 140 ülkeye yardım götüren Türk Kızılayı'nın 9 daimi delegasyon başkanlıklarından biri de Filistin'dedir. Türk Kızılayı'nın başta Gazze olmak üzere, Filistin'de uzun yıllardır devam eden çok boyutlu yardımları söz konusudur. 2009 yılında Kudüs'te ve Gazze'de birer Delegasyon Ofisi açan Türk Kızılayı, kendi kaynakları, resmi fonlar ve yabancı donör katkılarıyla Gazze'ye yönelik başarılı kalkınma ve insani yardım projeleri yürütmektedir.

³⁶ "Türkiye Kalkınma Yardımları Raporu 2016", *TİKA*, 25, <http://www.tika.gov.tr/upload/2017/YAYINLAR/Faaliyet%20Raporlar%C4%B1/2016/T%C3%BCrkiye%20Kalk%C4%B1nma%20Yard%C4%B1mlar%C4%B1%20Raporu%202016.pdf> Son Erişim Tarihi: 18 Mayıs 2018.

³⁷ "Türkiye Kalkınma Yardımları Raporu 2016," *TİKA*, 25.

Bu çalışma için Türk Kızılayı Genel Müdür Yardımcısı Alper Küçük ile yapılan online mülakattan elde edilen bilgilere göre, söz konusu yardımlar hem acil insani yardımlar, hem de iyileştirme ve kalkınma yardımları şeklinde devam etmektedir.³⁸ Türk Kızılayı ayrıca okul inşaatları ve su alt-yapısı iyileştirmesinden üniversitelere teknik ekipman desteğine, kira yardımlarından hastane ekipmanları tedarikine kadar pek çok konuda Filistinlilerin sosyo-ekonomik sıkıntılarını aşması için katkı sağlamaktadır. Yine Türk Kızılayı'nın Ramazan aylarında, Kudüs'te Mescid-i Aksa'ya çok yakın bir noktada her gün iftar organizasyonu; Batı Şeria ve Gazze'de binlerce aileye yönelik gıda kolisi yardımları vardır. Türk Kızılayı, Türkiye'den bireysel bağışlar yoluyla ve ayrıca belediyeler, özel sektör ve paydaş sivil toplum kuruluşları aracılığıyla sağlanan yardımları bölgeye ulaştırmaya devam etmektedir. Türk Kızılayı'nın Filistin ile ilgili projelerine kamudan da destek gelmektedir.

Kurumun Filistin'de 1996-2017 yılları arasında yapmış olduğu aynı ve nakdi yardımlar aşağıdaki tabloda özet olarak gösterilmiştir:

Tablo 1: Türk Kızılayı'nın Filistin'e 1996-2017 Yılları Arasında Yapmış Olduğu Aynı ve Nakdi Yardımlar

Yıl	Yardım Türü	Sektör	Açıklama
1996	Aynı	Gıda, Hijyen, Sağlık	Muhtelif insani yardım malzemesi sevki
1997	Aynı	Gıda Dışı, Sağlık	İlaç ve engelli arabası sevki
2000	Aynı	Sağlık	İlaç ve tıbbi malzeme sevki
2004	Nakdi	Gıda, Gıda Dışı, Hijyen	2 haberleşme aracı ve 5 Tır Muhtelif İnsani Yardım Malzemesi sevki
2006	Aynı	Gıda, İlaç, Gıda Dışı	İsrail'in saldırıları sebebiyle ihtiyaç sahiplerine yönelik İnsani Yardım Operasyonu başlatılmıştır. 10.000 ton un, 19 ton ilaç ve 70.000 okul çantası sevki
2007	Aynı	Gıda, Barınma, Hijyen, Diğer	10.000 ton un, 500 adet çadır ve 8.500 adet battaniye, bir adet 314m ² 'lik prefabrik okul, 500'er adet çarşaf ve yastık kılıfı sevki

³⁸ Yazarın bu çalışma kapsamında Türk Kızılayı Genel Müdür Yardımcısı Alper Küçük ile yaptığı online mülakat, 10 Mayıs 2018.

2008	Ayni	Gıda, Sağlık	130,8 ton gıda, 26 ton ilaç ve tıbbi malzeme ve 11.000 gıda kolisi sevki
2009	Ayni	Gıda, Sağlık	72.400 ton ilaç ve tıbbi malzeme, 34.4 muhtelif hijyen malzemesi, 5000 battaniye, 13.100 gıda kolisi, 276,5 ton muhtelif kuru gıda çuvalları ve 1.120 ton muhtelif gıda sevki
2011	Ayni	Sağlık ve Gıda Dışı	İlaç ve çeyiz malzemesi sevki
2012	Ayni	Gıda ve Su Sanitasyon	3.000 gıda kolisi sevki ve Gazze Şeridi İçme Suyu Projesi (3.350.000 USD), Tarım Projesi (116.412 adet zeytin, şeftali, kayısı, incir, narenciye fidanı dikimi sağlanmıştır)
2013	Ayni	Gıda ve Gıda Dışı	3.000 gıda kolisi, 1 yol süpürme aracı, 5 çöp kamyonu sevki ve İKB sağlık projesi
2014	Ayni	Gıda, Gıda Dışı, Sağlık	3.000 gıda kolisi, 4.645 bebek bezi, muhtelif tıbbi malzeme, 25 ton un, 250 ton şeker, 6.814 ton su sevki
	Nakdi		1.905 yetim için zekât bağışı, Jabalia Belediyesi Nakdi Yardım,
2015	Ayni	Gıda, Barınma	Yatak, battaniye, içme suyu, ilaç ve tıbbi malzeme sevki
	Nakdi		Zekât ve yetimhane projeleri için bağış
2016	Ayni	Gıda, Gıda Dışı, Sağlık, Kapasite Geliştirme	El Emel Yetimhanesi Giyim yardım ve bir yıllık gıda ihtiyacı karşılanması projesi, Filistin Kızılayı Al Quds Hastanesi destekleme projesi, Filistin Kızılayı Afet Yönetim ve Lojistik Merkezi İnşası Projesi, El Emel Yetimhanesi Cami Restorasyon Projesi, Khaled Durdissi Ev Eşyası Yardımı, Filistin Kızılayı Ambulans Bağışı, Kış Yardımı Projesi, „Lady Leyla ve Eclips Gemi sevkiyatları yapılmıştır
2017	Ayni	Gıda, Gıda Dışı, Sağlık, Kapasite Geliştirme	İnsani yardım malzemesi sevkiyatı ve dağıtım programı, nakdi yardım programları, El Emel Yetimhanesi'nin restorasyon çalışmaları ve yetimlere yönelik ihtiyaç temini projeleri, Filistin Kızılayı Afet Yönetim ve Lojistik Merkezi İnşası Projesi, Sağlık Projeleri yapılmıştır
TOPLAM BÜTÇE: 108.542.100 USD*			
*Tahmini veridir. ³⁹			

³⁹ Bu çalışma için 11 Mayıs 2018 tarihinde yapılan online görüşmeye istinaden, Türk Kızılayı Uluslararası Programlar Müdürlüğü'nden Merve Ayaz'ın sağladığı bilgi notundan alınmıştır.

Tablo 2: Türk Kızılayı Vasıtasıyla 2013-2017 Yılları Arasında Filistin İçin Yapılan Kurban Faaliyetleri

2016-2017 YILLARI ARASINDA FİLİSTİN'E YAPILAN KURBAN FAALİYETLERİ	
Yıl	Kurban Çalışması
2013	30 Büyükbaş
2014	105 Küçükbaş / 60 Büyükbaş
2015	40 Büyükbaş
2016	140 Küçükbaş / 20 Büyükbaş
2017	210 Küçükbaş / 30 Büyükbaş
TOPLAM BÜTÇE: 650.017,8 USD	
*Tahmini veridir. ⁴⁰	

Tablo 3: Türk Kızılayı Aracılığıyla 2016-2017 Yılları Arasında Filistin İçin Yapılan Ramazan Faaliyetleri

2016-2017 YILLARI ARASINDA FİLİSTİN'E YAPILAN RAMAZAN FAALİYETLERİ	
Yıl	Gıda Kolisi Adet
2016	16.628 koli
2017	16.165 koli
TOPLAM BÜTÇE: 1.232.833,22 USD*	
* Tahmini veridir. ⁴¹	

3.1.2. Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı (TİKA)

TİKA, 2000'li yıllardan itibaren hitap ettiği bölge ve proje çeşitliliğini arttırmış; Türk dış politikasının son dönemdeki en aktif aktörlerinden biri haline almıştır. 'Ata Toprağı' ya da 'Gönül Coğrafyası' olarak tanımladığı ve ortak tarihi mirasa vurgu yaptığı geniş bir alanda faaliyet gösteren TİKA'nın, kurulduğu yıl 319 bin TL civarında olan bütçesi, 2017 itibarıyla 384 milyon TL'yi aşmıştır.⁴² TİKA'nın hâlihazırdaki 60 Program Koordi-

⁴⁰ Ayaz ile online mülakat, 11 Mayıs 2018.

⁴¹ Ayaz ile online mülakat, 11 Mayıs 2018.

⁴² "Faaliyet Raporu 2017," TİKA, 41, <https://www.tika.gov.tr/upload/2018/2017%20Faaliyet%20Raporu/T%C4%B0KA%20Faaliyet%20Raporu%202017.pdf> Son Erişim Tarihi: 26 Mayıs 2018.

nasyon Ofisi'nden biri de 2005 yılında Filistin - Ramallah'ta açılmıştır. TİKA bu ofis üzerinden Batı Şeria, Gazze Şeridi ve Doğu Kudüs'teki küçük ve orta ölçekli kalkınma ve insani yardım projelerine destek sağlanmaktadır. TİKA'nın Filistin'e yardımları, Türk Kızılayı'na benzer şekilde, daha çok sağlık, tarım, teknik yardım, kültürel mirasın korunması, su ihtiyacının karşılanması, okul ve hastane inşaatı ile polis teşkilatı mensuplarının eğitimi alanlarında yoğunlaşmaktadır.

Zaman zaman yaşanan dalgalanmalara rağmen, TİKA'nın Filistin'e yönelik yardımlarının miktarı, Türkiye'den yapılan toplam yardıma paralel bir seyir izlemekte ve giderek artmaktadır. 2005 yılında TİKA'nın Filistin'e yaptığı yardım miktarı 0,46 milyon dolarken, bu rakam 2013 yılında 52,8 milyon dolara ulaşmıştır.⁴³ 2017 yılı öncül verilerine göre ise TİKA Filistin'e 20 milyon dolarlık yardımda bulunmuştur.

Tablo 4: Türkiye ve TİKA'nın 2005-2017 Yılları Arasında Filistin'e Yaptığı Resmi Kalkınma Yardımları (Milyon Dolar)

Resmi Kalkınma Yardımı (Milyon Dolar)		
	Türkiye	TİKA
2005	11,16	0,46
2006	20,34	1,1
2007	14,22	2,7
2008	20,18	5,4
2009	48,20	7,5
2010	27,83	4,5
2011	25,92	12,43
2012	51,23	29,12
2013	69,48	52,8
2014	65,91	30,98
2015	29,83	29,15
2016	43,12	18,26
2017	40,60	20*

(*) 2017 yılına ait veriler öncül verilerdir.⁴⁴

⁴³ TİKA Strateji Geliştirme Daire Başkanlığı'ndan Gökhan Umut'un, bu çalışma için yöneltilen online mülakat sorularına cevaben yolladığı bilgi notu, 22 Mayıs 2018.

⁴⁴ Umut ile online mülakat, 22 Mayıs 2018.

TİKA'nın verdiği bilgilere göre, kurumun Filistin'de gerçekleştirdiği yardım projelerinden bazıları ise şöyle sıralanmaktadır:⁴⁵

- Filistin / Gazze Türk Filistin Dostluk Hastanesi Yapım ve Donanımı
- Filistin / Tubas Türk Hastanesi Yapım ve Donanımı
- Filistin / Kudüs Yusufiye Mezarlığı İhata Duvarı Onarım ve İnşası
- Filistin / Mescidi Aksa Restorasyon Çalışmaları
- Filistin / El Halil Erkek Okulu İnşası ve Donanımı
- Filistin / Nablus Nuri Pakdil Kız Okulu İnşası ve Donanımı
- Filistin / Kudüs Eski Şehir Ev ve Dükkânlarının Tadilatı ve Restorasyonu
- Filistin / Nablus Reşadiye Okulunun Restorasyonu
- Filistin / Gazze Abasan Belediyesine Zeytinyağı Üretim Tesisi Kurulumu
- Filistin / Bedevi Ailelere Elektrik Enerjisi Temini
- Filistin / El Ahli Hastanesine Oksijen Jeneratör Ekipmanı Temini

Yukarıda adı geçen projelerden biri olan ve 2019'da faaliyete geçmesi beklenen Gazze'deki Türk Filistin Dostluk Hastanesi'nin sadece inşası için Türkiye TİKA aracılığıyla 40 milyon dolar harcamıştır. Aynı zamanda eğitim ve araştırma fakültesi olması planlanan hastane, iki ülkenin Sağlık Bakanlıkları arasında karşılıklı bir anlaşmayla, Türkiye ve Filistin tarafından ortak bir şekilde işletilecektir. TİKA, Filistin'e sadece 2018 Ramazan ayına denk gelen süre içinde toplam 1 milyon dolarlık acil insani yardım desteği sağlamıştır.⁴⁶ Gazze'de devam eden İsrail ablukası ve Batı Şeria ile yaşanan siyasi kopukluk nedeniyle, özellikle ilaç desteği büyük önem taşımaktadır.

Acil sıkıntıları gidermek ve bölgeye kalıcı bir barış getirebilmek için Filistin'in sorunlarını çok iyi kavramak gerektiği ortadadır. Kalıcı bir barış ise sadece siyasi değil, ekonomik temellere de oturtulmalıdır. Ramallah'ta

---

⁴⁵ Umut ile online mülakat, 22 Mayıs 2018.

⁴⁶ "TİKA'dan Gazze'ye 1 Milyon Dolarlık Acil Yardım," *Anadolu Ajansı*, 18 Mayıs 2018, <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/tikadan-gazze-1-milyon-dolarlik-acil-yardim-/1149903> Son Erişim Tarihi: 2 Haziran 2018.

görev yapan TİKA Filistin Program Koordinatörü Bülent Korkmaz, 2005'ten bu yana Filistin'de hem sosyal, hem de ticari hayatın canlandırılması için yaklaşık 500 projeyi hayata geçirdiklerini; bu projeleri ise Filistin halkı ile doğrudan temas kurarak, onların en önemli ihtiyaçlarına göre şekillendirdiklerini ifade etmektedir.⁴⁷ Filistin mücadelesinde önemli bir yeri olan Kudüs şehri ve buradaki kültürel ve dini miras da, yukarıda sayılan faaliyetler arasında görüleceği üzere, TİKA'nın ilgi alanındadır. Kudüs'te Mescid-i Aksa yakınlarındaki Müslüman sahipli binaların restorasyonu ile TİKA, hem Filistin'in kimliğini ve mal varlığını İsrail'e karşı korumayı amaçlamakta, hem de İslam dünyası içindeki liderlik iddiasını pekiştirmektedir.

3.1.3. Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı (YTB)

Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı (YTB), yeni dış politika aktörlerinden biri olarak Türkiye'nin dünya üzerinde farklı bölgelerdeki varlığını ve etkinliğini artırma işlevi görmektedir. Bu kapsamda YTB, yurtdışında sayıları 6 milyonu aşan Türkiye Cumhuriyeti vatandaşları ve 'kardeş' olarak tanımlanan topluluklar ve uluslararası öğrenciler ile sosyo-ekonomik ve kültürel bağları güçlendirmeyi amaçlamakta; Türkiye'den burs alan öğrencileri 'dünyanın dört bir yanındaki gönüllü elçiler' olarak tanımlamaktadır.⁴⁸

YTB aracılığıyla 2012 yılından bu yana Filistinlilere de Türkiye'de yükseköğrenim bursları verilmektedir. YTB'nin verdiği rakamlara göre, 2012-2017 yılları arasında 900'den fazla Filistinliye Türkiye'de lisans, yüksek lisans, doktora ve akademik araştırma yapma imkânı tanınmış; bu imkân tanınırken de içinde buldukları abluka hali nedeniyle, özellikle Gazzeli öğrencilere yönelik burslar sayıca fazla tutulmaya çalışılmıştır.⁴⁹ YTB, Filistin'deki yüksek işsizlik sorununa çözüm olması ümidiyle, Türkiye'deki çeşitli yükseköğretim kurumu, dil kursu ve akademiden mezun olan Filis-

⁴⁷ "TİKA'dan Gazze'ye 1 Milyon Dolarlık Acil Yardım," *Anadolu Ajansı*, 18 Mayıs 2018.

⁴⁸ "Başkanlığımız", *YTB web sitesi*, <https://www.ytb.gov.tr/kurumsal/baskanligimiz-2> Son Erişim Tarihi: 5 Haziran 2018.

⁴⁹ YTB Uluslararası Öğrenciler Daire Başkanlığı'ndan Meryem Uzar ile bu çalışma kapsamında gerçekleştirilen online mülakat, 10 Mayıs 2018.

tinlilerin mesleki gelişimine katkı sağlayacak mezun çalışmaları da yürütmektedir. Filistin ile ortak tarihi ve kültürel bağların güçlenmesi ve devam ettirilmesi adına çeşitli çalışmalar yürüten YTB, bu kapsamda Filistinli STK ve derneklere sunulan Türkçe kursları için ücretsiz materyal desteği de sağlamaktadır. ‘Osmanlı Arşivlerinde Filistin Belgeleri’ adlı bir başka proje vasıtasıyla ise, Başbakanlık Osmanlı Arşivleri, Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü ve Vakıflar Genel Müdürlüğü bünyesinde Filistin’de vakıf ve özel mülkiyete ait arazi ve tapu kayıtlarının tespit edilmesi ve bu sayede Filistinlilerin hak arayışlarında söz konusu belgelerden faydalanmalarının sağlanması amaçlanmaktadır.⁵⁰

3.1.4. Yunus Emre Enstitüsü (YEE)

Yunus Emre Vakfı’nın bir parçası olan Yunus Emre Enstitüsü’nün (YEE) yurtdışında sayıları 50’yi aşan kültür merkezinden biri de Kudüs Yunus Emre Türk Kültür Merkezi’dir (YETKM) ve faaliyetlerine 1 Nisan 2013 tarihinde, T.C. Kudüs Başkonsolosluğu’na bağlı olarak başlamıştır. YETKM’nin Ramallah merkez şubesi ise faaliyetlerine 1 Ocak 2018’den bu yana devam etmektedir. Filistin topraklarının tamamında hizmet veren YEE’nin 2017 ve 2018 yılında, Kudüs ve Ramallah’ta gerçekleştirdiği faaliyetler Türk filmleri gösterimlerinden, fotoğraf sergilerine, sempozyumlardan, şiir ve müzik dinletilerine, halk oyunları gösterilerinden ebru kurslarına, okçuluk kurslarından, Türk mutfağı tanıtım etkinliklerine çok geniş bir yelpazede gerçekleşmektedir. YEE’nin esas faaliyet alanı içinde yer alan Türkçe kursları da, toplam 6 Türkçe öğretmeni vasıtasıyla, Filistin’de pek çok merkezde verilmektedir.

Yukarıda bahsi geçen merkezler aracılığıyla bugüne kadar Batı Şeria, Gazze ve Kudüs’te 5 binden fazla kişi Türkçe kursu almıştır. Bu kurslara hâlihazırda devam eden öğrenci sayısı 500’dür. Yine yukarıda sayılan üniversiteler aracılığıyla, farklı bölümlerde okuyan öğrenciler seçmeli Türkçe derslerini tercih edebilmektedir. Ayrıca her yıl bu kurslarda başarılı olan 20 öğrenci, Türk kültürünü yakından tanımak ve Türkçelerini geliştirmek üzere, ‘Türkçe Yaz Okulu’ programına katılarak Türkiye’de 1 ay kalmaktadır. Kudüs Yunus Emre Türk Kültür Merkezi Müdürü İbrahim Furkan

---

⁵⁰ “TİKA’dan Gazze’ye 1 Milyon Dolarlık Acil Yardım,” *Anadolu Ajansı*, 18 Mayıs 2018.

Özdemir'in belirttiğine göre, YEE aracılığıyla Türkçe öğrenenlerin bir kısmı, Türkiye'nin de desteği ile canlandırılması planlanan Filistin turizm sektöründe rehber olarak çalışmaktadır. Türkçe kursu alanların bir kısmı ise yükseköğrenimlerine Türkiye'de devam etmek ya da Türkiye ile ticaret yapmak amacındadır. Özdemir, Filistin'in hayatta kalabilmek için belki de tek tutunduğu dalın kültür olduğuna dikkat çekmektedir. Neredeyse her ay Kudüs başta olmak üzere, Filistin'in farklı bir bölgesinde gerçekleştirilen kültürel faaliyetler/festivaller de bunun göstergesidir. Özdemir'e göre, Filistinliler "direnişlerini kendi kültürel miraslarını koruyarak ifade etmekte"; YEE de Türkiye'nin kültürünü tanıtmayı yanı sıra Filistin'in kendi kültür-sanat faaliyetlerine destek olmaktadır.⁵¹

3.1.5. Diyanet İşleri Başkanlığı (DİB)

Türk dış politikasının giderek öne çıkan bir başka aktörü olan Diyanet İşleri Başkanlığı (DİB) son yıllarda Türkiye'deki en önemli kamu kuruluşlarından biri haline gelmiş;⁵² 7.7 milyar TL'lik bütçesi ve 144 bini aşkın personeli ile devasa bir yapı kazanmıştır. Genişleyen faaliyet alanı ile DİB, Filistin özelinde pek çok faaliyete imza atmakta; Cuma hutbeleri, sempozyum ve konferans gibi araçlarla, Filistin-İsrail meselesinin Türkiye kamuoyunda ele alınış biçimi ve konu ile ilgili toplumsal farkındalık yaratılmasında oldukça etkili olmaktadır. DİB'in bu amaçla düzenlediği konferansların sonuncusu 31 Ocak 2018'de yapılan ve 25 ülkeden 100'den fazla Müslüman din adamı ve araştırmacıyı bir araya getiren 'Vahyin Kutsadığı Şehir: Kudüs' konferansı olmuştur. Filistinlilerin İsrail işgaline direnişindeki haklılığına ve Kudüs'ün İslam âlemi için önemine her fırsatta değinen DİB, bölgeye Türkiye'den yapılacak ziyaretlerin arttırılmasını ve Mescid-i Aksa ziyaretinin hac ve umre ibadetlerinin bir parçası haline getirilmesini teşvik etmektedir.

Türkiye Diyanet Vakfı da her yıl Gazzeli 40 öğrenciye, 4 yıllığına Türkiye'deki İmam Hatip Liselerinde okumaları için burs vermektedir. Filistin

⁵¹ Kudüs Yunus Emre Türk Kültür Merkezi Müdürü İbrahim Furkan Özdemir'in bu çalışma kapsamında yöneltilen online sorulara istinaden verdiği mülakat, 28 Mayıs 2018.

⁵² Şenol Korkut, "The Diyanet of Turkey and Its Activities in Eurasia after the Cold War," *Acta Slavica Japonica*, 28, 2010, 118.

meselesi ve Kudüs'ü çeşitli sempozyumlar ve yayınlar aracılığıyla sürekli gündemde tutmaya çalışan vakıf, Mayıs 2018'de Filistin'de yaşanan İsrail saldırılarının ardından, Başbakanlık Afet ve Acil Durum Yönetimi Başkanlığı (AFAD) ve Türk Kızılayı'nın işbirliği ile 'Filistin'e Umut Ol' yardım kampanyasını başlatmış; 55 sivil toplum örgütü de bu kampanyaya destek vermiştir.

3.1.6. STK'lar ve Filistin: İHH İnsani Yardım Vakfı Örneği

Değişen küresel sistem, bir ülkenin gerçek gücünün ölçülmesinde sivil toplum kuruluşlarının (STK'ların) giderek artan bir önem kazanmasına neden olmaktadır. Türkiye'de faaliyet gösteren çok sayıda STK'nın ortak paydalarından biri de Filistin'dir. STK'lar düzenledikleri yardım kampanyaları, basın açıklamaları, miting ve konferanslar vasıtasıyla Filistin meselesinin uzun yıllardır ülke gündeminin ilk sıralarında yer almasında oldukça etkili olmuştur. Örneğin Aralık 2017'de, Türkiye'deki 6 büyük STK (Memur-Sen, Hak-İş, İHH, Cihannüma, Anadolu Gençlik Derneği ve ÖNDER) 'Kudüs'e Özgürlük, İnsanlığa Barış' mitingi düzenlemiş; 100'den fazla STK'nın destek verdiği bu miting ile 'Özgür Kudüs' çağrısı bir kez daha vurgulanmıştır.⁵³ ABD'nin büyükelçiliğini Kudüs'e taşıma kararı ve sonrasında gelen İsrail şiddeti de, Sivil Toplum Kuruluşları Platformu üyeleri tarafından 17 Mayıs 2018'de protesto edilmiş, protesto mitingine 81 ilden 350'yi aşkın STK destek vermiştir.⁵⁴

Filistin meselesini gündemde tutmaya çaba gösteren STK'lar arasında, 2010 yılındaki Mavi Marmara⁵⁵ baskınında yaşananlarla dünyanın gündemine oturan, İHH İnsani Yardım Vakfı dikkat çekmektedir. Filistin'de

---

⁵³ "Ankara'da 'Kudüs'e Özgürlük, İnsanlığa Barış' Mitingi," *NTV Haber*, 17 Aralık 2018, <https://www.ntv.com.tr/galeri/turkiye/ankarada-kuduse-ozgurluk-insanliga-baris-mitingi,qmXcnSUI0m4wwjiuSswTA> Son Erişim Tarihi: 1 Haziran 2018.

⁵⁴ "Sivil Toplum Kuruluşları Platformundan Kudüs Protestosu," *Milliyet*, 17 Mayıs 2018, <http://www.milliyet.com.tr/sivil-toplum-kuruluslari-platfromundan-ankara-yerelhaber-2808023/> Son Erişim Tarihi: 1 Haziran 2018.

⁵⁵ Mavi Marmara Olayı'nın bir dış politika krizi olarak nasıl ele alındığını inceleyen detaylı bir çalışma için bakınız: Tuğçe Kafdağlı Kuru, "Insights of the Mavi Marmara Confrontation: Analyzing the Turkish Crisis Management Process", içinde *Analyzing Foreign Policy Crises in Turkey: Conceptual, Theoretical and Practical Discussions*, Aksu, Fuat ve Helin Sarı Ertem (der.), Cambridge: Cambridge Scholars Publishing, 2017, 83-112.

2018 yılı Ramazan ayı boyunca 1500 kişiye iftar veren; 4 bin 375 aileye kumanya yardımı yapan İHH, Türkiye'den fitre ve zekâtların da bu bölgeye ulaştırılması için çaba göstermektedir. Ayrıca İsrail ambargosu nedeniyle elektrik sıkıntısı içinde olan Gazze'deki hastanelere yakıt, ilaç ve tıbbi malzeme ulaştırılması ve bu hastanelerde güneş enerji panelleri kurulması yönünde çalışmaları olan İHH, yine Gazze'de sayıları 15 bini aşan yetime maddi destek sağlamaktadır.⁵⁶

Uzun yıllar İHH'nın Filistin Koordinatörlüğünü yürüten, İHH Yönetim Kurulu üyesi Ahmet Emin Dağ, Filistin'i 'insan eliyle üretilmiş en derin insani krizlerden biri' olarak tanımlamaktadır. İnsani olduğu kadar siyasi yönüyle de dikkatle izlenmesi gereken Filistin meselesini uluslararası platformlarda her fırsatta dile getirdiklerini söyleyen Dağ, kısa vadeli acil insani yardımlar kadar, kalıcı kalkınma yardımlarının da önemine vurgu yapmaktadır.⁵⁷ Dağ'ın verdiği oranlara göre, İHH'nın Filistin'e sağladığı yardımların %60'ı acil insani yardımlardan oluşmakta; %30'u ise Filistin'in alt yapısındaki eksiklikleri gidermeye yönelik olarak, barınma, hastane, okul, cami, kültür merkezi gibi kalıcı projeler için kullanılmaktadır. Geriye kalan %10'u ise Filistinlilerin içinde bulunduğu durumun dünyaya duyurulması, uygulanan ablukanın kaldırılması, esirlerin kurtarılması gibi çok geniş bir alanda insani diplomasi faaliyetlerine ayrılmaktadır. İHH'nın Filistin'e yardım için yaptığı aylık harcamalar 2 milyon TL civarındadır. 2017 yılında yardım ulaştırdığı Filistinlilerin sayısı ise 1 milyondur.⁵⁸

4. Filistin'e Yapılan Yardımlarda Türkiye'nin Karşılaştığı Zorluk ve Kısıtlamalar

Türkiye'nin Filistin ile ilişkiler bağlamında yaşadığı zorluk ve kısıtlamaları, bölgesel ve yerel değişkenler çerçevesinde analiz etmek mümkündür. Bölgesel konjonktür ve rekabet açısından bakıldığında, özellikle 2010'dan

⁵⁶ Ayça Örer, "Filistin'e Bir Umut," *Gerçek Hayat – Aktüel*, 4 Haziran 2018, <http://www.gercek hayat.com.tr/aktuel/turkiyenin-yardim-eli-filistine-bir-umut/> Son Erişim Tarihi: 5 Haziran 2018.

⁵⁷ Bu araştırma kapsamında yazarın İHH Yönetim Kurulu üyesi Ahmet Emin Dağ ile yaptığı online mülakat, 6 Mayıs 2018.

⁵⁸ "Bir Yılda 1 Milyon Filistinliye Yardım," İHH, 16 Mayıs 2018, <https://www.ihh.org.tr/oradaydik/bir-yilda-bir-milyon-filistinliye-yardim> Son Erişim Tarihi: 5 Haziran 2018.

bu yana yaşanan Arap Ayaklanmaları ve Suriye iç savaşının yaratmış olduğu olumsuz etkilerden söz edilebilir. Türkiye, eğitim ve kültür alanındaki faaliyetler ve dış yardımlara dayalı siyasetini kuruluşundan bu yana kullanmaya çalışmaktadır ve 2000’li yıllarda bu konudaki çabalarını gözle görülür şekilde arttırmıştır. Bununla beraber 2010 yılı sonunda başlayan Arap Ayaklanmaları Türkiye’nin bu siyasetini, en azından Ortadoğu bölgesinde, önemli bir oranda sekteye uğratmıştır. Suriye’deki iç savaş ve bölgede yaşanan silahlı çatışmalar, geçmiş yıllarda zaman zaman uygulanan güvenlik ve savunma eksenli siyasetin yeniden ön plana çıkmasına neden olmuştur. Bugün Türkiye, Ortadoğu’da ABD ve Rusya gibi büyük güçler ve Mısır, İran, Suudi Arabistan, İsrail gibi bölgesel rakipler ile ‘ince ayar’ gerektiren bir denge siyaseti izlemek ve atacağı adımları son derece dikkatli seçmek zorundadır.

Müslüman Kardeşler’e yapılan darbe sonrasında Kahire ile ilişkilerini minimum düzeyde tutan Türkiye, Mısır’ın özellikle Gazze’de kontrolü elinde tutma çabasından olumsuz yönde etkilenmektedir. Bilindiği üzere, Türkiye Katar ile yakın ilişki içindedir ve Gazze’ye yapılan yardımlar konusunda çoğu zaman bu ülke ile birlikte anılmaktadır. Hamas’ın Gazze sorumlusu Yahya Sinvar, Türkiye ve Katar’ı, “Gazze’nin düşmesini engelleyecek emniyet kemerinin oluşturulmasına” katkı sağlayan ülkeler arasında saymaktadır.⁵⁹ Ancak Türkiye ve Katar arasındaki bu yakınlık, bölgede lider olma iddiasını taşıyan diğer bazı ülkeleri rahatsız etmektedir. Bu bağlamda örneğin Mısır, Suudi Arabistan’ın da desteği ile, Katar’ı Filistin’den uzaklaştırma çabasındadır. Kahire’nin Ankara ile yıpranan ilişkileri ve İslam dünyası ile Ortadoğu’daki liderlik arayışı bu durumdan Türkiye’nin de etkilenmesine neden olmaktadır. Mısır hâlihazırda Refah sınır kapısı üzerindeki gücünü Türkiye ve Katar gibi Gazze’ye yardım sağlayan ülkeler üzerinde bir baskı aracı olarak kullanmakta; bu ülkelerin Filistin’e verdikleri desteği kendi otoritesine karşı bir tehdit olarak görmektedir. El Ezher Üniversitesi’nden Mühaymer Ebu Sada’nın belirttiği gibi, “Gazze’ye yönelik her türlü girişim Mısır’la rekabet anlamına gelmektedir”.⁶⁰ Böyle

---

⁵⁹ “Hamas’ın Gazze Sorumlusu Sinvar,” *TimeTürk*, 28 Ağustos 2017, <https://www.timeturk.com/hamas-in-gazze-sorumlusu-sinvar/haber-711646> son Erişim Tarihi: 20 Mayıs 2018.

⁶⁰ Detaylar için bkz. Entsar Abu Jahal, “Mısır Katar’ı Gazze’den Çıkarmaya Çalışıyor,” *Al Monitor*, 6 Nisan 2018, <https://www.al-monitor.com/pulse/tr/contents/articles/originals/2018/04/egypt-efforts-keep-qatar-outside-palestinian-political-scene.html> Son Erişim Tarihi: 6 Haziran 2018.

bir rekabet içine girmek, Türkiye'nin Filistin ile ilgili çabalarını olumsuz yönde etkileyebilmektedir.

Bölgesel dengeler bağlamında, Ankara'nın Tel Aviv ile ilişkileri de hassas bir seyir izlemektedir ve iç politik dalgalanmalara açıktır. Savunma sanayine giderek daha fazla bütçe ayırarak, en azından askeri açıdan kırılabilirliğini ve dışa bağımlılığını azaltma çabasında olan Ankara, keskin siyasi söylemlerine rağmen İsrail ile askeri, ekonomik ve diplomatik ilişkilerini korumaktadır. Ayrıca Mavi Marmara krizi sonrasında ABD'nin arabuluculuğu sonucunda Tel Aviv ile belirli oranda bir uzlaşmaya da varmıştır.

İşgal ve abluka devam ettiği sürece Türkiye'nin Filistinliler için yapabileceği en anlamlı katkı, İsrail ile açık tutulan diyalog kanalları vasıtasıyla olabildiğince fazla insani yardım ve kalkınma desteğini bölgeye ulaştırmaktır. Ancak Türk Kızılayı'na göre, İsrail devletinin Gazze'ye yardımlar konusundaki olumsuz tavrı devam etmektedir. Türk Kızılayı'nın bölgedeki en büyük sıkıntısı insani yardımları ulaştırmada yaşadığı zorluktur ve İsrail'den kaynaklanan gecikmeler rutin bir hal almıştır. Bu gecikmeler örneğin, bölgeye yapılan ilaç yardımlarının uzun süre depolarda beklemesine neden olabilmektedir.⁶¹

Türkiye'nin İsrail ile ilişkilerinde yaşanan dalgalanmalar, TİKA'nın Filistin'deki projelerini de doğrudan etkilemektedir. Ancak TİKA sadece İsrail gibi dış unsurlar değil, iç siyasi ve ekonomik çalkantılara karşı da hassas bir yapıdadır. Kurumun dikkat çeken büyüklükteki bütçe ve faaliyetleri ülke içindeki muhalefetin eleştirisi oklarına hedef olabilmekte, bu ise kurumun gelecekteki pozisyonunu ve organize ettiği dış yardımların sürekliliğini tartışmalı hale getirmektedir. Türkiye kamuoyu Filistin'le dayanışma konusunda gereken ilgiyi fazlasıyla gösterse de, Suriye ve Irak'ta devam eden çatışmalar ve PKK sorunu nedeniyle yaşanan gergin ortam, buna ilaveten içeride meydana gelen siyasi ve ekonomik dalgalanmalar Filistin meselesini zaman zaman gündemin birkaç sıra aşağısına düşürebilmektedir. Bu ise Filistinlilere ulaştırılacak yardımın miktarını doğrudan etkileyen bir faktördür. Bu nedenle hem hükümet kanadı, hem de STK'lar aracılığıyla Filistin'de yaşananların, ülke gündeminin olabildiğince üst sıralarında kalması için çaba harcanmaktadır. Aksi takdirde, İHH'dan Dağ'ın bu çalışma için verdiği yanıtlarda altını çizdiği üzere, uzayan krizler, Filistin

---

⁶¹ Küçük ile online mülakat, 10 Mayıs 2018.

örneğinde olduğu gibi, Türkiye kamuoyunun yaşananları kanıksamasına ve normal görmesine sebep olabilmektedir.

Mavi Marmara krizinin ardından İsrail'in kara listesine giren ve 'teröre destek olmakla' suçlanan İHH'nın bugün kendi adıyla Batı Şeria'ya girmesi yasaklanmış durumdadır. Ancak İHH, farklı isimlerdeki STK'lar aracılığıyla bölgeye yardım göndermeye devam etmektedir. Vakıf hem İsrail'in yarattığı zorluklar hem de Mısır rejiminin ortaya koyduğu uygulamalardan şikâyetçidir. Gazze'ye açılan Refah sınır kapısı Mısır tarafından keyfi olarak açılıp kapandığı için, kara yolu ile gönderilen yardımlarda önemli aksaklıklar yaşanmaktadır. Bu nedenle İHH, Gazze'ye banka yoluyla nakit para ulaştırmakta ve yardım malzemelerinin yerel piyasadan alınması yoluna gitmektedir. Ancak bölgeye uygulanan ambargo nedeniyle başta gıda malzemesi olmak üzere pek çok ürün piyasada bulunmamaktadır. İnşaat malzemelerinde yaşanan sıkıntı da yapım ve onarım çalışmalarını zorlaştırmaktadır.⁶²

Filistin ile ilişkilerde Mısır ile sorun yaşayan kurumlardan biri de YTB'dir. Bu kapsamda gözlemlenen en büyük sıkıntı YTB'den burs kazanan Filistinlilerin özellikle Gazze şeridinden Türkiye'ye ulaşmaları esnasında yaşanan aksaklıklardır. Gazze'den çıkış için kullanılan Refah sınır kapısı daha önceki bölümlerde belirtildiği üzere, yılın belirli zamanlarında ve az sayıda insanın çıkışına izin verilecek şekilde açılmakta; bazı durumlarda ise keyfi olarak kapatılmaktadır. Bu durum, Türkiye'de eğitim görmeye hak kazanan bazı Filistinlilerin üniversite kayıt tarihlerini kaçırmaları, burs haklarından feragat etmek zorunda bırakılmaları.⁶³ Türkiye'de okuyan ve bu çalışma için soru yöneltilen bazı Filistinli öğrenciler bu durumu teyit etmekte; Mısır ve İsrail'in güvenlik gerekçesiyle uyguladığı ulaşım kısıtlamaları nedeniyle ülkelerinde günlük hayatlarını sürdürürken, eğitim alırken ve burslu olarak yurtdışına çıkarken yaşadıkları sıkıntıları dile getirmektedir. Bu öğrenciler ayrıca, Türkiye'nin resmi ve özel kanallardan Filistinliler için sağladığı bursların, örneğin tıp gibi bazı alanları, daha çok kapsamı yönünde bir istek beyan etmektedir.⁶⁴

---

⁶² Dağ ile online mülakat, 6 Mayıs 2018.

⁶³ Uzar ile online mülakat, 10 Mayıs 2018.

⁶⁴ Bu çalışma için Türkiye'deki Filistinli öğrencilerden Waleed S. ve Khaled S. ile yapılan online mülakat, 14 Mayıs 2018.

Türkiye'nin Filistin için yapabileceklerini mümkün olduğunca ileriye taşıması, iyi bir birikim ve uzmanlaşma da gerektirmektedir. Hâlihazırda bölgede görev yapan resmi ya da yarı resmi aktörler ve STK'lar aracılığıyla, Filistinlilerin acil ihtiyaçlarının belirlenmesi ve buna dair yardımların iletilmesi hususunda önemli bir mesafe kat edilmiştir; ancak Türkiye, kendisini bölgede daha etkin kılacak ve diğer donör ülkelerin önüne taşıyacak farklı projeler üretmek zorundadır. Kudüs Yunus Emre Türk Kültür Merkezi Müdürü Özdemir, bu çalışma kapsamında verdiği mülakatta, eğitim, kültür, sanat ve spor alanında bundan sonra yapılabilecek çok sayıda işbirliği olduğuna dikkat çekmektedir. Genç Filistinli sporcuların Türkiye'de eğitimi, üniversitelerin yapabileceği ortak bilimsel projeler, Filistin'de bir Osmanlı Arşiv Araştırmaları Merkezi'nin ve düşünce kuruluşunun açılması, başta edebiyat olmak üzere temel Türkçe eserlerin Arapçaya çevrilmesi, Filistinlilerin günlük yaşamda hissettiği ağır psikolojik yükün hafifletilmesi amacıyla yapılacak kültür/sanat faaliyetlerinin çoğaltılması Özdemir'in vurgu yaptığı ihtiyaçlar arasındadır.⁶⁵

Tüm bu ihtiyaçların, yukarıda bahsi geçen yeni dış politika aktörlerini devreye sokarak giderilmesi ise her şeyden önce Türkiye'nin kendi içindeki siyasi ve ekonomik istikrarı sürdürebilmesine bağlıdır. İç siyasi konjonktürde yaşanacak bir değişim, örneğin ekonomik bir kriz ya da hükümet değişikliği, Türkiye'nin uluslararası insani yardımlar ve kalkınma projelerini yeniden gözden geçirmesine sebep olabilecektir. Oysa uluslararası yardımlar konusunda en önemli noktalardan biri sürdürülebilirliktir. Bu yardımların şeffaflığı ve etkinliği de, farklı akademik çalışmalara konu oluşturacak şekilde, önemle ele alınması gereken meselelerdir. Türkiye'nin Filistin konusunda hükümetlerle sınırlı kalmayacak bir devlet stratejisine ihtiyacı vardır ve bunun için gerekli olan ulusal destek hâlihazırda mevcuttur. Bilindiği üzere Filistin meselesi Türkiye için sadece bir dış politika meselesi olmaktan çok uzaktır ve 20. yüzyılın ortalarından bu yana adeta bir iç politika sorunu gibi hassasiyetle ele alınmaktadır. Bölgenin ve bölge halkının kaderi, Türkiye'yi yakından ilgilendirmektedir. Bu nedenle, yapılan yardımların şeffaflığı, sürdürülebilirliği ve etkinliği sıkı bir takip ve kararlılık gerektirmektedir. Hükümete bağlı çok sayıda kurum, yeni dış politika aktörleri olarak Filistin'e yönelik faaliyetler yapmaktadır. Bununla birlikte

⁶⁵ Özdemir ile online mülakat, 28 Mayıs 2018.

özellikle STK'ların bölgeye yönelik faaliyetleri tam bir denetimden uzaktır. Bu durum yardımların dönemsel kalması ve geleceğe taşınamaması riskini de beraberinde getirmektedir.

5. Sonuç

Türkiye, Doğu Bloku'nun çöküşü ile birlikte, ilk etapta Balkanlar ve Orta Asya'da öne çıkardığı yeni dış politika aktörlerini, sonraki yıllarda Ortadoğu bölgesinde ve bu bölge içinde önemli bir yeri olan Filistin'de etkin bir şekilde kullanmaya başlamıştır. Bu aktörler arasında sayılabilecek Türk Kızılayı, TİKA, YTB, Yunus Emre Enstitüsü ve Diyanet İşleri Başkanlığı, Türkiye'den çeşitli STK'ların da desteği ile, Filistin'de pek çok acil insani yardım ve kalkınma programı yürütmektedir.

Devam eden İsrail işgali ve Gazze ile Batı Şeria arasında yaşanan siyasi uyuşmazlığın da etkisiyle, Filistin'in en temel sosyo-ekonomik meselesi, yüksek işsizlik ve yoksulluktur. Filistin'de 15-29 yaş grubu içinde her 100 kişiden 40'ı işsizdir. İşsizlik en çok kadınları etkilediği için reisliğini kadınların üstlendiği ailelerin çoğu derin yoksulluk yaşamaktadır. Özellikle abluka altındaki Gazze'de yoksulluk %53'e ulaşmıştır. Tüm bu sorunlar, İsrail'in güvenlik gerekçesiyle ortaya koyduğu çitleme politikası gibi toplu cezalandırma yöntemleriyle birleşince, Filistin genelinde gıda, su, eğitim ve sağlık koşullarının giderek kötüleşmesine sebep olmaktadır. Türkiye'nin desteği de daha çok bu alanlarda devreye girmektedir.

Filistin, Türkiye'nin iki taraflı resmi kalkınma yardımlarından en çok faydalanan ülkeler sıralamasında 3. sıradadır. Filistin'e Türkiye'den giden yardım miktarı 2017'de 40 milyon doları aşmıştır. Gıda ve ilaç tedariki, okul ve hastane inşaatları, öğrenci bursları ve çeşitli nakdi yardımlarla Türkiye, resmi ve özel kanallardan Filistin'de günlük hayatın işleyişine olumlu bir katkı sağlamaya çalışmaktadır. Buna ilaveten, özellikle Kudüs'ün Müslüman kimliğinin güçlendirilmesi amacıyla cami inşası ve onarımı, Osmanlı kültür mirasının korunması, Türkiye'yi ve Türkçeyi tanıtıcı faaliyetlere de destek verilmektedir. Gazze, Batı Şeria ve Kudüs'te 50 yılı aşkın bir süredir işgal altında yaşayan Filistinlilerle kurulan bu yakın temas sayesinde, başlıca sosyo-ekonomik eksikliklerin giderilmesine imkân sağlanmakta, bununla da yetinilmeyip Filistin sorununa kalıcı bir çözüm bulmak adına, iç ve dış kamuoyundaki farkındalık düzeyi arttırılmaya ça-

İşilmektedir. Bu uğurda yukarıda bahsi geçen çok sayıda kurumsal aktör ve STK, Filistin'i Türkiye ve dünya gündeminde daha görünür kılmak için çaba göstermektedir.

Bu aktörler, bir yandan da Türkiye devletinin ve halkının Filistin'deki görünürlüğünü arttırmayı hedeflemektedir. Diyanet İşleri Başkanlığı ve Dış Ekonomik İlişkiler Konseyi (DEİK) gibi çeşitli kanallardan yapılan 'Filistin'e ticari ve turistik ziyaretlerin çoğaltılması' çağrısı gerçekleşirse, hem Türkiye'nin bu kutsal topraklardaki varlığı perçinlenecek, hem de Filistinlilere siyasi olduğu kadar, sosyo-ekonomik açıdan da yalnız olmadıkları mesajı verilecektir. Artan ziyaretler ve işbirliği, Türkiye'nin İslam dünyası içinde liderlik etme, dayanışmayı artırma ve Filistin meselesinin takipçisi olma idealleri ile de uyum içinde olacaktır.

Mevcut uluslararası dengeler ve asimetrik güç dağılımı nedeniyle, Türkiye'nin Filistin için yapabileceklerinin sınırları vardır. Büyük güçlerin baskısı, bölgesel güçlerle rekabet, İslam dünyası içinde yaşanan kırılmalar ve iç politikadaki açmazlar, Türkiye'nin İsrail ile ilişkilerini ve Filistin için yapabileceklerini realpolitik koşullar dâhilinde değerlendirmesini şart koşmaktadır. Her şeye rağmen, Türkiye'nin Filistinlilerin sorunlarının gündeme taşınması ve bu sorunların aşılması bağlamında önemli bir katkı sağladığı aşikârdır. İç ve dış şartlar izin verdiği ölçüde Türkiye, gerçekleştireceği yeni yardım programları ve projelerle, Filistin'de kısa vadeli acil dokunuşlar kadar uzun vadeli kalıcı iyileştirmeler de yapabilecek donanımdadır. Bu uğurda akademiye düşen, Filistinlilerin sorunlarını olabildiğince iyi tespit edip, sürdürülebilir çözüm yolları üretmek; yapılan yardımların etkinliği, şeffaflığı ve sürekliliğini takip etmektir.

Kaynakça

Aral, Berdal. *Küresel Güvenlikten Küresel Tahakküme: BM Güvenlik Sistemi ve İslam Dünyası* İstanbul: Küre Yayınları, 2017.

Armaoğlu, Fahir. *Filistin Meselesi ve Arap-İsrail Savaşları (1948-1988)*, Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1994.

Batur Yamaner, Melike, A. Emre Öktem, Bleda Kurtdarcan ve Mehmet C. Uzun (Yay. Haz.). "12 Ağustos 1949 Tarihli Cenevre Sözleşmeleri ve Ek Protokolleri", İstanbul: Galatasaray Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları: 42, 2009.

Cankara, Yavuz ve Pınar Özden Cankara. “Batı Şeria Duvar İnşasının Filistin Halkına Ekonomik, Siyasal ve Kültürel Etkileri”, *Batman Üniversitesi Yaşam Bilimleri Dergisi*, 1 (1): 1239-1250, 2012.

Cleveland, William L. *Modern Ortadoğu Tarihi*, (Çev. Mehmet Harmanacı), İstanbul: Agora, 2008.

Çavuş, Tuba. “Dış Politikada Yumuşak Güç Kavramı ve Türkiye’nin Yumuşak Güç Kullanımı”, *KSÜ İİBF Dergisi*, 2 (2): 23-37, 2012.

Ertosun, Erkan. *Filistin Politikamız: Camp David’den Mavi Marmara’ya*, İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2013.

Kafdağlı Kuru, Tuğçe. “Insights of the Mavi Marmara Confrontation: Analyzing the Turkish Crisis Management Process”, *Analyzing Foreign Policy Crises in Turkey: Conceptual, Theoretical and Practical Discussions*, Aksu, Fuat ve Helin Sarı Ertem (der.) (Cambridge: Cambridge Scholars Publishing): 83-112, 2017.

Kalın, İbrahim. “İnce Güç ve Kamu Diplomasisi”, Kalın, İbrahim (der.), *2000’li Yıllar: Türkiye’de Dış Politika* (İstanbul: Meydan): 157-181, 2011.

Karabulut, Tahsin. “Filistin’de Yoksulluğun Boyutları ve Yoksullukla Mücadele”, Özcan, Ceyhan Can (der.), *Filistin Ekonomisi* (Konya: Çizgi Kitabevi): 57-70, 2015.

Karaman, M. Lutfullah. *Uluslararası İlişkiler Çıkmazında Filistin Sorunu*, İstanbul: İz Yayıncılık, 1991.

Korkut, Şenol. “The Diyanet of Turkey and Its Activities in Eurasia after the Cold War”, *Acta Slavica Japonica*, 28: 117-139, 2010.

Köse, Talha. “Türkiye’nin Kuzey Afrika ve Ortadoğu Bölgesindeki Gücü: Zorlayıcı Olmayan Gücün İmkân ve Sınırları”, *Uluslararası İlişkiler*, 11 (41): 29-61, 2014.

Lapierre, Dominique ve Larry Collins. *Kudüs... Ey Kudüs*, İstanbul: E Yayınları, 2002.

Mitzen, Jennifer. “Ontological Security in World Politics: State Identity and the Security Dilemma”, *European Journal of International Relations*, 12 (3): 341-370, 2006.

Öktem, Kerem. “Türkiye'nin Uluslararası İlişkilerinde Gelenek Dışı Siyasi Aktörler”, Oktav, Özden Zeynep ve Helin Sarı Ertem (der.), *2000'li Yıllarda Türk Dış Politikası: Fırsatlar, Riskler ve Krizler*, İstanbul: Nobel Yayınları, 47-85, 2015.

Öztürkler, Harun. “Filistin Ekonomisinin Genel Özellikleri”, *Ortadoğu Analiz*, 5 (49): 62-69, 2013.

Şahbaz, Ahmet ve Hüseyin Ağır. “Filistin Ekonomisinin Makroekonomik Görünümü”, *Filistin Ekonomisi*, Özcan, Ceyhan Can (der.) (Konya: Çizgi Kitabevi): 25-49, 2015.

İnternet Kaynakları

Abu Jahal, Entsar. “Mısır Katar'ı Gazze'den Çıkarmaya Çalışıyor” *Al Monitor*, 6 Nisan 2018, <https://www.al-monitor.com/pulse/tr/contents/articles/originals/2018/04/egypt-efforts-keep-qatar-outside-palestinian-political-scene.html> Son Erişim Tarihi: 06. 06. 2018.

Al Jazeera. “Walls of Shame: West Bank Separation Wall,” 26 Temmuz 2016, <https://www.aljazeera.com/programmes/general/2007/11/200852518465249175.html> Son Erişim Tarihi: 24. 04. 2018.

Anadolu Ajansı. “TİKA'dan Gazze'ye 1 Milyon Dolarlık Acil Yardım,” 18 Mayıs 2018, <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/tikadan-gazze-ye-1-milyon-dolarlik-acil-yardim-/1149903> Son Erişim Tarihi: 02. 06. 2018.

BBC Türkçe. “ABD, Filistinlilere verdiği 65 milyon dolarlık yardımı geri çekiyor,” 17 Ocak 2018, <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-42714087> Son Erişim Tarihi: 04. 05. 2018.

DEİK Filistin Ülke Bülteni. Ekim 2017, <https://www.deik.org.tr/uploads/filistin-ulke-bulteni-ekim-2017.pdf> Son Erişim Tarihi: 16.05.2018.

Dünya Bankası Raporu. “West Bank and Gaza: Education Sector Analysis” 3, 7 Eylül 2006, <http://documents.worldbank.org/curated/en/561841468141888729/pdf/410430GZ0Educa1or0Analysis01PUBLI01.pdf> Son Erişim Tarihi: 20. 04. 2018.

Financial Tribune. “Palestine Economy Slowed in 2017 to Three Percent,” 1 Ocak 2018, <https://financialtribune.com/articles/world-economy/79030/palestine-economy-slowed-in-2017-to-three-percent> 17. 05. 2018.

Milliyet. “Sivil Toplum Kuruluşları Platformundan Kudüs Protestosu,” 17 Mayıs 2018, <http://www.milliyet.com.tr/sivil-toplum-kuruluslari-platfor-mundan-ankara-yerelhaber-2808023/> Son Erişim Tarihi: 01. 06. 2018.

NTV Haber. “Ankara’da ‘Kudüs’e Özgürlük, İnsanlığa Barış’ Mitingi,” 17 Aralık 2018, <https://www.ntv.com.tr/galeri/turkiye/ankarada-kuduse-ozgurluk-insanliga-baris-mitingi,qmXcnSUIIN0m4wwjiuSswTA> Son Erişim Tarihi: 01.06. 2018.

OCHA (BM İnsani İşler Koordinasyon Ofisi)’nin Filistin İnsani İhtiyaçlar Raporu (2017), https://www.ochaopt.org/sites/default/files/hno_20_12_2017_final.pdf Son Erişim Tarihi: 26. 04. 2018.

OCHA. “Right of Education for 1 Million Palestinian Children at Risk”, 2017, <https://www.ochaopt.org/content/right-education-1-million-palestinian-children-risk> Son Erişim Tarihi: 22. 04. 2018.

Örer, Ayça. “Filistin’e Bir Umut,” *Gerçek Hayat – Aktüel*, 4 Haziran 2018, <http://www.gercek hayat.com.tr/aktuel/turkiyenin-yardim-eli-filistine-bir-umut/> (Son Erişim Tarihi: 05. 06. 2018).

PCBS (Filistin Merkezi İstatistik Bürosu). “Household Expenditure and Consumption Survey,” 2018, <http://www.pcbs.gov.ps/Downloads/book2368.pdf> Son Erişim Tarihi: 7. 12. 2018.

PCBS. “Total Value of Registered Palestinian Imports, Exports in Goods and Services, Net Balance and Trade Transaction,” 2018, http://www.pcbs.gov.ps/Portals/_Rainbow/Documents/Annual%20Statistics%20Goods_E%202017.htm Son Erişim Tarihi: 7. 12. 2018.

PCBS. “Youth, Peace and Security,” 2017, http://www.pcbs.gov.ps/portals/_pcbs/PressRelease/Press_En_10-8-2017-youth-en.pdf 28.03. 2018.

Saddiki, Said. “Israel and the Fencing Policy: A Barrier on Every Seam Line,” Research Paper for Arab Centre for Research & Policy Studies, 2015, https://www.researchgate.net/publication/279297638_Israel_and_the_Fencing_Policy_A_Barrier_on_Every_Seam_Line Son Erişim Tarihi: 28 Mart 2018.

Tartir, Alaa, “International Aid to Palestine: Time to Change Course,” *Middle East Eye*, 29 Aralık 2017, <http://www.middleeasteye.net/columns/international-aid-palestine-time-change-course-1205482743> Son Erişim Tarihi: 03. 05. 2018.

T. C. Dışişleri Bakanlığı. “Türkiye'nin Kalkınma İşbirliği: Genel Özellikleri ve En Az Gelişmiş Ülkelere Yönelik Yaklaşımı,” 2018, <http://www.mfa.gov.tr/turkiyenin-kalkinma-isbirligi.tr.mfa> Son Erişim Tarihi: 19. 05. 2018.

T.C. Ekonomi Bakanlığı. “Filistin: Türkiye ile Ticaret,” 2018, https://www.ekonomi.gov.tr/portal/faces/home/disiliskiler/ulkeler/ulke-detay/Filistin/html-viewer_ulkeler... Son Erişim Tarihi: 26. 04. 2018.

T.C. Ekonomi Bakanlığı. “Filistin’de 2017 Yılı Yaşam Düzeyleri Verileri,” 2018, <https://www.ekonomi.gov.tr/portal/faces/blog/news...> Son Erişim Tarihi: 30. 04. 2018.

TİKA. “Faaliyet Raporu 2017,” 2018, <https://www.tika.gov.tr/upload/2018/2017%20Faaliyet%20Raporu/T%C4%B0KA%20Faaliyet%20Raporu%202017.pdf> Son Erişim Tarihi: 26 Mayıs 2018.

TİKA. “Türkiye Kalkınma Yardımları Raporu 2017,” 2018, <https://www.tika.gov.tr/upload/2018/2017%20Kalk%C4%B1nma%20Yard%C4%B1mlar%C4%B1%20Raporu/Kalkinma2017Web.pdf> Son Erişim Tarihi: 07. 12. 2018.

TİKA. “Türkiye Kalkınma Yardımları Raporu 2016,” 2017, <http://www.tika.gov.tr/upload/2017/YAYINLAR/Faaliyet%20Raporlar%C4%B1/2016/T%C3%BCrkiye%20Kalk%C4%B1nma%20Yard%C4%B1mlar%C4%B1%20Raporu%202016.pdf> Son Erişim Tarihi: 18. 05. 2018.

TimeTürk. “ Hamas’ın Gazze Sorumlusu Sinvar,” 28 Ağustos 2017, <https://www.timeturk.com/hamas-in-gazze-sorumlusu-sinvar/haber-711646> Son Erişim Tarihi: 20. 05. 2018.

UNESCO. “Developing Education in Palestine: A Continuing Challenge,” 2018, http://www.unesco.org/education/news_en/131101_palestine.shtml Son Erişim Tarihi: 22. 04. 2018.

UNICEF. “The State of Palestine: Children; Early Years,” 2018, <https://www.unicef.org/oPt/children.html> Son Erişim Tarihi: 05. 06. 2018.

WHO. Monthly Report – Health Access for Referral Patients from the Gaza Strip, Aralık 2017, http://www.emro.who.int/images/stories/palestine/documents/WHO_monthly_Gaza_access_report_Dec_2017-final.pdf?ua=1 Son Erişim Tarihi: 05. 06. 2018.

Çalışma Kapsamında Gerçekleştirilen Online Mülakatlar

İHH Yönetim Kurulu üyesi Ahmet Emin Dağ ile online mülakat, 6 Mayıs 2018.

Kudüs Yunus Emre Türk Kültür Merkezi Müdürü İbrahim Furkan Özdemir ile online mülakat, 28 Mayıs 2018.

TİKA Strateji Geliştirme Daire Başkanlığı'ndan Gökhan Umut'un, bu çalışma için yapılan online mülakata cevaben yolladığı bilgi notu; 22 Mayıs 2018.

Türkiye'deki Filistinli öğrencilerden Waleed S. ve Khaled S. ile online mülakat, 14 Mayıs 2018.

Türk Kızılayı Genel Müdür Yardımcısı Alper Küçük ile online mülakat, 10 Mayıs 2018.

YTB Uluslararası Öğrenciler Daire Başkanlığı'ndan Meryem Uzar ile online mülakat, 10 Mayıs 2018.

Türkiye Ortadoğu Çalışmaları Dergisi
ISSN: 2147-7523, E-ISSN: 2630-5631
Cilt: 6, Sayı: 1, ss. 169-202
Geliş Tarihi: 19.02.2019
Kabul Tarihi: 17.05.2019
DOI: 10.26513/tocd.527225

Iraklılık Kimliği: Irak'ta Kimliğin Alternatif Tarihi

Tunahan Yıldız*

Öz

Irak'ta kimlik meselesi çoğunlukla yapaylık varsayımı üzerinden tartışılmaktadır. Bu ana akım yapaylık tezi, devlet-altı ve devlet-üstü kimlikleri önceleyerek devlet kimliğinin yokluğunu veya güçsüzlüğünü ispatlamaktan ziyade bu kimliğin üstünü örtmektedir. Bu makale, Irak'ta devlet kimliğinin mevcudiyetini, nüfuzunu ve kapsamını tarihsel ve güncel yansımaları üzerinden araştırmaktadır. Makale, Iraklılığın diğer aidiyet boyutlarının yanında bir alternatif teşkil edip etmediğini, bu kimliğin hangi yollarla kurgulandığını ve siyasî ve toplumsal olarak nasıl bir karşılığa sahip olduğunu araştırmaktadır. Bu anlamda, Irak siyasetini ve toplumunu tarihsel olarak okumanın ana paradigması olan yapaylık tezine karşılık Iraklılık kimliği üzerinde konumlandırılan bir bakışın Irak'ta kimliğin tarihini alternatif bir yoldan okuma imkânı verdiği ve alternatif bir kimlik tarihi ortaya çıkardığı savunulmaktadır. Bu okuma neticesinde bu kimlik tarihine dair birbiriyle alakalı dört farklı sonuca ulaşılmaktadır: İlk olarak, incelenen tarih içerisinde Iraklılığın önemli bir ideolojik/kültürel etken olarak hazır bulunduğu görülmektedir. İkinci olarak, Iraklılığın Irak'taki diğer aidiyet boyutlarıyla çoğu zaman bir etkileşim içerisinde olduğu gözlemlenmektedir. Üçüncü olarak, dönemlere ve aktörlere bağlı biçimde Iraklılığın kurgulanışında önemli farklılaşmalar tespit edilmektedir. Dördüncü olarak, Iraklılığın devletin ve seçkinlerin politikalarının ötesinde toplumsal yayılımı gözletilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Irak, Iraklılık, Milli Kimlik, Devlet Kimliği, Yapaylık

* Arş. Gör., Ortadoğu Teknik Üniversitesi, TR, Uluslararası İlişkiler Bölümü, orcid.org/0000-0002-2516-8024, tunahan@metu.edu.tr

Turkish Journal of Middle Eastern Studies
ISSN: 2147-7523, E-ISSN: 2630-5631
Vol: 6, No: 1, pp. 169-202
Received: 19.02.2019
Accepted: 17.05.2019
DOI: 10.26513/toed.527225

The Iraqi Identity: An Alternative History of Identity in Iraq

Tunahan Yıldız*

Abstract

The issue of identity in Iraq has been debated usually through the lens of the artificiality assumption. This mainstream thesis assumes an absence or weakness of the state/national identity and prioritizes sub-state and supra-state identities. This article examines the existence, scope and content of the national identity in Iraq through its historical and current manifestations. It questions whether the Iraqi identity has constituted an alternative dimension of belonging among the multiple identities of Iraq, in which ways this identity is imagined and constructed, and how it is performed in social and political domains. In this context, it argues that an examination of the Iraqi identity gives an alternative reading of the history of identity in Iraq. Such a reading draws four interrelated conclusions: First, the Iraqi identity has been an important ideological/cultural factor in Iraqi history. Second, Iraqiness has often been in interaction with other identity dimensions. Third, there have been significant differentiations of the imaginations of the Iraqi identity depending on the period and actors. Last, the Iraqi identity has extended beyond the policies of the state and elites and has expanded into the Iraqi society.

Keywords: Iraq, Iraqiness, National Identity, State Identity, Artificiality

---

* Res. Asst., Middle East Technical University, The Department of International Relations, orcid.org/0000-0002-2516-8024, tunahan@metu.edu.tr

1. Giriş

Irak siyasî tarihinin yazımında, devlet-altı ve devlet-üstü kimliklerin devlet kimliğine ciddi meydan okumalar getirdiği ve sıklıkla üstün geldiği çokça tartışılmış olup Irak'ın yapaylığı hayli popüler biçimde vurgulanmıştır.¹ Hatta Irak, Orta Doğu'da çokça şahit olunan kimlik çatışmalarının ve uyumsuzluğunun başlıca örneklerinden biri olarak sıklıkla öne çıkarılmaktadır.² Bu geleneksel bakış açısına göre devlet kimliği, “yapay” olduğu için (yani dışarıdan ve yukarıdan dayatıldığı için) büyük oranda başarısız, gelişmemiş ya da en iyi ihtimalle zayıf görülmektedir. Bir başka ifadeyle, çok-unsurlu Irak toplumunun ortak kimlik paydası ya yoktur ya da çok dardır ve bu “kusurlu” temel üzerine kurulu Irak'ın sürekli istikrarsız olması neredeyse kaçınılmazdır. Bu anlatı, basitçe, 2003 işgali öncesi için devletle yan yana olan Sünniler ve devlete muhalif olan Şiiiler tablosu çizerken, 2003 sonrası için de bu tabloyu tersine çevirmektedir.

Ancak bu yapaylık tezi, Irak'ın (işlevsel sorunlar yaşasa da yapısal olarak) bir ulus-devlet olduğunu yadsılamakta, Irak vatandaşlarının kendi devletlerinin kimliğiyle bir bağı olmadığını varsaymakta, bugünün Irak'ına bakarken yaklaşık yüzyıllık ulus-devletlik tecrübesini reddetmekte, ulus-

¹ Bazı örnekler için bakınız: Michael M. Gunter, *The Kurds of Iraq: Tragedy and Hope* (New York: St. Martin's Press, 1992); Michael Eppel, “The Elite, the Efendiyya, and the Growth of Nationalism and Pan-Arabism in Hashemite Iraq, 1921-1958,” *International Journal of Middle East Studies* 30, no. 2 (1998): 227-250; Toby Dodge, *Inventing Iraq: The Failure of Nation-Building and a History Denied* (New York: Columbia University Press, 2003); Christopher Catherwood, *Churchill's Folly: How Winston Churchill Created Modern Iraq* (New York: Carrol & Graf, 2004); Liam Anderson and Gareth Stansfield, *The Future of Iraq: Dictatorship, Democracy, or Division?* (New York: Palgrave Macmillan, 2004); Peter W. Galbraith, *The End of Iraq: How American Incompetence Created a War Without End* (New Jersey: Simon & Schuster, 2006); Ivan Eland, *Partitioning for Peace: An Exit Strategy for Iraq* (Oakland: The Independent Institute, 2009); Marco Vicenzino, “Iraq's Muddled Future,” *Huffington Post*, April 17, 2015, https://www.huffingtonpost.com/marco-vicenzino/iraqs-muddled-future_b_7081106.html; “Iraq PM Slams U.S. Officer's Remarks on Partition,” *Al Arabiya English*, August 13, 2015, <http://english.alarabiya.net/en/News/middle-east/2015/08/13/Departing-U-S-army-chief-Iraq-may-have-to-be-partitioned.html>.

² Tipik iki örnek için bakınız: Reinoud Leenders, “Strong States in a Troubled Region: Anatomies of a Middle Eastern Regional Conflict Formation,” in *Troubled Regions and Failing States: The Clustering and Contagion of Armed Conflict*, ed. Kristian Berg Harpviken (Oslo: Emerald Group Publishing, 2010), 171-195; Alex Danilovich, *Iraqi Federalism and the Kurds: Learning to Live Together* (Surrey: Ashgate Publishing, 2014), 4.

devletin Irak'taki mevcut bağlamında neden genellikle sorgulanmadığını yanıtlayamamakta ve devlet-altı ve devlet-üstü kimliklerin de inşa edildiğini unutarak bu kimliklere aslında mevcut olmayan bir doğallık ve normallik atfetmektedir.³ Dolayısıyla bu ana-akım yaklaşım, devlet kimliğinin yokluğunu veya güçsüzlüğünü ispatlamaktan ziyade bu kimliğin üstünü örtmektedir. Bu anlamda, Irak'ta devlet kimliğinin varlığını, kurgulamalarını ve yansımalarını incelemek oldukça önemlidir. Böylesi bir inceleme, Irak'ta kimliğin tarihini hâkim paradigmanın karşısında alternatif bir yoldan okuma imkânı vermektedir.

Bahsedilen ana-akım yaklaşımın dışına çıkarak devlet kimliğine vurgu yapan önemli çalışmaları, Irak'a dair İngilizce literatürde bulmak mümkündür.⁴ Ancak bu kimliğin, Irak'ın kuruluşunun öncesinden başlayarak bugüne uzanan uzun soluklu bir incelemesi yapılmamıştır. Genel itibarıyla Türk akademisi ise (muhtemelen yukarıda bahsedilen yapaylık varsayımlarına dayanarak) Iraklılık kimliğini bir araştırma konusu haline getirmemiştir. Oysa ki Irak'taki devlet inşası süreci, ulus oluşumu sürecinden ayrı tutula-

---

³ Fanar Haddad and Sajjad Rizvi, "Fitting Baghdad in," in *An Iraq of its Regions: Cornerstones of a Federal Democracy*, eds. Reidar Visser and Gareth Stansfield (London: Hurst & Company, 2007), 51-52.

⁴ Amatzia Baram'ın çalışmaları, bilhassa Baas döneminde antik öğelerle devlet kimliği arasında kurulan bağlantıları aydınlatmaktadır: Amatzia Baram, "A Case of Imported Identity: The Modernizing Secular Ruling Elites of Iraq and the Concept of Mesopotamian-Inspired Territorial Nationalism, 1922-1992," *Poetics Today* 15, no. 2 (1994): 281-292; Amatzia Baram, "Mesopotamian Identity in Ba'thi Iraq," *Middle Eastern Studies* 19, no. 4 (1983): 426-455; Amatzia Baram, "Territorial Nationalism in the Middle East," *Middle Eastern Studies* 26, no. 4 (1990): 425-448; Amatzia Baram, *Culture, History and Ideology in the Formation of Ba'hist Iraq, 1968-89* (London: Palgrave Macmillan, 1991); Amatzia Baram, "Qawmiyya and Wataniyya in Ba'thi Iraq: The Search for a New Balance," *Middle Eastern Studies* 19, no. 2 (1983): 188-200. Aeed Dawisha'nın çalışmaları, mezhep kimlikleri ile Iraklılık arasındaki etkileşime dair farklı zaman kesitlerinden bulgular sunmaktadır: Aeed Dawisha, "National Identity and Sub-State Sectarian Loyalties in Iraq," *International Journal of Contemporary Iraqi Studies* 4, no. 3 (2010): 243-256; Aeed Dawisha, "The Unraveling of Iraq: Ethnosectarian Preferences and State Performance in Historical Perspective," *Middle East Journal* 62, no. 2 (2008): 219-230; Aeed Dawisha, "Identity and Political Survival in Saddam's Iraq," *Middle East Journal* 53, no. 4 (1999): 553-567; Aeed Dawisha, "Iraq: A Vote Against Sectarianism," *Journal of Democracy* 21, no. 3 (2010): 26-40. Fanar Haddad'ın çalışması da Irak'taki Sünni ve Şii mezhepçilikleri birbiriyle rekabet halindeki Irak milliyetçiliği türleri olarak tasvir etmektedir: Fanar Haddad, *Sectarianism in Iraq: Antagonistic Visions of Unity* (Oxford: Oxford University Press, 2011).

maz.⁵ Bu makale, devlet kimliğinin mevcudiyetini, nüfuzunu ve kapsamını tarihsel ve güncel yansımaları üzerinden araştırmaktadır. Bir başka deyişle, Iraklılığın diğer aidiyet boyutlarının yanında bir alternatif teşkil edip etmediği, bu kimliğin hangi yollarla kurgulandığı ve siyasî ve toplumsal olarak nasıl bir karşılığa sahip olduğu araştırılmaktadır. Aşağıda takip eden bölümlerde Iraklılığın belirgin kılındığı tarihsel anlar ve süreçler incelenmektedir. Bu inceleme, tarihsel olarak sırasıyla kuruluş öncesi, Hâşimî hanedanlığı, cumhuriyet ve işgal sonrası dönemlerini kapsamaktadır.

2. Devletten Önce Irak ve Iraklılık

Yapaylık paradigması, Birinci Dünya Savaşı'ndan önce Irak'tan bahsedilemeyeceğini, Irak'ın tarihsel bir derinlikten yoksun olduğunu, ülkenin tamamen İngiltere tarafından icat edildiğini, bu icadın birbiriyle alakası olmayan üç Osmanlı vilayetini bir araya getirerek yapıldığını iddia etmektedir. Bu klasik paradigmanın varsayımlarının aksine, bir sömürgecilik inşası biçiminde çizilmesinden önce bir bölge olarak Irak'ın nasıl ortaya çıktığına ve nasıl bir devamlılığa sahip olduğuna dair bulgular bulunmaktadır. Öncelikle, Irak kelimesi, Arap coğrafyacılar tarafından en az VIII. yüzyıldan beri Fırat ve Dicle arasındaki bölgeye atıf yapılarak kullanılmıştır.⁶ Aslında, XIII. ve XIV. yüzyıllardaki Moğol ve Türk hükümdarlıklarına gelindiğinde Bağdat, kuzeydeki Zagros dağlarından güneydeki körfeze uzanan bölge için bir güç merkezi teşkil etmekteydi.⁷ Gelgelelim bu toprakların esasen Osmanlı idaresinde nispeten geniş bir idarî-siyasî bütünleşmeyi yakaladığı söylenebilir. Osmanlı idaresi altında, Bağdat'ın sınırları bugünkünden çok daha geniş bir hal almıştır; Bağdat, her ne kadar ayrı idarî birimler teşkil etseler de Basra ile daha az oranda Musul için önemli bir merkez işlevi görmüştür ve Osmanlı-Safevi antlaşmalarıyla Irak'ın doğu sınırları aşamalı olarak belirginleşmiştir.⁸ Bir başka ifadeyle,

⁵ Serra Can, "The Iraqi Identity: Faisal's Unsolved Legacy," *Trames: A Journal of the Humanities and Social Sciences* 22, no. 4 (2018): 390.

⁶ Charles Tripp, *A History of Iraq* (Cambridge: Cambridge University Press, 2007), 8.

⁷ Reidar Visser, "Proto-Political Conceptions of Iraq in Late Ottoman Times," *International Journal of Contemporary Iraqi Studies* 3, no. 2 (2009): 144.

⁸ Thabit A. J. Abdullah, *Dictatorship, Imperialism and Chaos: Iraq since 1989* (London and New York: Zed Books, 2006), 7; Visser, "Proto-Political Conceptions of Iraq in Late Ottoman Times," 144.

Bağdat ve çevresi, geç Osmanlı döneminde Bağdat'ın bir nevi başkent olduğu görece bütünleşik bir ön-siyasî yapı haline gelmiştir.⁹ Irak vilayeti olarak adlandırılan bir idarî birim ortaya çıkmamıştır, ancak Osmanlılar bu yapıyı isimlendirmek için Irak kavramını (*Hitta-i Irakiye*) kullanmış ve hem Osmanlıların hem Safevi ve İngiliz sefaretlерinin resmî yazışmalarında bu kavram görülmüştür.¹⁰ Dolayısıyla, Irak'ı oluşturan bölgeler, Irak mandası kurulduğunda birbirinden tamamen bağımsız birimler değildi; aksine, aralarında nispeten yüksek derecede bir entegrasyon olan bir bölgeler topluluğuydu. Sözgelimi, tüm bunları özetleyecek biçimde, Mehmet Hurşîd Paşa'nın XIX. yüzyılın ortalarına ait *Seyâhatnâme-i Hudûd*'unda tam olarak şu ifadeler yer almaktadır:

“Fakat hafî olmaya ki bu ta'rif Bağdâd eyâletinin şimdiki hududuna sâdik olup bu takdirce *Bağdâd'ın kürsî-i hükûmeti olduğu Irak hittası* üç kısma münkasim olmuş olur. *Zîrâ Irak kıt'ası tûlen Musul ile Abâdân ve arzan Kâdisiyye ve Hûlvân mâbeyninde kâ'in kıt'a-i vesîadan kinâye olarak Basra ve Şehrîzûr eyâletleri bu kıt'anın bir cüz-i mütemmimi olmaları ve idâre-i hâliyyeye nazaran bunlar başka başka zikr olunmuş bulunmaları cihetle hâricde kalmış olduklarından îzâh-ı hâle mübâderet olunmuştur (vurgular bana ait).”¹¹*

Bu gelişime koşut olarak, XIX. yüzyıla gelindiğinde Iraklılık kimliği de farklı etnik ve dinî kökenlerden sınırlı sayıda aydın ve seçkin arasında bir kimlik boyutu haline gelmiş ve şiirlere, kitaplara, gazetelere ve derneklere konu olmuştur.¹² XX. yüzyılın başında Arapça konuşulan coğrafyada

---

⁹ Nabil al-Tikriti, “Ottoman Iraq,” *The Journal of the Historical Society* 7, no. 2 (2007): 209; Ismaeel Dawood, “Moats, Walls, and the Future of Iraqi National Identity,” *Istituto Affari Internazionali* (2016): 7; Liora Lukitz, “Nationalism in Post-Imperial Iraq: The Complexities of Collective Identity,” *Critical Review* 21, no. 1 (2009): 9-10; Visser, “Proto-Political Conceptions of Iraq in Late Ottoman Times,” 144; Abdullah, *Dictatorship, Imperialism and Chaos*, 7.

¹⁰ Frederick F. Anscombe, “The Ottoman Empire in Recent International Politics - I: The Case of Kuwait,” *The International History Review* 28, no. 3 (2006): 546; Visser, “Proto-Political Conceptions of Iraq in Late Ottoman Times,” 145-147.

¹¹ Mehmet Hurşîd Paşa, *Seyâhatnâme-i Hudûd*, çevrimyazı Alâattin Eser (İstanbul: Simurg Kitapçılık ve Yayıncılık, 1997), 49.

¹² Phebe Marr, “One Iraq or Many: What Has Happened to Iraqi Identity,” in *Iraq Between Occupations: Perspectives from 1920 to the Present*, eds. Amatzia Baram, Achim Rohde, and Ronen Reidel (New York: Palgrave Macmillan, 2010): 20; Visser, “Proto-Political Conceptions of Iraq in Late Ottoman Times,” 147-152.

milliyetçilik fikri yayılmaya başladığında, Irak topraklarında hem Arap birliğini hem de Irak'ın bağımsızlığını savunan seçkinler ortaya çıkmış ve farklı bölgelerden ve mezheplerden milliyetçiler arasında ağlar gelişmeye başlamıştır.¹³ Sözgelimi, Basra'nın önde gelenlerinden Seyid Talib, Sünni çoğunluktaki Bağdat ve Şii çoğunluktaki Basra'yı kastederek 1912'de Irak için bağımsızlık çağrısı yapmış ve bu çağrı üzerine Bağdat'taki genç milliyetçilerle temas kurmuştur.¹⁴ Öte yandan, bu dönemde Iraklılar ile pan-Arapçılar arasında bir geçişkenlik olduğu ve her ikisinin de belirgin bir siyasi programa sahip olmadığı söylenebilir. Her halükârda Iraklılık, Irak mandası kurulduğunda birdenbire zuhur etmiş bir kimlik boyutu değildi; toplumun geniş kesimlerine ulaşmış olmasa da hem Sünniler hem Şiiler arasında ortak bir platform oluşturma potansiyeline sahip olan alternatif bir aidiyetti. Irak'ı oluşturan bölgeler arasındaki entegrasyonun da böylesi bir aidiyetin gelişebilmesi için asgarî temeli teşkil ettiği iddia edilebilir. Yine de Irak devletinin kurulmasından önce bir Irak milletinin varlığından söz etmek mümkün değildir, o vakte kadar en iyi ihtimalle bölgesel bir kimlikten söz edilebilir.

3. Manda ve Kraliyet Döneminde Devlet Kimliği

Irak, emperyalist aktörlerin müzakerelerinin sonucunda 1920'de düzenlenen San Remo Konferansı'nda¹⁵ bugünkü sınırlarıyla (Harita 1) resmî olarak ortaya çıkmıştır ve İngiliz hâkimiyetinde kalmıştır. Ancak aynı yılın yazında ülkede bir isyan dalgası yükselmiştir. Aslında, bu isyanın temeli sosyo-ekonomik sorunlarda yatmaktaydı ve geniş halk kesimleri arasında yeterince anlaşılmadığı için bir fikir olarak milliyetçiliğin bu isyanları başlatmaktaki rolü çok sınırlıydı.¹⁶ Ancak milliyetçilik, bu sosyo-eko-

¹³ Abdullah, *Dictatorship, Imperialism and Chaos*, 10.

¹⁴ Dawisha, "National Identity and Sub-State Sectarian Loyalties in Iraq," 246. Bu bilginin Seyid Talib'e dair başka kaynaklarda yer almadığı not edilmelidir.

¹⁵ Yanlış biçimde, Irak'ın ortaya çıkışında Sykes-Picot Anlaşması'na sıklıkla atıf yapılmaktadır. Gelgelelim Irak'ı bugünkü haliyle somutlaştıran San Remo Konferansı'dır. Nitekim Sykes-Picot Anlaşması, Musul'u Fransa'ya, Bağdat'ı ve Basra'yı İngiltere'ye bırakmıştır. Dolayısıyla Sykes-Picot Anlaşması, bugünkü Irak'ın sınırlarına denk düşmemektedir.

¹⁶ Fanar Haddad, "The Terrorists of Today are the Heroes of Tomorrow: The Anti-British and anti-American Insurgencies in Iraqi History," *Small Wars & Insurgencies* 19, no. 4 (2008): 455-463.

mik isyanları ideolojik bir yöne de çevirmiştir ve isyanlar sırasında Irak'ın bağımsızlığını talep eden sesler yükselmiştir. Vatansızlık ve milliyetçilik kavramları, toplumsal çoğunluğun belirgin bir kavrayışı söz konusu olmasa bile isyan sloganlarının önemli bir parçası haline gelmiştir.¹⁷ Aynı zamanda, toplumdaki kriz birlikteliği, Sünnilerin ve Şiiilerin ileri gelenlerini defalarca bir araya getirmiş ve iki topluluğun toplandığı ritüeller (mesela, Hz. Hüseyin'i anma günleri) de sık sık dayanışma çağrılarında ve siyasî gösterilere dönüşmüştür.¹⁸ Dolayısıyla 1920 isyanları, milliyetçi bir çıkış noktasına sahip değildir, ancak Arap milliyetçiliğinin yanında ve mezhepçiliğin ötesinde Iraklılığın toplumsal ve siyasî anlamda kuruluşunda önemli bir sıçrama noktası olmuştur.

Harita 1. Irak haritası.¹⁹

- ¹⁷ Sami Zubaida, "The Fragments Imagine the Nation: The Case of Iraq," *International Journal of Middle East Studies* 34, no. 2 (2002): 207.
- ¹⁸ Amal Vinogradov, "The 1920 Revolt in Iraq Reconsidered: The Role of Tribes in National Politics," *International Journal of Middle East Studies* 3, no. 2 (1972): 134-137.
- ¹⁹ Central Intelligence Agency (CIA), Maps, <https://www.cia.gov/library/publications/resources/cia-maps-publications/Iraq.html>.

1921'de ise Şerif Hüseyin'in oğullarından Faysal'ın kral olarak atandığı Irak mandası, İngiltere hâkimiyeti altında resmen ilan edilmiştir. Bir yandan, siyasî yelpazedeki konumuna göre değişmeksizin ülkedeki birçok siyasî grubun ve ismin ortak teması, sömürge karşıtlığı ve Irak'ın bağımsızlığı olmuştur. Nitekim ülkedeki bütün siyasî partilerin programlarında bu amaçlar yer almıştır.²⁰ Diğer yandan, sömürge karşıtlığı ve bağımsızlık, ülkenin birleştirici tek teması olarak kalmamıştır. Sözgelimi, 1922'de Arap yarımadasında yer alan Sünni Necd bölgesinden Irak'taki Şii Neced kentine yapılan akınlar, Neced'i bu saldırılara karşı korumak için Sünni ve Şii seçkinleri bir araya getirmiştir; Bağdatlı ve Musullu Sünni liderler tarafından Neced'e destek mesajları yayımlanmış ve Necedlilerle yan yana savaşmak için fetvalar çıkarılmıştır.²¹ Sözlerin ötesinde somut adımlar üretme bile, 1920 ayaklanmasıyla birlikte bu tarihten itibaren milliyetçiler tarafından aynı milliyetten iki farklı mezhep topluluğunun millî kimliği incelemesine ve teşvik etmesine hizmet edecek temellerden biri olarak görülmüştür.²² Mezhep hatlarındaki bu ön-millî dayanışma işaretlerine²³ rağmen, aynı yıllarda etnik hatlarda durum farklıydı: Kuzeyde Şeyh Mahmud liderliğindeki Kürt hareketi, Irak sınırları içerisinde böylesi bir toplumsal bütünlüğe meydan okumaya devam etmekteydi ve Kürt bağımsızlığında ısrarcıydı.²⁴ Aynı zamanda, çoğunlukla merkezîleşmeye (mesela, zorunlu askerlik ve vergi gibi uygulamalara) yönelik rahatsızlıklar nedeniyle aşiret isyanları da 1920'lerin ve 1930'ların karakteristik istikrarsızlıklarındandı.²⁵

²⁰ Johan Franzen, "The Problem of Iraqi Nationalism," *National Identities* 13, no. 3 (2011): 223-224; Adeed Dawisha, "Democratic Attitudes and Practices in Iraq, 1921-1958," *Middle East Journal* 59, no. 1 (2005): 15-21; Abdullah, *Dictatorship, Imperialism and Chaos*, 15.

²¹ Adeed Dawisha, *Iraq: A Political History from Independence to Occupation* (Princeton and New York: Princeton University Press, 2009), 78-79.

²² Dawisha, "National Identity and Sub-State Sectarian Loyalties in Iraq," 247-248.

²³ Yine de bu dayanışma işaretlerinin tüm toplumu kapsadığı ve özellikle Şii aşiretlerin devletle ilişkilerinde bir sorun olmadığı düşünülmemelidir. Manda yönetiminin tesisinden itibaren farklı zamanlarda ve bölgelerde çoğunlukla sosyo-ekonomik sebeplerle birçok aşiret isyanı çıkmıştır.

²⁴ Sherko Kirmanj, "The Clash of Identities in Iraq," in *Iraq Between Occupations: Perspectives from 1920 to the Present*, eds. Amatzia Baram, Achim Rohde, and Ronen Reidel (New York: Palgrave Macmillan, 2010): 44-45.

²⁵ Bu isyanlara dair geniş bilgi için bakınız: Peter Sluglett, *Britain in Iraq: Contriving King and Country* (London and New York: I.B.Tauris, 2007); Dodge, *Inventing Iraq*, 101-156.

Öte yandan, manda yönetimiyle birlikte ülkede millî kimliğin ve toplumsal bütünlüğün inşasına yönelik çabalara girişilmiştir. Aslına bakılırsa, ülkedeki ulus inşacılarının çoğunluğu, öncelikle Irak milliyetçisi olmaktan ziyade Satı el-Husri gibi Arap milliyetçileriydi²⁶ ve Arap birliğini öncelemeyen hareketlere şüpheyle bakmaktaydılar; yine de Arap birliğine karşı çıkmadığı sürece bu iki ideolojik pozisyonunun birbirlerini tamamen dışlayıcı olduğunu düşünmemişlerdir.²⁷ Bu ulus girişimcilerinin başta Irak'ta, sonra Arap dünyasında birliği ve bütünlüğü amaçladığı söylenebilir: öncelikle Irak'ın sınırları içerisinde milliyetçi duyguları canlandırmak, vatanseverlik ve aidiyet bağlarını kuvvetlendirmek, Irak'taki çeşitli toplulukları bir potada eritmek ve Irak'ı Arap dünyasının Prusya'sı haline getirmek.²⁸ Bu ulus-inşası çabasında ilk bakışta Irakçılık olarak yorumlanabilecek unsurlar bulmak mümkündür. Sözgelimi, Irak vatandaşları, Irak toprakları üzerinde ikamet eden eski Osmanlı tebaaları olarak tanımlanmıştır.²⁹ Benzer biçimde 1925 anayasası, ülkedeki tüm dilleri, ırkları ve mezhepleri kapsayıcı bir dile sahiptir ve bu anayasada Arapçanın resmi dil olarak kabul edilmesi haricinde Arap kelimesine hiçbir atıf yapılmamıştır. Hâlbuki Iraklılık ile Araplık arasındaki bağ, bu ulus-inşacılarınca sorgulanmamıştır, daha doğrusu verili kabul edilmiştir.³⁰ Bu çerçevede içerisinde Arap milliyetçileri, vatanseverliği Arap milliyetçiliğine entegre ederek billhassa eğitim yoluyla Irak'a sadakati topluma doktrine etmeye çalışmışlardır. Mesela, Millî Eğitim Müdürü Satı el-Husri'nin 1922'de tarih öğretmenlerine gönderdiği bir yönerge, "tarih dersinin amacının öğrencilerin kalplerinde vatansever ve milliyetçi duyguları güçlendirmek" olduğunu ilan etmiştir.³¹ Bu anlamda,

²⁶ Arap milliyetçiliği ile Irak milliyetçiliği arasındaki ayrım, Arapça karşılıklarından hareketle kavmiye-vataniye ayrımı olarak da kavramsallaştırılmaktadır. Kavmiye, Irak'a dair her programı en iyi ihtimalle Arap birliğine yönelik bir araç olarak görür, Arap birliğini önceler ve Irak milliyetçiliğini Arap milliyetçiliğine engel olarak görmediği sürece destekler. Vataniye ise bir basamaktan ziyade kendi başına bir amaç olarak Irak'a yaklaşır, Arap olmayanlara bakışına benzer biçimde Arap ailesine yönelik de pragmatik bir tavır takınır, Arap birliğinden ziyade Irak'ın iç meselelerine öncelik verir.

²⁷ Franzen, "The Problem of Iraqi Nationalism," 220; Dawisha, "The Unraveling of Iraq," 220-222.

²⁸ Dawisha, "The Unraveling of Iraq," 220-222.

²⁹ Zubaida, "The Fragments Imagine the Nation," 213.

³⁰ Baram, "A Case of Imported Identity," 281-292.

³¹ William L. Cleveland, *The Making of an Arab Nationalist: Ottomanism and Arabism in the Life and Thought of Sati' al-Husri* (Princeton: Princeton University Press, 1971), 147.

standart seküler eğitimin ülkede yaygınlaşması, farklı toplumsal kökenlerden toplulukları (bilhassa Şii kitleleri) devletin nüfuz alanına ve Irak milleti kavramına dâhil etme projesinin en önemli ayaklarından biriydi.³²

Eğitimin yanında devletin merkezîleşmesi ve bürokratikleşmesi de (yani devletin toplumdaki nüfuzunun artışı) kimlik inşası sürecinin önemli bir parçası olmuştur. Toplumsal kesimlerin geleneksel etnik ve mezhepsel çerçevelerinden ayrılmaları ve bu geleneksel aidiyetlerden ziyade devletin bu topluluklar için en anlamlı ve faydalı mekanizma olduğunu kavramaları, sadece devletin işlerliğine güveni artırmakla mümkündü.³³ Bu anlamda Kral Faysal, devlet kapasitesini artırmak için bir yandan Şii mütehitlerle müzakere ederek onların rızasını alıp Şiilerin merkezî devletle uyumsuzluklarını sonlandırmaya çalışmıştır.³⁴ Diğer taraftan, genişleyen devlet kapasitesi sayesinde iç huzursuzlukların askerî yollarla bastırılması mümkün hale gelmiş, her toprağa ulaşılabilmesini sağlayan altyapı çalışmaları yapılmış ve kamu projeleri sayesinde istihdam yaratılmıştır; böylece, hem daha fazla sayıda vatandaş maddî olarak devlete bağımlı hale gelmiş hem de statü ve gelir durumundaki değişimle vatandaşların devletle özdeşleşmesi gittikçe daha fazla mümkün olmuştur.³⁵ Ancak tüm bunlar, genel tabloya bakıldığında hâlâ marjinal görülebilir, çünkü kentsel alanlarda devletin nüfuzu önemli oranda gelişmiş olsa da, bilhassa nüfusun çoğunluğunun yaşadığı kırsal alanlar için devletin kapasitesini artırabilmek hala çok zordu. Ayrıca, 1927'de Samarra'da ve Kazımiye'de çıkan ayaklanmalarda görülebileceği üzere, Şii aşiretler ile devlet arasındaki gerilim sürmekteydi.³⁶

Aynı zamanda, Irak milliyetçiliğinin bir ideoloji olarak da geniş toplumsal kesimlere hâkim olduğu henüz söylenemez. Mesela, 1920'lerde "Irak milletine inancını" vurgulayan ve gelecek on yılların tarih kitaplarında "Arap ülküsüne inanmış ve vizyonunu her şeyden önce sağlam bir Irak ulus-devleti kurmaya odaklanmış bir lider" şeklinde betimlenecek olan³⁷

³² Liora Lukitz, *Iraq: The Search for National Identity* (London: Frank Cass, 1995), 94.

³³ Marr, "One Iraq or Many," 22; Dawisha, "The Unraveling of Iraq," 222.

³⁴ Zubaida, "The Fragments Imagine the Nation," 211-212.

³⁵ Marr, "One Iraq or Many," 21; Dawisha, "The Unraveling of Iraq," 223-224.

³⁶ Kirmanj, "The Clash of Identities in Iraq," 45.

³⁷ Dawisha, "The Unraveling of Iraq," 220; Dawisha, "National Identity and Sub-State Sectarian Loyalties in Iraq," 248-249; Baram, "Mesopotamian Identity in Ba'thi Iraq," 449.

Kral Faysal, 1930'ların başlarında yazdıklarında "hâlâ bir Irak halkının oluşmamasından ve tebaasının vatanseverliğe kayıtsızlığından" yakınmıştır.³⁸ Bir Irak milleti oluşturma ideallerinin uzağında kalırsa da, ülkedeki İngiltere hâkimiyetinin oluşturduğu huzursuzluk ve bunun getirdiği maliyet, 1932'de resmî olarak bağımsızlığı getirmiştir. Ancak bağımsızlık, içerideki milliyetçi programın hızını kesmemiştir, aksine milliyetçi doktrinyasyonu yoğunlaştırmıştır. Sözelimi, 1933'te eğitim genel müdürlüğüne getirilen Şii kökenli Muhammed Fazıl el-Cemali idaresinde buna yönelik birçok adım atılmıştır: İlk ve orta okulların sayısı artırılmış, seküler milliyetçi ve yekpare bir müfredat çerçevesinde eğitim yapılandırılmış, standart eğitimin Şii kırsal alanlara yayılması sağlanmış, Şiilerin bu eğitim sistemine girişi kolaylaştırılmış, böylelikle Şiilerin de Irak ulus-devletine entegrasyon süreci hızlandırılmıştır.³⁹

Aynı zamanda bağımsızlık, bir taraftan uluslararası anlamda bağımsızlığı tanınmış ilk Arap devleti olarak Irak'ın Arap dünyasına yönelik hırslı bir politika gütmesinin önünü açarken, diğer taraftan da Arap milliyetçileri ile Irak milliyetçileri arasında bir güç mücadelesini görünür kılmıştır. Bu güç mücadelesi sonucunda, ülkenin yönünün zorunlu olarak Arap dünyasına çevrilmesinden rahatsız olan ve iç sorunlara eğilimin çok daha önemli olduğunu düşünen vataniye kampı, 1936'da bir askerî darbe ile başa geçmiştir.⁴⁰ Yeni hükümet, ortak Arap çıkarlarındansa Irak'ın çıkarlarını pragmatik biçimde gerçekleştirmeye çalışmıştır. Mesela, bir yandan pan-Arapçuların aksine Filistin'deki Siyonistlerle müzakerelere girişmiş, diğer yandan ortak bir Arap davası olarak öne sürülen Filistin meselesinden Irak'ı uzak tutmaya çalışmıştır.⁴¹ Ayrıca, o zamana dek ihmal edilen, Arap olmayan komşularla ilişkileri geliştirmeye çalışarak Türkiye ve İran'la Sadabad Paktı içerisine girmiştir. Ancak Arap milliyetçilerinin baskısı, önce hükümeti politikalarını gözden geçirmeye itmiş, sonra ise suikastlar ve kü-

---

³⁸ Hanna Batatu, *The Old Social Classes and the Revolutionary Movements in Iraq: A Study of Iraq's Old Landed and Commercial Classes and its Communists, Ba'athists, and Free Officers* (Princeton: Princeton University Press, 1978), 25-26.

³⁹ Lukitz, *Iraq: The Search for National Identity*, 104-110; Dawisha, "National Identity and Sub-State Sectarian Loyalties in Iraq," 250.

⁴⁰ Michael Eppel, "The Hikmat Sulayman-Bakir Sidqi Government in Iraq, 1936-37, and the Palestine Question," *Middle Eastern Studies* 24, no. 1 (1988): 26-27.

⁴¹ Eppel, "The Hikmat Sulayman-Bakir Sidqi Government in Iraq," 28-38.

çük saray darbeleriyle bu hükümeti ortadan kaldırmıştır.⁴² Fakat bu kez de, Arap milliyetçiliğini şiddetle savunan Kral Gazi'nin 1939'da gizemli bir kazada ölmesinden sonra tahta üç yaşındaki oğlu geçince, İngiltere yanlısı olan ve Arap milliyetçiliğine sempati duymayan kral naibi Abdelilah ülkeyi fiilen yönetmeye başlamıştır. Bu yönetime de 1941'de başka bir askerî darbeyle Alman yanlısı Arap milliyetçileri el koymuştur; ancak İngiltere'nin askerî müdahalesiyle İngiltere yanlısı bir hükümet kurulmuştur.⁴³

Bu müdahalenin ardından İngiltere, manda döneminde ihmal ettiği alanlar olan askeriyeye ve eğitimle daha aktif biçimde meşgul olmuştur. Sözgelimi, müfredattan pan-Arapçı vurgular kaldırılmış ve Arap milliyetçisi öğretmenler kovularak yerlerine Batı'da eğitim görmüş ya da sol eğilimli öğretmenler getirilmiştir.⁴⁴ Bu dönem, aynı zamanda Irak topraklarının Mezopotamya içeriğinin işlendiği önemli bir zaman aralığı olmuştur. 1930'larda da eklektik biçimde kullanılan Mezopotamya-Irak bağlantılarına rastlamak mümkündür; ancak bilhassa 1940'lardan itibaren geçmişteki anlatının aksine, kadim Mezopotamya halkları ile Irak milleti arasında aynı toprağın farklı sakinleri olarak değil de bir devamlılık oluşturacak şekilde sistematik bağlantılar kurulmaya başlanmış, Mezopotamya medeniyetlerine dair müzeler ve enstitüler kurulmasına yönelik yatırımlar yapılmış, Irak'ın sahip olduğu mirası yücelten tarih kitapları ve tezleri üretilmiş, II. Faysal 1953'te tahta geçtiğinde ise Irak-Mezopotamya bağlantısı resmî olarak benimsenmiştir.⁴⁵ Aslında, Irak'ın (ve Iraklıkların) altın çağı olarak Mezopotamya'nın yüceltilmesi, sadece pan-Arapçı vurguların azaltılması açısından değil, Abbasiler dönemini yücelten eski teze nazaran Şiiler açısından da daha işlevsel görülmüştür.⁴⁶

Bu dönem, Iraklılık kimliğinin yayılımı açısından doğrudan doktrinasyan dışında da Irak'ın en önemli tarihî dönemlerinden biriydi: Artan parti sayısında görüldüğü gibi siyasî atmosfere çoğulculuk hâkim olmuş (yani birçok kesimden Iraklının ortak platformlarda buluşulabilmesi mümkün olmuş), Şiilerin ve Kürtlerin yönetimde ve bürokraside temsil oranları art-

⁴² Kirmanj, "The Clash of Identities in Iraq," 46; Tripp, *A History of Iraq*, 86-97.

⁴³ Kirmanj, "The Clash of Identities in Iraq," 46.

⁴⁴ Reeva S. Simon, "The Teaching of History in Iraq before the Rashid Ali Coup of 1941," *Middle Eastern Studies* 22, no. 1 (1986): 48-49.

⁴⁵ Baram, "A Case of Imported Identity," 292-298.

⁴⁶ Baram, "A Case of Imported Identity," 298.

mış (böylece bu kesimlerin devletle aralarındaki mesafe azalmış), devlete bağımlı ve eğitilmiş orta sınıf genişlemiş (bu da geleneksel aidiyetlerden ziyade devlete sadakati güçlendiren bir etken olmuş), Bağdat Paktı'nda görülebileceği üzere devletin rotası Arap dünyasından ziyade Arap olmayan ülkelere ve Batı'ya çevrilmiş ve böylece dış politikada “önce Irak” politikası izlenmiştir.⁴⁷ Diğer taraftan, bu çoğulcu ortama ideolojik açıdan hâlâ kavmiye ve vataniye kamplarının egemen olduğu söylenebilir. Arap milliyetçiliğini savunan Baas Partisi ve İstiklal Partisi ile vataniye kampındaki Irak Komünist Partisi ve Millî Demokratik Parti, siyasî arenada ve toplumda hâkim olan esas partilerdi.⁴⁸ Her ne kadar bu kesimlerin siyasî programlarında önemli farklılıklar olsa da, özellikle hükümetin Batı yanlılığına ve baskısına muhalefette buluşmaları, 1958'de Hür Subaylar darbesini ve kraliyetin lağvedilip cumhuriyetin ilanını getirmiştir.

4. Cumhuriyet Döneminde Devlet Kimliği

Darbeyle başa gelen Hür Subaylar'ın vataniye (başta darbe lideri Abdülkerim Kasım ve Komünistler) ve kavmiye (Abdüsselam Arif ve Baas Partisi) kampları arasındaki güç mücadelesi, öncelikle vataniye saflarının ve Abdülkerim Kasım'ın kontrolüyle neticelenmiştir.⁴⁹ Kasım rejiminin temel önceliği iç meseleler olmuştur; zaten bu döneme tecrit dönemi de denilmektedir. Rejim, toplumsal bütünlüğe yönelik bir adım olarak aşiret yasalarını iptal ederek ve toprak reformunu uygulayarak aşiretlerin ve aşiret reislerinin etkisini azaltmıştır.⁵⁰ Bu uygulamada, devlet ile halk arasındaki araçlardan biri olan aşiretlerin etkisinin azaltılması ve devlet-toplum ilişkisinin daha doğrudan bir hale getirilmesi amaçlanmıştır. Diğer taraftan Kasım, ülkedeki ve bölgedeki pan-Arapçı rüzgârdan Irak'ı uzak tutmak ve Irak millî kimliğini güçlendirmek için “bin yıllık Irak kültürü” üzerine eğilmiştir; sözelimi, kadim Mezopotamya medeniyetlerinden Akadların güneş tanrısını devrimin sembolü yapmış ve Sümer mitolojisinden İştâr

---

⁴⁷ Marr, “One Iraq or Many,” 23.

⁴⁸ Kirmanj, “The Clash of Identities in Iraq,” 47.

⁴⁹ Franzen, “The Problem of Iraqi Nationalism,” 225-226; Tripp, *A History of Iraq*, 144-157.

⁵⁰ Jacqueline S. Ismael and Shereen T. Ismael, “Iraqi Women under Occupation: From Tribalism to Neo-Feudalism,” *International Journal of Contemporary Iraqi Studies* 1, no. 2 (2007): 252.

yıldızını Irak bayrağına entegre etmiştir.⁵¹ İlâveten, Danışma Bakanlığı'nı kurup buraya Irakçı eğilimleriyle bilinen isimleri atamıştır.⁵² Ancak bu yönetim, aynı zamanda, meclis ve siyasî partiler gibi sivil kurumları zayıflatarak halkı devletten uzaklaştırmıştır.⁵³

Öte yandan, kavmiye-vataniye mücadelesi, 1963'te önce Baasçı subayların Kasım'ı devirdiği askerî darbeyi, ardından da Arif grubunun Baasçıları devirdiği saray darbesini getirmiştir. Arap birliğine dair herhangi bir somut gelişme vücut bulamasa da, bu darbeden 1967'ye kadar Irak'ın rotası neredeyse tamamen Arap dünyasına çevrilmiştir.⁵⁴ Kasım rejiminin getirdiği Araplık öncesi semboller, "Arap ruhunu yansıtmadığı" ve "toprağın tarihi ile halkın tarihi farklı olduğu" için, Kasım'ın düşüşünden sonra aşamalı olarak kaldırılmıştır.⁵⁵ Diğer taraftan, ülke seçkinleri arasındaki güç mücadelesi, 1968'de Baas iktidarını bu kez çok daha uzun soluklu olacak biçimde geri getirmiştir. Baas dönemi, Iraklılık kimliği için uzun ve kritik bir dönem teşkil etmiştir.

Aslında Baas Partisi, 1967'deki Arap-İsrail Savaşı'nın pan-Arapçı ideolojinin meşruiyetini önemli oranda aşındırdığı bir ortamda iktidara geldiğinde öncelikle pan-Arapçılığın geçerliliğini ispatlama baskısını hissetmiştir.⁵⁶ Parti, "Filistin'e özgürlük ve bütün Arap dünyasında milliyetçi devrim" ayakları üzerinde devrimci bir pan-Arapçı çizgiyi öne çıkartmıştır. Söylem düzeyinde hem Mısır'daki Nasır yönetimini hem Suriye'deki Baas rejimini açıkça eleştirmiş, Arap dünyasını silahlı halk mücadelesine davet etmiş ve Filistin konusunda reddiyeci bir tavır takınmıştır.⁵⁷ Ancak Parti'nin kurulu olduğu bu pan-Arapçı politika, 1960'ların sonlarından itibaren birkaç farklı gelişmeden dolayı yerini vataniye politikasına bırakmaya başlamıştır: 1969'da İran ile Irak arasında patlak veren sınır sorununun ortak Arap sorunlarından ziyade Irak'ın sorunlarına dönmeye yönelik baskısı, kuzeyde

⁵¹ Donald Malcolm Reid, "The Postage Stamp: A Window on Saddam Hussein's Iraq," *Middle East Journal* 47, no. 1 (1993): 84.

⁵² Franzen, "The Problem of Iraqi Nationalism," 226.

⁵³ Marr, "One Iraq or Many," 24.

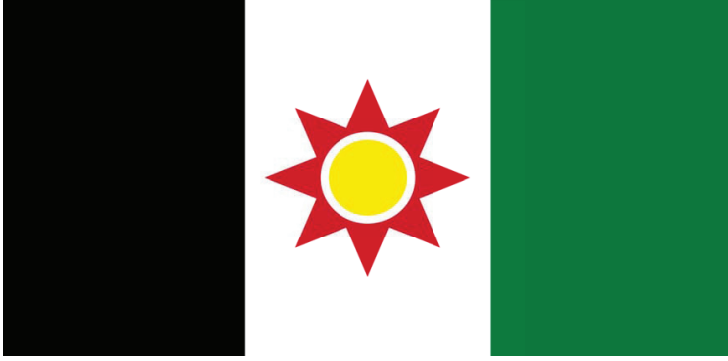
⁵⁴ Marion Farouk-Sluglett and Peter Sluglett, *Iraq since 1958: From Revolution to Dictatorship* (London and New York: I.B.Tauris, 2001), 94-95.

⁵⁵ Reid, "The Postage Stamp," 84; Baram, "A Case of Imported Identity," 301-302.

⁵⁶ Baram, *Culture, History and Ideology in the Formation of Ba'hist Iraq*, 13-14.

⁵⁷ Farouk-Sluglett and Sluglett, *Iraq since 1958*, 132-134.

fiilî olarak özerk bir hareket sahası oluşturan Kürtleri Irak'a entegre etme amacı, pan-Arapçılığı Sünnicilikle eş tutan ya da soyut bir ideoloji olarak gören geniş Şii kitlelerle ilişkileri somut vataniye çizgisinde iyileştirme çabası, Baas Partisi içerisinde bir güç mücadelesi sonucu ortaya çıkan Suriye gerilimini Iraklılık kimliği üzerinden meşrulaştırma isteği, Nasır'ın Arap dünyasındaki popüler nüfuzunu geriletme gayesi, 1950'lerden beri Arap birliğine yönelik girişimlerin pratik anlamdaki başarısızlığı ve 1970'lerin başlarında karşılaşılan ekonomik problemler.⁵⁸

Görsel 1. 1959-1963 döneminde kullanılan Irak bayrağı.⁵⁹

1974'te yapılan Sekizinci Bölgesel Kongre'nin önergesinde belirtildiği üzere, mevcut Arap rejimlerine karşı takınılan sert tutum, Irak'ın üzerinde gerçekten de önemli bir yük oluşturmuştur.⁶⁰ Bu bağlamda Arap dünyasından geri çekilişin dışarıdaki izleri, Irak'ın 1971'de Ürdün'de konuşlu birliklerini çekerek Filistin meselesiyle meşguliyetini azaltmasında, Mısır'ın İsrail'e karşı yumuşayan politikalarına dair eleştiri tonunun düşmesinde ve 1974'te Gazze Şeridi ile Batı Şeria'da küçük bir Filistin devletinin kurulmasını kabul etmesinde görülebilir.⁶¹ İçerideki izleri ise çok daha detaylı

---

⁵⁸ Baram, *Culture, History and Ideology in the Formation of Ba'hist Iraq*, 14-17.

⁵⁹ "The Evolution of the Iraqi Flag," *Al Arabiya English*, May 26, 2015, <http://english.alarabiya.net/en/perspective/infographics/2015/05/26/The-evolution-of-the-iraqi-flag-.html>.

⁶⁰ Baram, "Qawmiyya and Wataniyya in Ba'thi Iraq," 193.

⁶¹ Baram, "Qawmiyya and Wataniyya in Ba'thi Iraq," 194-195.

bir ulus-inşası ve tarih-merkezli bir millî-topraksal bilinç geliştirme projesiydi. Aslına bakılırsa Parti, iktidara geldikten birkaç ay sonra (yani siyasi anlamda pan-Arapçı çizgisini sürdürürken dahi) kültürel anlamda Irak'ın Araplık ve İslam öncesi tarihine aşağıda örneklendirilen biçimde ilgi göstermeye başlamıştır, ancak parti içi ve bölgesel eleştirilerden kaçınmak için bu ilgiyi siyasi olarak öne çıkarmamaya dikkat etmiştir.⁶²

Bu anlamda Parti'nin kimlik anlayışının özellikle 1970'ler boyunca üç ana ayağı vardı: Irak'ı kimlik meselesinin ana odağı yapmak, Irak'ın kadim ve modern tarihine yaslanmak ve Irak'ın Arap dünyasındaki potansiyel liderlik rolünü vurgulamak.⁶³ Öncelikle, bu Irak merkezli eğilim, Saddam Hüseyin'in konuşmalarından bazı ifadelerle örneklendirilebilir: “Arap milletinden bahsederken Irak halkını unutmamalıyız”; “Arap vatanından bahsederken, Iraklıları yaşadıkları toprakların gururunu hissetmeleri için eğitmeyi ihmal etmemeliyiz”; “Irak milleti Araplardan ve Arap olmayanlardan oluşur”; “Arap vatanından bahsederken, Arap olmayan vatandaşlarımızı Irak dışında bir vatan aramaya zorlamamalıyız”; “Kürt özerkliğini tartışmaktan kaçınamayız, ancak bu özerkliğin Araplar ve Kürtler arasında bir Çin Seddi örmesine izin vermemeliyiz”;⁶⁴ “Arap, Kürt ya da Türkmen kültüründen bahsedilmemelidir, her biri Irak kültürü olarak ele alınmalıdır”; “Şii ya da Kürt demek yerine Basralı ya da Süleymaniyeli demeliyiz”; “Haydi Arap ve Kürt kelimelerini silelim ve bunları Irak milleti kavramıyla değiştirelim”.⁶⁵ Böylesi bir ideolojik formülasyon için ülkenin maddî şartları da hazırды. Nitekim 1972'de petrol endüstrisinin millileştirilmesiyle ve 1973'te petrol fiyatlarının yükselmesiyle kapasitesi ciddi oranda artan devletin yaptığı iç yatırımlar sonucunda rejimin ana direği olan orta sınıfın görülmedik derecede genişlemesinin mezhep ve aşiret kimlikleri gibi geleneksel kimliklerin aşınması sürecini hızlandırdığı söylenebilir.⁶⁶

⁶² Baram, “Territorial Nationalism in the Middle East,” 425.

⁶³ Baram, *Culture, History and Ideology in the Formation of Ba'hist Iraq*, 13-18.

⁶⁴ Bu noktada, rejimin 1970'te Kürt meselesini nihayete erdirmek için özerk Kürt bölgesini tanıdığı ve Kürt kimliğini meşru kabul ettiği, ancak özerklik müzakerelerinin 1974'te yeniden silahlı çatışmaya evrildiği belirtilmelidir.

⁶⁵ Baram, “Qawmiyya and Wataniyya in Ba'hi Iraq,” 196; Baram, *Culture, History and Ideology in the Formation of Ba'hist Iraq*, 34-35.

⁶⁶ Hala Fattah and Frank Caso, *A Brief History of Iraq* (New York: Infobase Publishing, 2009), 212-213; Farouk-Sluglett and Sluglett, *Iraq since 1958*, 173.

Görsel 2. Sümer tapınağı Ziggurat biçiminde inşa edilen, Saddam Hüseyin'in başkanlık sarayı.⁶⁷

Irak-temelli bu kimlik formülünün doktriner anlamda merkezinde ise Mezopotamya miti vardı: kadim Mezopotamya'nın genetik ve kültürel mirası olarak Irak'ı öne çıkarmak. Bu anlayışa göre Sümer ve Akad krallıkları, Irak vatanının birliğinin ilk ifadesini sunmuşlardır.⁶⁸ Antik Mezopotamya'nın Iraklılığa topyekûn biçimde entegre edilişi, rejimin ulus-inşa projesinin temelini teşkil etmiştir. Bu projeye, modern Irak ile kadim Mezopotamya arasındaki devamlılığı vurgulayarak Iraklıların kendilerini Mezopotamya halklarının etnik torunları ve kültürel mirasçıları olarak görmesi, bu geçmişleriyle gurur duyması, böylece Iraklılar için Sünni-Şii ve Arap-Kürt ayrımlarını aşan ortak bir tarihin oluşturulması ve Mezopotamya mirasının Arap ailesi içerisinde Irak'ın üstünlüğünü ve emsalsizliğini göstermesi amaçlanmıştır.⁶⁹ Bu Mezopotamya teması, rejimin düşüşüne kadar devam eden pan-Arapçı söylemlerde görülebileceği üzere Baas döneminin tek kimlik vurgusu değildi. Nitekim Saddam Hüseyin, pan-Arapçı temaları da

⁶⁷ Paul Cooper, "Saddam's 'Disney for a Despot': How Dictators Exploit Ruins," *BBC*, April 20, 2018, <http://www.bbc.com/culture/story/20180419-saddam-disney-for-a-despot-how-dictators-exploit-ruins>.

⁶⁸ Baram, *Culture, History and Ideology in the Formation of Ba'hist Iraq*, 49.

⁶⁹ Benjamin Isakhan, "Targeting the Symbolic Dimension of Baathist Iraq: Cultural Destruction, Historical Memory, and National Identity," *Middle East Journal of Culture and Communication* 4 (2011): 260-265.

konuşmalarında vurgulamaya hayatı boyunca devam etmiştir. Ancak Mezopotamya teması, Araplıktan ziyade Iraklılığı vurguladığı için ve Iraklılık kimliğinin inşasına katkıda bulunacağı düşünülerek rejim tarafından bilhassa desteklendiği için önem arz etmektedir.⁷⁰

Görsel 3. Kadim ve modern zamanlar arasında varsayılan bağlantıları vurgulayan bir propaganda afişi.⁷¹

Bu kültürel kampanya kapsamında kadim sembolleri toplumsal ve siyasi hayatın birçok farklı yerinde görmek mümkün olmuştur: Irak kültürü ile Sümer kültürü arasındaki devamlılığı vurgulayan kadim folklorik unsurlar keşfedilmiş ya da icat edilmiştir; kadim sanatlar ve sanat ürünleri canlandırılmıştır; arkeolojik araştırmalara ciddi bütçeler ayrılmıştır; müzelerin kapasitesi ve sayısı artırılmış, bilhassa çocukların bu alanları ziyaret etmesi sağlanmıştır; Hatra ve Ninova'nın yanı sıra Iraklılık kimliğinin odak noktası olarak görülen Babil şehri en az 100 milyon dolarlık bir maliyetle 1987-1988'de restore edilmiştir (ki Iraklılara "Nebukednezar'ın torunları" şeklinde hitap edilmekteydi); Irak ile Mezopotamya arasındaki devamlılık

⁷⁰ Baram, "Mesopotamian Identity in Ba'thi Iraq," 435; Baram, "A Case of Imported Identity," 304.

⁷¹ Cooper, "Saddam's 'Disney for a Despot': How Dictators Exploit Ruins."

vurgulanarak bu restorasyona Irak medyasında özel önem verilmiştir; Mezopotamya temalı birçok oyun, film ve medya içeriği üretilmiş, konuyla alakalı makaleler ve şiirler teşvik edilmiştir; resmigeçitler Mezopotamya sembolleriyle donatılmıştır; Irak'tan kaçırılmış antik eserlerin Irak'a getirilmesi için büyük bir diplomatik kampanya başlatılmıştır; kadim Mezopotamya ritüelleri modern festivaller biçiminde canlandırılmıştır; Babil ve Ninova gibi kadim Mezopotamya isimleri Irak'ın idarî haritasına eklenmiştir; Saddam Hüseyin'in antik temalarla donatıldığı (mesela, Babil kralı Nebukednezar ile boy gösterdiği) propaganda afişleri üretilmiştir.⁷²

Öte yandan, 1980'de başlayan İran-Irak Savaşı dönemi, Baas rejiminin Araplığı fazlaca vurguladığı bir dönem olarak öne çıkarılmaktadır. Gerçekten de Irak Şiilerinin İran'ın dinî çağrılarına kapılmasını önlemek için Araplık ile Perslik arasındaki farklar bu dönemde özellikle öne çıkarılmıştır. Sözgelimi, 637'de Araplarla Sasaniler arasında yapılan Kadisiye Savaşı, rejimin bir propaganda malzemesi haline getirilmiş ve Hz. Ali'nin ve Hz. Hüseyin'in Araplığı üzerinde durulmuştur.⁷³ Diğer taraftan, İran-Irak Savaşı, vataniye fikrinin de vurgulandığı zirve noktalardandı. Dönemin propaganda kampanyalarında Irak'ın birliği ve bütünlüğü ve "değerlerini ve ruhunu korumak için savaşıyan bütün bir Irak milleti" teması vardı.⁷⁴ Bu arada, savaş boyunca güneyde Şiilerin büyük kısmı ve kuzeyde oluşturulan Kürt gayri nizami birlikleri rejimin tarafında yer almıştır; böylece savaş, Iraklılık kimliğinin bir anlamda zaferi olarak görülmüştür.⁷⁵ Fakat devletin kapasitesini önemli oranda aşındırdığı için aynı zamanda bu kimlik için bir gerilemenin de başlangıcı olmuştur. Diğer yandan, 1982'de bile üst düzey bir Baas yetkilisi, "ayrılıkçılığın, mezhepçiliğin ve aşiretçiliğin toplumun birliğini parçaladığından" (yani devlet-altı ve devlet-üstü kimliklerin devlet kimliğine üstün gelmesinden) yakınmaktaydı.⁷⁶

---

⁷² Kamyar Abdi, "From Pan-Arabism to Saddam Hussein's Cult of Personality: Ancient Mesopotamia and Iraqi National Ideology," *Journal of Social Archaeology* 8, no. 1 (2008): 21-28; Franzen, "The Problem of Iraqi Nationalism," 228; Baram, "A Case of Imported Identity," 302-303; Baram, "Mesopotamian Identity in Ba'thi Iraq," 427-435; Baram, "Territorial Nationalism in the Middle East," 425.

⁷³ Isakhan, "Targeting the Symbolic Dimension of Baathist Iraq," 263.

⁷⁴ Isakhan, "Targeting the Symbolic Dimension of Baathist Iraq," 263-264.

⁷⁵ Martin van Bruinessen, "The Kurds between Iran and Iraq," *MERIP Middle East Report* 141 (1986): 18; Marr, "One Iraq or Many," 28; Dawisha, "National Identity and Sub-State Sectarian Loyalties in Iraq," 252.

⁷⁶ Dawisha, "Identity and Political Survival in Saddam's Iraq," 554.

1990'lı yıllar ise devletin kurumsal ve ideolojik olarak yıkıldığı bir dönemdi. 1980-1988 İran-İrak Savaşı'nı Kuveyt'i işgal ederek telafi etmeye çalışan Baas rejiminin uluslararası koalisyon tarafından 1991'de Kuveyt'ten sürülmesiyle (ve bu şekilde maddî anlamda zayıflamasıyla) güneyde Şii-ler arasında ve kuzeyde Kürtler arasında isyan dalgası baş göstermiştir.⁷⁷ Rejim, her iki bölgede de şiddet kullanarak isyan dalgasını kırsa da, bir taraftan Birleşmiş Milletler kararıyla güvenli bölge şeklinde oluşturulan ama fiilî olarak Kürt yönetimi anlamına gelen Kürt bölgesiyle yan yana olmak zorunda kalmıştır. Diğer taraftan da devletin maddî gücünü önemli oranda aşındırıp Iraklılık kimliğinin yaslandığı ana direk olan orta sınıf ile rejim arasındaki ilişkiyi yok eden uluslararası yaptırımlarla baş başa kalmıştır.⁷⁸ Bu ortamda rejim, iç güvenliğini tesis etmek için patronaj sistemini sıkılaştırmış, Sünni aşiretlerin otoritesini resmî olarak pekiştirmiş, aşiret aidiyetlerini ve kültürünü teşvik etmiş ve böylece daralmakta olan toplumsal tabanını daha da daraltmıştır.⁷⁹ Netice itibarıyla, Saddam Hüseyin'in 1990'larda aşiretçiliği kurumsallaştırmaya yönelik hareket ettiği söylenebilir ki bu da yaklaşık yetmiş yıldır sürdürülen millî bir konsensus yaratma girişiminin tam tersiydi.

5. 2003 İşgali Sonrasında Iraklılık

Amerikan işgali, bu kaotik bağlamda önemli bir kırılma noktası olmuştur. "Haydut devlet" olarak tanımladığı Irak'ta Amerikan yanlısı bir rejim inşa etmeyi, kalıcı askerî üsler kurmayı ve Irak'ın petrol arzını kontrol ve güvence altına alıp petrol piyasasına baskı yapmayı⁸⁰ amaçlayan Amerikan işgali, Saddam Hüseyin'in Baas rejimini devirmiş ve rejimin nispeten işleyen son dayanakları olan güvenlik aygıtını ilga etmiştir. Böylece, Irak'ta muazzam büyüklükte bir güç boşluğu oluşmuştur. İşgalin ardından Temmuz ayında kurulan Geçici Koalisyon Yönetimi, on üç Şii, beş Sünni, beş Kürt, bir Türkmen ve bir Asuri üyeden oluşturulmuş ve böylece bir yandan

⁷⁷ Tripp, *A History of Iraq*, 244-258.

⁷⁸ Toby Dodge, "Iraqi Transitions: From Regime Change to State Collapse," *Third World Quarterly* 26, no. 4-5 (2005): 706-709.

⁷⁹ Tripp, *A History of Iraq*, 259-267; Dawisha, "Identity and Political Survival in Saddam's Iraq," 562-567.

⁸⁰ Doug Stokes, "The War Gamble: Understanding US Interests in Iraq," *Globalizations* 6, no. 1 (2009): 107-112.

Irak toplumunun ABD tarafından nasıl algılandığını yansıtmış olup diğer yandan da devlet-altı kimliklerin kurumsallaşmasında önemli bir aşama teşkil etmiştir.⁸¹ Her halükârda, 2003 işgaliyle Iraklılık kimliğinden neredeyse söz edilmez olmuştur. Gerçekten de etnik ve mezhepsel kamplaşma, toplumsal ve siyasî hayata şiddetli biçimde nüfuz etmiştir.

Bu ortamda ülkedeki devlet-altı kimlik gruplarının ulusal bütünle tezat teşkil edecek biçimde ayrı gündemleri oluşmuştur. Saddam Hüseyin döneminde ülkenin yönetici seçkinleri olan ve özellikle 1990'larda aşiret bağları üzerinden sıklıkla kayırılan Sünni Araplar, şimdi kendilerini radikal bir konumda bulmuş ve ülkedeki direnişçi etkinliğin toplumsal temelini teşkil etmişlerdir. Bilhassa 1980'lerden itibaren İran'dan etkilendiklerine veya etkilenebileceklerine dair şüphelerle marjinalleştirilen Şii Araplar, bir taraftan ülkenin yönetimi için bir iç mücadeleye girişmiş, diğer taraftan da Mukteda el-Sadr gibi isimlerin ardında direnişe katılmışlardır. Irak'ın kuruluşundan beri farklı zaman aralıklarında ayrılıkçı ya da özerklik yanlısı bir gündemi öne çıkarmış olan Kürt siyasî hareketi de Amerikan işgalini fırsat olarak değerlendirip koalisyon güçleriyle birlik olmuş ve neticede Irak Kürdistan Bölgesel Yönetimi'nin resmîyet kazanmasıyla anayasal özerklik elde etmiştir.⁸² Siyasî parçalılık, Irak'ı oluşturan sadece bu üç büyük toplumsal grup açısından değil, Türkmenler gibi daha küçük gruplara bakıldığında dahi gözlemlenebilmiştir.⁸³

2005 ulusal seçimleri de Iraklılık kimliğinin geri çekilişine dair ciddi işaretler vermiştir, nitekim Irak milliyetçisi İyad Allavi'nin 275 sandalyeden 25'ini kazanabilmesine karşılık, mezhepçi ve etnik milliyetçi partilerin öne çıkışı tartışmasızdı.⁸⁴ Sünnilerin en az yüzde 75'i Sünni liderlerin çağrısına

---

⁸¹ Dodge, "Iraqi Transitions," 715.

⁸² İşgal sonrası siyasî manzaranın kuramsal literatür içerisinde tartışıldığı önemli bir çalışma olarak bakınız: Fanar Haddad, "Sectarian Relations in Arab Iraq: Contextualising the Civil War of 2006–2007," *British Journal of Middle Eastern Studies* 40, no. 2 (2013): 115-138.

⁸³ Bu gruplardan biri olan Türkmenler arasındaki mezhep çatışması için bakınız: Tunahan Yıldız, "Mezhep Çatışmasına Bir Etnik Grup ve Yerel Bağlam Üzerinden Bakmak: Irak Türkmenleri ve Telafer Örneği," *Türkiye Ortadoğu Çalışmaları Dergisi* 4, no. 2 (2017): 41-73. Benzer biçimde, 2003 işgalinden sonra yoğunlaşan Kürt-Türkmen rekabeti için bakınız: Tunahan Yıldız, "Modern Irak'ta Kürt-Türkmen İlişkileri," *Avrasya Etüdüleri* 54, no. 2 (2018): 105-115.

⁸⁴ "Shia Alliance Wins Iraq Elections," *The Guardian*, January 20, 2006, <https://www.theguardian.com/world/2006/jan/20/iraq>.

uyarak seçimleri boykot etmiş, Kürtlerin yaklaşık yüzde 95'i Kürdistan İttifakı'nı desteklemiş, Şiiilerin yaklaşık yüzde 75'i Birleşik Irak İttifakı'na oy vermiştir.⁸⁵ Dolayısıyla 2005 seçimleri, ulusal çaplı bir devlet-altı kimlik referandumu rolü oynamıştır. Ülkede oluşan güç boşluğu ve devlet zayıflığı içerisinde devlet-altı gruplar, kendi siyasî ajandalarını oluşturmuşlardır. Bu ortamda, bir yandan Kürdistan Bölgesel Yönetimi'nin özerkliği resmîleşirken ve sağlamlaşırken, tarihsel olarak özerklik gündemi olmayan Şiiiler arasında Abdulaziz el-Hekim gibi bazı yeni seçkinler de artık Şii vilayetlerin özerkliğini açıkça tartışmaya başlamışlardır.⁸⁶ Bu arada, Samarra'da bulunan el-Askeri türbesinin Şubat 2006'da el-Kaide tarafından bombalanmasıyla 2008'e kadar yoğun biçimde sürececek olan bir mezhepçi şiddet süreci başlamıştır. Bu şartlar altında Irak'ı birleşik bir ülke ve toplum olarak görmek gittikçe zorlaşmıştır.

Yine de Iraklılık kimliğinin özellikle işgalin ilk birkaç yılının ardından toplumsal anlamda etki sahibi olmaya devam ettiği söylenebilir. Öncelikle, Iraklıların çoğunluğu, Irak'ın bütünlüğüne zarar vereceği için federalizme büyük oranda karşıydı ve Iraklıları bir halk olarak görmekteydi.⁸⁷ Mesela, Pechter'in 2004 yılında yaptığı bir ankette Iraklıların yüzde 56'sı Irak'ın birleşik bir ülke olarak kalması gerektiğini savunmuştur.⁸⁸ Benzer şekilde, el-Hekim 2005 yazında güneydeki Şii vilayetler için federalizm kampanyası başlatırken, bir başka Şii lider Mukteda el-Sadr'ın federalizme şiddetli karşı çıkışları olmuştur. Aynı zamanda birçok Iraklı, sürgünden gelen seçkinleri dışarıdan gelmiş yabancılar olarak görmüştür,⁸⁹ nitekim bu, el-Sadr'ın yeni seçkinlere yönelik söylemlerinde de hedef alınan bir durumdur. Diğer taraftan Nüfus Çalışmaları Merkezi'nin anketine göre, kendini her şeyden önce Iraklı olarak tanımlayanların oranı, Aralık 2004'te yüzde 23'ken, Temmuz 2007'de yüzde 59'du.⁹⁰ Yine, Aralık 2004'teki ankette

⁸⁵ Adeed Dawisha, "Iraq's Year of Voting Dangerously," *Journal of Democracy* 17, no. 2 (2006): 93-94.

⁸⁶ "Iraq Shias Demand Autonomy," *The Guardian*, August 11, 2005, <https://www.theguardian.com/world/2005/aug/11/iraq1>.

⁸⁷ Haddad, and Rizvi, "Fitting Baghdad in," 51-74.

⁸⁸ "Survey of Iraqi Public Opinion," *International Republican Institute*, accessed December 11, 2018, <http://www.iri.org/sites/default/files/2004-09-07-Iraq%20Poll%20July%20August.pdf>.

⁸⁹ Haddad, and Rizvi, "Fitting Baghdad in," 66.

⁹⁰ Mansoor Moaddel, "Religious Regimes and Prospects for Liberal Politics: Futures of Iran, Iraq, and Saudi Arabia," *Population Studies Center* (2008): 17.

Iraklıların yüzde 85'i Iraklı olmaktan az ya da çok gurur duyduklarını belirtirken, Temmuz 2007'de yapılan ankette Iraklı olmaktan gurur duymayan katılımcı oranı yalnızca yüzde 1'di.⁹¹ Bu arada, ülkenin içerisinde bulunduğu iç savaş ortamında Temmuz 2007'de Irak millî futbol takımının Asya Kupası finalinde rakibi Suudi Arabistan'ı mağlup ederek şampiyon olması, yüzbinlerce Iraklıyı sokaklara dökmüştür.⁹² Diğer taraftan, devletin giriştiği düzen harekâtları, ülke bütünlüğünün korunmasında kritik rol oynamıştır. 2008 itibarıyla Nuri el-Maliki hükümeti, bir yandan Amerikan desteğiyle güneyde el-Sadr milislerinin üzerine gidip güneydeki milis kontrolünü zayıflatmış, diğer yandan *Sahva* hareketinin desteğiyle Sünni bölgelerde el-Kaide'yi bozguna uğratıp devlet kontrolünü artırmıştır.

Bu gelişmelere koşut olarak, Iraklılık kimliğinin yükselen profilinin en çarpıcı örnekleri ise 2009 yerel seçimleri ve 2010 genel seçimlerinde görülmüştür. 2009 seçimlerine giden yolda Başbakan el-Maliki, Birleşik Irak İttifakı'ndan ayrılarak Kanun Devleti Koalisyonunu kurmuş ve geliştirdiği Irak milliyetçisi söylemle 2009 yerel seçimlerinde geniş çaplı bir başarı elde etmiştir.⁹³ 2010 seçimlerine giden süreçte ise kampanyaların ve koalisyonların önemli tartışmaları olarak, yabancı devletlerle (özellikle ABD ve İran'la) kurulacak ilişkiler (ve bu devletlerin Irak'ın iç işlerine müdahalesi), Irak'ın Arap dünyasına yeniden entegrasyonu, *Sahva* hareketinin Irak güvenlik güçlerine dâhli, Kerkük'ün statüsü ve federalizm gibi Irak'ın toplumsal bütünlüğüne, kimliğine ve egemenliğine dair meseleler öne çıkmıştır.⁹⁴ Bu süreçte el-Maliki, eski ittifakıyla arasını daha fazla açmaya çalışmış, mezhepçi ayrımları açıktan açığa kınamış, mezhep ötesi politikalar yapma çağrısında bulunmuş, mezhep ötesi ittifakını genişletmek için birçok seküler ve Sünni liderle müzakerelere girişmiştir (ancak önemli

---

⁹¹ Mansoor Moaddel, Mark Tessler and Ronald Inglehart, "Foreign Occupation and National Pride: The Case of Iraq," *Population Studies Center* (2008): 22.

⁹² "Iraq in Historic Asian Cup Win," *Al Jazeera English*, July 29, 2007, <https://www.aljazeera.com/focus/2007/07/2008525184927362150.html>; Don Riddell and Eoghan Macguire, "Ten Years On: How Iraq's Soccer Stars Brought Warring Nation Together," *CNN*, July 28, 2017, <https://edition.cnn.com/2017/07/28/football/iraq-asia-cup-2007-anniversary/index.html>.

⁹³ David Kenner and Andrew Swift, "The Definitive Guide to the Iraqi Elections," *Foreign Policy*, March 4, 2010, <https://foreignpolicy.com/2010/03/04/the-definitive-guide-to-the-iraqi-elections/>.

⁹⁴ Lukitz, "Nationalism in Post-Imperial Iraq," 7-8.

seküler ve Sünni figürleri buna dâhil edememiştir).⁹⁵ Dahası, daha önce Şiiiler için güneyde özerk bir bölge oluşturulmasının propagandasını yapan el-Hekim kanadı, şimdi Bağdat'ta güçlü bir hükümetten yana tercihini ilan etmiş, 2010 seçimlerine giderken federalizmi açıkça savunan tek grup ise Kürtler olmuştur.⁹⁶ Ayrıca, el-Hekim'in ve el-Sadr'ın başını çektiği Irak Millî İttifakı'nda "mezhepçilikten nefret ettiklerine" ve "Irak'ın onuru ve birliği için çalışacaklarına" dair söylemler yükselirken, Sünni Tevafuk grubu da yalnızca Sünni bölgelere değil tüm Irak'a seslenmeyi ve hizmet etmeyi vaat etmiştir.⁹⁷ Seküler Irak milliyetçisi İyad Allavi'nin seçim kampanyası söylemi, "Müslüman ile gayri Müslim ya da Şii ile Sünni arasında fark olmadığı" üzerine kuruluydu ve karşılık bulmuştur.⁹⁸ El-Maliki hükümetini yolsuzluk ve kamu hizmetlerinde yaşanan aksamalar nedeniyle de eleştiren İyad Allavi'nin partisi el-İrakiye, 91 sandalyeyle birinci gelmiş ve hem 6 sandalye kazanabilen Tevafuk'un Sünni bölgelerdeki popülerliğini yok etmiş hem de Şii bölgelerden oy almıştır. Birleşik Irak İttifakı'ndan ayrılan ve 2005'ten beri başbakan olan el-Maliki'nin Kanun Devleti Koalisyonu, 89 sandalyeyle ikinci gelmiştir. 2005'teki Birleşik Irak İttifakı'nın diğer uzantısı olan ve mezhepçi eğilimleriyle öne çıkan Irak Millî İttifakı ise 70 sandalyeyle üçüncü gelmiştir.⁹⁹

Ancak bu kez de bir başka seçkin uygulamaları dizisi, toplumda yabancılaşmayı yoğunlaştırmıştır. Sünnilerin el-İrakiye listesi aracılığıyla ulaştıkları siyasî hareketlilik seviyesi, otoriter eğilimli el-Maliki kanadında mezhepçi popülizmi ve otoriter ivmeyi yükseltmiştir. Seçimlerde ikinci gelse de, İran'ın arabuluculuk girişimleriyle hükümet kurmayı başaran el-Maliki, tekrar Şii milislere yönelmiş, Sünni cumhurbaşkanı yardımcısı Tarık el-Haşimi hakkında terörizm suçlamasıyla kovuşturma başlatmıştır.¹⁰⁰ El-Maliki aynı zamanda, güneyde el-Sadr hareketine karşı kampanyasının

⁹⁵ Dawisha, "Iraq: A Vote Against Sectarianism," 29-30.

⁹⁶ Dawisha, "Iraq: A Vote Against Sectarianism," 33.

⁹⁷ Dawisha, "Iraq: A Vote Against Sectarianism," 34.

⁹⁸ Tim Arango, "Ex-Leader Is Top Rival to Premier in Iraq Vote," *The New York Times*, March 5, 2010, <https://www.nytimes.com/2010/03/06/world/middleeast/06allawi.html>.

⁹⁹ Andrea Plebani, "Iraq towards 2014 Elections: A Socio-Political Perspective," *ISPI Analysis* 196 (2013): 9.

¹⁰⁰ Raymond Hinnebusch, "State Deconstruction in Iraq and Syria," *PVS Politische Vierteljahresschrift* 57, no. 4 (2016): 560-585.

da kendisine yardımcı olan Şii aşiretleri Irak Güvenlik Güçleri'ne entegre ederken, Sünni *Sahva* hareketinin entegrasyonunu reddetmiş, *Sahva* hareketinin elinde bulundurduğu güce şüpheyile yaklaşarak *Sahva* liderlerini tutuklamış, 2011'de Arap İsyanları'ndan alınan ilhamla ülke genelinde çıkan geniş çaplı protesto gösterilerine özellikle Sünni bölgelerde şiddet uygulayarak ve önemli Sünni siyasetçileri tutuklayarak karşılık vermiştir.¹⁰¹ Böylece Sünni Araplar, el-Maliki'nin yükselen popülist otoriter eğilimiyle gitgide yabancılaşmış ve Irak'ın toprak bütünlüğünü savunan eski söylemlerinden koparak ayrılıkçı bir söylem oluşturmaya başlamışlardır ki 2014'te halifelik ilan eden IŞİD'e yaklaşımları bu çerçeveden okunabilir.¹⁰² IŞİD'in yükselişiyle el-Maliki hükümetinin *Sahva* hareketini yeniden canlandırma girişimi, aynı hükümetin "Hüseyin ile Yezid arasındaki bir mücadele" olarak resmettiği Sünni ayaklanmalarıyla sonuçlanmıştır.¹⁰³ Böylece, bir yandan Irak'ın mezhepçileşme süreci hızlanırken, diğer yandan Sünni kanadının ayrılıkçı söylemleri artmıştır. Diğer taraftan, bu zafiyet sürecinde Kürtler, başta Kerkük olmak üzere Irak hükümetiyle aralarında ihtilaf konusu olan bölgelerde kontrol sağlamışlardır. IŞİD'in geri çekilmesinin tamamlandığı Eylül 2017'de, 2003'ten beri ayrıcalıklı bir istikrar bölgesi olarak sundukları ve şimdi sınırları genişleyip Kerkük'ü de içine almayı başarmış olan IKBY'nin bağımsızlığına yönelik referandum girişiminde bulunmuşlardır.¹⁰⁴ Ancak başını Türkiye'nin, İran'ın ve Irak'ın çektiği uluslararası tecrit, yalnızca bağımsızlık girişimini akamete uğratmamış, aynı zamanda Irak yönetimi de IKBY'ye karşı çok daha zorlayıcı ve tehditkâr bir pozisyon elde etmiştir.

Öte yandan, ülkenin içerisinde bulunduğu siyasî kriz içerisinde 2016 baharı, Bağdat'ın Tahrir Meydanı'nın mezhepçiliğe bir son verilmesini ve teknokrat bir hükümetin kurulmasını talep eden protestocularla dolduğu bir

---

¹⁰¹ Harith Hasan Al-Qarawee, "Iraq's Sectarian Crisis: A Legacy of Exclusion," *The Carnegie Middle East Center* (2014): 9-18; Phebe Marr, *The Modern History of Iraq* (Colorado: Westview Press, 2012), 324-326.

¹⁰² Hinnebusch, "State Deconstruction in Iraq and Syria," 571.

¹⁰³ Fred H. Lawson, "Syria's Mutating Civil War and Its Impact on Turkey, Iraq and Iran," *International Affairs* 90, no. 6 (2014): 1360.

¹⁰⁴ Damian Doyle and Tristan Dunning, "Recognizing Fragmented Authority: Towards a Post-Westphalian Security Order in Iraq," *Small Wars & Insurgencies* 29, no. 3 (2018): 541.

dönem olmuştur.¹⁰⁵ Protestolar sırasında el-Sadr takipçileri, yalnızca Irak bayrağı taşımış, liderlerinin fotoğrafını açmamış ve mezhepçiliği kınayıp Irak'ın birliğini vurgulayan sloganlar atmışlardır.¹⁰⁶ Bu arada IŞİD süreci, bir taraftan otoriter eğilimli el-Maliki'yi başbakanlıktan uzaklaştırırken, diğer taraftan oluşan Şii mobilizasyon sebebiyle Sünnilerde yeni korkular oluşturarak sonlanmıştır. Aynı zamanda, her ne kadar Irak'ın parçalanma ihtimalinin çok daha yüksek seslerle dile getirildiği bu sancılı süreçte devlet zayıflığı tüm açıklığıyla sürse de, tüm bunların sonunda ülke bütünlüğü korunmuştur. Mayıs 2018 seçimlerinde ise, bir yandan Hadi el-Amiri gibi mezhepçi aktörler, diğer yandan da popüler Irak milliyetçiliği eğilimleri olan Mukteda el-Sadr gibi figürler öne çıkmıştır. Gelineen noktada Irak'ın kimlik meselesi, sürüncemede kalmaya devam etmektedir.

6. Sonuç

Yukarıda sunulan tarihsel anlatı çerçevesinde bu çalışma, birkaç farklı sonuca ulaşmaktadır. Öncelikle, Irak siyasetini tarihsel olarak okumanın ana paradigması olan yapaylık tezine karşılık Iraklılık üzerinden yapılan bir okuma, alternatif bir tarih ortaya çıkarmaktadır. Bu anlamda, bahsedilen tarih içerisinde Iraklılığın önemli bir ideolojik/kültürel etken olarak hazır bulunduğu görülmektedir. İkinci olarak, bu kimlik, Irak'taki diğer aidiyet boyutlarıyla çoğu zaman rekabet içerisinde olmuş, birçok vakada da bu boyutlarla iç içe geçmiştir ya da geçirilmeye çalışılmıştır. Dolayısıyla Iraklılık anlatısı, yapaylık çerçevesinde sunulan anlatılardaki tarihsel kopuklukları kapatmaktadır. Üçüncü olarak, farklı rejimlerin, seçkinlerin, grupların Iraklılık projeksiyonlarında (hatta aynı aktörün farklı uygulamalarında dahi) önemli farklılaşmalar ve çelişkiler bulunmaktadır. Bir başka deyişle, bu kimliğin içeriği, anlamı ve tanımı konusunda bir uzlaşma oluşmamıştır ve kesintiler yaşanmıştır. Dördüncü olarak, Iraklılık kimliği, 1990'lara kadar büyük oranda devlet/seçkin pratikleri ve söylemleri üzerinden açıklanırken 2003 sonrasında buna önemli bir toplumsal boyutun eklendiği gözlemlenmektedir. Nitekim, 1990'lara kadar devlet projesi ve doktrinasyonu çerçevesinde tanımlanan Iraklılık kimliği üzerinde toplumsal tepkilerin etkileri 2003 sonrasında daha fazla görülmektedir. Son ola-

¹⁰⁵ Dawood, "Moats, Walls, and the Future of Iraqi National Identity," 13.

¹⁰⁶ Dawood, "Moats, Walls, and the Future of Iraqi National Identity," 16.

rak, özellikle 2003 işgali sonrasında popülerleşen ve mezhepsel farklılıklar üzerinden kurgulanan anlatı, Irak'ın basitleştirilmiş bir resmini çizmektedir ve mezhep kimliklerine özcü biçimde yaklaşmaktadır. Bu anlamda mezhepçilik anlatısı, 2003 işgali sonrasında net biçimde görülen federalizm karşıtı ve vatansever toplumsal dalgayı açıklamakta zorlanmaktadır. Netice itibarıyla, gelecek araştırmalarda farklı Orta Doğu ülkelerini devlet kimlikleri üzerinden karşılaştırarak farklılaşmaların ve benzeşmelerin şablonlarını oluşturmak, genel anlamda Orta Doğu'da kimlik meselesinin anlaşılmasına fayda sağlayacaktır.

Kaynakça

Abdi, Kamyar. "From Pan-Arabism to Saddam Hussein's Cult of Personality: Ancient Mesopotamia and Iraqi National Ideology." *Journal of Social Archaeology* 8, no. 1 (2008): 51-76.

Abdullah, Thabit A. J. *Dictatorship, Imperialism and Chaos: Iraq since 1989*. London and New York: Zed Books, 2006.

Anderson, Liam, and Gareth Stansfield. *The Future of Iraq: Dictatorship, Democracy, or Division?*. New York: Palgrave Macmillan, 2004.

Anscombe, Frederick F. "The Ottoman Empire in Recent International Politics - I: The Case of Kuwait." *The International History Review* 28, no. 3 (2006): 537-559.

Baram, Amatzia. "Mesopotamian Identity in Ba'thi Iraq." *Middle Eastern Studies* 19, no. 4 (1983): 426-455.

Baram, Amatzia. "Qawmiyya and Wataniyya in Ba'thi Iraq: The Search for a New Balance." *Middle Eastern Studies* 19, no. 2 (1983): 188-200.

Baram, Amatzia. "Territorial Nationalism in the Middle East." *Middle Eastern Studies* 26, no. 4 (1990): 425-448.

Baram, Amatzia. *Culture, History and Ideology in the Formation of Ba'thist Iraq, 1968-89*. London: Palgrave Macmillan, 1991.

Baram, Amatzia. "A Case of Imported Identity: The Modernizing Secular Ruling Elites of Iraq and the Concept of Mesopotamian-Inspired Territorial Nationalism, 1922-1992." *Poetics Today* 15, no. 2 (1994): 281-292.

Batatu, Hanna. *The Old Social Classes and the Revolutionary Movements in Iraq: A Study of Iraq's Old Landed and Commercial Classes and its Communists, Ba'athists, and Free Officers*. Princeton: Princeton University Press, 1978.

Bruinessen, Martin van. "The Kurds between Iran and Iraq." *MERIP Middle East Report* 141 (1986).

Can, Serra. "The Iraqi Identity: Faisal's Unsolved Legacy." *Trames: A Journal of the Humanities and Social Sciences* 22 no. 4 (2018): 389-405.

Catherwood, Christopher. *Churchill's Folly: How Winston Churchill Created Modern Iraq*. New York: Carrol & Graf, 2004.

Cleveland, William L. *The Making of an Arab Nationalist: Ottomanism and Arabism in the Life and Thought of Sati' al-Husri*. Princeton: Princeton University Press, 1971.

Danilovich, Alex. *Iraqi Federalism and the Kurds: Learning to Live Together*. Surrey: Ashgate Publishing, 2014.

Dawisha, Adeed. "Democratic Attitudes and Practices in Iraq, 1921-1958." *Middle East Journal* 59, no. 1 (2005): 11-30.

Dawisha, Adeed, and Larry Diamond. "Iraq's Year of Voting Dangerously." *Journal of Democracy* 17, no. 2 (2006): 89-103.

Dawisha, Adeed. "The Unraveling of Iraq: Ethnosectarian Preferences and State Performance in Historical Perspective." *Middle East Journal* 62, no. 2 (2008): 219-230.

Dawisha, Adeed. *Iraq: A Political History from Independence to Occupation*. Princeton and New York: Princeton University Press, 2009.

Dawisha, Adeed. "National Identity and Sub-State Sectarian Loyalties in Iraq." *International Journal of Contemporary Iraqi Studies* 4, no. 3 (2010): 243-256.

Dawisha, Adeed. "Iraq: A Vote Against Sectarianism." *Journal of Democracy* 21, no. 3 (2010): 26-40.

Dawisha, Adeed. "Identity and Political Survival in Saddam's Iraq." *Middle East Journal* 53, no. 4 (1999): 553-567.

Dawood, Ismaeel. "Moats, Walls, and the Future of Iraqi National Identity." Working Paper, Istituto Affari Internazionali, 2016.

Dodge, Toby. *Inventing Iraq: The Failure of Nation-Building and a History Denied*. New York: Columbia University Press, 2003.

Dodge, Toby. "Iraqi Transitions: From Regime Change to State Collapse." *Third World Quarterly* 26, no. 4-5 (2005): 705-721.

Doyle, Damian, and Tristan Dunning. "Recognizing Fragmented Authority: Towards a Post-Westphalian Security Order in Iraq." *Small Wars & Insurgencies* 29, no. 3 (2018): 537-559.

Eland, Ivan. *Partitioning for Peace: An Exit Strategy for Iraq*. Oakland: The Independent Institute, 2009.

Eppel, Michael. "The Hikmat Sulayman-Bakir Sidqi Government in Iraq, 1936-37, and the Palestine Question." *Middle Eastern Studies* 24, no. 1 (1988): 25-41.

Eppel, Michael. "The Elite, the Efendiyya, and the Growth of Nationalism and Pan-Arabism in Hashemite Iraq, 1921-1958." *International Journal of Middle East Studies* 30, no. 2 (1998): 227-250.

Farouk-Sluglett, Marion and Peter Sluglett. *Iraq since 1958: From Revolution to Dictatorship*. London and New York: I.B. Tauris, 2001.

Fattah, Hala and Frank Caso. *A Brief History of Iraq*. New York: Infobase Publishing, 2009.

Franzen, Johan. "The Problem of Iraqi Nationalism." *National Identities* 13, no. 3 (2011): 217-234.

Galbraith, Peter W. *The End of Iraq: How American Incompetence Created a War Without End*. New Jersey: Simon & Schuster, 2006.

Gunter, Michael M. *The Kurds of Iraq: Tragedy and Hope*. New York: St. Martin's Press, 1992.

Haddad, Fanar, and Sajjad Rizvi. "Fitting Baghdad in." In *An Iraq of its Regions: Cornerstones of a Federal Democracy*, edited by Reidar Visser and Gareth Stansfield, 51-74. London: Hurst & Company, 2007.

Haddad, Fanar. "The Terrorists of Today are the Heroes of Tomorrow: The Anti-British and anti-American Insurgencies in Iraqi History." *Small Wars & Insurgencies* 19, no. 4 (2008): 451-483.

Haddad, Fanar. *Sectarianism in Iraq: Antagonistic Visions of Unity*. Oxford: Oxford University Press, 2011.

Haddad, Fanar. "Sectarian Relations in Arab Iraq: Contextualising the Civil War of 2006–2007." *British Journal of Middle Eastern Studies* 40, no. 2 (2013): 115-138.

Hinnebusch, Raymond. "State Deconstruction in Iraq and Syria." *PVS Politische Vierteljahresschrift* 57, no. 4 (2016): 560-585.

Isakhan, Benjamin. "Targeting the Symbolic Dimension of Baathist Iraq: Cultural Destruction, Historical Memory, and National Identity." *Middle East Journal of Culture and Communication* 4 (2011): 257-281.

Ismael, Jacqueline S. and Shereen T. Ismael. "Iraqi Women under Occupation: From Tribalism to Neo-Feudalism." *International Journal of Contemporary Iraqi Studies* 1, no. 2 (2007): 2547-268.

Kirmanj, Sherko. "The Clash of Identities in Iraq." In *Iraq Between Occupations: Perspectives from 1920 to the Present*, edited by Amatzia Baram, Achim Rohde, and Ronen Reidel, 43-59. New York: Palgrave Macmillan, 2010.

Lawson, Fred H. "Syria's Mutating Civil War and Its Impact on Turkey, Iraq and Iran." *International Affairs* 90, no. 6 (2014): 1351-1365.

Leenders, Reinoud. "Strong States in a Troubled Region: Anatomies of a Middle Eastern Regional Conflict Formation." In *Troubled Regions and Failing States: The Clustering and Contagion of Armed Conflict*, edited by Kristian Berg Harpviken, 171-195. Oslo, Emerald Group Publishing, 2010.

Lukitz, Liora. *Iraq: The Search for National Identity*. London: Frank Cass, 1995.

Lukitz, Liora. "Nationalism in Post-Imperial Iraq: The Complexities of Collective Identity." *Critical Review* 21, no. 1 (2009): 5-20.

Marr, Phebe. "One Iraq or Many: What Has Happened to Iraqi Identity." In *Iraq Between Occupations: Perspectives from 1920 to the Present*, edited by Amatzia Baram, Achim Rohde, and Ronen Reidel, 15-41. New York: Palgrave Macmillan, 2010.

Marr, Phebe. *The Modern History of Iraq*. Colorado: Westview Press, 2012.

Mehmet Hurşîd Paşa. *Seyâhatnâme-i Hudûd*. Çevrimyazı Alâattin Eser. İstanbul: Simurg Kitapçılık ve Yayıncılık, 1997.

Moaddel, Mansoor. "Religious Regimes and Prospects for Liberal Politics: Futures of Iran, Iraq, and Saudi Arabia." Research Report, Population Studies Center, 2008.

Moaddel, Mansoor, Mark Tessler and Ronald Inglehart. "Foreign Occupation and National Pride: The Case of Iraq." Research Report, Population Studies Center, 2008.

Plebani, Andrea. "Iraq towards 2014 Elections: A Socio-Political Perspective." *ISPI Analysis* 196 (2013).

al-Qarawee, Harith Hasan. "Iraq's Sectarian Crisis: A Legacy of Exclusion." *The Carnegie Middle East Center* (2014).

Reid, Donald Malcolm. "The Postage Stamp: A Window on Saddam Hussein's Iraq." *Middle East Journal* 47, no. 1 (1993): 77-89.

Simon, Reeva S. "The Teaching of History in Iraq before the Rashid Ali Coup of 1941." *Middle Eastern Studies* 22, no. 1 (1986): 37-51.

Sluglett, Peter. *Britain in Iraq: Contriving King and Country*. London and New York: I.B.Tauris, 2007.

Stokes, Doug. "The War Gamble: Understanding US Interests in Iraq." *Globalizations* 6, no. 1 (2009): 107-112.

al-Tikriti, Nabil. "Ottoman Iraq." *The Journal of the Historical Society* 7, no. 2 (2007): 201-211.

Tripp, Charles. *A History of Iraq*. Cambridge: Cambridge University Press, 2007.

Vinogradov, Amal. "The 1920 Revolt in Iraq Reconsidered: The Role of Tribes in National Politics." *International Journal of Middle East Studies* 3, no. 2 (1972): 123-139.

Visser, Reidar. "Proto-Political Conceptions of Iraq in Late Ottoman Times." *International Journal of Contemporary Iraqi Studies* 3, no. 2 (2009): 143-154.

Yıldız, Tunahan. "Mezhep Çatışmasına Bir Etnik Grup ve Yerel Bağlam Üzerinden Bakmak: Irak Türkmenleri ve Telafer Örneği." *Türkiye Ortadoğu Çalışmaları Dergisi* 4, no. 2 (2017): 41-73.

Yıldız, Tunahan. "Modern Irak'ta Kürt-Türkmen İlişkileri." *Avrasya Etüdüleri* 54, no. 2 (2018): 95-120.

Zubaida, Sami. "The Fragments Imagine the Nation: The Case of Iraq." *International Journal of Middle East Studies* 34, no. 2 (2002): 205-215.

İnternet Kaynakları

Arango, Timuç "Ex-Leader Is Top Rival to Premier in Iraq Vote." *The New York Times*, March 5, 2010, <https://www.nytimes.com/2010/03/06/world/middleeast/06allawi.html>.

Central Intelligence Agency (CIA), Maps, <https://www.cia.gov/library/publications/resources/cia-maps-publications/Iraq.html>.

Cooper, Paul. "Saddam's 'Disney for a Despot': How Dictators Exploit Ruins." *BBC*, April 20, 2018, <http://www.bbc.com/culture/story/20180419-saddam-disney-for-a-despot-how-dictators-exploit-ruins>.

Don Riddell, and Eoghan Macguire. "Ten Years On: How Iraq's Soccer Stars Brought Warring Nation Together." *CNN*, July 28, 2017, <https://edition.cnn.com/2017/07/28/football/iraq-asia-cup-2007-anniversary/index.html>.

International Republican Institute. "Survey of Iraqi Public Opinion." Accessed December 11, 2018. <http://www.iri.org/sites/default/files/2004-09-07-Iraq%20Poll%20July%20August.pdf>.

"Iraq in Historic Asian Cup Win." *Al Jazeera English*, July 29, 2007, <https://www.aljazeera.com/focus/2007/afasiancup/2007/07/2008525184927362150.html>.

"Iraq PM Slams U.S. Officer's Remarks on Partition." *Al Arabiya English*, August 13, 2015, <http://english.alarabiya.net/en/News/middle-east/2015/08/13/Departing-U-S-army-chief-Iraq-may-have-to-be-partitioned.html>.

"Iraq Shias Demand Autonomy." *The Guardian*, August 11, 2005, <https://www.theguardian.com/world/2005/aug/11/iraq1>.

Kenner, David and Andrew Swift. "The Definitive Guide to the Iraqi Elections." *Foreign Policy*, March 4, 2010, <https://foreignpolicy.com/2010/03/04/the-definitive-guide-to-the-iraqi-elections/>.

Marco Vicenzino. "Iraq's Muddled Future." *Huffington Post*, April 17, 2015, https://www.huffingtonpost.com/marco-vicenzino/iraqs-muddled-future_b_7081106.html.

“Shia Alliance Wins Iraq Elections.” *The Guardian*, January 20, 2006, <https://www.theguardian.com/world/2006/jan/20/iraq>.

“The Evolution of the Iraqi Flag.” *Al Arabiya English*, May 26, 2015, <http://english.alarabiya.net/en/perspective/infographics/2015/05/26/The-evolution-of-the-Iraqi-flag-.html>.

Türkiye Ortadoğu Çalışmaları Dergisi
ISSN: 2147-7523, E-ISSN: 2630-5631
Cilt: 6, Sayı: 1, ss. 203-230
Geliş Tarihi: 09.10.2018
Kabul Tarihi: 08.04.2019
DOI: 10.26513/tocd.468840

Suudi Arabistan Dış Politikasında Muhammed Bin Selman'ın “Bumerang” Etkisi

Mustafa Öztop*

Öz

Bu çalışmada, Suudi Arabistan Dış Politikası (SADP) ele alınmış ve rejimin güvenliği için dış politikanın araçsallaştırılabileceği gösterilmeye çalışılmıştır. Suudi Arabistan'da taht, kurucu lider Kral Abdülaziz bin Suud'un oğulları arasından çoğunlukla yaşça büyük olana verilmiştir. Son dönemde kurucu liderin oğullarının ölüm sebebiyle sayılarının azalması veya çok yaşlı olmaları nedeniyle, torunlarının da tahta varis olmaları durumu ortaya çıkmıştır. Torunlardan biri olan Muhammed bin Selman, babasının tahta geçişiyle devlet kademelerinde hızla yükselmiş ve veliaht prens olmuştur. Kral Selman bin Abdülaziz döneminde yaşanan iç politika gelişmelerinde, küresel ve bölgesel aktörlerin etkileri gözlenmiştir. Muhammed bin Selman'ın bu aktörlerle çeşitli işbirlikleri yaparak iç politikada etkinliğini arttırdığı ve rakiplerini saf dışı bıraktığı düşünülmektedir. Bu anlamda çalışmada, Uluslararası İlişkiler teorilerinden inşacı yaklaşımın dış politika ve iç politika arasındaki geçişkenliği vurgulayan “bumerang etkisi” kavramı ile SADP incelenirken, dış politikada yaşanan süreçlerin iç politikada yansımaları değerlendirilmiştir. Suudi Arabistan'da, taht mücadelesi ve gerçekleştirilmek istenen toplumsal değişim açısından yeni bir döneme girilmiştir. Kimliklerin yeni oluştuğu ya da değişim geçirdiği böyle dönemlerde dış politikanın daha önemli hale geldiği ve inşacılığın açıklama kapasitesinin arttığı varsayımı, Muhammed bin Selman'ın dış politikaya dönük hamlelerinde pek çok örnek olayla desteklenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Suudi Arabistan, Dış Politika, Muhammed bin Selman, İnşacılık, Bumerang Etkisi

* Doktora Öğrencisi, Türkiye Radyo Televizyon Kurumu (TRT), TR, orcid.org/0000-0001-5894-1290, mustafa.oztop@trt.net.tr

The Boomerang Effect of Mohammad Bin Salman in Saudi Arabian Foreign Policy

Mustafa Öztop*

Abstract

In this study, Saudi Arabian Foreign Policy (SAFP) is discussed while trying to show that foreign policy can be utilized as a tool for regime security. The throne in Saudi Arabia has generally given to the elder one among sons of the founder leader King Abdulaziz bin Saud. Recently, grandsons of the founder leader have started to become heirs to the throne due to decreasing in number of sons and their old age. One of the grandsons, Mohammad bin Salman rose to power rapidly and became crown prince after his father became king. Influences of global and regional actors in internal affairs during the term of King Salman bin Abdulaziz were observed. It is considered that Mohammad bin Salman enhanced his efficiency in domestic policy and put his opponents out of action by having some variety of relations with those actors. In this sense, in the study, together with investigating SAFP with boomerang effect concept of constructive approach among the theories of international relations, which emphasizes the transitivity between internal affairs and foreign policy, reflections of the processes in foreign policy onto domestic policy were evaluated. A new era has started in Saudi Arabia in terms of throne struggles and social upheaval that tried to be realized. The hypothesis claiming that foreign policy becomes more important and explanation capacity of constructivism increases in such cases that identities regenerate or undergo change, is supported with many case studies about the moves of Mohammad bin Salman directed to foreign policy.

Keywords: Saudi Arabia, Foreign Policy, Mohammad bin Salman, Constructivism, Boomerang Effect

---

* PhD Student, TRT, TR, orcid.org/0000-0001-5894-1290, mustafa.oztop@trt.net.tr

1. Giriş

Stratejik açıdan önemli bir jeopolitik konumda bulunması, petrol ve doğal gaz rezervlerine sahip olması¹ ve İslam inancına göre kutsal sayılan Mekke ve Medine şehirlerinin, sınırları içerisinde yer alması Suudi Arabistan'ı (SA) bölgesel ve küresel anlamda önemli bir ülke olarak öne çıkarmaktadır.² Ayrıca bulunduğu coğrafyanın genişliği yanında bölge ülkelerine kıyasla sahip olduğu nüfusun fazla olması³ ile umre ve hac yapmak amacıyla her sene milyonlarca müslümanın gerçekleştirmiş olduğu ziyaretler, SA'yı bölge ülkeleri içerisinde daha önemli hale getirmektedir. Arap Devletler Ligi (AL), İslam İşbirliği Teşkilatı (İİT), Körfez Arap Ülkeleri İşbirliği Konseyi (KİK) ve G20 gibi kuruluşlarda aldığı roller SA'nın bölgedeki öneminin bir göstergesi olarak değerlendirilebilir. SA'yı da içine alan Ortadoğu'nun, doğal kaynakları ve zenginlikleri bölgesel ve küresel aktörlerin iştahlarını kabartmakta ve bölgeye müdahil olma eğilimlerini artırarak bölgede çok aktörlü denklemlerin kurulması sonucunu beraberinde getirmektedir. Bu anlamda Suudi Arabistan Dış Politikası (SADP) bölge için ehemmiyet arz etmektedir.

Bu çalışmada, SADP'nin temel ilkeleri ve tarihsel gelişimi incelenerek bugün yaşanan sürecin altyapısını anlamaya yönelik gelişmelerden bahsedilmektedir. SADP'nin bölge için öneminin yanında iç siyasete etkisi de oldukça fazladır. Kral Selman bin Abdülaziz döneminde dış politikanın nasıl bir yönelim gösterdiği meydana gelen gelişmelerle desteklenerek açıklanmaya çalışılmıştır. Çalışmada, Kral Selman bin Abdülaziz döneminde Savunma Bakanlığı ve Kraliyet Divanı Başkanlığı görevlerine getirilen Muhammed bin Selman'ın dış politikada benimsediği anlayışın, inşacı yaklaşımın "bumerang etkisi" kavramıyla gösterdiği benzerlik göz önün-

¹ 2015 yılı verilerine göre, SA dünyadaki petrol rezervlerinin %15,7'sine sahip olarak Venezuela'dan sonra en çok rezervi olan ikinci ülke olurken, dünya doğal gaz rezervlerinin %4,5'ine sahip olarak dünyada en çok doğal gaz rezervi olan altıncı ülke konumundadır. Ayrıntılar için bakınız: http://www.enerji.gov.tr/File/?path=ROOT%2F1%2FDocuments%2FEnerji%20ve%20Tabii%20Kaynaklar%20G%C3%B6r%C3%BCn%C3%BCm%C3%BC%2FSayi_15.pdf

² Muharrem Hilmi Özev, "Siyasi Ekonomik Çıkarlar ve Kimlik Politikaları Çerçevesinde 1929-2015 Arası Türkiye-Suudi Arabistan İlişkileri," *Uluslararası Politik Araştırmalar Dergisi* 2, Sayı 2, (2016): 13.

³ SA Krallığı, 2010 yılı verilerine göre 27-28 milyon kişi ile Körfez bölgesinde nüfus bakımından en kalabalık ülke konumundadır. Ayrıntılar için bakınız: <http://www.bilgesam.org/Images/Dokumanlar/0-339-2014091548guvenlik-16.pdf>

de bulundurulmuş iç ve dış politika arasındaki geçişkenliğin açıklanması amaçlanmıştır. Bu doğrultuda bumerang etkisinin iç ve dış politikadaki yansımaları hem ülke içerisinde hem de dış dünyada yaşanan gelişmelerle ilişkilendirilmiştir. Çalışmada, SADP'nin tarihsel süreçleri literatür taraması ve doküman incelemesi yapılarak açıklanmaya çalışılmıştır. Bu konularda hazırlanmış kitap, tez ve makale çalışmalarının yanında internet kaynaklarından da yararlanılmıştır.

2. SADP

SA Krallığı, El Suud ailesinin oluşturduğu monarşi tarafından yönetilmektedir.⁴ Monarşinin sürdürülmesi ve SA Krallığı'nın güvenliği için dış politika araçsallaştırılabilmektedir.⁵ Dış politika belirleyicisi de iktidardaki Suud Hanedanlığı olduğu için bürokratik anlayışa bağlı bir dış politika karar alma süreci bulunmamaktadır.⁶ Suudi Arabistan'ın resmi internet sitesinde dış politika öncelikleri olarak; Körfez bölgesi, Arap dünyası, İslam dünyası ve diğer dünya ülkeleri belirtilmiştir.⁷ Kaynaklarda genel olarak bu öncelikler üzerine dış politika ilkeleri ifade edilmiş olsa da, bunlardan bazılarının söylem düzeyinde kaldığını ifade etmek mümkündür. Literatürde genel itibarıyla SA'nın dört dış politika ilkesi bulunduğu belirtilmektedir. Bunlar; rejimin hayatta kalmasını sağlamak, ülkenin ekonomik refahını muhafaza etmek, İslami hayatı bölge ve dünya genelinde korumak ile Arap ve İslam ülkelerine yardımda bulunmak şeklinde ifade edilmektedir.⁸ Bazı kaynaklarda ise, en temel dış politika ilkesinin rejimin güvenli-

---

⁴ Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı, "Suudi Arabistan'ın Siyasi Görünümü", Erişim Tarihi: 18.12.2017, <http://www.mfa.gov.tr/suudi-arabistan-siyasi-gorunumu.tr.mfa>

⁵ Ertan Efegil, "Suudi Arabistan'ın Dış Politikasını Şekillendiren Faktörler," *Ortadoğu Analiz* 5, Sayı 53, (2013): 106.

⁶ Efegil, "Suudi Arabistan'ın," 110.

⁷ "Tahaddiyatues-Siyasetu el-Hariciyyees-Suudiyetu ve Muattiyatuha," *Eş-Şark'ulEvsat*, Erişim Tarihi: 29.11.2017. http://archive.aawsat.com/leader.asp?article=619289&issueno=11839#.Wk3sFbdl_IV.

⁸ Ali Oğuz Diriöz, "Suudi Arabistan Dış Politikası ve Bölge Ülkeleri ile İlişkileri", *Ortadoğu Analiz* 4, Sayı 39, (2012): 94-100; Efegil, "Suudi Arabistan'ın," 106; Riad Domazeti, "1990-2010 Yılları Arasında Suudi Arabistan'ın Balkan Politikaları" (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, Ortadoğu ve İslam Ülkeleri Araştırmaları Enstitüsü, 2016), 4.

ği olduğu vurgusu yapılmaktadır.⁹ Kaynaklarda geçen dış politika ilkeleri arasında dini unsurların en önemli ilkelerden biri olduğu¹⁰ veya başka bir ifadeyle İslami hayatı bölge ve dünya genelinde koruma anlayışı,¹¹ dış politika ilkesi olmaktan daha çok Kral Faysal bin Abdülaziz döneminin ön plana çıkmış bir eğilimi olarak da değerlendirilebilir. Yine bazı kaynaklarda ifade edilen diğer devletlerin içişlerine karışmama ve kati surette diğer devletlerin içişlerine karışılmasını önleme¹² gibi bir dış politika ilkesi olduğunu söylemek oldukça zordur. Çünkü Arap Baharı sürecinde Bahreyn'e doğrudan müdahil olma ve son olarak Lübnan Başbakanı Saad Hariri'nin SA ziyaretindeyken istifa ettiğini açıklaması böyle bir ilkenin olmadığını göstermektedir.

SA'nın dini unsurlar üzerinden dış politikada ilkesel bir bakışı olmadığına bir diğer örnek de Arap-İsrail sorunudur. Filistin Meselesi, cumhuriyetçi bir halk hareketi olarak değerlendirilip başarılı olması durumunda, Arap dünyasında bir örnek teşkil edecek ve SA'da monarşi karşıtı demokratik hareketlerin monarşi aleyhine güçlenmesine neden olacaktır.¹³ Bu durum SA'nın rejimin güvenliği ilkesine ters düştüğü için, genelde Arap dünyasında ve özelde SA'daki İsrail düşmanlığı, dış politikada dini ilkeler temelinde desteklen(e)memektedir. Benzer şekilde daha çok Müslüman Araplara önem veren dış politika anlayışı iddiası¹⁴ da birçok örnekle bağdaşmamaktadır. Mısır'da Nasırcılık ve Arap Birliği çabalarının SA rejimine tehdit olarak değerlendirilmesi¹⁵ ve son dönemde Müslüman Kardeşler Hareketi'ne karşı darbe yönetimini destekleyen eylemler bu örneklerden bazılarıdır.

SADP'te temel ilkeler yanında bazı dış politika eğilimlerinden de bahsetmek mümkündür. Örneğin krallığın dış politika eğilimlerinde Vehhabi

⁹ Domazeti, "1990-2010 Yılları Arasında," 4.

¹⁰ Diriöz, "Suudi Arabistan Dış Politikası," 97.

¹¹ Efegil, "Suudi Arabistan'ın," 106; Domazeti, "1990-2010 Yılları Arasında," 4.

¹² "Saudi Foreign Policy: The Policy of Principles", *Republic of Bulgaria M Ministry of Foreign Affairs Diplomatic Institute*, Erişim Tarihi: 10.12.2017. <http://bdi.mfa.government.bg/download/algamdi.pdf>.

¹³ Özev, "Siyasi Ekonomik Çıkarlar," 14.

¹⁴ "Saudi Foreign Policy: The Policy of Principles", *Republic of Bulgaria M Ministry of Foreign Affairs Diplomatic Institute*, Erişim Tarihi: 10.12.2017. <http://bdi.mfa.government.bg/download/algamdi.pdf>.

¹⁵ Efegil, "Suudi Arabistan'ın," 107; Domazeti "1990-2010 Yılları Arasında," 5.

mezhebi yaklaşımının izleri görülmektedir.¹⁶ Çünkü SA'nın kuruluşunda ve bugünkü sınırlara ulaşmasında etkin olan Suud İhvan Hareketi, katı Vehhabî bir düşünceye sahip dini bir aktör olarak bulunmaktadır.¹⁷ Ayrıca Vehhabîlik mezhebini yaymak için de özel gayretler sarf edilmiştir. Ancak bu çalışmanın da konusu olan Kral Selman bin Abdülaziz döneminde, Trump'ın Riyad ziyareti ile Vehhabîlik mezhebine yönelik aksi yönde uygulamaların da olabildiği görülmektedir. SA, Körfez'deki istikrarı kendi istikrarını doğrudan etkileyebilecek bir faktör olarak görmektedir.¹⁸ Hem enerji geçiş hatlarının güvenliği hem de İran tehdidi, Körfez güvenliğini SADP'te önemli hale getirmektedir. Özellikle İran'ın Şii yayılmacılığı ve SA'daki Şii nüfus, temel ilke rejimin güvenliğini tehdit bağlamında değerlendirildiği için, mezhebi yaklaşım dış politikada öne çıkmaktadır. Bu durumun aksine 1968'de Irak'ta Baas rejiminin ikinci kez iktidara gelmesi, SA ile İran'ı birlikte hareket etmeye sevk etmiştir.¹⁹ Buradaki birliktelik mezhepsel ayırım gözetmeden bölgesel tehditler ve küresel dengeler bağlamında, rejimi tehdit eden unsurları engellemeye yönelik pragmatik bir anlayışın benimsenmiş olmasıyla açıklanabilir.

SA, gelirlerini önemli ölçüde doğal kaynaklar üzerinden sağlayan “rantiye devlet” (renter state) olarak, ABD'nin yardımlarıyla güvenliğini sağlayabilmiştir.²⁰ SA'nın rantîye devlet olması ve ABD'nin bölge üzerindeki emelleri SA-ABD ilişkilerini stratejik bir boyuta taşımıştır.²¹ Böylece SA, vatandaşlarının devlete sadakatlerini sağlamak ve güvenlik ihtiyacını karşılamak için ABD ile çok sıkı ilişkiler geliştirmiştir.²² ABD, petrolün yeni

---

¹⁶ Efeğil, “Suudi Arabistan'ın,” 111; Domazeti, “1990-2010 Yılları Arasında,” 12; Mevlüt Akçapa, “Suudi Arabistan'ın Savunma Harcamaları ve Silahlanma Faaliyetleri” (V. Türkiye Lisansüstü Çalışmalar Kongresi – Bildiriler Kitabı II, 12-15 Mayıs, Isparta, 2016), 137-150; Deha Yelseli, “Suudi Arabistan'ın Yemen Müdahalesi ve Avrupa Birliği'nin Müdahaleye Bakışı” (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Beykent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2017), 23.

¹⁷ Mehmet Ali Büyükkara, *İhvandan Cüheyman'a: Suudi Arabistan ve Vehhabîlik*. (İstanbul: Rağbet Yayınları, 2004), 41-110.

¹⁸ Muhittin Ataman, “Suudi Arabistan Dış Politikasında Yeniden Yapılanma Çabası: Kral Abdullah Dönemi,” *Ortadoğu Analiz* 1, Sayı 7-8, (2009): 66.

¹⁹ Mehmet Şahin ve Hatice Doğan, “G-20'nin Arap Üyesi: Suudi Arabistan”, *Akademik Ortadoğu* 11, Sayı 1, (2016): 43.

²⁰ Özev, “Siyasi Ekonomik Çıkarlar,” 13.

²¹ Ataman, “Suudi Arabistan Dış Politikasında,” 64-73.

²² Özev, “Siyasi Ekonomik Çıkarlar,” 13.

bulduğu dönemde petrol alması ve bölgede etki alanını muhafaza etmesi karşılığında, SA'nın siyasi istikrarına ve rejimin güvenliğine hayati önem vermiştir.²³ Bu karşılıklı anlayış içerisinde iki devlet arasında bazı anlaşmazlıklar görülse de karşılıklı çıkarların korunması için çoğunlukla belli bir denge gözetilerek ilişkiler sürdürülmüştür. Yani SADP'te ABD ile ilişkiler oldukça önemli bir yer tutmaktadır. Ayrıca SADP'te Amerika Birleşik Devletleri (ABD) ile yakın ilişkiler sosyalizm karşıtlığı gibi sonuçları da beraberinde getirmiştir.²⁴ Özellikle Soğuk Savaş yıllarında ABD ile gelişen ilişkiler, sosyalist ülkeler ile ilişkilerin gelişmesini engelleyen bir unsur olarak görülebilir.

Yukarıda da ana hatlarıyla değerlendirildiği üzere literatürde farklı sınıflandırmalar yapılsa da dış politika uygulamalarından hareketle SADP'te iki temel ilkedен bahsetmek mümkündür. Birincisi rejimin güvenliği, ikincisi ise ülkenin ekonomik refahının muhafaza edilmesidir. SADP'te bu iki temel ilke genel olarak korunmuştur. Bu temel ilkelere bağlı olarak SADP; İslami hayatı bölge ve dünya genelinde koruma, ABD ile stratejik ilişkiler kurma, Körfez'in istikrarını sağlama, İran yayılmacılığına karşı olma, mezhepsel yaklaşım sergileme, Arap ve İslam ülkelerine mali yardımlarda bulunma, enerji geçiş hatlarının güvenliği ve mevcut küresel düzene ayak uydurma gibi eğilimler göstermektedir. Bazı kaynaklarda dini unsurlar önemli dış politika ilkesi olarak belirtilse de²⁵ dış politikada din unsuruna genelde bu iki temel ilkeyi gerçekleştirmeye yönelik bir eğilim çerçevesinde bakılabilir. Kral Faysal bin Abdülaziz dönemi, bu durumun istisnası olarak değerlendirilirse bu dönem haricinde SADP'te dini unsurlar, mevcut küresel ve bölgesel düzenin beklentilerine karşılık verecek biçimde şekillenmiştir. Hatta Kral Faysal'ın İslami anlayışı öne çıkaran dış politika yürütmesinin bölgesel ve küresel çevrenin bu duruma elverişli olmasından kaynaklandığını düşünenler de vardır.²⁶ Bu anlamda, SADP'nin ilkelerini ve eğilimlerini daha iyi konumlandırmak için dış politikada yaşanan gelişmeleri tarihsel süreç içerisinde değerlendirmek gerekmektedir.

²³ Efeğil, "Suudi Arabistan'ın," 109; Domazeti, "1990-2010 Yılları Arasında" 4.

²⁴ Riad Domazeti, "Suudi Arabistan-ABD İlişkileri", İNSAMER, 2017, 2.

²⁵ Mustafa Bostancı, "Suudi Arabistan Devleti'nin Kuruluşu ve Türkiye-Suudi Arabistan İlişkileri (1928-1990)" (Yayınlanmamış Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2013), 15; Dirioz, "Suudi Arabistan Dış Politikası," 95.

²⁶ Mehmet Şahin ve Hatice Doğan, "G-20'nin Arap Üyesi: Suudi Arabistan," 44.

3. Ana Hatlarıyla SADP Tarihi

Kurucu Kral Abdülaziz bin Suud döneminde, petrolün bulunmasıyla ABD ile ilişkilerin ivmelenecek geliştiği ve petrol arama-çıkarma faaliyetlerinde ABD'nin önemli bir aktör olduğu görülmektedir.²⁷ Bu bağlamda 1933'te ABD'ye petrol arama imtiyazı verilmiş ve 1944'te Arap-Amerikan ortaklığı ile ARAMCO (Arabian-American Oil Company) şirketi kurulmuştur.²⁸ Ayrıca petrolün satışı ve küresel piyasalara sürülmesinde etkisini gösteren ABD'nin en önemli yatırım ortaklıklarından ARAMCO, günümüzde de SA-ABD ilişkilerinde önemini korumaktadır.²⁹ Bu dönemde Kral Abdülaziz bin Suud, İsrail'i Filistin'de işgalci olarak değerlendirmiş ve Arap-İsrail savaşında bölgeye askeri teçhizat ve mali destek göndermiştir.³⁰ Bu örnekte olduğu gibi, ABD ile ilişkiler zaman zaman farklı seyirler gösterse de genel olarak önemini korumuştur.

Kral Suud bin Abdülaziz döneminde de, ABD politikaları ekseninde Batıcı bir politika izlendiği görülmektedir.³¹ Örneğin dönemin önemli olaylarından Eisenhower Doktrini'ne önce mesafeli duran Kral Suud bin Abdülaziz, ABD'ye özel davet ile gerçekleşen ziyaretinde ABD'nin, SA'daki Dahrana Hava Üssü'nün kullanımını 5 yıllık süre için yenilemiş, buna karşılık ABD'nin SA'ya silah yardımıyla bulunması ve 250 milyon dolarlık silah satışına izin vermesiyle doktrine daha ılımlı yaklaşmaya başlamıştır.³²

Kral Faysal bin Abdülaziz döneminde ise dış politikada, Faysal'ın dini eğilimlerinin öne çıktığı görülmektedir. Bunun ilk örneklerinden biri olarak 1967 Arap-İsrail Savaşı'nda Kral Faysal, Nasır'ın İsrail'e karşı yardım çağrısına açık destek vermiştir. Kral Faysal'a göre, Arap aleminin ve İslam ümmetinin ayrılıklarının sebebi İsrail'dir.³³ Bu nedenle, İslam ümmeti anlayışıyla Filistin davası için mücadele etmiş ve İslam ülkelerine bu savaş sonrası bir İslam zirvesi çağrısı yapmıştır. Bu çağrı ilk başlarda karşılık

---

²⁷ Büyükkara, *İhvan'dan Cüheyman'a*, 156-179.

²⁸ James Wynbrandt, "The Brief History of Saudi Arabia", *Library of Congress Cataloging-in-Publication Data*, USA, 2004, 243.

²⁹ Dirioz, "Suudi Arabistan Dış Politikası," 98.

³⁰ Bostancı, "Suudi Arabistan Devleti'nin Kuruluşu," 280.

³¹ Büyükkara, *İhvandana Cüheyman'a*, 156-179.

³² Yılmaz Türel, *Uluslararası Politikada Ortadoğu Birinci Dünya Savaşı'ndan 2000'e*. (İstanbul: Akçağ Yayınları, 2004), 109.

³³ Bostancı, "Suudi Arabistan Devleti'nin Kuruluşu," 281.

bulmakta güçlük çekse de Mescid-i Aksa'ya yapılan saldırının da etkisiyle birinci İslam Zirvesi, 22-25 Eylül 1969'da Rabat'ta gerçekleşmiş ve toplantıda İslam Konferansı Örgütü (İKÖ) kurulmuştur.³⁴ Buna ilaveten 1973 Arap-İsrail Savaşı sonrasında Kral Faysal'ın öncülük etmesiyle Petrol İhraç Eden Arap Ülkeleri Örgütü (OAPEC), ABD'nin İsrail'e vermiş olduğu desteğe karşılık, İsrail'e yardım eden ülkelere karşı petrol ambargosu uygulama kararı almıştır.³⁵ Bu karar, SADP tarihinde Batı ve ABD politikalarının aksine fiili durum oluşturan ender örneklerden biri olmuştur.

Kral Halid bin Abdülaziz döneminde, SA'nın yine ABD politikaları ekseninde hareket ettiği söylenebilir. 1979 İran devrimiyle monarşi karşıtı Şii İslam anlayışının İran'da iktidar olması, rejim değişikliği yönüyle ABD'nin ve mezhebi anlayış nedeniyle de SA'nın İran'ı tehdit olarak görmesine neden olmuştur. ABD'nin İran'ın radikal İslam anlayışına alternatif gördüğü ılımlı İslam anlayışını SA'nın benimsemesi³⁶ ve belirginleşen İran tehdidi algısı SA'da ABD politikalarının etkisinin artmasına neden olmuştur.³⁷ Kral Fahd bin Abdülaziz döneminde, Saddam'ın Kuveyt'i işgal etmesi ve bir sonraki hedefinin Suudi Arabistan olabileceği endişesi, geleneksel müttefik ABD'nin Krallığı korumaya davet edilmesine neden olmuştur.³⁸

Buradan hareketle bölgesel gelişmeler Suudi yönetiminin iktidarını tehdit eder nitelikte geliştiğinde, ABD ile askeri anlaşmalar yoğunlaşmakta ve tehdit bu yolla bertaraf edilmektedir. Kral Fahd'ın felç geçirmesi ile 10 yıl fiili 10 yıl da resmi olarak krallığı yöneten Kral Abdullah dönemi, gelişen olaylarla bazı farklılıklar gösterse de, Batı ve ABD yanlısı tutum yine SADP'te önemini korumuştur. Kral Abdullah, 11 Eylül saldırılarını gerçekleştiren saldırganların Suudi vatandaşı olması nedeniyle ABD'den gelen güvensizliği dengelemek amaçlı girişimlerde bulunmuştur.³⁹ Ayrıca

³⁴ Şefik Çalışkan, "İslam Konferansı Örgütü" (Yüksek Lisan Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara), 39.

³⁵ Bostancı, "Suudi Arabistan Devleti'nin Kuruluşu," 286-287.

³⁶ Bostancı, "Suudi Arabistan Devleti'nin Kuruluşu," 293.

³⁷ Bu dönemde 12 Eylül 1980 darbesinde Kenan Evren'e ilk kutlama mesajı gönderenlerden birinin Kral Halid olması, Türkiye'de bazı kesimlerce SA'nın ABD ile işbirliği içinde darbeye destek veren ülkeler arasında yer aldığı yorumlarına neden olmuştur. Ayrıntılar için bakınız: Bostancı, "Suudi Arabistan Devleti'nin Kuruluşu," 298.

³⁸ Domazeti, "Suudi Arabistan-ABD İlişkileri," 2.

³⁹ Ataman "Suudi Arabistan Dış Politikasında," 65.

Kral Abdullah, ABD ile yaşanan güven bunalımı nedeniyle dış politikada ilişkileri çeşitlendirmeye yönelik birçok Batı ve Doğu ülkesine ziyaretlerde bulunmuştur.⁴⁰ Kral Abdullah'ın ölümüyle başlayan Kral Selman bin Abdülaziz dönemi ise epeyce hareketli bir sürece girildiğini göstermektedir.

4. SADP'te Kral Selman bin Abdülaziz Dönemi

22 Ocak 2015'te Kral Abdullah'ın ölümünün ardından tahta veliaht Prens Selman bin Abdülaziz geçmiştir. Bu dönemde Kral Selman bin Abdülaziz ilk olarak, Kral Abdullah'ın oğulları ile kendisine karşı birlikte hareket ettiğini düşündüğü, önemli görevlerde bulunması ve etkinliği sebebiyle de ülkenin gerçek yöneticisi olarak görülen Kraliyet Divanı Başkanı Halid Tuvayciri'yi görevden almıştır.⁴¹ Kral Selman'ın, oğlu Muhammed bin Selman'ı Savunma Bakanlığı, Kraliyet Divanı Başkanlığı ve Kral'ın özel danışmanlığı görevlerine getirmesi SADP'te yeni bir dönemi beraberinde getirmiştir. Bu yeni dönemde Kral Selman'ın, oğlu Muhammed bin Selman'ı önemli görevlere getirmesiyle SADP'nin gelişen seyri, inşacı yaklaşım içerisinde yer alan “bumerang etkisi” kavramı ile örtüşmektedir.

İnşacı teori; aktör-yapı ilişkisinde iki yapının karşılıklı birbirini teşkil ettiğini kabul eden, sosyal inşa, kimlik, normlar gibi yeni kavramlarla alana katkı sunan uluslararası ilişkiler teorisidir.⁴² İnşacı teoride, kimlik dış politikanın oluşturulmasında en önemli faktörlerden biri olmanın yanında, dış politikanın kendisi de önemli kimlik edindirme süreçlerinden biridir. İnşacılıkta bazı farklı yönelimler bulunmaktadır. Bunlardan normlar üzerine olan inşacılık iç siyaset ve dış siyaset arasındaki geçişkenliği vurgulamakla birlikte, devlet dışı aktörlere, aktivistlere ve ulus-aşırı sivil toplum kuruluşlarına büyük önem verir.⁴³ Özellikle kimliklerin yeni oluştuğu ya

---

⁴⁰ Ataman “Suudi Arabistan Dış Politikasında,” 72.

⁴¹ Alptekin Dursunoğlu, “Suudi Arabistan'da Yeniden Sudeyri Dönemi”, Erişim Tarihi: 01.12.2017. http://www.ydh.com.tr/YD445_suudi-arabistanda-yeniden-sudeyri-donemi.html.

⁴² İnşacı yaklaşım hakkında ayrıntılar için bakınız: Bahar Rumelili, “İnşacılık/Konstrüktivizm,” içinde *Küresel Siyasete Giriş*, ed. Evren Balta, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2014), 151-173; Birgül Demirtaş, “İnşacılık,” içinde *Uluslararası İlişkilere Giriş*, ed. Ali Balcı ve Şaban Kardaş, (İstanbul: Küre Yayınları, 2016), 167-185; Tayyar Arı, *Uluslararası İlişkiler Teorileri*. (Bursa:MKM Yayıncılık, 2013), 499-511.

⁴³ Rumelili, “İnşacılık,” 155.

da değişim geçirdiği bir dönemde dış politika daha önemli hale gelir ve böyle dönemlerde inşacılığın açıklama kapasitesi artış gösterebilir.⁴⁴ İnşacı yaklaşımda en belirgin özellik, aktörlerin kimlik ve çıkarlarının toplumsal olarak inşa edildiğini, bunların da çıkarları ve dış politikayı belirlediğini kabul etmesidir.⁴⁵ Katzenstein'a göre toplumsal ve kültürel öğelere dayanan inşacı yaklaşım, devlet kimliği ve kültürel-kurumsal çevre aktörlerinin çıkarlarını ve politikalarını karşılıklı şekillendirmektedir.⁴⁶ Ayrıca inşacılar, NATO ve AB gibi örgütlerin yıllar içerisinde geliştirdikleri ortak kimlik anlayışı üzerinde durmuşlardır.⁴⁷ Bu örgütler, ortak kimliğe dayalı politika geliştirmenin değerlendirilmesine örnek teşkil etmişlerdir.

Keck ve Sikkink, yerel aktörlerin kendi iç siyasetlerinde yeterli etkinliği sağlayamayınca uluslararası aktörlerle işbirliğine giderek iç siyasetlerini, diğer devlet ve uluslararası örgütlerin baskısıyla değişime zorlamasına "bumerang etkisi" adını vermişlerdir.⁴⁸ Ayrıca Finnemore ve Sikkink uluslararası normların ulusal normları ezerek değil, yerel aktörler vasıtasıyla onlarla etkileşim içine girmek suretiyle devlet politikalarını değiştirdiklerini savunurlar.⁴⁹ Muhammed bin Selman'ın Savunma Bakanlığı ile başlayan dış politika anlayışında, yerel aktörlerin uluslararası aktörler aracılığıyla iç politikayı dizayn etme eğiliminde olduğu söylenebilir. Nonneman ise, Suudilerin küresel çevreye genellikle daha yakın çevredeki amaçlara ulaşmayı sağlayacak unsurları tespit etmek üzere ilgi duyduğunu ifade etmektedir.⁵⁰ Bumerang etkisi kavramında bulunan uluslararası aktörlerle işbirliği yaparak iç siyasette istenilen amaca ulaşma politikasının, Nonneman'ın yakın çevre amaçlarına ulaşmak için küresel çevreye ilgi duyma politikasıyla birbirini desteklediği söylenebilir. Maisel, SA'nın II.

⁴⁴ Demirtaş, "İnşacılık," 173.

⁴⁵ Arı, *Uluslararası İlişkiler Teorileri*, 500.

⁴⁶ Peter J. Katzenstein, "Introduction: Alternative Perspectives on National Security," in *The Culture of National Security*, ed. Peter J. Katzenstein, (New York: Columbia University Press) Alıntılayan Arı, "Uluslararası İlişkiler," 500.

⁴⁷ Demirtaş, "İnşacılık," 167-185.

⁴⁸ Rumelili, "İnşacılık," 151-173.

⁴⁹ Rumelili, "İnşacılık," 151-173.

⁵⁰ Gred Nonneman, "Determinants and Patterns of Saudi Foreign Policy: 'Omnibalancing' and 'Relative Autonomy' in Multiple Environments" in *Saudi Arabia in the Balance : Political Economy, Society, Foreign Affairs*, (eds.) Paul Artstand, (London:Hurst&Company, 2006), 340.

Dünya Savaşı sonrası gelişen ve günümüzde de sürdürülen ulusal güvenlik politikasını, ortak düşmanlara karşı güçlü bir dış müttefike ve güvenilir bir savaş gücüne sahip olmak şeklinde iki ana stratejik hedef üzerine kurduğunu belirtmektedir.⁵¹ Ulusal güvenlik politikasının ortak düşmanlara karşı güçlü bir dış müttefike sahip olma arzusu da iç güvenliğin sağlanmasında dış unsurların SA siyasetindeki önemini göstermektedir. Bu anlamda, dış politika olaylarının iç politika olayları ile olan etkileşimi dikkat çekici bir boyut kazanmıştır. Bu durumun özellikle, Donald Trump'ın ABD'de Başkan seçilmesinden sonra daha belirgin hale geldiği görülmektedir.

İç ve dış politika gelişmelerinin birbiriyle ilişkisini anlayabilmek için iç politikada Kral Selman tahta oturduktan sonraki gelişmelerden kısaca bahsetmek gerekmektedir. Kral Selman öncelikle, Kral Abdullah'ın kendi oğlunun SA'nın kurucusu Kral Abdülaziz'in torunları arasında ilk torun veliaht olması için yaptığı düzenlemeyi iptal etmiştir.⁵² Bu durum aile içi bir güç mücadelesi olarak değerlendirilebilir. Zira SA'da kral olmak, kişisel özelliklerin yanında, annelerin aile mensubiyeti ve ülke içindeki konumuna da bağlıdır.⁵³ SA'da yönetimde bulunan aile, iktidarını çeşitli toplumsal gruplarla kurulan ittifaklar sayesinde sürdürmektedir.⁵⁴ Niblock, kraliyet ailesi, dini kurum ve liderler, aşiret liderleri ve bazı önemli tüccarların oluşturduğu bu ittifakı “geleneksel işbirliği çevreleri” olarak adlandırmaktadır.⁵⁵ Kral Abdullah'ın kendi ölümünden sonraki dönemlerde kendi oğluna taht yolunu açacak zemini planlaması, Mukrin bin Abdülaziz'in kral olması ve kendi oğlunun da veliaht olması için yaptığı girişimler ilerleyen süreçte tam aksi yönde bir duruma evrilmiştir. Bu anlamda Kral Selman bin Abdülaziz, Sudeyri ailesinin gücünü arkasına alacak şekilde Sudeyri soyundan yeğeni Prens Muhammed bin Nayif'i “ilk torun veliaht” olarak atamıştır. Bu atama ile “Sudeyri Yedilisi” olarak bilinen, kurucu Kral Abdülaziz'in

---

⁵¹ David E. Long and Sebastian Maisel, *The King of Saudi Arabia*, (Florida:University Press of Florida, 2010), 148.

⁵² Ali Hüseyin Bakir, “Kral Selman'ın Dış Politikası: Değişimin Boyutu ve Fırsatları”, Erişim Tarihi: 01.12.2017. <http://www.aljazeera.com.tr/gorus/kral-selmanin-dis-politikasi-degisimin-boyutu-ve-firsatlar>.

⁵³ Muhittin Ataman, “Kral Abdullah Sonrası Dönemde Suudi Arabistan: Sudeyriilerin Geri Dönüşü”, *SETA Perspektif*, Sayı 88, (Ankara, 2015), 5.

⁵⁴ Şahin ve Doğan, “G-20'nin Arap Üyesi,” 36.

⁵⁵ Tim Niblock, *Power, Legitimacy and Survival*, (London and New York:Routledge, 2006), 115.

eşlerinden Hassa Bint Ahmed El-Sudeyri'den doğan çocuklar kendi aralarında işbirliği yaparak güçlerini tahkim etmişlerdir denilebilir. Yani Kral Abdullah'ın ölümüyle yaşanan yönetimdeki değişim sürecinin ilk aşaması, Mukrin bin Abdülaziz'in veliyaht ilan edilmesi ve Muhammed Bin Nayif'in de ikinci veliyaht olması şeklinde sürdürülmüştür.

SA iç politikasında bu gelişmeler yaşanırken dış politikada ise, Kral Abdullah döneminde gerginlik yaşanan ülkelerle yeni bir sayfa açılmaya çalışılmıştır. Bu politikanın arka planında ise, Obama dönemi ABD'sinin İran ile ilişkilerini yumuşatma girişimlerinin olduğunu ifade etmek mümkündür. Nitekim ABD'nin bu tutumu, İran'ı tehdit olarak algılayan SA rejimini büyük oranda rahatsız etmiştir.⁵⁶ Kral Selman bu anlamda Rusya, Türkiye ve Mısır ile ilişkilerini güçlendirmek istemiştir. Kral Selman henüz tahta geçmeden çeşitli platformlarda Yemen'e müdahale edilmesi gerektiğini dile getirirken⁵⁷ SA destekli koalisyon ve İran destekli Husiler'in karşı karşıya geldiği Yemen'de, 25 Mart 2015'te SA liderliğinde 10 Arap ülkesinden müteşekkil koalisyon gücüyle Husi güçlerin bulunduğu bölgelere "Kararlılık Fırtınası" adıyla hava operasyonu başlatılmıştır.⁵⁸ İran ile nükleer müzakerelerden istediğini alamadığı düşünülen ABD'nin, tarafları istekleri doğrultusunda yönlendirdiği ve bu sebeple İran'ı SA'ya destek vererek baskı altında tutmaya çalıştığı düşünülmektedir.⁵⁹ ABD bu desteğini, Kararlılık Fırtınası operasyonuna lojistik destek verdiğini açıklayarak göstermiştir.⁶⁰ Buraya kadar olan dönemde iç politikada yapılan değişikliklerin Suud ailesinin dengelerinin gözetilerek yapıldığı söylenebilir. Çünkü ilk etapta genel eğilime uygun olarak kurucu lider Kral Abdülaziz bin Suud'un oğullarından sağ olan Mukrin bin Abdülaziz veliyaht olarak görevine devam etmektedir.⁶¹ Dış politikada da ABD'nin İran'dan vazgeç-

⁵⁶ Muhittin Ataman ve İsmail Akdoğan, "Suudi Arabistan 2014", içinde *Ortadoğu Yıllığı*, (İstanbul:Açılım Kitap, 2015), 151.

⁵⁷ Yelseli, "Suudi Arabistan'ın Yemen Müdahalesi," 22.

⁵⁸ "Saudi and Arab Allies Bomb Houthi Positions in Yemen," *Al Jazeera*, 2 Kasım 2017, <https://www.aljazeera.com/news/middleeast/2015/03/saudi-ambassador-announces-military-operation-yemen-150325234138956.html>.

⁵⁹ Yelseli, "Suudi Arabistan'ın Yemen Müdahalesi," 7.

⁶⁰ "ABD'den Yemen Saldırısına Destek," *Radikal*, 1 Aralık 2017, <http://www.radikal.com.tr/dunya/abdden-yemen-saldirisina-destek-1321695/>.

⁶¹ "Mukrin bin Abdülaziz Veliyaht Prens Oldu," *Dünya Bülteni*, 1 Kasım 2017, <https://www.dunyabulteni.net/ortadogu/mukrin-bin-abdulaziz-veliaht-prens-oldu-h293581.html>

mek istememesi Türkiye, Katar, Mısır ve Rusya ile de ilişkileri geliştirerek denge gözetken bir politikayı gerekli kılmıştır. Bu dengeler içinde ABD'nin İran ile nükleer anlaşma için baskı yapma çabasını fırsat bilerek başlatılan Yemen müdahalesi aktif dış politika arzusunun bir yansıması olarak görülebilir.

Müdahale sonrasında annesi Yemenli bir cariye olup Suudi bir aileye mensup olmayan ve Kral Abdullah'ın geleneksel uygulama dışına çıkarak ikinci veliaht olarak atadığı Veliaht Prens Mukrin bin Abdülaziz⁶² görevinden azledilmiş, 40 senedir Dışişleri Bakanlığı yapan Suud el-Faysal görevden alınmış⁶³ ve iç politikada dış politikadaki gibi dengeler gözetilerek değişim sürdürülmüştür. Yani Kral Selman'ın yönetimde gerçekleştirdiği değişimin ikinci aşamasında; göreve gelmesinden yaklaşık üç ay sonra Mukrin bin Abdülaziz görevinden azledilerek yerine Muhammed bin Nayif veliaht olarak atanmış ve Nayif'ten boşalan ikinci veliahtlığa da Kral Selman'ın oğlu Muhammed bin Selman atanmıştır. Böylece güç daha da merkezleştirilmeye hatta Sudeyri soyunda birleştirilmeye çalışılmıştır.⁶⁴

2017 yılında SA-ABD ilişkileri dikkat çeken bir şekilde yoğunlaşmıştır. 20 Ocak'ta başkanlık görevini devralan Trump ile Kral Selman bin Abdülaziz'in bu süreçten sonra ilişkileri hızla geliştirdikleri gözlenmiştir. Mart ayında Muhammed bin Selman'ın ABD ziyareti ve Mayıs ayında Trump'ın Riyad ziyareti yeni gelişmelerin habercisi olmuştur. Trump'ın Riyad ziyaretinde, SA-ABD arasında 110 milyar dolarlık silah anlaşması ile birlikte toplamda 10 senelik bir süreci kapsayan 350 milyar dolara ulaştığı belirtilen anlaşmalar imzalanmıştır.⁶⁵ Ayrıca Mısır Devlet Başkanı Abdülfettah el-Sisi, ABD Başkanı Donald Trump ve SA Kralı Selman bin Abdülaziz'in bir küre üzerine ellerini koyarak verdikleri fotoğraf⁶⁶ ile gerçekleşen buluşmanın içerdiği anlamlar dünya kamuoyunda çokça konuşulmuştur.

---

⁶² Ataman, "Kral Abdullah Sonrası Dönemde" 4.

⁶³ Ataman ve Akdoğan, "Suudi Arabistan 2014," 148.

⁶⁴ Ataman ve Akdoğan, "Suudi Arabistan 2014," 148.

⁶⁵ "ABD ile Suudi Arabistan Arasında 350 milyar Dolarlık İmzalar Atıldı," *Euronews*, 10 Ekim 2018, <https://tr.euronews.com/2017/05/20/abd-ile-suudi-arabistan-arasinda-350-milyar-dolarlik-imzalar-atildi>.

⁶⁶ "Trump, Sisi ve Kral Selman Dünya Küresine Ellerini Koydu," *Hürriyet*, 1 Aralık 2017, <http://www.hurriyet.com.tr/galeri-trump-sisi-ve-krali-selman-bin-abdulaziz-dunya-kuresine-ellerini-koydu-40465340>.

5 Haziran 2017'de SA liderliğinde yedi Arap ülkesinin Katar'a ambargo uygulama kararı⁶⁷ ise bölgede yeni bir sürecin ilk somut adımı olarak değerlendirilmektedir. Bu gelişmelerin ardından Kral Selman'ın yönetimde gerçekleştirdiği değişimin üçüncü aşamasında ise, Velihaht Prens Muhammed bin Nayif'in görevden çekildiği söylenerek aslında görevden alınması olarak yorumlanabilecek bir gelişmeyle yeni veliaht, Prens Muhammed bin Selman olmuştur.⁶⁸ Bu noktada içerideki pek çok güç odağında rahatsızlıklar artmıştır. Suud aileleri arasında paylaşılan ve dağıtılan güç dengesi artık sadece Kral Selman bin Abdülaziz'in soyuna doğru kaydırılmıştır. Oluşan bu rahatsızlığın yönetimde meydana getirdiği tedirginliğin muhtemel bir yansıması olarak, 2017 yılının Kasım ayında yolsuzluk operasyonu adıyla yapılan tutuklamalar⁶⁹ ve kaza olarak görünen Prens Mansur bin Mukrin'i taşıyan helikopterin Yemen sınırı yakınlarında Sabha kasabasında düşmesi⁷⁰ gibi hadiseler vuku bulmuştur.

Prens Muhammed bin Selman'ın veliaht olmasıyla SA eksenli gelişmelerin ardı arkası kesilmek bilmemiştir. Bu gelişmelerin pek çok farklı boyutları olduğunu söylemek mümkündür. Gündeme bomba gibi düşen dini içerikli açıklamalar, siyasi tutuklamalar veya Yemen'den fırlatılan füzeler gibi. Bunlara ek olarak Iraklı dini lider Sadr ile görüşme, Hariri'yi sıkça misafir etme ve İsrail ile sıkı ilişkilere dair veriler gündemi oldukça hararetle tutmaktadır. Tüm bu olaylar kabaca iki farklı temelde değerlendirilebilir. Kimilerine göre yaşanan hadiseler, Kral Abdülaziz'in ölümünden sonra ülke yönetiminin ilk kez oğuldan toruna geçme sancısı olarak değerlendirilerek, krallık mücadelesinde Velihaht Prens Muhammed bin Selman'ın krallığı öncesi yaptığı temizlik olarak yorumlanmaktadır.⁷¹ Kimilerine göre ise, Abu Dabi Velihaht Prensi Muhammed Bin Zayed aracılığıyla kurulan SA-ABD-

⁶⁷ "Katar'a Büyük Şok 7 Ülke İlişkileri Kesti İlk Açıklama," *Sabah*, 1 Aralık 2017, <https://www.sabah.com.tr/dunya/2017/06/05/katara-buyuk-sok-7-ulke-iliskileri-kesti-ilk-aciklama>, 01.12.2017.

⁶⁸ "New York Times: Velihahtlıktan Alınan Prens Saraya Kapatıldı," *BBC*, 18 Aralık 2017, <http://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-40442099>.

⁶⁹ "Suudi Arabistan'da Yolsuzluk Operasyonu: Prensler ve Bakanlar Gözaltında," *BBC*, 10 Ekim 2018, <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-41874513>.

⁷⁰ "Son Dakika Suudi Prens ve Üst Düzey Yetkilileri Taşıyan Helikopter Düştü," *Hürriyet*, 10 Ekim 2018, <http://www.hurriyet.com.tr/dunya/son-dakika-suudi-prens-helikopter-kazasinda-oldu-40635056>.

⁷¹ İsmail Yaşa, "Krallık Öncesi Temizlik," *Diriliş Postası*, 5 Kasım 2017. <http://dirilispostasi.com/a-7400-krallik-oncesi-temizlik.html>, 10.12.2017.

İsrail-Birleşik Arap Emirlikleri (BAE) işbirliği ile bölgeyi şekillendirme girişimi⁷² olarak küresel siyasi gelişmeler ekseninde değerlendirilmektedir. Yani bu değerlendirmeye göre yaşananlar, daha farklı bir ifadeyle İsrail ile yakınlaşmanın bir sonucu olarak görülmektedir.

Nitekim Haziran 2016'da *Middle East Eye* isimli haber sitesinde yayımlanan bir haber de bu görüşü desteklemektedir. Söz konusu habere göre, Abu Dabi Veliht Prensi Muhammed bin Zayed, SA Veliht Prensi Muhammed bin Selman'a, ABD yönetiminin desteğini almak için iki şeyi yapması gerektiğini söylemiştir. Bunlardan biri Vehhabiliğe son vermek, diğeri de İsrail ile açık ilişkiler kurulabileceğine ABD yönetimini ikna etmektir.

Bu dönemde SA ve BAE arasındaki yoğun ilişkilerin yanında BAE'nin İsrail ile ilişkileri ve SA ile İsrail arasında köprü vazifesi kurduğu düşüncesi öne çıkmıştır. Bu anlamda Muhammed bin Selman, Arap dünyasının bilinen alimlerinden Suudi Selman el-Avde ve Şeyh Aid el-Karni gibi 20 kişiyi tutuklatmış⁷³ ve "ılımlı İslam'a dönüyoruz" açıklamasını yapmıştır.⁷⁴ Yapılan tutuklamalarda Suudi rejimine her zaman koşulsuz destek veremeyen ve daha önceleri Suudi yönetimlerini ABD ve Batı yanlısı politikalarda eleştiren Sahve hareketi liderlerinin⁷⁵ bulunmasının birçok nedeni olduğu söylenebilir. Bunlar; Sahve Hareketi'nin Mısır'da Müslüman Kardeşler ile olan ilişkisi, Katar ile yaşanan krizde iki tarafın işbirliğine yönelik bir tutum sergilemesi ve her ne kadar hareket gelişim sürecinde radikallikten uzak kalmış olsa da, ABD'nin cihadi selefilik gibi radikal İslami örgütlerle mücadelesine destek mahiyetinde değerlendirilebilir. Muhammed bin Selman böylelikle hem Suudi rejimine engel olabilecek ulema içindeki gücü kırmış, hem de ABD yönetiminin taleplerini yerine getiriyor imajı sergilemiştir. SA müftüsünün İsrail'e karşı savaşmanın caiz olmadığı ve

---

⁷² İdris Kardaş, "Bölgesel Dizaynın Aktörleri Sarraf Kumpasında Bilirkişi," *Star*, 6 Aralık 2017. <http://www.star.com.tr/acik-gorus/bolgesel--dizaynin-aktorleri-sarraf-kumpasinda-bilirkisi-haber-1281525/>, 15.12.2017.

⁷³ "Suudi Arabistan'da Muhalif Prens ve Alimlere Tutuklama," *Timetürk*, 15 Aralık 2017, <https://www.timeturk.com/suudi-arabistan-da-muhalif-prens-ve-alimlere-tutuklama/haber-721444>.

⁷⁴ "Suudi Veliht Prens İlimli İslam'a Dönüyoruz," *Sputnik*, 10 Aralık 2017. <https://tr.sputniknews.com/ortadogu/201710241030727863-suudi-veliaht-prens-ilimli-islam/>.

⁷⁵ İsmail Akdoğan ve Rıdvan Kalaycı, "Suudi Arabistan'da İhyacı Hareketler Olarak Sahve ve Vehhabilik," *Türkiye Ortadoğu Çalışmaları Dergisi* 1, Sayı 1 (Haziran 2014): 155-184.

Hamas'ın terör örgütü olduğu açıklaması da, İsrail ile yakınlaşmak için kullanılan argümanlar olarak değerlendirilebilir. Yani aslında hazırlanan planlar bir bir hayata geçirilmektedir. Hatta İsraili blog yazarı Ben Tzion bu yakınlaşmanın somut bir göstergesi olarak sosyal medya aracılığı ile Mescid-i Nebevi'de çekilmiş fotoğraflarının altına "Bir Yahudi, İslam'ın Mekke'den sonra en kutsal ikinci makamını ziyaret ettiğinde" yorumunda bulunmuştur. Böylece SA, BAE, İsrail ve ABD arasında işbirliği için gerekli zemin oluşturulmaktadır. Yine benzer şekilde Netanyahu'nun "Liderler değil Arap halkları barışa engel açıklaması" da perde arkasında yapılan işbirliğinin somut bir göstergesi olarak okunabilir.

SA'da 5 Kasım 2017'de, yolsuzluk operasyonu ile 11 prensin gözaltına alınması⁷⁶ ve gözaltına alınanların Kral Abdullah'ın ölümünden önce veliahtlık mücadelesinde ismi geçen Prens Miteb bin Abdullah ve veliahtlık görevinden çekildiği söylenen Muhammed bin Nayif'e yakınlığıyla bilinen kişilerin olması, krallık öncesi temizlik söylemlerini kuvvetlendirir niteliktedir. Ayrıca bu gözaltılar esnasında direnmesi sonucunda öldürüldüğü söylenen eski Kral Fahd'ın oğlu Abdülaziz'in⁷⁷ de akıbeti netleşmemiş olmakla birlikte, gelişmeler rakip olma ihtimali olan birine yapılan müdahaleyi gözler önüne sermektedir. Gerçekleştirilen yolsuzluk operasyonunda gözaltına alınan prenslerin ve üst düzey yetkililerin çoğunun ortak bir özelliği olan ARAMCO petrol şirketi ile bağları ise dikkat çeken diğer bir husustur. Operasyonlardan birkaç gün önce Trump'ın ARAMCO hisselerinin New York'ta bulunan borsaya açılmakta geç kaldığı uyarısı yapması ve tutuklananların büyük çoğunluğunun ARAMCO'nun borsaya açılmasına sıcak bakmayan isimlerden oluşması⁷⁸ konuya küresel ekonomik bir bakış açısını da beraberinde getirmektedir.

Tarihler 4 Aralık 2017'yi gösterdiğinde bu kez Yemen'de SA'yı yakından ilgilendiren bir olay gerçekleşmiştir. Arap Baharı sürecinden itibaren sıkça

⁷⁶ "Suudi Arabistan'da 11 Prens ve Bazı Bakanlar Gözaltına Alındı," *TRT Haber*, 15 Aralık 2017. <http://www.trthaber.com/haber/dunya/suudi-arabistanda-11-prens-ve-bazi-bakanlar-gozaltina-alindi-340116.html>.

⁷⁷ "FBI Eski Ajanının İddiası Suudi Prens Çatışmada Öldürüldü," *Hürriyet*, 25 Aralık 2017, <http://www.hurriyet.com.tr/fbi-eski-ajaninin-iddiasi-suudi-prens-catismada-olduruldu-40636125>.

⁷⁸ Candaş Tolga Işık, "Suudi Arabistan'da Ne Oluyor," *Posta*, 8 Kasım 2017. <http://www.posta.com.tr/suudi-arabistan-da-ne-oluyor-candas-tolga-isik-yazisi-1350084,01.12.2017>.

taraf değiştiren Yemen'in devrik Cumhurbaşkanı Ali Abdullah Salih, bu kez Husi güçleriyle yaşadığı anlaşmazlıklar sonrasında SA ile yeni sayfa açmaya hazır olduğu mesajını vermiştir.⁷⁹ Ancak bu mesajdan kısa bir süre sonra Husiler tarafından infaz edilmiştir. Bu olayda da Yemen'de bir türlü ortaya koydukları çabalara karşılık bulamayan BAE ve SA'nın, Yemen üzerinde etkilerini artırmak için Ali Abdullah Salih ile anlaştıkları ve Salih'in öldürülmesiyle yeni bir başarısızlıkla daha karşılaştıkları yorumları yapılmıştır.⁸⁰

5. Sonuç

Tüm bu yaşanan gelişmelere göre, Muhammed Bin Selman Savunma Bakanlığı'na getirildikten sonra ilk başlarda, iç politikada dış politikada olduğu gibi daha temkinli adımlar atılmıştır. Güç dengeleri korunmaya çalışılmış ve içerde güçlü ailelerin desteği alınarak değişim sürdürülmüştür. Dış politika ve iç politika arasındaki geçişkenlik hem içerde hem de dışarıda denge politikaları şeklinde tezahür etmiştir. Yeni ABD Başkanı Trump'ın küresel bir aktör olarak liderliğini yaptığı ve BAE'nin İsrail ve Suudi Arabistan arasında iletişimi güçlendirerek geliştirdiği, Mısır'ın da dahil olduğu "Küre İttifakı" (Kİ) bölgede hızlı bir biçimde sert adımlar atmıştır. Ancak attıkları adımların bazılarında mesafe alındığı görülse de bazılarında beklenen etkinin oluşmadığı görülmektedir.

Son dönemde yapılan girişimlere ilişkin olarak SADP'te Muhammed bin Selman'ın Sadr ile görüşmesi, Irak'ta gelecekte İran nüfuzunu kırmaya yönelik bir çaba olarak değerlendirilebilir. Katar Krizi ise, bölge ile ilgili düşünceleri ihtilafli olan Katar'ı dize getirme girişimi olarak görülebilir. İran üzerinden hissedilen mezhep temelli tedirginliğin bir sonucu olarak İsrail'le bile açık işbirliği göze alınmış görünmektedir. Hariri'nin istifası ile Muhammed bin Selman'ın, "Riyad'da bir savaşa müsaade etmeyiz ge-

---

⁷⁹ "Husiler Suudi Hamlesini Boşa Çıkardı Velihaht Prens Tehlikeli Bir Süreç İçinde," *Sputnik*, 15 Aralık 2017, https://tr.sputniknews.com/ceyda_karan_ksen/201712041031277014-husiler-suudi-hamlesini-bosa-cikardi/.

⁸⁰ "Yılanların Başları Üzerinde Dans Eden Salih'i Husiler Öldürdü," *Sputnik*, 15 Aralık 2017, <https://tr.sputniknews.com/ortadogu/201712041031250802-yilan-baslari-uzerinde-dans-eden-salihi-husiler-oldurdu/>.

rekirse savaşı İran'a taşıyacağız"⁸¹ söylemleri tatbik edilmek istenmiştir. Buna ek olarak Trump'ın İran ile yapılan nükleer anlaşmadan çekilmesi, SA'nın da memnuniyetini sağlamıştır.⁸² Kİ'nin Katar Krizi ile Mescid-i Aksa'da İsrail dayatmaları artarken,⁸³ Hariri'nin istifasının ardından başında Trump'ın Kudüs'ü İsrail'in başkenti olarak açıklaması, ittifakın hedefinde nelerin olduğunu göstermesi açısından önemlidir. Bu kararın açıklanmasının ardından 13 Aralık'ta İstanbul'da düzenlenen İİT Zirvesi'nde SA'nın Bakan Yardımcısı düzeyinde temsil edilmesi de bu işbirliğinin bir yansıması olarak değerlendirilebilir. Ayrıca zirvede alınan Doğu Kudüs'ü Filistin'in Başkenti olarak tanıma kararı⁸⁴ ise ittifakı rahatsız edecek şekilde belki de İİT'nin bu kadar hızlı ve somut karar alabildiği ender bir örnek olarak tarihe geçmiştir. ABD'nin Kudüs'ü İsrail'in başkenti olarak tanıması kararına karşılık, 21 Aralık'ta Türkiye ve Yemen'in sunduğu Kudüs tasarısı oylamasında, Trump'ın tüm baskıcı tutumlarına rağmen uluslararası toplumun ABD'nin bu kararından endişeli oldukları sonucunun çıkması⁸⁵ da Kİ'nin Kudüs hamlesine gölge düşürmüştür. SA ve İsrail yaklaşması eksenli tüm bu gelişmeler birbiriyle ilişkili gelişmelerin yaşandığını göstermektedir. Bu gelişmelerin SA'nın iç politikasını düzenlemeye çalışmasının yanında bölgesel ve küresel bir düzeni de hedeflediği görülmektedir. ABD Büyükelçiliği'nin Tel Aviv'den Kudüs'e⁸⁶ taşınması uluslararası toplumda kabul görmemiş olsa da ABD'nin baskıcı ve tehditkâr tutumu sonucu gerçekleştirilmiştir. Meydana gelen tüm bu siyasi gelişmeler SADP'te yaşanan gelişmelerden bağımsız görünmemektedir. Özellikle Veliha

⁸¹ Mustafa Kemal Erdemol, "Savaşı İran'a Taşırız Diyen S. Arabistan Sözüünü Tuttu," *Birgün*, 7 Haziran 2017. <https://www.birgun.net/haber-detay/savasi-iran-a-tasiriz-diye-s-arabistan-sozunu-tuttu-163434.html>, 12.12.2017.

⁸² "ABD İran ile Yapılan Nükleer Anlaşmadan Çekildi," *Euronews*, 7 Eylül 2018, <https://tr.euronews.com/2018/05/08/trump-n-iran-karar-icin-geri-say-m-baslad>

⁸³ Mustafa Öztop, "Küresel ve Bölgesel Gelişmeler Işığında Kudüs Meselesi", *Ordaf*, 7 Ağustos 2017. <http://ordaf.org/kuresel-ve-bolgesel-gelismeler-isiginda-kudus-meselesi/>, 29.12.2017.

⁸⁴ İİT Olağanüstü Zirvesi "Kudüs İçin Özgürlük" Konulu İstanbul Deklarasyonu" *Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı*, <http://www.mfa.gov.tr/iit-olaganustu-zirvesi-kudus-icin-ozgurluk-konulu-istanbul-deklarasyonu.tr.mfa>, 18.12.2017.

⁸⁵ "Kudüs Tasarısının BM'de Kabul Edilmesi Dünya Basınında," *Anadolu Ajansı*, 24 Aralık 2017, <http://aa.com.tr/tr/dunya/kudus-tasarisinin-bmde-kabul-edilmesi-dunya-basininda-/1012326>.

⁸⁶ "ABD'nin Kudüs Büyükelçiliği Açıldı," *Anadolu Ajansı*, 9 Eylül 2018, <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/abd-nin-kudus-buyukelciligi-acildi/1145275>.

Prens Muhammed bin Selman'ın Trump ve damadı Kushner ile geliştirdiği ilişkiler⁸⁷ SADP'ye ciddi anlamda yön veren bir sürecin işlediğini göstermektedir. Bölgede Trump'ın benimsediği uluslararası toplumun ise kabul etmediği birçok gelişmede SA'nın ya sessiz kalmayı seçtiği ya da güçlü bir şekilde Trump politikalarını desteklediği görülmektedir. Bu sessizlik veya destek ise, SA iç politikasında Veliht Prens'in yaptığı birçok siyasi tutuklama ve adımda ABD desteğini arkasında görmesi şeklinde cereyan etmektedir.

Her ne kadar Suudi Arabistan'da Prens Muhammed bin Selman'ın tüm ipleri eline aldığı söylense de kraliyet ailesi, dini otoriteler ve halk nezdinde karşısına aldığı kitle düşünüldüğünde, uzun vadede iplerin kontrolünü sağlamanın oldukça güç olduğu söylenebilir. Muhammed bin Selman'ın iktidar mücadelesinde izlediği yöntemler iç cephede muhalif kitleyi genişlettiği gibi, Lübnan Başbakanı Saad Hariri'nin Suud destekli istifası ile de dış cephedeki muhalefeti genişletmesi muhtemeldir. Ayrıca İİT'nin Kudüs konulu toplantısına, SA'nın gösterdiği ilginin düşük düzeyde olması da hem içerde hem de dışarıda muhalif kitlelerin elini güçlendirmiştir.

Otoritenin, denge unsurları olan aileler arasında paylaşımından tek bir ailenin eline geçmesi, Vehhabilik gibi ülkede kök salmış bir anlayışa meydan okuyan icraatlar, işbirliği yapılan İsrail'in Arap dünyasındaki düşman algısı ve dış destekle içerde toplumsal reform girişimleri SA'da aksi yönde gelişmeleri tetikleyecek süreçleri beraberinde getirebilir. Güç ve otoritenin tek elde toplanması girişimlerinin, tehdit ve gerilimleri de beraberinde getirmesi muhtemeldir. Bunun yanında şu ana kadar yaşanan süreçte Kİ tam bir başarı elde edememiş görünse de SA iç politikasında şu ana kadar Muhammed bin Selman'ın geldiği konum düşünüldüğünde ailenin gücünü arttırdığı söylenebilir. Bu anlamda önem kazanan konu, şu ana kadar yapılan değişiklikleri sürdürülebilir kılmak görünmektedir. Örneğin Katar Krizi'nde güven kaybeden ABD, yüksek tutarlarda silah satarak ve SA da iktidarını sağlamlaştırarak kazanç sağlamıştır yorumu yapılabilir.

Son olarak gündeme gelen Türk asıllı Suudi Arabistan vatandaşı *Washington Post* yazarı Cemal Kaşıkçı'nın kaybolması ve gündeme gelen iddialar

---

⁸⁷ İdris Kardeş, "İsrail'in Yeni Hamisi Kushner'lerin Hikayesi", *Star*, 9 Ocak 2018. <https://www.star.com.tr/acik-gorus/israilin-yeni-hamisi-kushnerlerin-hikayesi-haber-1294553/>, 10.09.2018.

bölgede yaşanan gelişmelerin artan yoğunluğunun bir kırılma evresine geçebileceğini düşündürmektedir. Bu hadise ile muhalif kitle, Muhammed bin Selman'ın kral olma yolunda gerçekleştirdiği tüm tutuklama ve baskıcı faaliyetleri dünya gündemine daha rahat taşıyabileceklerdir. SA rejimine muhalif olanların katıldığı bir toplantının 1 Ekim'de Paris'te gerçekleştiği⁸⁸ ve Kaşıkçı hadisesi ile SA'dan ek katılımlar olduğu da değerlendirilirse SA'da taht mücadelesinin yeni bir evreye girebileceği düşünülebilir. Bu gelişme öncesinde Trump'ın Kral Selman bin Abdülaziz'e yönelik hafife alan söylemleri ve bu söylemlerin ardından ABD Dışişleri Bakanı Mike Pompeo'nun Muhammed bin Selman'ın sürekli ve güçlü ortaklığı için teşekkürlerini ifade eden açıklaması birlikte okunduğunda beraber hareket eden safların bile ayrışma yönüne gitme ihtimali oluşabilir. Diğer bir önemli gelişme ise, Londra'da yaşayan kurucu Kral Abdülaziz bin Suud'un yaşayan oğullarından Ahmed bin Abdülaziz'in Riyad'a dönerken ABD ve İngiltere'den aldığı bazı güvencelerin olduğunun söylenmesidir.⁸⁹ Bu gelişmenin hangi amaca yönelik gerçekleştirildiği henüz netleşmemiş olsa da, bu durum Veliht Prens Muhammed bin Selman'ın kral olma yolunda önüne yeni ve önemli bir engel daha çıktığı şeklinde yorumlanabilir.

Sonuç olarak, SADP'te bumerang etkisi bağlamında, müttefik unsurlar olan ABD ve İsrail, Kudüs'te işgali genişleterek zirve hedeflerine ulaşırken, SA'da da uzun zamandır gündeme gelen Kral Selman bin Abdülaziz'in krallığı oğluna devredeceği süreci hayata geçirmesi sürpriz olmayacaktır. Yani SA rejiminin krallığın ilk kez bir toruna geçmesi sürecindeki değişim ve dönüşümü güçlü dış müttefikler ile beraber gerçekleştirerek, Veliht Prens Muhammed bin Selman'ın Kral olması sürecini Kudüs konusunda iç siyaseti muhafaza edecek şekilde etkisiz açıklamalarla tamamlamayı hedeflediği söylenebilir. Bu durum ise, SADP'te Muhammed bin Selman'ın rolünü, bumerang etkisi kavramıyla açıklamaya katkı sunmaktadır. Kudüs konusunda Kral Selman'ın oğlu Muhammed bin Selman'ın sergilediği büyük tepki çeken söylem ve yaklaşımlarının aksine, Trump'a "Doğu Kudüs Filistin'in başkenti olarak yer almazsa senin barış planını kabul etmeyiz"

⁸⁸ Mohammad Ayesh, "New Saudi Opposition Movement", *Middle East Eye*, 1 Ekim 2018. <https://www.middleeasteye.net/news/arabic-press-review-2020124217>, 07.10.2018.

⁸⁹ "Üst Düzey Suudi Prens Kaşıkçı Cinayeti Gölgesinde Riyad'a Döndü," *Amerikanın Sesi*, 10 Kasım 2018, <https://www.amerikaninsesi.com/a/ust-duzey-suudi-prens-kasikci-cinayeti-golgesinde-riyada-dondu/4637022.html>

dediği iddiası⁹⁰ bu gibi adımlarda Kral Selman'ın daha temkinli hareket etmek istediğini göstermektedir. Buna ek olarak, Kral Selman'ın bu durumu destekler nitelikteki Filistinliler'in Doğu Kudüs'ü başkent olarak kabul etme haklarına sahip olduğu açıklaması⁹¹ da dikkatlerden kaçmamaktadır. Kaşıkçı cinayeti sonrası Kral Selman'ın yurt içi seyahatine çıkması ve bu seyahatlerde af çıkarması Kaşıkçı cinayeti ile içerde yaşanan rahatsızlığı gidermeye yönelik bir adım olarak değerlendirilebilir. Benzer şekilde Kaşıkçı cinayeti sonrası kabinede değişikliğe gidilmesi⁹² de dış dünyanın tepkilerini azaltmaya yönelik bir girişim olarak yorumlanabilir. Bu gelişmeler de “bumerang etkisi” kavramının olumsuz gelişmelerde de kendini gösterdiğine işaret etmektedir. Yani dış politikada gelen baskı iç politikaya yansımakta ve değişikliklere sebep olmaktadır. Ancak bu değişikliklerin ne yönde nasıl değerlendirilebileceği ise henüz netlik kazanmasa da Muhammed bin Selman'ın koltuğunu koruması dikkatlerden kaçmamaktadır. Başlangıçta Kral Selman'ın tahtı bırakmak istediği varisi olarak oğlu Muhammed bin Selman'ı net bir şekilde öne sürdüğü görülse de Kudüs konusu, muhalefetten gelen tepkiler ve ABD Başkanı'nın Kral'a dair küçümseyici sözleri ve Kaşıkçı cinayeti sonrasında Kral Selman'ın kanaatinde bir değişiklik olup olmadığı ise önümüzdeki günlerde netlik kazanacaktır. Tüm bu hadiseler gösteriyor ki; Muhammed bin Selman Suudi Arabistan iç politikasını dönüştürmek için dış politikayı güçlü bir şekilde araçsallaştırmış ve inşacı yaklaşımın bumerang etkisi kavramı ile benzerlik gösteren bir politik duruş sergilemiştir. Ayrıca Ortadoğu'da son dönemde yaşanan gelişmeler ve krizlerin birçoğunda Kİ belirleyici ya da önemli bir faktör olarak yer almak istemektedir. Buna karşın küresel aktörlerin etkisi ve desteğiyle gerçekleştirilmeye çalışılan SA iç politikasındaki dönüşümün, Trump veya diğer aktörlerden birinin değişmesi durumunda nasıl bir hal alacağı ise merak konusudur. Kİ'nin aktörlerinden birinin değişmesi, Cemal Kaşıkçı cinayetinin oluşturduğu dış baskıların sürmesi ve Kral Selman'ın oğlu ile

---

⁹⁰ “Suudi Kralı'ndan Trump'a: Barış planında Doğu Kudüs Filistin'in başkenti olarak yer almalı,” *Sputnik*, 30 Temmuz 2018. <https://tr.sputniknews.com/ortadoğu/201807301034522659-suudi-krali-trump-uyari-baris-planı-dogu-kudus-filistin-baskenti/>

⁹¹ Suudi Kralı'ndan Doğu Kudüs açıklaması,” *Dünya*, 10 Ekim 2018, <https://www.dunya.com/dunya/suudi-kralından-dogu-kudus-acıklaması-haberi-394363>

⁹² “Suudi Arabistan'da Kabine Değişikliği,” *Dünya*, 10 Ocak 2019, <https://www.dunya.com/dunya/suudi-arabistanda-kabine-degisikligi-haberi-435890>

farklılık gösteren yaklaşımlarının sıklaşması durumlarında, Muhammed bin Selman'ın yükselişi sona erebilir ve hatta görevinden azledilmesine kadar giden bir süreç yaşanabilir.

Kaynakça

Akçapa, Mevlüt. "Suudi Arabistan'ın Savunma Harcamaları ve Silahlanma Faaliyetleri." içinde *V. Türkiye Lisansüstü Çalışmalar Kongresi – Bildiriler Kitabı II*, ed. Ümit Güneş ve Eyüp Sami Yavaş, 137-150. Isparta, 12-15 Mayıs 2016.

Akdoğan, İsmail ve Rıdvan Kalaycı. "Suudi Arabistan'da İhyacı Hareketler Olarak Sahve ve Vehhabilik," *Türkiye Ortadoğu Çalışmaları Dergisi* 1, sayı 1 (Haziran 2014): 155-184.

Arı, Tayyar. *Uluslararası İlişkiler Teorileri*. Bursa: MKM Yayıncılık, 2013.

Ataman, Muhittin. "Suudi Arabistan Dış Politikasında Yeniden Yapılanma Çabası: Kral Abdullah Dönemi." *Ortadoğu Analiz* 1, sayı 7 (2009): 64-73.

Ataman, Muhittin. "*Kral Abdullah Sonrası Dönemde Suudi Arabistan: Südeyrilerin Geri Dönüşü*." SETA Perspektif, Sayı: 88, 2015.

Ataman, Muhittin ve İsmail Akdoğan. "Suudi Arabistan 2014," içinde *Ortadoğu Yılığ (2014)*, ed. Kemal İnat ve Muhittin Ataman, 117-138. İstanbul: Açılım Kitap, 2015.

Bostancı, Mustafa. "*Suudi Arabistan Devleti'nin Kuruluşu ve Türkiye-Suudi Arabistan İlişkileri (1928-1990)*." Yayınlanmamış Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2013.

Büyükkara, Mehmet Ali. *İhvandan Cüheyman'a Suudi Arabistan ve Vehhabilik*. İstanbul: Rağbet Yayınları, 2004.

Çalışkan, Şefik. "*İslam Konferansı Örgütü*." *Yüksek Lisans Tezi*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2010.

Demirtaş, Birgül. "İnşacılık," içinde *Uluslararası İlişkilere Giriş*, ed. Şaban Kardaş ve Ali Balcı, 167-186. İstanbul: Küre Yayınları, 2016.

Diriöz, Ali Oğuz. "Suudi Arabistan Dış Politikası ve Bölge Ülkeleri ile İlişkileri." *Ortadoğu Analiz* 4, sayı 39 (2012): 94-100.

Domazeti, Riad. “1990-2010 Yılları Arasında Suudi Arabistan’ın Balkan Politikaları.” Marmara Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, Ortadoğu ve İslam Ülkeleri Araştırmaları Enstitüsü, 2016.

Domazeti, Riad. “Suudi Arabistan-ABD İlişkileri”. İNSAMER, 2017.

Efegil, Ertan. “Suudi Arabistan’ın Dış Politikasını Şekillendiren Faktörler.” *Ortadoğu Analiz* 5, sayı 53 (2013): 104-113.

Long, David E. and Sebastian Maisel. *The Kingdom of Saudi Arabia*. Florida: University Press of Florida, 2010.

Niblock, Tim. *Power, Legitimacy and Survival*, London and New York: Routledge, 2006.

Nonneman, Gred. “Saudi Arabia in the Balance: Political Economy, Society, Foreign Affairs,” içinde *Omni-balancing and Relative Autonomy in Multiple Environments*. Paul Aarts and Gred Nonneman (ed.), 315-352. London: Hurst&Company, 2006.

Özev, Muharrem Hilmi. “Siyasi Ekonomik Çıkarlar ve Kimlik Politikaları Çerçevesinde 1929-2015 Arası Türkiye-Suudi Arabistan İlişkileri”. *Uluslararası Politik Araştırmalar Dergisi* 2, sayı 2 (2016): 11-28.

Rumelili, Bahar. “İnşacılık/Konstrüktivizm,” içinde *Küresel Siyasete Giriş*, Evren Balta (ed.), 151-174. İstanbul: İletişim Yayınları, 2014.

Öztop, Mustafa. *Küresel ve Bölgesel Gelişmeler Işığında Kudüs Meselesi*. ORDAF, İstanbul. 2017.

Şahin, Mehmet ve Hatice Doğan. “G20’nin Arap Üyesi: Suudi Arabistan.” *Akademik Ortadoğu* 11, sayı 1 (2016): 29-57.

Türel, Yılmaz. *Uluslararası Politikada Ortadoğu (Birinci Dünya Savaşı’ndan 2000’e)*. Ankara: Akçağ Yayınları, 2004.

Wynbrandt, James. *The Brief History of Saudi Arabia*. USA: Library of Congress Cataloging-in-Publication Data, 2004

Yelseli, Deha. “Suudi Arabistan’ın Yemen Müdahalesi ve Avrupa Birliği’nin Müdahaleye Bakışı,” Yüksek Lisans Tezi, Beyken Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2017.

İnternet Kaynakları

Aljezeera. "Saudi and Arab Allies Bomb Houthi Positions in Yemen." Son erişim tarihi: 2 Aralık 2017. <http://www.aljazeera.com/news/middleeast/2015/03/saudi-ambassador-announces-military-operation-yemen-150325234138956.html>.

Amerika'nın Sesi. "Üst Düzey Suudi Prens Kaşıkçı Cinayeti Gölgesinde Riyad'a Döndü." Son erişim tarihi: 10 Kasım 2018. <https://www.amerikaninsesi.com/a/ust-duzey-suudi-prens-kasikci-cinayeti-golgesinde-riyada-dondu/4637022.html>.

Anadolu Ajansı. "Kudüs Tasarısının BM'de Kabul Edilmesi Dünya Basınında." Son erişim tarihi: 24 Aralık 2017. <http://aa.com.tr/tr/dunya/kudus-tasarisinin-bmde-kabul-edilmesi-dunya-basininda-/1012326>

Anadolu Ajansı. "ABD'nin Kudüs Büyükelçiliği Açıldı." Son erişim tarihi: 9 Eylül 2018. <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/abdnin-kudus-buyukelciligi-acildi/1145275>

Bakır, Ali Hüseyin. Al Jazeera. "Kral Selman'ın Dış Politikası: Değişimin Boyutu ve Fırsatları." Son erişim tarihi: 1 Aralık 2017. <http://www.aljazeera.com.tr/gorus/kral-selmanin-dis-politikasi-degisimin-boyutu-ve-firsatlar>.

BBC. "Suudi Arabistan'da Yolsuzluk Operasyonu: Prensler ve Bakanlar Gözaltında." Son erişim tarihi: 10 Ekim 2018. <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-41874513>.

BBC. "Velihtlıktan Alınan Suudi Prens Saraya Kapatıldı." Son erişim tarihi: 18 Aralık 2017. <http://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-40442099>.

Donaghy, Rori. Middle East Eye. "Revealed: The UAE-backed Plan to Make Young Saudi Prince a King." Son erişim tarihi: 10 Aralık 2017. <http://www.middleeasteye.net/news/revealed-uae-backed-plan-young-saudi-prince-be-king-1655506265>.

Dursunoğlu, Alptekin. YDH. "Suudi Arabistan'da Yeniden Sudeyri Dönemi." Son erişim tarihi: 1 Aralık 2017. http://www.ydh.com.tr/YD445_suudi-arabistanda-yeniden-sudeyri-donemi.html.

Dünya. "Suudi Kralı'ndan Doğu Kudüs Açıklaması." Son erişim tarihi: 9 Eylül 2018. <https://www.dunya.com/dunya/suudi-kralindan-dogu-kudus-aciklamasi-haberi-394363>.

Dünya. “Suudi Arabistan’da Kabine Değişikliği.” Son erişim tarihi: 10 Ekim 2019. <https://www.dunya.com/dunya/suudi-arabistanda-kabine-degisikligi-haberi-435890>.

Dünyabülteni. “Mukrin bin Abdülaziz Veliht Prens Oldu.” Son erişim tarihi: 10 Ekim 2018. <https://www.dunyabulteni.net/ortadogu/mukrin-bin-abdulaziz-veliaht-prens-oldu-h293581.html>.

Eş-Şark’ul Evsat. “Tahaddiyatu es-Siyasetu el-Hariciyye es-Suudiyetu ve Muattiyatuha.” Son erişim tarihi: 29 Kasım 2017. http://archive.aawsat.com/leader.asp?article=619289&issueno=11839#.Wk3sFbdl_IV.

Erdemol, Mustafa Kemal. Birgün. “Savaşı İran’a Taşırız Diyen S. Arabistan Sözüünü Tuttu.” Son erişim tarihi: 12 Aralık 2017. <https://www.birgun.net/haber-detay/savasi-iran-a-tasiriz-diyen-s-arabistan-sozunu-tuttu-163434.html>.

Euronews. “ABD İran ile Yapılan Nükleer Anlaşmadan Çekildi.” Son erişim tarihi: 7 Eylül 2018. <https://tr.euronews.com/2018/05/08/trump-n-iran-karar-icin-geri-say-m-baslad->.

Euronews. “ABD ile Suudi Arabistan Arasında 350 Milyar Dolarlık İmzalar Atıldı.” Son erişim tarihi: 10 Ekim 2018. <https://tr.euronews.com/2017/05/20/abd-ile-suudi-arabistan-arasinda-350-milyar-dolarlik-imzalar-atildi>.

Hürriyet. “Suudi Prens ve Üst Düzey Yetkilileri Taşıyan Helikopter Düştü.” Son erişim tarihi: 10 Ekim 2018. <http://www.hurriyet.com.tr/dunya/son-dakika-suudi-prens-helikopter-kazasinda-oldu-40635056>.

Hürriyet. “FBI Eski Ajanının İddiası: Suudi Prens Çatışmada Öldürüldü.” Son erişim tarihi: 25 Aralık 2017. <http://www.hurriyet.com.tr/fbi-eski-ajaninin-iddiasi-suudi-prens-catismada-olduruldu-40636125>.

Hürriyet. “Trump, Sisi ve Kral Selman Dünya Küresine Ellerini Koydu.” Son Erişim Tarihi: 1 Aralık 2017. <http://www.hurriyet.com.tr/galeri-trump-sisi-ve-krali-selman-bin-abdulaziz-dunya-kuresine-ellerini-koydu-40465340>.

İşık, Candaş Tolga. “Suudi Arabistan’da Ne Oluyor.” *Posta*, Son erişim tarihi: 1 Aralık 2017. <http://www.posta.com.tr/suudi-arabistan-da-ne-oluyor-candas-tolga-isik-yazisi-1350084>.

Kardaş, İdris. "Bölgesel Dizaynın Aktörleri Sarraf Kumпасında Bilirkişi." *Star*, Son erişim tarihi: 15 Aralık 2017. <http://www.star.com.tr/acik-gorus/bolgesel--dizaynin-aktorleri-sarraf-kumpasinda-bilirkisi-haber-1281525/>.

Kardaş, İdris. "İsrail'in Yeni Hamisi Kushnerler'in Hikayesi." *Star*, Son erişim tarihi: 10 Eylül 2018. <https://www.star.com.tr/acik-gorus/israilin-yeni-hamisi-kushnerlerin-hikayesi-haber-1294553/>.

Middle East Eye. "Arabic Press Review: Saudi Opposition movement launched from Paris." Son erişim tarihi: 7 Ekim 2018. <https://www.middleeasteye.net/news/arabic-press-review-2020124217>.

Radikal. "ABD'den Yemen Saldırısına Destek." Son erişim tarihi: 1 Aralık 2017. <http://www.radikal.com.tr/dunya/abdden-yemen-saldirisina-destek-1321695/>.

Republic of Bulgaria Ministry of Foreign Affairs Diplomatic Institute. "Saudi Foreign Policy: The Policy of Principles." Son erişim tarihi: 10 Aralık 2017. <http://bdi.mfa.government.bg/download/algamdi.pdf>.

Sabah. "Katar'a Büyük Şok... 7 Ülke İlişkileri Kesti, İlk Açıklama." Son erişim tarihi: 1 Aralık 2017. <https://www.sabah.com.tr/dunya/2017/06/05/katara-buyuk-sok-7-ulke-iliskileri-kesti-ilk-aciklama>.

Sputnik. "Suudi Veliht Prensi: İlimli İslam'a Dönüyoruz." Son erişim tarihi: 10 Aralık 2017. <https://tr.sputniknews.com/ortadogu/201710241030727863-suudi-veliaht-prens-ilimli-islam/>.

Sputnik. "Husiler Suudi Hamlesini Boşa Çıkardı Veliht Prens Tehlikeli Bir Süreç İçinde." Son erişim tarihi: 15 Aralık 2017. https://tr.sputniknews.com/ceyda_karan_eksen/201712041031277014-husiler-suudi-hamlesini-bosa-cikardi/.

Sputnik. "Yılanların Başları Üzerinde Dans Eden Salih'i Husiler Öldürdü." Son erişim tarihi: 15 Aralık 2017. <https://tr.sputniknews.com/ortadogu/201712041031250802-yilan-baslari-uzerinde-dans-eden-salihi-husiler-oldurdu/>.

Sputnik. "Suud Kralı'ndan Trump'a Barış Planında Doğu Kudüs Filistin'in Başkenti Olarak Yer Almalı." Son erişim tarihi: 1 Ekim 2018. <https://tr.sputniknews.com/ortadogu/201807301034522659-suudi-krali-trump-uyari-baris-plani-dogu-kudus-filistin-baskenti/>.

Timeturk. “Suudi Arabistan’da Prens ve Alimlere Tutuklama.” Son erişim tarihi: 15 Aralık 2017. <https://www.timeturk.com/suudi-arabistan-da-muhalik-prens-ve-alimlere-tutuklama/haber-721444>.

TRT Haber. “Suudi Arabistan’da 11 Prens ve Bazı Bakanlar Gözaltına Alındı.” Son erişim tarihi: 15 Aralık 2017. <http://www.trthaber.com/haber/dunya/suudi-arabistanda-11-prens-ve-bazi-bakanlar-gozaltina-alindi-340116.html>.

Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı. “Suudi Arabistan’ın Siyasi Görünümü.” Son erişim tarihi: 15 Aralık 2017. <http://www.mfa.gov.tr/suudi-arabistan-siyasi-gorunumu.tr.mfa>.

Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı. “İİT Olağanüstü Zirvesi “Kudüs İçin Özgürlük” Konulu İstanbul Deklarasyonu.” Son erişim tarihi: 18 Aralık 2017. <http://www.mfa.gov.tr/iit-olaganustu-zirvesi-kudus-icin-ozgurluk-konulu-istanbul-deklarasyonu.tr.mfa>.

Yaşa, İsmail. Diriliş Postası. “Krallık Öncesi Temizlik.” Son erişim tarihi: 10 Aralık 2017. <http://dirilispostasi.com/a-7400-krallik-oncesi-temizlik.html>.

Türkiye Ortadoğu Çalışmaları Dergisi
ISSN: 2147-7523, E-ISSN: 2630-5631
Cilt: 6, Sayı: 1, ss. 231-236
Geliş Tarihi: 17.04.2018
Kabul Tarihi: 31.05.2019
DOI: 10.26513/tocd.416123

Kitap Tanıtımı / Book Review

İnsani Diplomasi, Teoriden Pratiğe: Türk Dış Politikasının Yeni Aracı

Orhan Battır, Çizgi Kitabevi, Konya, 2017.

Değerlendiren: Enes Deşilmek*

2017 yılında Selçuk Üniversitesi Uluslararası İlişkiler bölümünden “Türk Dış Politikası Aracı Olarak İnsani Diplomasi” başlıklı tezi ile doktora derecesini alan yazar, hâlihazırda Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler bölümünde doktor öğretim üyesi olarak çalışmalarını sürdürmektedir. Yazar bu kitabında insani diplomasinin; anlamı, alandaki aktörler tarafından nasıl algılandığı, gerçek bir dış politika aracı olup olmadığı ve Türk dış politikasında uygulanabilirliği konularını ele almaktadır. Aynı doğrultuda yazar insani diplomasinin, yeni bir dış politika aracı olarak uluslararası politikada uygulanabilir ve fonksiyonel bir süreç olup olmadığını ortaya koymayı amaçlamaktadır. Bunun yanı sıra insani diplomasinin Türk dış politikasının etkili bir aracı olup olmadığının belirlenmesi çalışmanın ana sorunsalı olarak belirlenmiştir.

İnsani diplomasi, köken olarak eskiye dayansa da Türk dış politikasında özellikle AK Parti iktidarı ile birlikte daha fazla ön plana çıkan bir politika olarak karşımıza çıkmaktadır. İnsani diplomasi alanında yazılmış ilk kitap 2007 yılında yayımlanan ve editörlüğünü Larry Minear ve Hazel Smith’in yaptığı *“Humanitarian Diplomacy: Practitioners and Their Craft”* adlı

* Doktora Öğrencisi, Sakarya Üniversitesi, Ortadoğu Enstitüsü, TR, orcid.org/0000-0001-5834-3135, enes.desilmek@ogr.sakarya.edu.tr

çalışmadır. Fakat günümüzde konuyla alakalı *İnsani Diplomasi, Teoriden Pratiğe: Türk Dış Politikasının Yeni Aracı* isimli kitabın dışında Türkçe bir kaynak yoktur. Bu bağlamda Türkçe literatürde eksiklik olduğu aşikârdır.

İncelediğimiz bu eser, giriş ve sonuç kısımları hariç dört ana bölümden oluşmaktadır. Kavramsal ve kuramsal çerçevenin anlatıldığı kitabın birinci bölümünde, insani diplomasinin kavramsal ve kuramsal çerçevesi çizilmeye çalışılmıştır. Bu bağlamda öncelikle geleneksel ve modern diplomasi arasındaki farklılıklar incelenmekte ve akabinde insani diplomasi faaliyetlerinin süreçleri ve aktörleri ele alınmaktadır. Yazar insani diplomasi kavramı üzerinde net bir uzlaşma olmadığını belirtmekte ve bu durumun her bir aktörün insani diplomasi algısının farklı olmasından kaynaklandığı vurgulamaktadır. Bu kapsamda da Larry Minear ile Hazel Smith'in, Christopher Lamb'in ve IFRC'nin insani diplomasi kavramlarına yer vermekte ve yazar kendisi de insani diplomasiyi "İnsani sorunlara insan odaklı yaklaşarak, çözüme yönelik araçların kullanımı konusunda karar vericilerin ve alandaki tüm aktörlerin ikna edilmesine ve harekete geçirilmesine yönelik süreçlerin tamamı" şeklinde tanımlamaktadır.

İnsani diplomasinin kavramsal çerçevesini belirleyecek adımları da akut dönem/birincil faaliyetler, destek ve iyileştirme/ikincil faaliyetler, uluslararası sahiplenmeyi ve işbirliğini artırma çabaları şeklinde üç aşamaya ayırmaktadır. Bu kapsamda doğal afetler, savaş, silahlı çatışmalar, büyük çaplı terör eylemleri vb. her türlü olumsuzluk durumunda hayati tehlikesi olan bireylere, hasta, barınaksız, elverişsiz iklim şartlarına maruz kalmış ya da ileri düzeyde açlık ve/veya susuzluk çeken kimselere yapılacak müdahaleler birincil faaliyetler olarak açıklanmaktadır.

Akut dönemdeki olumsuzlukların kısmen veya tamamen ortadan kalktığı ya da azalma sürecine girdiği aşamada en azından kriz öncesi duruma dönülmesine ya da daha iyi şartların sağlanmasına yönelik olarak gerçekleştirilen rehabilitasyon faaliyetleri ikincil faaliyetler olarak görülmektedir. Bu süreçte devletin resmi diplomasisinin insan ve insani değerleri daha fazla merkeze alarak işletilmesi gerektiği, sivil toplum kuruluşlarının (sivil diplomasi) ise insan odaklı faaliyetlerini yürütürken devletin egemen yapısını ve buna bağlı geniş imkânlarını hesaba katarak davranması gerektiği vurgusu yapılmaktadır.

Üçüncü aşamada ise, akut dönem ve rehabilitasyon dönemindeki faaliyetler sayesinde kurulan ilişkilerin ve yürütülen çalışmalar neticesinde sağlanan

iyileşmelerin kalıcı ve sürdürülebilir olması adına, uluslararası toplumun “köllet paylaşımı” çerçevesinde hareket etmesi gerektiği belirtilmektedir. Bu süreçte de akıllı güç kullanımının diplomatik ilişkilerin çerçevesini geliştireceği ve karşılıklı güven algısının oluşmasını mümkün kılacağı iddia edilmektedir. Nitekim belli bir amaca ulaşabilmek için “akıllı güç” politikası yürütülmesi gerektiğini belirten yazar, bu sebeple zaman zaman realist bir bakış açısı ile güç kullanımını savunurken, zaman zaman da idealist bir bakış açısı ile olayları ele almak gerektiğini belirtmektedir.

Diğer taraftan yazar bu bölümde, insani diplomasi aktörlerini resmi nitelikli ve sivil aktörler olarak ikiye ayırmaktadır. Resmi nitelikli aktörler olarak devletler/hükümetler, uluslararası kuruluşlar ele alınmakta, sivil aktörler olarak ise sivil toplum kuruluşları, düşünce kuruluşları, çok uluslu şirketler ve bireyler incelenmektedir. Ayrıca barış inşası, insani yardımlar ve kalkınma/resmi kalkınma yardımları olarak insani diplomasi araçları incelenmektedir. Bu çerçevede de Türk toplumunun sosyo-kültürel yapısı ile sahip olduğu manevi değerlerin ve inançların insani diplomasi faaliyetlerinde büyük bir etkisi olduğunu ileri sürmektedir. Fakat diğer toplumlarda bunun dayanak noktasının ne olduğu konusunda her hangi bir bilgi verilmemektedir.

Türk dış politikasında insani diplomasiinin dinamiklerinin, çerçevesinin ve araçlarının incelendiği ikinci bölümde, Türk dış politikasının 2000’li yıllara kadar pasif, edilgen, tek yönlü ve bağımlı bir çizgide olduğu tekrarlanmaktadır. AK Parti dönemiyle birlikte daha aktif bir dış politika anlayışının benimsendiği belirtilirken, insani diplomasiide Türkiye modeli alt başlıklı bölümde yazar komşularla sıfır politikasının kısa vadede başarılı sonuçları olsa da, uzun dönemde hayata geçirilmesi ve sürdürülmesinin neredeyse imkânsız olduğunu iddia etmektedir. Bu tezini de Arap Baharı sürecinde Türkiye’nin ilişkilerinin bozulduğu Mısır, Suriye ve Libya örnekleri ile desteklemektedir. Ancak yazar, Türkiye’nin yaşanan önemli sorunlara rağmen bölgede etkin olabilmek adına güttüğu hedeflerden vazgeçmediğini veya bu yöndeki politikalarını terk etmediğini belirterek, Arap Baharı sürecinde yönetimleri değişen ülkeler ile ilişkiler bozulsa da, yine de Türkiye’nin bölge ülkelerinin geneli karşısında öncü ve rol model olma durumunu devam ettirdiğini iddia etmektedir.

Bu bölümde yazar Türkiye’nin insani diplomasiisinin üç boyutu olduğunu belirtmektedir. Bunlar kendi iç sorunlarını çözmek, kriz bölgelerinde

yaşanan sorunların çözümünde insan odaklı yaklaşım ve küresel düzeyde, kapsayıcı bir insani bakış açısı tesis etme çabası şeklinde sıralanmaktadır. Diğer taraftan Türk dış politikasında insani diplomasinin araçlarından ilki olan savaş/çatışmayı önleyici girişimler ve barış inşası kapsamında Filistin, İsrail, Lübnan, Suriye başta olmak üzere sorunların çözümünde arabuluculuk faaliyetinde bulunması, Sahra altı Afrika ve Güney Doğu Asya gibi coğrafyalarda gerçekleştirilen barış inşası girişimleri, terörizmle mücadele konusunda üstlendiği sorumluluklar örneklerle açıklanmaktadır. Bunun akabinde Türk dış politikasında insani diplomasinin ikinci aracı olarak insani yardımlar konusu ele alınmakta ve Türkiye'nin Japonya, Lübnan, Somali, Sudan, Etiyopya, Haiti gibi ülkelere yapmış olduğu yardım örnekleri ile konu açıklanmaktadır. İnsani yardımlar konusunda da TİKA, AFAD, Türk Kızılayı gibi kurumların ön plana çıktığı belirtilmektedir. Türk dış politikasında insani diplomasinin üçüncü aracı olarak ise kalkınma/resmi kalkınma yardımları konusu analiz edilmektedir.

Türk dış politikasında insani diplomasinin resmi ve sivil aktörleri başlıklı üçüncü bölümde insani diplomasi uygulamaları sürecinde sahada aktif roller üstlenen aktörler ele alınmaktadır. Bu bağlamda yazar, bir kurum veya kuruluşun insani diplomasi aktörü olarak kabul edilmesinde yapmış oldukları faaliyetlerde barış inşası, insani yardımlar ve kalkınma gibi aktivitelerden en az bir tanesini içermesi gerektiğini belirtmektedir. Diğer taraftan Bakanlıkların, TİKA'nın, Türk Kızılay Derneği'nin, AFAD vd. kurum, kuruluş ve aktörlerin tarihsel arka planı, misyonu açıklanmaktadır. Yazar sivil aktörleri ele aldığı alt bölümde, STK'ların yerel, ulusal veya uluslararası nitelikte olmasını belirleyen faktörleri faaliyet hedefleri, kapasitesi ve uluslararası çevre ile işbirliği yetenekleri olarak sıralamaktadır. Ayrıca STK'ların Türk dış politikası uygulamalarına olumlu katkılar sunduğunu belirten yazar, Türkiye'de insani diplomasi çerçevesinde hangi STK'ların ön plana çıktığına dair herhangi bir örnek vermemektedir. Üçüncü bölümün son kısmında ise diğer sivil insani diplomasi aktörleri olarak düşünce kuruluşları, çok uluslu şirketler ve bireyler hakkında genel bilgiler verilmektedir.

Kitabın dördüncü ve son bölümde ise yazar, Türkiye modeli insani diplomasinin sahadaki uygulamaları ele alırken, örneklem olarak Somali'yi incelemektedir. Bu bağlamda akut dönem faaliyetleri konusunda 2004-Güneydoğu Asya depremi, 2005-Pakistan depremi, 2006-Lübnan krizi, 2008-Gazze krizi, 2010-Haiti ve Şili depremleri,

Pakistan'daki sel felaketi, 2011-Japonya depremi, 2014-Bosna-Hersek ve Sırbistan'da yaşanan sel felaketi, 2015-Nepal ve Afganistan'da meydana gelen deprem sonrası Türkiye'nin gerçekleştirdiği çalışmalar anlatılmaktadır. Bu süreçte yapılan insani yardımlar da anlatıldıktan sonra, rehabilitasyon ve iyileştirmeye yönelik uygulamalar kapsamında Türkiye'nin yerel kalkınmayı desteklemeye yönelik faaliyetleri, sağlık, eğitim, kültürel faaliyetler, sosyal destek ve kalkındırma gibi alanlarda yürüttüğü faaliyetler açıklanmaktadır. Örneğin yerel kalkınma kapsamında tarım ve hayvancılık başta olmak üzere çeşitli sektörlerle yardım yapıldığı, Sudan ve Somali'de hastaneler açıldığı belirtilmektedir. Türkiye'nin resmi kalkınma yardımlarından en fazla payı alan bölgelerin sırası ile; Asya ve Ortadoğu, Afrika, Doğu Avrupa ve Balkanlar şeklinde olduğu belirtilirken, bu bölgelerin ön plana çıkmasında coğrafi yakınlık, akrabalık/soydaşlık bağı ve ortak inanç mensubiyeti gibi hususların ön plana çıktığı iddia edilmektedir. Bu bölümün son kısmında da Somali örneği üzerinde durulmakta ve bu kapsamda da Somali'ye yönelik akut dönem faaliyetleri, ikincil aşama faaliyetleri ve uluslararası sahiplenmeyi ve işbirliğini artırma çabaları ele alınmaktadır. Son olarak ise insani diplomasi sürecinde Türkiye-Somali ilişkilerinin seyrine ilişkin değerlendirmeler ile yazar bölümü sonlandırmaktadır.

Genel olarak, yazarın konuyu kavramsal açıdan güzel bir şekilde ele aldığını, kuramsal ve kavramsal açıdan verdiği bilgilerin açık ve net olduğunu söylememiz mümkündür. Benzer şekilde kitabın ana başlığı ile alt başlıkların da bir uyum içerisinde olduğunu söyleyebiliriz. İnsani diplomasi alanının yeni bir alan olması sebebi ile literatürdeki boşluk, yazarın bu eseri ile kısmen de olsa giderilmektedir. Bu açıdan incelediğimiz bu kitap, bazı eksikliklerine rağmen alanında yazılan ilk Türkçe kitap olması hasebiyle alanı yeni incelemeye başlayan bilim insanları için faydalı bir kaynak niteliğindedir. Ayrıca insani diplomasının ne olduğu konusunda yazarın vermiş olduğu bilgiler kişinin zihninde bir çerçeve oluşturması bakımından önem arz etmektedir. Bunun yanı sıra yazarın bu alandaki temel eserlerden ve güncel kaynaklardan faydalanması da okuyucular için kitabın bir diğer önemli noktasıdır. Diğer taraftan insani diplomasi uygulamalarının Türk dış politikasında tutarlı, sürdürülebilir ve etkili bir araç olarak kabul edilebileceği, ancak bunun reel politikte zaman zaman sorunlara sebebiyet verebileceğinin belirtilmesi çalışmanın ana sorunsalının ve amacının cevabı niteliğindedir.

Örnekleme konusundaki eksiklik, kavramsal açıklamaların tekrar edilmesi ve yapılan açıklamalarda zaman zaman ortaya çıkan tezatlık ise kitabın eksik yönlerini oluşturmaktadır. Örneğin, yazarın komşularla sınırsız sorun politikasının uzun dönemde sürdürülmesinin neredeyse imkansız olduğunu belirtmesine karşılık, Arap Baharı süreci sonrasında Türkiye'nin Ortadoğu'da rol model olma statüsünü sürdürdüğü iddiası birbiri ile çelişmektedir. Bunun yanı sıra, Türkiye'yi rol model olarak gören ülkeler olduğu iddiasını destekleyecek örnekler vermemesi de yazarın eksik kaldığı bir diğer noktadır. Benzer şekilde Bakanlıkların, TİKA'nın, Türk Kızılay Derneği'nin, AFAD vd. kurum, kuruluş ve aktörlerin tarihsel arka planı, misyonu açıklanırken, insani diplomasi faaliyetleri hakkında verilen bilgiler yüzeysel kalmaktadır. Mesela, Kızılay tarafından yapılan insani yardımlara yönelik örneklerden kısaca bahsedilirken, AFAD'ın, TİKA'nın ele alındığı bölümde sadece kurumların tarihçesi anlatılmış olup, örnekler eksik kalmaktadır. Diğer taraftan sivil toplum kuruluşları hakkında tanımlar ve temel kavramlar başlığı altında yer verilen bilgiler ile üçüncü bölümde Türkiye'nin sivil diplomasi aktörleri başlığı altındaki STK'lar konusunda yazılanlar aynı bilgilerin tekrarı şeklindedir. Ayrıca yazar, akut dönem faaliyetleri ve rehabilitasyon ve iyileştirmeye yönelik uygulamalar hakkında gerekli bilgiyi birinci bölümde vermesine rağmen aynı bilgileri dördüncü bölümde de tekrar etmektedir. Yani, kategorize etme anlamında başarılı bir eser olarak karşımıza çıkan kitabın kategorilerinin altının doldurulmasındaki eksikliği göze çarpmaktadır. Kitabın son bölümünde yazarın Somali örneği üzerinde yoğunlaşması gerekirken, daha önceki bölümleri tekrar eden kavramsal açıklamalara yer vermesi, Türkiye'nin diğer bölgelere yapmış olduğu yardımlara odaklanması okuyucu için olumsuz bir intiba oluşturmaktadır. Ayrıca, Türk resmi ve sivil aktörler tarafından gerçekleştirilen faaliyetlerde öne çıkan ülkelerin kategorize edilmesinde "Ortak İnanç Mensubiyeti" başlığının yer alması kitabın ilk bölümünden itibaren vurgulanan "insani yardımda etnik, dini, mezhepsel vs. ayrımcılığın olmayacağı" açıklaması ile ters düşmekte ve subjektif bir bakış açısı içermektedir. Diğer bir eksiklik ise, insani diplomasinin ilk aşaması olan barış inşası sürecine dair Türkiye'nin Somali'de izlemiş olduğu politikaların dördüncü bölümün son sayfalarında verilmesidir. Çünkü söz konusu sürecin ilk aşama olması hasebiyle dördüncü bölümün ilk sayfalarında yer alması gerekmektedir. Son olarak kitap, alana ilgi duyan araştırmacılar için okunmaya değer olarak görülse de, başucu kitabı olmaya aday olduğunu söylememiz mümkün değildir.

Türkiye Ortadoğu Çalışmaları Dergisi
ISSN: 2147-7523, E-ISSN: 2630-5631
Cilt: 6, Sayı: 1, ss. 237-240
Geliş Tarihi: 27.02.2019
Kabul Tarihi: 08.05.2019
DOI: 10.26513/tocd.533364

Kitap Tanıtımı / Book Review

Şii İslam Tarihi (A History of Shi'i Islam)

**Farhad Daftary, Çev. Ahmet Fethi Yıldırım, İstanbul:
Alfa Yayınları, 2016 (İng. 2013)**

Değerlendiren: Feyza Nur Atabay*

Günümüz İslam dünyasının iki ana mezhebinden birisi olan Şii'lik, sahip olduğu bu önemli konumuna rağmen, Şia'ya mensup olmayan toplumlar tarafından, eksik veya yanlışlarla dolu bir şekilde bilinmektedir. Son yıllarda yapılan araştırmalar aracılığıyla bu eksiklik giderilmeye çalışılmaktadır. Bu çalışmalardan birisi, 2016 yılında Türkçe'ye çevrilen ve alana yönelik araştırmaları, yazıları ve katkılarıyla otorite kabul edilen Farhad Daftary'e ait olan Şii İslam Tarihi isimli kitaptır. Daftary, çalışmalarında ağırlıklı olarak Şia'nın İsmaili kolunu ele alıyor olsa da 2013 yılında basılmış olan söz konusu kitabı, kapağında yer alan ifadeye göre, Şii İslam alanında yapılmış bütün modern araştırmaların nesnel bir değerlendirmesi olduğu iddiasını taşımaktadır. Üstelik ana akım Şia içerisinde yer almayan Nusayriliğe de kitapta bir bölüm ayrılmış olması yazarın Şia'yı bütüncül olarak ele alma çabasının bir ürünü ve kapsayıcı yeni bir yaklaşımın tezahürü olarak düşünülebilir.

Şii İslam Tarihi kitabında, ana bölümlerden önce müdürlüğünü Daftary'nin yaptığı İsmaili Araştırmaları Enstitüsü ve Daftary'nin alana önemli katkılarından birisi olan Şii Mirası Dizisi hakkında iki ayrı açıklayıcı bölüm

* YL öğrencisi, Sakarya Üniversitesi Ortadoğu Enstitüsü, TR, orcid.org/0000-0003-3999-8878, feyzanuratabay@gmail.com

yer almaktadır. Kitabın ana bölümleri; Şii İslam araştırmalarında ilerleme, Şii İslam'ın kökeni ve erken tarihi, Oniki İmamcılar, İsmaililer, Zeydiler ve Nusayriler şeklindedir. Söz konusu altı bölüme ek olarak oldukça yoğun muhtevalı bir kaynakçaya ve dizine sahiptir.

“Şii İslam Araştırmalarında İlerleme” başlıklı ilk bölümde yazar, Batılıların Şiiiler hakkındaki tasavvurlarının, ağırlıklı olarak Sünni kaynaklardan ve kendi “imgesel cehaletlerinden” beslendiğini belirtiyor. Dahası yazar, bunun bir adım ötesinde, Avrupalıların imkânları dâhilindeyken bile doğru kaynaklara ulaşmayı tercih etmediklerini iddia ediyor. Ancak 18.yüzyılda gerçekleşen Aydınlanma'nın katkısı ve Şii metinlere erişim imkânlarının artmasıyla birlikte 19.yüzyılda ciddi araştırmaların gerçekleştirildiğini ifade ediyor. Julius Welhausen, Ignaz Goldziher ve Dwight M. Donaldson bu alanda ön plana çıkan isimler olarak kitapta yer alıyor. Bu isimlere ek olarak, kitapta Şii toplumunun içinden yetişen çağdaş İranlı araştırmacıların ve kurumların katkıları da vurgulanıyor.

Giriş maiyetindeki bu bölümün ardından, “Şii İslam'ın Kökeni ve Erken Tarihi” başlıklı ikinci bölümde Şia'nın müstakil bir mezhep olma süreci ve tarihsel olaylar ele almıyor. Daftary, Hz. Peygamberin vefatından sonra yaşanan hilafet tartışmaları, firkalaşmanın yollarına taş döşemiş olsa da kopuştaki en önemli olaydan birisi olarak Hz. Hüseyin'in şehadetinin, Şia kimliğinin oluşumunda kilit bir role sahip olduğunu ifade ediyor. Yıllar içerisinde çok çeşitli âlimlerin katkılarıyla şekillenen ve sistemleşen Şii öğretisi, her imamın vefatı ve yeni varisin açıklanması dönemlerinde bölünmelerle karşı karşıya kalıyordu. Ayrıca, ilk dönem Ali taraftarlığını ifade eden Şia'nın hicri 2.yy'da formüle edilen öğretilerden farklı olduğu ifade ediliyor. Bu bölümde Hz. Ali ve ilk iki halife arasındaki iletişim Sünni kaynakların çoğunda rastlamadığımız ölçüde gerilimli olarak tasvir edilmiştir ve Hz. Ali'nin halifeliliğinin kendi hakkı olduğuna dair inancının net ifade edilmesi dikkat çekicidir.

Günümüz Şii dünyasının en kalabalık kolunu temsil eden, Ali b. Ebu Talib'den Muhammed b. Hasan'a kadar görev yapmış on iki imama iman eden Oniki İmamcı/ İsnâaşari Şiiiliğinin diğer firkalardan ayrılması ve kendi imamet öğretisini şekillendirmesi “İsnâaşariler ya da Oniki İmamcılar” başlıklı üçüncü bölümün konusunu teşkil etmektedir. İsnâaşarilerin, yüzyıllar içerisinde farklı hanedanların hâkimiyetleri altında yaşadıkları zorluklar ve Safeviler dönemiyle birlikte devletin resmi mezhebi oluşları,

kendi inanç akidelerini korumak amacıyla yaptıkları faaliyetler akıcı ve anlaşılır üslupla kaleme alınıyor. Modern zamanlara geldiğimizde ise Humeyni'nin velayet-i fakih yaklaşımı irdeleniyor.

Kitabın “İsmaililer” bölümünün ilk cümlesinde Daftary'nin ifade ettiği gibi karmaşık bir tarihe sahip olan İsmaililer, İmam Cafer Sadık'ın halefiyle ilgili anlaşmazlık neticesinde ayrılan grubun mensuplarıdır. Süreç içerisinde çok çeşitli alt gruplara ayrılmışlardır. İsmaili inançlarına uygun olarak takiiye uygulayan bir mezhep olmalarından ötürü, tarihlerine dair tartışmalı dönemler ve uygulamalar görülebilmektedir. Önemli kolu olarak Nizariler gösterilebilir. Daftary, İsmaililerin daha radikal bir kol olarak öne çıkışlarına değiniyor ve İsmaililerin ayrıcalıklı kentli sınıflara ve merkezi devlet yönetimine karşı toplumsal ve dinsel bir protesto hareketi oluşlarından bahsediyor. Ayrıca, İsmaililerin döngüsel vahiy ve devirleri içeren efsanevi kozmolojik öğretilerini açıklığa kavuşturuyor.

“Zeydiler” başlıklı beşinci bölümde, Şia içerisinde Ehl-i Sünnete en yakın kolu teşkil eden Zeydilerin, sahip oldukları imamet anlayışı ve ilk iki halifeye yönelik tutumu, onları diğer Şii mezheplerden ayıran farklılıkları olarak ele alınıyor. Ayrıca imamın, imamlığını ilan etmesi gerektiğini ileri sürerek, diğer Şia mezheplerinde kabul gören gaybet ve recat düşüncesini ve kalıtsal imam silsilesini reddetmiş olmaları da yazarın altını çizdiği önemli bir farklılıktır. Ağırlık olarak Yemen'de yerleşik olan Zeydilerin, hicri 12.yy'da “Zeydi Şiiiliğin Sünnileşmesi” eleştirisine maruz kalması iki nedene dayandırılarak açıklanıyor. Kitaba göre, hadisçi Sünni geleneğin Zeydiliğe sızması ve Kasımi Zeydi imamların, Hadevi Zeydi ulemanın şeriatına uygun yaşamamasından dolayı alternatif meşruluk kaynağı aramaları bu duruma sebep olmuştur.

Kitabın “Nusayrilik” isimli son bölümünde diğer Şii mezheplerin ilerleyen araştırma alanlarına kıyasla daha marjinal ve geri kalmış olan Nusayrilik ele alınıyor. Nusayrilik mezhebi 1970'te Hafız Esad'ın Suriye'de iktidara gelmesiyle ön plana çıkmış oldu. Yazar, 19.yy'a gelene kadar bu sahada doyurucu bir çalışma yapılmamış olmasıyla birlikte genellikle Nusayrilerin Karmatilerden sayıldığına dikkat çekmektedir. Nusayri çalışmaların canlanmasına olanak sağlayan bir sebep olarak Nusayri el yazmalarının başta Paris olmak üzere Avrupa'nın çeşitli kütüphanelerine girmesi gösterilmiştir. H. Halm, M. Mousa, M. M. Bar-Asher, A. Kofsky ve Y. Friedman gibi bilginlerin Nusayri çalışmalarına katkıları yazar tarafından

vurgulanmıştır. Ayrıca bu bölümde, gulat olarak görülen Nusayriliğin sadece Şii öğretilerden değil, Hıristiyanlık, Zerdüştlük ve Paganlıktan da beslenmiş olduğu ileri sürülmüş ve bu iddia örneklerle desteklenmiştir.

Kitap, oldukça uzun yüzyılları kapsayan ve çok çeşitli alt dönemleştirmeleri, irili ufaklı onlarca alt grubu barındıran geniş Şii İslam tarihçesini oldukça akıcı bir üslupla ve teferruatlarla boğulmamış rafine bir anlatımla okuyucuya sunmaktadır. Kitabın konusunun tarihsel bütünlük içerisinde ve derli toplu bir şekilde ele alınmış olması konunun anlaşılmasını kolaylaştırmaktadır. Kitapta, ele alınan dönemlerin önde gelen âlimlerinin eserlerinde yer alan veriler harmanlanarak değerlendirmelerde bulunulmuştur. Buna ek olarak hem Şiiliğin temel eserlerinde yer alan hem de bölgede görev yapmış ya da bölgeye ilgi göstermiş Batılı misyoner ve oryantalistlerin eserlerinde yer alan verilerin mukayese edilmesi ve yorumlanması metnin içeriğini zenginleştirmiştir. Kitapta yer alan şecere tabloları, çok sayıda kişi ve ailenin isminin geçtiği bölümlerin anlaşılmasını kolaylaştırmaktadır. Üstelik Şiiliğin üç temel kolunun yanında kıyıda kalmış Nusayriliğin de kitaba dâhil edilmiş olması, Şiilik araştırmalarına yönelik bütüncül bir yaklaşım göstermesi açısından örnek teşkil edebilecek bir durumdur. Şiilik ve özel olarak da İsmaili Şiilik araştırmaları alanında önde gelen isimlerden birisi olan Daftary'nın kitabının bir diğer ayırıcı özelliği ise, sadece Şia mezhebinin alt dallarını inceleyip açıklamakla kalmayıp Şii araştırmalarının ne aşamalardan geçerek bugünlere ulaştığına ve söz konusu alanın taşıdığı potansiyele de değiniyor oluşudur. Bu anlamda yeni araştırmacılara da yol göstericilik yapmaktadır.

Bu artılara ek olarak, yazarın, Hz. Ali'nin halifeliğe yaklaşımı gibi Sünniler ve Şiiler arasında tartışmalı olan konularda güçlü kanıtlar olmaksızın Şii tezlerine yakın bir yaklaşım gösteriyor oluşu tartışmaya açık bir durum yaratmaktadır. Bu gibi tartışmalı konularda, net bir tavır alınmasından ziyade tarafların argümanlarına daha fazla yer verilerek değerlendirme için daha fazla kaynak sunulmalıdır. Ayrıca, konunun kendine has bir terminolojisi bulunması sebebiyle, özellikle doğrudan alan içinden olmayan okuyucular için, kitabın sonuna bir kavramlar sözlüğü eklenebilirdi. Değerlendirmenin sonuna gelirken, önsözde yazarın ifade ettiği “hem akademisyen hem genel okur için kolay bir başvuru eseri işlevi görebilecek bir Şii İslam araştırması ortaya koyma” arzusunun birkaç ufak eksik olmakla birlikte gerçekleşmiş olduğu söylenebilir.

Türkiye Ortadoğu Çalışmaları Dergisi
ISSN: 2147-7523, E-ISSN: 2630-5631
Cilt: 6, Sayı: 1, ss. 241-246
Geliş Tarihi: 18.03.2019
Kabul Tarihi: 31.05.2019
DOI: 10.26513/tocd.541402

Kitap Tanıtımı / Book Review

Babek – Bir Direnişçi

Mehmet Azimli, Konya: Çizgi Kitabevi, 2013.

Değerlendiren: Mehmet Akif Koç*

İslam tarihi, siyasi ihtilaflar ve buna bağlı olarak tarih yazımından kaynaklanan sebeplerle, büyük oranda aşk-nefret sarmalında şekillenen yüceltmeler ve yermeler dizgisidir. Çoğunlukla kaleme alındığı dönemin siyasi ve toplumsal şartlarının şekillendirdiği tarih kitapları, bir nevi resmi / yarı-resmi söylemlerin aktarıldığı, bu bağlamda bir kısım şahsiyetlerin aşırı ölçüde övülüp yüceltildiği, diğer bir kısım tarihsel kişiliklerin ise acımasızca yerildiği, tahkir ve tezyif edildiği örneklerle ön plana çıkar. İnsanlık tarihinin hemen her döneminde ve her toplumunda görülebilen bu tarih yazıcılığının bir örneği de İslam tarih anlatılarındaki Babek el-Hurremi tasviridir.

İslam Tarihçisi Prof. Dr. Mehmet Azimli, son yıllarda bilhassa geleneksel tarih yazımını ve klasik kaynaklardaki rivayetleri sorguladığı ‘... Farklı Okumak’ dizisiyle, kamuoyunun yakından takip ettiği bir isim haline geldi. Azimli’nin eleştirel perspektiften yazdığı tarih okumaları arasında, 2013’te yayınlanan *Babek – Bir Direnişçi* başlıklı kitabı, siyere dair eserlerinden farklı bir kulvarda yer almakla birlikte, temelde benzer bir eleştirel bakış açısını yansıtmaktadır. Beş asra yayılan Abbasiler Döneminin nispeten

---

* Doktora Öğrencisi, Ortadoğu Çalışmaları Doktora Programı, Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi (ASBÜ), TR, orcid.org/0000-0001-5179-6027, akifkoc@hotmail.com

başlarında yaşanan Babek öncülüğündeki isyanın, İran kaynaklı protest toplumsal yapı ve merkezi yönetim karşıtı tutumu, Azimli'nin kitabının temel dokusunu oluşturmaktadır.

Basit ve yalın bir seyir takip eden ve yazarın akademideki doçentlik çalışması olan kitap, üç temel bölümde; tarihsel arkaplan, Babek ve isyanı ile isyanın etkileri üzerine yoğunlaşmaktadır. Yazar, çalışmanın metodolojisini anlattığı giriş bölümünde; merkezi yönetim yanlısı resmi tarih yazımının Babek'i şeytanlaştırmasına karşılık, diğer taraftan özellikle son yüzyılda yeniden keşfedilen Babek'in proto-sosyalist ve Arap karşıtı kimliklerle tanımlanma çabalarına vurgu yapmaktadır. Esasen her iki anlatımın da, geriye dönük kurgusal ve suni tanımlamalar içermesi bir yana, Babek'e ilişkin gerçeği tarihsel düşmanlık ve hayranlıkların arasından çekip çıkarmak başlı başına zor bir iştir. Nitekim yazarın bir başka vesileyle bir konferansında belirttiği üzere, bu eser, modern dönemde Babek üzerine yapılmış ikinci çalışmadır (ilk çalışma Hüseyin Kasım el-Aziz'in 2000 yılında Şam'da yayınlanan *el-Babekiyye* isimli çalışması). Eserin kaynakları çeşitlilik göstermektedir; ilk dönem İslam kaynaklarının son derece olumsuz bakış açısına karşılık, son yüzyılda Rus, Türk, Kürt ve Azerbaycanlı yazarlar tarafından kaleme alınan ve Babek'e atfedilen siyasi-kültürel kodları yansıtan eserlerden geniş ölçüde faydalanılmıştır.

Bununla birlikte kitabın kaleme alınması sırasında, İran coğrafyasına dair bu derece önemli bir isyan ve tarihsel şahsiyete ilişkin olarak, Farsça kaynakların kullanılmamış olması ve İranlı yazarların mukayeseli perspektifine yer verilmemesi, eserin kaynakları bağlamında önemli bir eksiklik oluşturmaktadır. Hatta denilebilir ki, Azimli'nin kullandığı tek İranlı kaynak Said Nefisi'nin yakın dönemde yazdığı ve geçtiğimiz yıllarda tercüme edilerek yayınlanan, Türkçe literatürde Babek konusunda tek kaynak olan kitabıdır. Yazar, haklı olarak, Nefisi'nin kitabının tek taraflı bir bakışla yazıldığını ve Babek'i savunmanın da ötesinde kahramanlaştırdığını ve Farsçılık gayretiyle kaleme alındığını belirtir (s.15).

Yazarın kitaptaki temel tezi; Hz. Ömer döneminde (634–644) İslam topraklarına katılan, ama sahip olduğu imparatorluk (Doğu Roma ile birlikte döneminin iki süper gücünden biri) yıkılan İran toplumunun bundan derin bir huzursuzluk duyduğu ve çeşitli dönemlerde ortaya çıkan fırsatlarla bu huzursuzluğunu açıkça ortaya koyduğu istikametindedir. Bu bağlamda, Emevilerin ırkçı ve gayrı-Arap unsuru dışlayıcı sert siyasetleri bu

huzursuzlukları daha da beslemiş, Horasanlı Ebu Müslim'in önderliğinde İranlılar, Emevi devletini yıkmıştır. Buna karşılık, yeni kurulan Abbasi Devleti yöneticileri de Ebu Müslim'i öldürüp, periferiden merkeze taşınmış bulunan İranlıları yönetimden tasfiye etmiştir. Babek'in isyanı, tam da bu dönemde, İran coğrafyasının Bağdat'taki Abbasi idaresinin dışlayıcı tavrına sert bir tepkisini oluşturur. Her ne kadar, önemli ölçüde Mazdeki ve Zerdüştî motiflerle bezeli de olsa, Babek İsyanı'nın altında yatan temel saik, ekonomi-politik bir düzlemde şekillenir; bu yönüyle İranlıların Arap karşıtı isyanları Marksist tarihçilerin büyük ilgisine mazhar olmuştur.

Yazar, Babek İsyanı'nı hazırlayan sebepler arasında şu hususları önemle vurgular: i) hızlı İslam fetihlerinin oluşturduğu şaşkınlık ve incinen milli bilinç, ii) Arap yönetimlerin mevali uygulaması ve ırkçılık siyaseti, iii) Abbasiler döneminde siyaset ve yönetimden dışlanmanın oluşturduğu kültürel tepki, iv) ağır vergiler ve ekonomik ayrımcılık, v) iskân siyaseti yoluyla bölgenin etnik kompozisyonunun değiştirilmesine duyulan tepki (ss. 41–61). Bu temel dinamiklere ilaveten, İran coğrafyasında daha önce yaşanan isyanlar ve dini-fikir ortamı da Babek hareketinin fikir ve aksiyon altyapısına katkıda bulunmuştur.

Babek'in merkezi yönetime karşı başlattığı isyanın güçlenmesinin nedenlerini ise yazar şu şekilde kategorize eder: i) bölge halkının güçlü desteği ve aktif katılımı, ii) Abbasilere karşı bölge hâkimiyeti için rekabet eden Doğu Roma Devleti'nin örtülü ve açık desteği, iii) Babek'in etkin kişiliği ve karizmatik liderliği, iv) Abbasi ordusunda yaşanan dinamizm kaybı ve atalet, v) devlet yönetiminde farklı etnik unsurlar ve bürokrasi içerisindeki anlaşmazlıklar, vi) Babek'in alt ve orta sınıfları mobilize etmek için kullandığı enstrümanlar, vii) isyanın cereyan ettiği coğrafyanın sert ve direnişe müsait şartları (ss. 83–96). Bununla birlikte, yazarın kitabın başında eleştirdiği, ilk dönem resmi tarihçilerin Babek'e yönelik hakaret ve şeytanlaştırıcı argümanlarını kullanması ve tekrar etmesi bu bölümün olumsuz sayılabilecek bir yönünü oluşturur. Bu cümleden olarak, kadınlar konusunda serbestiyet, içki serbestliği, dini müeyyidelerin olmaması vb. unsurlar Babek'in hareketinin güçlenmesine hız veren unsurlar olarak zikredilir (s. 94), ancak sonuç kısmında bu argümanlar nispeten daha gerçekçi bir şekilde değerlendirilir.

Prof. Azimli analitik bakış açısını Babek'in önderlik ettiği isyanın bastırılmasında rol oynayan faktörleri ortaya koyarken de kullanır ve şu

amilleri öncelikli olarak dile getirir: i) Abbasi hilafetinin avantajlı coğrafi konumu ve sağlam idari teşkilat yapısı, ii) atıl askeri birlikler yerine Türklerden oluşan savaşçı ve dinamik Hassa Ordusunun kurulması, iii) Türk komutan Afşin'in çatışma şartları ve lojistik bakımdan üstün nitelikleri, iv) isyanın toplumun bütünü temsil edecek şekilde kurumsallaşamaması ve Babek sonrasında marjinalize olması (ss. 125–130). Tüm bu faktörler, bir bütün halinde Babek'in hareketinin amacına ulaşmasını engellemiş, merkezi ordu tarafından isyana katılan bölge halkı tedibe uğramıştır.

Kitabın üçüncü bölümü, Babek İsyanı'nın dönemin İslam dünyasında meydana getirdiği siyasi, sosyal, ekonomik ve dini etkilerin incelenmesine ayrılmıştır. Yazar, bu isyanın Abbasilerin Fas'tan Çin'e kadar olan fetih coğrafyasında duraklamaya yol açtığını, Anadolu'nun fethinin geciktiğini ve 1071'e kadar bu imkânın kullanılmadığını, bu arada Doğu Roma İmparatorluğu'nun yeniden güçlendiğini öne sürer (ss. 135–136). Mamafih, isyanın zamanlamasıyla bu sayılan hususlar arasında bir kronolojik uygunluk bulunduğu vakıdır. Bununla birlikte, sosyal bilimlerde kullanılan metodoloji ve sebep-sonuç ilişkisi bağlamında bu iddiaya yaklaştığımızda, doğrudan bir korelasyon kurmak güç görünmekte, Abbasilerin o dönemde karşılaştığı diğer iç ve dış parametrelerin bu 'gecikmeler' üzerindeki potansiyel rolü ihmal edilmektedir. Bu yönüyle, "Babek İsyanı, Abbasilerin Çin'i fethetmesini engelledi" iddiası, zorlama bir tarih yorumu olarak karşımıza çıkmaktadır.

Tarihi İpek Yolu güzergâhında cereyan eden isyanın, Abbasilerin ticari ve iktisadi hayatına darbe vurduğu istikametindeki yorum, yukarıdaki fetih olgusuna nazaran daha kabul edilebilir bir çıkarımdır. Zira isyan coğrafyasının kuzey-güney ve doğu-batı yönündeki işlek ticaret yolları üzerinde yer alması ve uzun yıllar bu hatların kullanılmaması, Bağdat'taki Halifelik'in isyana müdahale kararını hızlandırdığı gibi, devleti ekonomik olarak da sorunlarla ve gelir kaybıyla karşı karşıya bırakmış olmalıdır. Bununla birlikte, isyanın bu ekonomi-politik boyutu üzerinde yazar tarafından fazla durulmamış, genel ifadelerle ve birkaç yüzeysel rakam ifade edilerek geçilmiştir.

İsyanın mühim sonuçlarından biri, Bağdat'taki Halife'nin siyasi konumunun kalıcı şekilde sarsılması ve bunun sonucunda devletin hemen her tarafında yerel önder ve vali-komutanların merkezi idareye başkaldırarak kendi yönetimlerini kurmasıdır. Bunun sonucunda, başta

İsyanın ana coğrafyası olan İran olmak üzere, Mısır, Endülüs, Kuzey Afrika gibi bölgelerde bağımsız/yarı-bağımsız devlet ve emirlikler ortaya çıkmıştır (ss. 139–141); nitekim Gazneliler, Karahanlılar, Selçuklular, Fatımiler, Büveyhiler vd. zaman içinde bu şekilde ortaya çıkan yapılarıdır ve her biri Halife'nin politik meşruiyetini daha da zayıflatmıştır. Prof. Azimli bu sürecin sonucunda Abbasilerin yıkılış sürecine girdiklerini belirtir; ancak Abbasiler kurulduktan yaklaşık 60–70 yıl sonra ortaya çıkan bu isyanın, Babek öldürüldükten yaklaşık dört asır sonra nihai yıkılışa yol açtığını savunmak pek makul görünmemektedir. Devletin zayıfladığı muhakkak doğru olmakla birlikte, yukarıda değinilen iç ve dış faktörlerin yanısıra, sebep-sonuç ilişkileri bağlamında da bu tespit zorlama bir yorum olarak görünmektedir.

Babek İsyanı'nın, tek saik olmamakla birlikte, kuşkusuz en önemli sonuçlarından biri, ordu sisteminin değiştirilmesi ve bunun sonucunda Türklere merkezi birliklerde ve hassa ordusunda daha baskın bir rol verilmesidir. Bu yönüyle Türk kökenli Babek'in isyanının, yine Türk bir komutan Afşin eliyle bastırılması, sonraki yüzyıllarda sıkça rastlanan Türklerin birbirine karşı siyasi ve askeri düzlemde kullanılması uygulamasının da ilk örneklerinden biridir. Ancak Afşin'in de Babek öldürüldükten sonra, merkezde aşırı güçlendiği korkusuyla tasfiye edilmesi ve öldürülmesi ise (ss. 124–125) tarihin pek de garip olmayan bir cilvesidir.

Prof. Azimli, M. 816–837 yılları arasında cereyan eden Babek'in hareketinin kendinden önceki isyanların bir devamı olduğu kadar (başta Ebu Müslim ve proto-Zerdüşçü hareketler), esas kendinden sonra ortaya çıkan merkez karşıtı her seviyedeki toplumsal huzursuzluğun tarihsel kökeninin bir şekilde Babek'te aranması gerektiğini savunur. Bu yönüyle, 837'de isyan eden Zuttlarla başlayan süreçte, bilahare ortaya çıkan her türlü İsmaili, Babi, Alevi, Zencî, Karmati, Nusayri, Dürzi, Bâtini, Bektaşî, Safevi, Hurufî vb kökenli toplumsal huzursuzluklar bağlamında, Babek'in yaktığı bu ilk meşalenin ışığının çağları aydınlattığını ve derin etkilerinin her dönemde bir şekilde görüldüğünü öne sürer (ss. 146–163).

İran Azerbaycanı'nda, bugünkü Tebriz ve Erdebil arasında yer alan Bezz bölgesini merkez olarak kullanan ve bu bölgede doğup büyüyen Babek'i, günümüzde İran Türklerinin yanısıra Kürt, Ermeni ve Farsların da etnik olarak sahiplenmekte oluşu, Babek figürüne yüklenen toplumsal hafıza kodları bağlamında ilgi çekicidir. Keza günümüzde, İslam Cumhuriyeti

tarafından ayrımcılığa uğradıklarını savunan İran Türklerinden milliyetçi grupların her yıl Temmuz ayının ikinci haftasında, Babek ve mücadelesini yâd etmek için Babek Kalesi'ne çıkmaları ve bu toplantıların Tahran Yönetimince bir güvenlik sorunu olarak görülmesi, bu önemli tarihsel figürün günümüz parametreleriyle yeniden üretilmesi açısından önem taşımaktadır. Bu cümleden olarak, Babek isminin günümüzde İran ve Azerbaycan'da hem Türk hem de Fars etnik unsurları arasında yaygın bir isim olarak kullanılması da bu yeniden üretim ameliyesi açısından kaydadeğer bir husustur.

Netice itibarıyla Prof. Azimli'nin kitabı, İslam tarihinde oldukça önemli bir dönüm noktası teşkil eden Babek ve İsyanı'na ilişkin olarak, Türkçe literatürde önemli bir boşluğu doldurmaktadır. Tarihte ve günümüzde aşk-nefret ilişkisi sarmalında yaklaşılan bu önemli şahsiyetin ve siyasi-ekonomik-toplumsal temelli isyanının daha iyi anlaşılıp yorumlanması için, bilhassa dönemin ekonomi-politik şartlarının daha iyi inceleneceği çalışmalara ihtiyaç duyulmaktadır. Buna ilaveten, İran coğrafyasında tarihsel süreç boyunca yaşanan huzursuzluk ve ihtilafların iyi anlaşılması, günümüzdeki bölgesel sorun ve çatışmaların köklü sebeplerinin bilinmesi ve alınabilecek tedbirler bağlamında da şüphesiz faydalı olacaktır.

Turkish Journal of Middle Eastern Studies
ISSN: 2147-7523, E-ISSN: 2630-5631
Vol: 6, No: 1, pp. 247-249
Received: 12.04.2019
Accepted: 31.05.2019
DOI: 10.26513/toed.553281

Book Review/ Kitap Tanıtımı

The One-State Condition: Occupation and Democracy in Israel / Palestine

Ariella Azoulay and Adi Ophir, Translated by Tal Haran, Stanford: Stanford University Press, 2013.

Değerlendiren: Ramazan Oduncu*

Following the days of May 1967, Israeli occupation had created a huge catastrophic demographic and territorial dramatic change. The interrelation of the occupier with the occupied in the case of Israel and Palestine, has become a popular subject for academics for a while. Ariella Azoulay and Adi Ophir describes it as a state within a state, whose residents are living under exceptional conditions. To elaborate and reopen the subject for academic discussion, Azoulay and Ophir provide a framework starting from the 1967 Arab-Israeli War.

The book falls into three parts and eight chapters. In the first part of the book, Azoulay and Ophir develop their argument regarding the uniqueness of the case in terms of the relation of the occupiers to the occupied. To do so, the book starts by giving the historical background of the 1967 war and its catastrophic effect following the first decade. While investigating these effects and the characteristic of the ruling apparatus, the authors highlight the judicial situation alongside, the management of life, colonization, suppression and collaboration under the occupation. In each situation, Palestinians struggled due to the lack of protection by any means of law or security. *“Palestinians in the Occupied Territories are not subject*

---

* YL Adayı, orcid.org/0000-0002-6427-4495, ramazanoduncu@std.sehir.edu.tr

to Israeli law and are not protected by international law.” (p.29) “The Palestinian were ruled as noncitizens but also as subjects whose activities had to be governed and their well-being cared for by the ruling apparatus, on condition that they respected it and gave up their existence as political beings.” (p.32)

Azoulay and Ophir identified the second decade of occupation starting with the rise of the Likud party in late 1970s until the outbreak of the First Intifada in December 1987. The distinctive feature of the period can be summarized as the illegal occupation of Palestinian territories and settlements, sometimes even in spite of Israeli law. *“In October 1979, the High Court of Justice declared this expropriation illegal because the government failed to prove it was strictly justified for military needs. The occupation authorities responded by introducing a new model of land appropriation that facilitated colonization at a faster pace.” (p.50)* Following the subjugation and take over within the first two decades, Palestinians saw a glimmer of hope with the First Intifada. The last chapter of the first part analyzes the reasons and consequences of the Intifada, in accordance with the problematic and unique situation of Palestinians under the occupation. Even if Palestinians were widespread and managed to grow awareness in the global media and international public opinion, the ruling apparatus had greatly increased their military presence and imposed new sanctions to aggravate Palestinians. *“New restrictions were imposed on Palestinian movement, and overnight stays in Israel were no longer allowed.” (p.64)*

The following part is composed of two chapters and eight sub-titles. Azoulay and Ophir emphasize that, as subjugated noncitizens of occupied lands, the rights of Palestinians are violated not only politically, but also economically and judicially. *“According to the official Israeli doctrine, all Israeli mechanisms of violence active in the occupied territories fulfill “security needs,” namely, preventing direct Palestinian violence against Israeli citizens.” (p.108)* Analyzing the exceptional situation of the Gaza Strip, the authors describe the historical evolution of a piece of land to an open-air prison. To conclude “Abandoning Gaza” chapter, even after the withdrawal of Israeli physical existence from Gaza starting from August 2005; violation of human rights is still extremely perceivable in every aspect of life in the Gaza Strip whether it be economic, political or physically violent.

The first part of the last chapter starts with a conceptual investigation. Concepts such as ruling power, ruling apparatus, state, regime, sovereignty and political space are discussed in reference to political science. Although the state projects and the structural divisions were analyzed partly in the previous chapters, the authors prefer to spare a specific place for it in the last chapter. In their conclusion, the authors discuss the future of the occupation and provide some conflict resolution theories. Acknowledging the political and ideological roots of the conflict, Azoulay and Ophir believe in a solution being found only if the regime is changed in Israel.

Throughout the book, the authors make vital contributions to the ongoing discussions. Writing and reading such a book requires one to be skeptical. However, it can be facilely declared that the book stands in a side of the discussion and takes a very certain position. Personally, I do not believe in full objectivity of writers in any kind of social science book, neither consider it a necessity. However, providing the evidences and claims of the opposite side can answer some questions of the reader. Furthermore, the book includes too many repetitions. For example: the illegal settlement problem is mentioned in almost every chapter without making a new point. Indicating aforementioned points, the overall critiques and specific references to the discussion can be considered successful. As a summary from 1967 to the current date, the book can be very beneficial as an introductory book for those aiming to understand the Israel-Palestine conflict. However, researchers and students who are familiar with the conflict and debates can hardly learn any new information from this book. Lastly, as the longer version of the work was originally published in Hebrew and five years later translated into the English, it may be argued that the original work could potentially be more beneficial and inclusive.

In conclusion, almost half a century of Israeli domination and invasion, starting from 1967, is described by Azoulay and Ophir. In their work, they offer an analysis of such a combination of historical, political and structural structuring of Israel in the occupied territories. Not only the description, but also the analysis regarding the strategy of Israel to maintain this domination in the future, is elaborated in this book.

Türkiye Ortadoğu Çalışmaları Dergisi

(ISSN: 2147-7523, E-ISSN: 2630-5631)

Yayın İlkeleri

Dergiye gönderilen makaleler, dipnotlar dahil en az **6000** en fazla **10000** kelime olmalıdır. Kitap değerlendirmeleri en az **750** en fazla **1500**, vaka analizleri ise **3000-5000** kelime olmalıdır. Makalelerde en fazla **200** kelimelik Türkçe özet ile İngilizce özet ve her iki dilde makale başlığı bulunmalıdır. Özetlere, her iki dilde de en az 5 adet anahtar kelime eklenmelidir.

Yazılar **Microsoft Word** dosyası formatında, **Times New Roman** yazı karakterinde, **12** punto boyutunda ve **tek satır** aralığında yazılmalıdır. Dipnotlar ise aynı yazı karakterinde, **10** punto boyutunda ve tek satır aralığıyla yazılmalıdır. Makale sonunda, yararlanılan kaynaklar, "**Kaynakça**" başlığı ile verilmelidir (İngilizce makalelerde "**Bibliography**" kullanılmalıdır). İnternet kaynakları da ayrı bir başlık olarak yazılmalıdır. Dergimizde **Chicago** (dipnot) atıf ve kaynakça yöntemi kullanıldığından, makalelerinizde kullandığımız; atıfların yazımı, atıf tekrarlarında uygulanacak yöntem ve kaynakça yazımında aşağıdaki şablon esas alınmalıdır.

Chicago Atıf ve Kaynakça Yazım Kuralları

1. KİTAP

Tek yazarlı,

Dipnot: Zadie Smith, *Swing Time* (New York: Penguin Press, 2016), 315-16.

Dipnot Tekrarı: Smith, *Swing Time*, 320.

Kaynakça: Smith, Zadie. *Swing Time*. New York: Penguin Press, 2016

İki/üç yazarlı,

Dipnot: Brian Grazer and Charles Fishman, *A Curious Mind: The Secret to a Bigger Life*. New York: Simon & Schuster, 2015, 12.

Dipnot Tekrarı: Grazer and Fishman, *A Curious Mind...*, 37.

Kaynakça: Grazer, Brian, and Charles Fishman. *A Curious Mind: The Secret to a Bigger Life*. New York: Simon & Schuster, 2015.

(Not: Kitap ismi her üç durumda italik yazılacak; dipnotta yayın yeri, yayınevi ve yayın yılı parantez içinde olacak diğerlerinde parantez kullanılmayacak, sayfa numarası dipnot ve dipnot tekrarı yazılacak ama kaynakçada yazılmayacak)

Dört ve fazla yazarlı,

(Not: Kaynakçada tüm yazarları listeleyin. Dipnotta ise sadece ilk yazarı yazıp ardından “ve diğerleri” şeklinde yazın.)

Dipnot: Dana Barnes et al., *Plastics: Essays on American Corporate Ascendance in the 1960s* . . .

Dipnot Tekrarı: Barnes et al., *Plastics* . . .

Tercüme kitaplar,

Dipnot: Jhumpa Lahiri, *In Other Words*, çev. Ann Goldstein (New York: Alfred A. Knopf, 2016), 146.

Dipnot Tekrarı: Lahiri, *In Other Words*, 184

Kaynakça: Lahiri, Jhumpa. *In Other Words*. Çev. Ann Goldstein. New York: Alfred A. Knopf, 2016.

Edisyon veya derlemelerde,

Dipnot: John D’Agata, ed., *The Making of the American Essay* (Minneapolis: Graywolf Press, 2016), 177–78.

Dipnot Tekrarı: D’Agata, *American Essay*, 182.

Kaynakça: D’Agata, John, ed. *The Making of the American Essay*. Minneapolis: Graywolf Press, 2016.

Kitap bölümü,

Dipnot: Henry David Thoreau, “Walking,” içinde *The Making of the American Essay*, ed. John D’Agata (Minneapolis: Graywolf Press, 2016), 177–78.

Dipnot Tekrarı: Thoreau, “Walking,” 182.

Kaynakça: Thoreau, Henry David. “Walking.” içinde *The Making of the American Essay*, edited by John D’Agata, 167–95. Minneapolis: Graywolf Press, 2016

Orjinal baskıdan sonraki baskılardaki bölümler,

- Dipnot: Quintus Tullius Cicero. “Handbook on Canvassing for the Consulship,” içinde Rome: Late Republic and Principate, ed. Walter Emil Kaegi Jr. and Peter White, vol. 2 of University of Chicago Readings in Western Civilization, ed. John Boyer and Julius Kirshner (Chicago: University of Chicago Press, 1986), 35.
- Dipnot Tekrarı: Cicero, “Canvassing for the Consulship,” 35.
- Kaynakça: Cicero, Quintus Tullius. “Handbook on Canvassing for the Consulship.” İçinde Rome: Late Republic and Principate, ed. Walter Emil Kaegi Jr. Ve Peter White. Vol. 2 of University of Chicago, Readings in Western Civilization, ed. John Boyer and Julius Kirshner, 33–46. Chicago: University of Chicago Press, 1986. Orjinal baskı içinde Evelyn S. Shuckburgh, çev., The Letters of Cicero, vol. 1 (London: George Bell & Sons, 1908).

Önsöz, giriş veya bir kitabın benzer bölümlerinde,

- Dipnot: James Rieger, introduction to Frankenstein; veya The Modern Prometheus, by Mary Wollstonecraft Shelley (Chicago: University of Chicago Press, 1982), xx–xxi.
- Dipnot Tekrarı: Rieger, introduction, xxxiii.
- Kaynakça: Rieger, James. Introduction to Frankenstein; veya The Modern Prometheus, Mary Wollstonecraft Shelley, xi–xxxvii. Chicago: University of Chicago Press, 1982.

Dijital (e-book) kitaplarda,

- Dipnot: Herman Melville, *Moby-Dick; or, The Whale* (New York: Harper & Brothers, 1851), 627, <http://mel.hofstra.edu/moby-dick-the-whale-proofs.html>.
- Dipnot Tekrarı: Melville, *Moby-Dick*, 722–23.
- Kaynakça: Melville, Herman. *Moby-Dick; or, The Whale*. New York: Harper & Brothers, 1851. <http://mel.hofstra.edu/moby-dick-the-whale-proofs.html>.

2. MAKALELER

Basılı dergilerdeki makale,

(Not: Dipnotta başvuru kaynağın sayfa numaralarını belirtin. Kaynakçada ise tüm makalenin sayfa aralığını belirtin, yayın (dergi) adı italik yazılacak)

Dipnot: Susan Satterfield, “Livy and the Pax Deum,” *Classical Philology* 111, no. 2 (Nisan 2016): 170.

Dipnot Tekrarı: Satterfield, “Livy,” 172–73.

Kaynakça: Satterfield, Susan. “Livy and the Pax Deum.” *Classical Philology* 111, no. 2 (Nisan 2016): 165–76.

Online dergilerdeki makale,

(Not: Dergi bir DOI numarası tahsis etmişse mutlaka ekleyin. DOI yoksa bir URL verin. Erişim tarihini ekleyin)

Dipnot: Rachel A. Bay et al., “Predicting Responses to Contemporary Environmental Change Using Evolutionary Response Architectures.” *American Naturalist* 189, no. 5 (Mayıs 2017): 465, <https://doi.org/10.1086/691233>.

Dipnot Tekrarı: Bay et al., “Predicting Responses,” 466.

Kaynakça: Bay, Rachael A., Noah Rose, Rowan Barrett, Louis Bernatchez, Cameron K. Ghalambor, Jesse R. Lasky, Rachel B. Brem, Stephen R. Palumbi, and Peter Ralph. “Predicting Responses to Contemporary Environmental Change Using Evolutionary Response Architectures,” *American Naturalist* 189, no. 5 (Mayıs 2017): 463–73. <https://doi.org/10.1086/691233>.

Gazete ve benzeri mecmualardaki makale,

Dipnot: Rebecca Mead, “The Prophet of Dystopia,” *New Yorker*, 17 Nisan 2017, 43.

Dipnot Tekrarı: Mead, “Dystopia,” 47.

Kaynakça: Mead, Rebecca. “The Prophet of Dystopia.” *New Yorker*, 17 Nisan 2017.

(Not: Çevrimiçi makaleler için mutlaka bir URL ekleyin. Erişim tarihini ekleyin. Herhangi bir yazar belirtilmemişse makalenin başlığı ile alıntıya başlayın)

Dipnot: Farhad Manjoo, “Snap Makes a Bet on the Cultural Supremacy of the Camera” *New York Times*, 8 Mart 2017, <https://www.nytimes.com/2017/03/08/technology/snap-makes-a-bet-on-the-cultural-supremacy-of-the-camera.html>.

- Dipnot Tekrarı: Manjoo, “Snap.”
- Kaynakça: Manjoo, Farhad. “Snap Makes a Bet on the Cultural Supremacy of the Camera.” *New York Times*, 8 Mart 2017. <https://www.nytimes.com/2017/03/08/technology/snap-makes-a-bet-on-the-cultural-supremacy-of-the-camera.html>.

3. KİTAP DEĞERLENDİRMESİ

- Dipnot: Michiko Kakutani, “Friendship Takes a Path That Diverges,” Kitap Değ. *Swing Time*, by Zadie Smith, *New York Times*, 7 Kasım 2016.
- Dipnot Tekrarı: Kakutani, “Friendship.”
- Kaynakça: Kakutani, Michiko. “Friendship Takes a Path That Diverges.” Kitap Değ. *Swing Time*, by Zadie Smith. *New York Times*, 7 Kasım 2016

4. TEZLER

- Dipnot: Cynthia Lillian Rutz, “*King Lear and Its Folktale Analogues*” (Doktora Tezi, University of Chicago, 2013), 99–100.
- Dipnot Tekrarı: Rutz, “*King Lear*,” 158
- Kaynakça: Rutz, Cynthia Lillian. “*King Lear and Its Folktale Analogues*.” Doktora Tezi, University of Chicago, 2013.

5. MÜLAKATLAR

- Dipnot: Kory Stamper, “From ‘F-Bomb’ to ‘Photobomb,’ How the Dictionary Keeps Up with English,” interview by Terry Gross, Fresh Air, NPR, April 19, 2017, audio, 35:25, <http://www.npr.org/2017/04/19/524618639/from-f-bomb-to-photobomb-how-the-dictionary-keeps-up-with-english>.
- Dipnot Tekrarı: Stamper, interview.
- Kaynakça: Stamper, Kory. “From ‘F-Bomb’ to ‘Photobomb,’ How the Dictionary Keeps Up with English.” Interview by Terry Gross. Fresh Air, NPR, April 19, 2017. Audio, 35:25. <http://www.npr.org/2017/04/19/524618639/from-f-bomb-to-photobomb-how-the-dictionary-keeps-up-with-english>.

6. TOPLANTI VE KONFERANS SUNUMLARI

Dipnot: Rachel Adelman, “Such Stuff as Dreams Are Made On: God’s Footstool in the Aramaic Targumim and Midrashic Tradition” (Society of Biblical Literature yıllık toplantısında bildiri olarak sunulmuştur, New Orleans, Louisiana, 21-24 Kasım 2009).

Dipnot Tekrarı: Adelman, “Such Stuff as Dreams.”

Kaynakça: Adelman, Rachel. “Such Stuff as Dreams Are Made On: God’s Footstool İn the Aramaic Targumim and Midrashic Tradition.” Society of Biblical Literature yıllık toplantısında bildiri olarak sunulmuştur, New Orleans, Louisiana, 21-24 Kasım 2009.

7. İNTERNET KAYNAKLARI

Dipnot: “Privacy Policy,” Privacy & Terms, Google, Son erişim: 17 Nisan 2017, <https://www.google.com/policies/privacy/>.

Dipnot Tekrarı: Google, “Privacy Policy.”

Kaynakça: Google. “Privacy Policy.” Privacy & Terms. Son erişim: 17Nisan 2017. <https://www.google.com/policies/privacy/>.

8. SOSYAL MEDYA KAYNAKLARI

Dipnot: Chicago Manual of Style, “Is the world ready for singular they? We thought so back in 1993,” Facebook, 17 Nisan 2015, <https://www.facebook.com/ChicagoManual/posts/10152906193679151>.

Dipnot Tekrarı: Michele Truty, April 17, 2015, 1:09 p.m., comment on Chicago Manual of Style, “singular they.”

Kaynakça: Chicago Manual of Style. “Is the world ready for singular they? We thought so back in 1993.” Facebook, 17 Nisan 2015. <https://www.facebook.com/ChicagoManual/posts/10152906193679151>.

Not: Atıf veya kaynakça yazımında herhangi bir sorunla karşılaşılması durumunda The Chicago Manuel of Style’ın http://www.chicagomanualofstyle.org/tools_citationguide/citation-guide-1.html linkindeki web sayfasındaki veriler esas alınmalıdır.

Turkish Journal of Middle Eastern Studies (TJMES) **(ISSN: 2147-7523, E-ISSN: 2630-5631)**

Authors' Guideline:

Manuscripts submitted for consideration by the Journal must follow the style given below;

- The manuscripts should not be submitted simultaneously to any other publication, nor may they have been previously published elsewhere, in Turkish or English.
- Articles submitted to the journal of Turkish Journal of Middle Eastern Studies, should be original contributions and should not be published previously or should not be under consideration for any other publication at the same time.
- If another version of the paper is under consideration by any other publication, or has been, or will be published elsewhere, authors should inform the journal editors at the time of submission.
- Articles should be between 6,000-10,000 words including footnotes and bibliography. Book reviews should be between 750-1500 words. Case analyses should be between 3000-5000 words including footnotes.
- Articles should include Turkish and English max. 200 words abstract and maximum 5 keywords in both languages.
- All quotation are preferred as “Chicago Style” in our journal.
- Authors bear responsibility for their contributions. Statements of fact or opinion appearing in Turkish Journal of Middle Eastern Studies are solely those of the authors and do not imply endorsement by the journal.

Style:

- Papers should be written in a considerable level of academic Turkish or English.
- Manuscripts should be typed using Microsoft Word document file, in Times New Roman and 1 space. 12 font should be used within text while 10 font should be preferred for footnotes.
- References should be given both in the footnotes and in the bibliography. Reference style must conform to the *Chicago Manual of Style*. Please see the style for examples.
- The section titles and subtitles in the manuscripts should be numbered. (i.e. 1. Introduction, 2. Title xxx, 2.1. Subtitle xxx, etc.)

- If there are any tables, graphs and figures, they have to be included in the submitted main text file. Graphs and figures should be in one of the usual formats, at best in GIF or BMP format.
- The tables, graphs and figures should be numbered consecutively for each and should match the same numbering used in the text.

Submission:

Manuscripts must be submitted via: <http://dergipark.gov.tr/journal/868/submission/start>

Note: If you encounter any problems with writing citation or bibliography, the data on the web page of The Chicago Manual of Style,” <http://www.chicagomanualofstyle.org/book/ed17/frontmatter/toc.html>